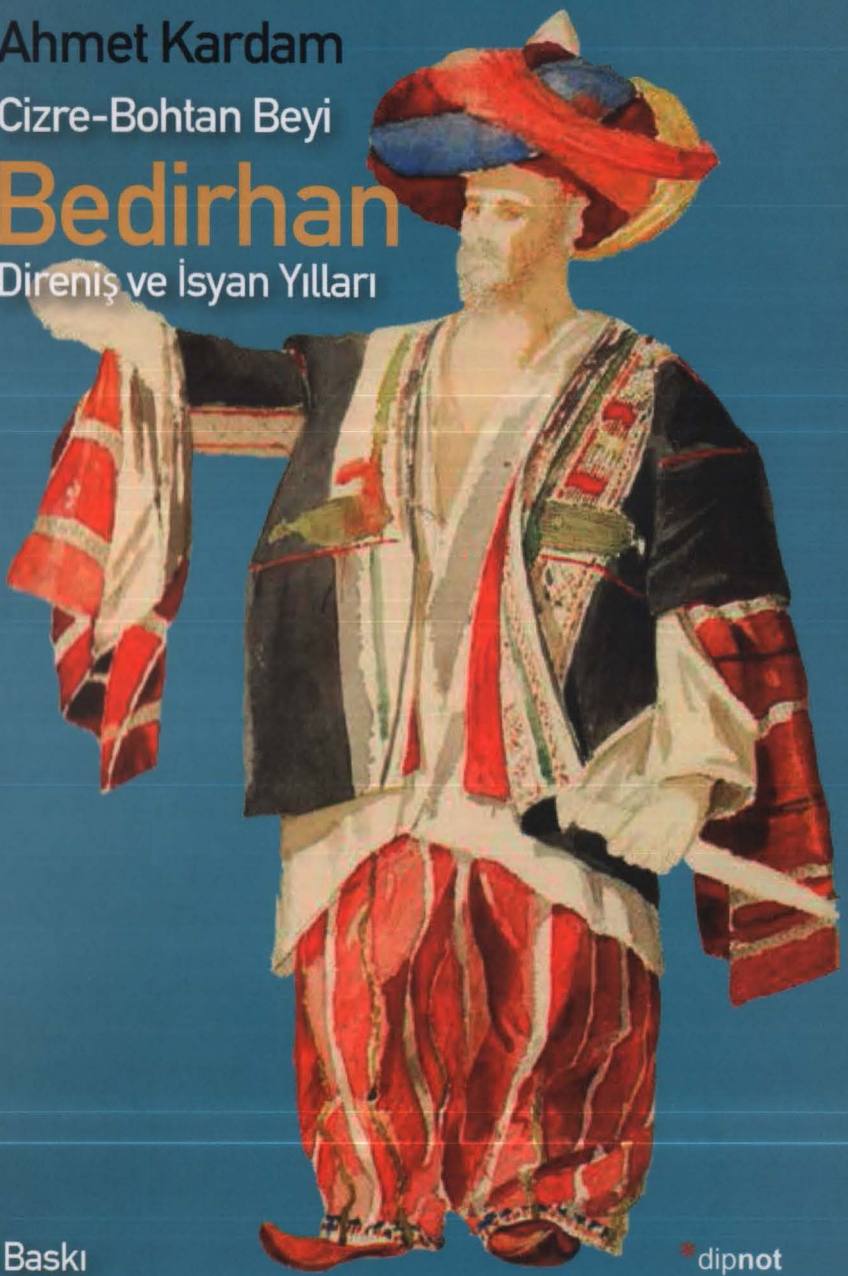
Bedirhan
Direniş ve İsyan Yılları
Ahmet Kardam
dipnot

Ahmet Kardam

Cizre-Bohtan Beyi

Bedirhan

Direniş ve İsyan Yılları

3. Baskı

dipnot

AHMET KARDAM

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan
Direniş ve İsyan Yılları

* dipnot yayınları

Ahmet Kardam: 1945'te İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini Tarsus Amerikan Koleji'nde tamamladıktan sonra 1969'da ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Ekonomi Bölümü'nden mezun oldu ve aynı bölümde asistanlık yaptı. 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrasında Hollanda'da siyasi sığınmacı oldu, gıyabında 10 yıla mahkum edildi. 1974 genel affıyla Türkiye'ye döndü. Çevirmenlik, redaktörlük, yayıncılık ve *Politika* gazetesinde genel yayın yönetmeni yardımcılığı yaptı. 12 Eylül 1980 darbesi ardından Federal Almanya'ya gitti. Yayıncılık faaliyetlerinden ötürü gıyabında 7,5 yıla mahkum oldu. Batı Berlin'de yayınlanan *Türkiye Postası* gazetesinde genel yayın yönetmeni ve köşe yazarı olarak çalıştı. Türkiye Komünist Partisi ile onun yerine kurulan Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nde Merkez Komitesi üyeliği yaptı. Türk Ceza Yasası'nın 141. ve 142. maddelerinin kaldırılması mücadelesi çerçevesinde, Kutlu ve Sargın'ın ardından, 1989 yılında, Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi üyesi sıfatıyla Türkiye'ye döndü. Nisan 1991'e kadar tutuklu kaldı. 1993-1998 yıllarında Veri Araştırma Şirketi'nde Ankara bürosu müdürü ve bilgi işlem merkezi sorumlusu olarak çalıştı. Türkiye'deki siyasi parti seçmenlerinin niteliklerini, kimlikleri ve eğilimlerini konu alan dört siyasi araştırmanın tasarımında, bulgularının değerlendirilmesinde ve raporlaştırılmasında görev yaptı. 1998-2007 yıllarında BZD Yayınları'nda çevirmen ve yazar olarak çalıştı. Çeviri ve makaleleri dışında yazdığı kitaplar: *CHP Nedir Ne Değildir* (1976), *Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları* (Sezgin Tüzün'le birlikte, 1998), *Eğrisi Doğrusu* (Ayşe Bilge Dicleli ile birlikte, 2005), *Mevlâna: Hamdım Piştim Yandım* (2007).

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Direniş ve İsyan Yılları
© Dipnot Yayınları, 2011
Bu kitabın Türkçe yayın hakları Dipnot Yayınları'na aittir.
Dipnot Yayınları 106
ISBN: 978-605-4412-14-3
Sertifika No: 14999
Kapak Resmi: Ressam: Miner Kilbourne Kellogg (1814 - 1889). *Cizreli Kürt Reisi Bedirhan Bey'in Giysisi, Pera.* Kağıt üzerine suluboya (35.6 x 26.0 cm)
Kapak Tasarımı: Sinan Demirkaya
Düzelti: Abdurahman Özmen
1-2 Baskı: 2011 / Ankara
3. Baskı: 2017/ Ankara

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti.
Baskı: Bizim Büro Matbaa
İSanayi 1. Cd. & Sedef Sok. 6/1, 06070 İskitler/ANKARA

Dipnot Yayınları
Selanik Cad. No. 82/24 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32
www.dipnotkitap.com ◆ e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

Ahmet Kardam

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan
Direniş ve İsyan Yılları

* dipnot yayınları

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ 11
ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ 23
BAŞLARKEN 25
I KÜRDİSTAN'IN FETHİ VE BEDİRHAN BEY 53
Çaldıran Savaşı ve Amasya Anlaşması 54
Özerklik Biçimleri ve Siyasi Sonuçları 57
Bohtan Beyliği ve Azizan Ailesi 61
19. Yüzyıl: Yeni Bir Dünya Kurulurken 64
Kürdistan: 19. Yüzyılın Getirdikleri 66
Soran Beyi Mir Muhammed 69
Osmanlının Kürdistan Seferi 73
II BEDİRHAN BEY'İN YÜKSELİŞİ 79
Bedirhan Bey Ne Zaman, Nasıl Mir Oldu? 79
Bedirhan Bey'in Mütesellim Oluşu 84
Bedirhan Bey'in Yükselişini Hazırlayan Dış Koşullar 87
Said Bey Kalesi'nin Düşürülmesi ve Miralaylık Rütbesi 91
Müküs Direnişinin Bastırılması ve Bedirhan Bey 93
Hafız Mehmed Paşa - Bedirhan Bey "Anlaşması" 97
Bedirhan Bey'in Han Mahmud'la Barışması 100
Nizip Savaşı 102

III DİRENİŞİN TEMEL DAYANAĞI:
BEDİRHAN BEY-HAN MAHMUD İTTİFAKI 105
Kürt Beyleri İttifakının Temelleri Nasıl Atıldı? 106
Direniş Başlıyor 113
Halil Kâmilî Paşa'nın İddiaları 117
Erzurum Valisi'nin Önerileri ve Meclis-i Umumî Kararları .. 120
Bedirhan Bey'in Temel Stratejisi 123
IV CİZRE MESELESİ 133
Yangını Tutuşturan Ferman 133
Bedirhan Bey ile Cizre Halkının Dilekçeleri 137
Salih Bey'in Diyarbekir Valisini Ziyareti 142
Amêdiyeli İsmail Bey'in İsyanı 145
Bölge Valileri Arasındaki Görüş Ayrılıkları 153
Dersaadet'te İktidar Kavgası ve Bedirhan Bey Meselesi 159
"Cizre Meselesi"nin Karara Bağlanması 163
Bedirhan Bey'in Tepkisi ve Girişimleri 166
V BİRİNCİ NASTURİ KATLİAMI 171
Katliamın Nedenleri 175
1. Misyoner faaliyetleri 176
2. Nasturi saldırıları 179
3. Yobaz din adamları 180
4. Nurullah ve Amêdiyeli İsmail beyler 181
5. Dersaadet ile Erzurum ve Musul valileri 182
6. Bedirhan Bey 188
Katliam 191

Katliamın Ardından 197
İngiltere'nin Talepleri 203
Dersaadet'in Bedirhan Bey ve İngiliz Talepleri Konusundaki Kararları 205
Kemal Efendi'nin Misyonu ve Esirler Sorunu 209
VI VAN İSYANI 219
İsyan Başlıyor 220
Bedirhan Bey, Kürt İttifakı ve Van İsyanı 222
Van Halkının Dilekçesi, Erzurum Valisinin Önerisi, Dersaadet'in Kararı 226
İsyancılara Verilen 40 Günlük Süre ve Alınan Yanıt 230
Çıldır Direnişi 235
Dersaadet'teki Nafile Tartışmalar 238
Van Halkından İki Dilekçe 250
VII BEDİRHAN BEY VE CİZRE-BOHTAN BEYLİĞİ 255
Bedirhan Bey 257
Beylik Yönetimi 264
Ekonomik Refah ve Vergi Politikası 270
Bağımsızlık/Özerklik ve Osmanlıyla İlişkiler 275
Bedirhan Bey'in Nüfuz Alanı ve Müttefikleri 278
VIII İKİNCİ NASTURİ KATLİAMI: SONUN BAŞLANGICI 285
Nasturi Yurdunun Yeni Koşulları 286
Yaklaşan Felakete Dair İlk Haberler 287
İngiltere ve Fransa'nın Alınmasını İstedikleri Önlemler 290
Katliam ve Nedenleri 292
Sadrazam Mustafa Reşid Paşa 295

Bedirhan Bey'in Varlığına Son Verme Kararı 297

IX TASFİYE KARARI, İSYAN VE YENİLGİ 301
Osmanlının Savaş Hazırlığı 301
Bedirhan Bey'in Birinci Uzlaşma Girişimi (Ocak 1847) 310
Bedirhan Bey'in İkinci Uzlaşma Girişimi (Mart 1847) 317
Kürt İttifakında Çözülmeler 322
1. Van direnişçileri 322
2. Muşlu Şerif Bey ve diğerleri 325
3. Bedirhan Bey'in Nakşibendi şeyhleri 328
4. Yezdanşer 330
5. Han Abdal 331
6. Said Bey'in oğlu Mir Mehmed ve Aziz Ağa (Züheyri Aşireti) 334
7. Midyat-Siirt-Şirvan-Garzan 335
8. Hakkâri Beyi Nurullah 336
9. Timurzade Fazıl Bey ve Van kalesi 337
Dersaadet'in "İtaat Koşulları"na Yanıtı ve İran'a İltica Yoklaması 338
İsyan ve Yenilgi 341
1. Osmanlı kuvvetlerinin konuşlandırılması 344
2. "Teslim ol" çağrısı ve isyan kararı 345
3. Han Mahmud'un desteği 348
4. Osman Paşa Cizre üzerine hareket ediyor 349
5. İlk çarpışma 351
6. İkinci çarpışma 351
7. Yezdanşer: Cizre mütesellimliği için pazarlık 352
8. Yumru/Bamerd çarpışması 354
9. Kasrık (Zeytinlik) Boğazı çarpışması 355

10. *Bedirhan Bey'in gerekirse Van Kalesi'ne sığınma planı* 355
11. *Bedirhan Bey'in Evreh kalesine çekilmesi ve teslim olması* . 356
12. *Han Mahmud'un teslim olması* 360
13. *Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un Kürdistan'daki Son 40 Günüleri* 361

X YENİLGİNİN NEDEN VE SONUÇLARI 369
Yenilginin Nedenleri 369
1. Değişen dünya 369
2. Sosyal ve siyasal gelişmemişlik 372
Yenilginin Sonuçları 375
1. Sürgünler: Hanedan ailelerinin "kökünün kazınması" 375
2. Kürdistan Eyaleti 384
3. "Kürt Sorunu"nun temelleri 386

EK 1 DAĞ NASTURİLERİ: DR. GRANT'TAN MEKTUPLAR 389

EK 2 MİSYONER WRIGHT İLE BREATH'İN BEDİRHAN BEY'İ ZİYARETİ 397

EK 3 OSMANLI PARA BİRİMLERİNİN GÜNCEL İTİBARİ DEĞERLERİ (1844-1918) 409

KAYNAKÇA 411

AD DİZİNİ 417

KISALTMALAR

BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
FO	Foreign Office (Britanya Dışişleri Bakanlığı)
AMEA	Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi
CCC	Ticaret Ateşesi Yazışmaları (Fransa)
CPC	Siyasi Ateşe Yazışmaları (Fransa)

HİCRİ AYLAR

M.	Muharrem	B.	Receb
S.	Safer	Ş.	Şaban
Ra.	Rebi'ülevvel	N.	Ramazan
R.	Rebiülâhir	L.	Şevval
Ca.	Cemâziyelevvel	Za.	Zilkade
C.	Cemâziyelâhir	Z.	Zilhicce

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Beşinci kuşak torunu olduğum Cizre-Bohtan miri Bedirhan Bey'in (1806-1869) yaşamını ve mücadelesini incelemeye niçin gerek duyduğumu ve bunu yapmakta niçin bu kadar geciktiğimi "Başlarken" başlıklı bölümde anlatmaya çalıştım.

Elinizdeki bu kitap, Bedirhan Bey'in yaşamının direniş ve isyan yıllarını (1837-1847) ele alıyor. Osmanlı karşısındaki yenilgisini izleyen sürgün yılları (1847-1869) ikinci kitabın konusu olacak.

Her iki kitap için de, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif edilip kullanıma açılmış 800 küsur sayfa arşiv belgesini inceledim. Bu belgelerde yer alan olayları ve aktörlerin o olaylar karşısındaki tutumlarını ikincil kaynaklardakilerle harmanlayıp kronolojik sıraya sokmak, küçük küçük binlerce parçadan oluşan "hareketli" bir yapbozu tamamlamaktan farksızdı. Elinizdeki kitapta, tamamlanan bu yapbozun anlattığı öyküyü, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun arka fonu üzerine yerleştirerek aktarmaya çalıştım. Bunu yaparken, Bedirhan Bey'in Kürt tarihindeki yerini, direniş ve isyanının hedefini aydınlatmaya çalıştım. Bu konuda iki zıt görüş vardı. Birincisi, Bedirhan Bey'in "bağımsız bir Kürdistan" hedefiyle hareket ettiğini; ikincisi ise, böyle bir hedefinin olmadığını, direniş ve isyanının "feodal bir Kürt beyinin Tanzimat'a karşı başkaldırısı" olduğunu iddia ediyordu.

Çalışmaya başlarken, bu iki görüşten hangisinin doğru olduğu konusunda herhangi bir önyargım yoktu. Birinci görüşü savunan araştırmacılar, Bedirhan Bey'in "bağımsız bir Kürdistan" hedefiyle

direnip isyan ettiği yönündeki görüşlerini kanıtlamaya ihtiyaç duymuyorlar, bunu veri kabul ediyorlardı.

"Tanzimat'a karşı feodal ayaklanma" görüşünü savunanlar ise "bilimsel" bir dayanağa sahip görünüyorlardı. Bu dayanak, emekli jandarma albayı Nazmi Sevgen'in 1968 yılında *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*'nde (*BTTD*) yayımlamaya başladığı makalelerinde[1] kullandığı az sayıda arşiv belgesi ve onlara dayanarak yaptığı yorumlardı. Osmanlı Arşivi'nde Bedirhan Bey'in direniş ve isyanıyla ilgili belge sayısının Sevgen'in kullandıklarından hayret edilecek kadar fazla olduğunu gördüğümde, bu karşı tezin "bilimselliğinden" kuşkulanmaya başladım. Bir yanda, anısı hemen hemen tüm Kürtler arasında bugün de bütün tazeliğiyle yaşayan, "bağımsız bir Kürdistan" hedefiyle Osmanlıya karşı ayaklanmış Bedirhan Bey efsanesi; öte yanda, sadece birkaç arşiv belgesini ve onlara dayalı bazı yorumları hiç sorgulamadan "doğru" kabul edip bu efsaneyi "bilimsellik" iddiasıyla elinin tersiyle bir kenara iten "Tanzimat'a karşı feodal ayaklanma" tezi.

Söylenceleri (efsaneleri), somut kanıtlarla (belgelerle, vb.) desteklenmedikçe gerçek kabul etmek elbette doğru olamazdı. Ama, aynı zamanda, onları destekleyen somut kanıtlar bulunamıyor diye, salt bu gerekçeyle, söylencelere gerçekle hiçbir ilgisi olmayan "uydurma öyküler" muamelesi yapmak da doğru olamazdı. Kaldı ki, bir şekilde erişilebilmiş birkaç arşiv belgesinin tarihsel gerçekliğin "şaşmaz kanıtı" oldukları kabul edilebilir miydi? Söylenceler bizi, elde edebildiğimiz arşiv belgelerinin "tılsımına" kapılmaktan (belge fetişizminden) koruyabilecek, geçmişe uzanan yolculuğumuzu doğru istikamette yapıp yapmadığımıza dair bize fikir verebilecek uyarı levhaları olamazlar mıydı?

---

[1] BTTD'nin Şubat 1968-Mart 1970 tarihleri arasındaki 25 sayısında tefrika edilmiş bu makalelerin toplu bir derlemesi için bak. Sevgen 1982.

Bu düşüncelerle, ulaşabildiğim zengin arşiv belgeleri içinde, söylenceyi doğrulayan kanıtlar olup olmadığını araştırmaya başladım. Vardığım sonucu burada tekrarlayayım:

Bedirhan Bey'i tarih sahnesine çıkartan olgu, Osmanlının 1835'te başlattığı ve – devleti yeniden yapılandırma ve merkezileştirme hedefiyle – Kürt beyliklerinin özerkliklerine/ bağımsızlıklarına kesin olarak son vererek o coğrafyayı imparatorluğun sıradan bir parçası haline getirme amaçlı fetih hareketidir. Bedirhan Bey'in 1839'daki Nizip Savaşı sonrasında başlattığı direnişinin hedefi, bu fetih hareketini durdurmak, beyliklerin özerkliklerini/bağımsızlıklarını koruyup pekiştirmek, kurduğu ittifaklarla Kürt beyliklerinin birliğini sağlayarak bir tür özerk/bağımsız "federal Kürdistan" halinde devletleştirmek, bunu bir şekilde Osmanlıya kabul ettirmekti.

Osmanlı arşiv belgelerinin herkese kapalı tutulduğu 1960'lı yıllarda kendisine tanınan özel imkânlarla Kürt tarihine ilişkin belgeleri inceleyen Sevgen'in, olayların kronolojik akışına aldırmadan ve 1842 öncesini yok sayarak rasgele seçtiği belgelerle kanıtladığını iddia ettiği tezi ise, çok özetle şöyleydi: Bedirhan Bey aslında Osmanlı devletinin sadık bir bendesiydi, isyan etmek gibi bir niyeti hiç yoktu. Ama devlet, Musul valisinin kaprisli ısrarları üzerine, Cizre'yi Diyarbekir eyaletinden ayırıp Musul'a bağlayınca bundan rahatsız oldu. Yazdığı dilekçelerle durumun eski haline getirilmesi için "çok yalvarmasına" rağmen sonuç alamayınca, çıkarlarının bozulmasından ötürü duyduğu rahatsızlığı başkaldırı noktasına vardırdı. Bedirhan Bey devletin "sadık bir bendesi" olduğu halde, "yanlış bir kararda" ısrar edilmesi nedeniyle, isyan etmek zorunda kaldı.

Daha sonraki tarihlerde, bazı akademisyen ve araştırmacılar, Osmanlı arşivlerinin kapalı tutulduğu 2000'li yıllara kadar, hatta sonrasında bile, Sevgen'in bu tezini, kafalarındaki pozitivist/ modernist şablona oturtarak teorileştirdiler. Buna göre, Cizre'nin 1841 sonunda Diyarbekir'den alınıp Musul'a bağlanması 1839 Tanzimat Fermanı çerçevesinde yapılan idari bir düzenlemeydi. Feodal bir Kürt beyi olan Bedirhan, çıkarları Tanzimat'la çeliştiği için bu idari

düzenlemeye direnip isyan etmişti. Bu direniş ve isyanın "bağımsız bir Kürdistan" hedefiyle ilintisi yoktu, sıradan feodal bir ayaklanmaydı. Örneğin Yalçın Küçük'e göre, "Osmanlı'nın ilk aydınlanmacı despotu [Sultan İkinci] Mahmut'un tarihsel rolü, Kürt feodalitesini kırmak olmuştur. (...) Mahmut'un, gecikmiş bir Sekizinci Henry ve Büyük Petro rolüyle, Kürt feodalitesine yönelmesi, olayların gelişme mantığına çok uygun düşmektedir."[2] "Gerici feodal ayaklanma" tezinin başka bir savunucu olan Bilâl Şimşir'e göre de, "Tanzimat reformlarına... ayak uyduramayan Bedirhan Bey... Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanınca, tepelenme sırası kendisine geldi. (...) Tanzimat'a ayak uyduramamıştı, uyduramazdı. Çünkü Tanzimat, o döneme göre bir 'çağdaşlaşma' hareketiydi, Bedirhan Bey ise ortaçağ kalıntısı bir derebeyi idi; çağdaşlaşan bir devlette derebeyliğe yer yoktu, olamazdı. Her derebeyi kalıntısı er geç tasfiye edilecekti, ediliyordu ve edildi."[3] Bedirhan Bey'i, "Tanzimat'a karşı olan her hareket doğası gereği gericidir" şablonu içine bu kadar net oturtmasalar bile, onun direnişini – açık ya da örtük bir biçimde Nazmi Sevgen'in yayımladığı arşiv belgelerine dayandırarak – basitçe "Tanzimat'a karşı direniş" olarak niteleyen başka akademisyen ve araştırmacılar da vardır.[4] Oysa Cizre'nin idari olarak Diyarbekir'den alınıp Musul valiliğine bağlanmasının ne Tanzimat uygulamalarıyla bir ilgisi vardı, ne de bu idari düzenlemenin Cizre-Bohtan beyliğini parçalayıp Bedirhan Bey'in iktidarını tehdit eden bir yönü vardı. Kaldı ki, Tanzimat uygulaması da Kürdistan'da ancak 1845 gibi geç bir tarihte başlamış ve o tarihte Bedirhan Bey'in diğer Kürt beyleriyle ittifak halinde direnişe geçmesi dördüncü yılını çoktan doldurmuştu.

2000'li yılların ortalarında Osmanlı arşivindeki Kürt tarihi ile ilgili çok sayıda belgeyi inceleyerek çok değerli, ön açıcı bir çalışmaya imza atmış olan Sinan Hakan'ın bile "Kürt direnişinin Bedirhan Bey

---

[2] Küçük 2002, 144-145.

[3] Şimşir 2007, 25, 97.

[4] Örneğin Çadırcı 1985, 218; Gökçe 1999, 63, 81; Özoğlu 2005, 94-95.

ayağını genel itibariyle Tanzimat'a ve Tanzimat'ın Kürdistan'daki sonuçlarına karşı bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür" demesi ve aynı dönemde Osmanlıya direnen Han Mahmud gibi diğer Kürt beyleriyle salt bu nedenle ittifak kurmaya çalıştığını savunabilmesi,[5] kanımca, Nazmi Sevgen'in fikirsel hegemonyasının hâlâ ne kadar güçlü olduğunun bir göstergesidir. Bedirhan Bey'in diğer Kürt beyleriyle ittifak kurma çalışmasına ne zaman başladığı, ilk direnişin hangi tarihte olduğu ve bunun, "Kürdistan'ın fethi" harekâtıyla olan bağı gözden kaçırıldığında, Bedirhan Bey'in direniş ve isyanını önce 1841 sonunda patlak veren "Cizre Meselesi"ne bağlamak, ardından "Cizre Meselesi"ni de Tanzimat'la ilişkilendirmek "mantıklı" görünmektedir. Arşiv belgelerindeki her bir enformasyon parçası zaman akışındaki doğru yerine yerleştirilmeyince, "Cizre Meselesi"ne ilişkin belgelerin çokluğunun, Bedirhan Bey'in bu konuda kopardığı gürültünün büyüklüğünün ve Osmanlının bölge valileriyle yaptığı yazışmalarda kullanmayı tercih ettiği sadakat beyan eden abartılı diplomatik dilinin böyle bir sonuca varmayı kolaylaştırdığı anlaşılıyor.[6]

Bedirhan Bey'in direniş ve isyanının amacı ve bu amacın Osmanlının Kürdistan'ı fethetme hedefiyle bağlantısı konusunda vardığım sonuçların, inceleyebildiğim arşiv belgeleri ve ikincil kaynaklar tarafından yeterince desteklendiği kanısındayım. Okur elbette, hem aktardığım öyküyü hem de yaptığım her türlü yorumu, o arada, alıntıların günümüz Türkçe'sine yapılan çevirilerini kontrol etmek, bunun için de kanıt gösterdiğim arşiv belgelerinin orijinallerini görmek isteyebilir. Bu haklı isteği karşılayabilmek için, çalışmam boyunca kaynak gösterdiğim 229 arşiv belgesinin orijinallerini ve Yücel Demirel'in yaptığı transkripsiyonlarını Yayınevinin wep sitesi üzerinde, 55 klasör içine yerleştirdim. İlgilenen okur, kaynak gösterdiğim her belgeyi inceleyerek kanıtlarımın isabetliliğini

---

[5] Hakan 2007, 171.

[6] 2008 yılında, elime ulaşan belge transkripsiyonlarını ilk okuduğumda, benzer bir yanılgıya ben de düşmüştüm (bak. Kardam 2008).

denetleyebilir. Bunun nasıl yapılabileceğini bir dipnot örneği üzerinden açıklamaya çalışayım:

> "BOA 097, 29 M. 1258 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img172].

Bu dipnot örneğinde, *"BOA 097, 29 M. 1258 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya)"* ibaresi, söz konusu belgenin Osmanlı Arşivi'ndeki adresini, tarihini ve vasfını göstermektedir. "Kaynakça" bölümünde, "BOA 097"ye bakıldığında, söz konusu belgenin ait olduğu Fon kodu, Dosya ve Gömlek numaraları görülebilir. Örneğin, benim "BOA 097" olarak kodladığım bu adresin açılımı, "Kaynakça" bölümünde şöyle verilmiştir: *"BOA 097: Fon: İ..MSM. / Dosya: 48 / Gömlek: 1225."* Atıfta bulunulan belge, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu adreste bulunan belgeler arasında, Bedirhan Bey'in Vecihi Paşa'ya yazdığı 29 Muharrem 1258 tarihli mektuptur.[7] Dipnotun sonundaki *[DVD:\BOA 097\img172]* ibaresi ise, okurun söz konusu belgeye nasıl ulaşabileceğini göstermektedir:

- **<DVD>**; Dipnot Yayınları'na ait web sitesinde ilgili belgelerin yer aldığı bölümün adresidir:

  http://www.dipnotkitap.com/belgeler.php

  Okur bu adresi tıkladığında ilgili belgelerin içinde yer aldığı klasörlere erişmiş olacaktır.
- **<BOA 097>**; ulaşılmak istenen belgenin bulunduğu klasörün adıdır. O klasörün içindeki **<img172>** adlı dosya, bu belgenin orijinali; **<img172_trans>** adlı dosya ise aynı belgenin transkripsiyonudur.

Söz arşiv belgelerinden açılmışken, yaptığım çalışmanın arşiv kaynakları bakımından dört temel eksikliğine değinmek isterim.

Birincisi, Osmanlı Arşivi'nin kendisinden kaynaklanan eksikliktir. Fakat "eksiklik"ten önce "zenginliği"ne değinmemek haksızlık

---

[7] Belgelerdeki Hicri ve Rumi tarihleri Miladi tarihe çevirirken Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı *Tarih Çevirme Kılavuzu*'ndan yararlandım (Dağlı ve Üçer 1997).

olur. Okurun da göreceği gibi, mevcut belgeler yer yer, olayları neredeyse günü güne izlemeye imkân verecek kadar zengindir. Bu zenginliği, Bedirhan Bey'in teslim alınıp sürgüne gönderileceği sırada, Sultan Abdülmecid'in "emir ve fermanı" gereğince, "Kürdistan maddesinin nezaket ve öneminden dolayı" bu konudaki bütün belgelerin, gerekli olduklarında derhal bulunmalarını kolaylaştırmak maksadıyla", özel olarak muhafaza altına alınmış olmalarına[8] borçlu olabiliriz. Fakat, buna rağmen, "kaybolmuş" veya belki henüz tasnif edilip kullanıma açılmamış belgelerin de bulunduğu anlaşılıyor. Hatta, 1960'lı yıllarda Nazmi Sevgen'in ulaşıp yayımladığı bazı önemli belgelerin şu anda arşivde "mevcut olmadığı" görülüyor. Çoğu "kayıp" belgenin içeriğini, ancak daha sonraki başka bir belgede özetlendiği için öğrenebiliyoruz. Varlığından hiç haberdar olmadığımız belge sayısı da az olmasa gerek. Yukarıda, erişebildiğim arşiv belgelerindeki her bir enformasyon parçasını ait olduğu yere koymayı, küçük küçük binlerce parçadan oluşan hareketli bir yapbozu tamamlamaya benzetmiştim. Elimde ait olduğu yeri bulamadığım tek bir parça kalmamış olmasına rağmen, ortaya çıkan resimde dolduramadığım önemli boşluklar hâlâ var.

İkincisi, Osmanlı Arşivi'ndeki belge taramasını esas olarak "Bedirhan Bey ve müttefikleri" ile sınırlamak zorunda kalmış olmamdan, yani benden kaynaklanan bir eksikliktir. "Osmanlı Kürdistanı"nın 1837-1847 döneminin tamamını kapsayacak bir belge taraması, tablodaki boşlukların doldurulmasına ve doldurulmuş kısımlarının da daha iyi yorumlamasına hizmet edebilir.

Üçüncü temel eksiklik, Britanya ve Fransa dışişleri bakanlıklarının arşivlerindeki belgeleri inceleme olanağını bulamamış olmamdır. İkincil kaynakların bu iki dışişleri bakanlığının arşivlerinden aktardıkları belgelerin çok önemli bilgiler içerdiği görülüyor. O arşivlerde çalışamamış olmayı ciddi bir eksiklik sayıyor, eğer imkân bulabilirsem, ileride giderebilmeyi umuyorum.

---

[8] BOA 003, 23 L. 1263.

Dördüncü temel eksiklik bence en önemlisi. Osmanlı Arşivi, adı üstünde, Osmanlı devletinin arşivi. Bu arşivde "hasım tarafın" (Bedirhan Bey ve müttefiklerinin) yazışmalarını, evraklarını, vb. bulmak mümkün değil. Nitekim, bu arşivde bulunan, Kürt beylerinin birbirlerine yazdıkları mektup örnekleri, Osmanlının mekân aramalarında ele geçirdiği ya da saf değiştiren Kürt beylerinden edindiği yok denecek kadar az yazışmadan ibarettir. Bildiğim kadarıyla, Kürt beylerine, özellikle Bedirhan Bey'e ait yazışma örneklerine sahip herhangi bir arşiv veya kütüphane mevcut değil. Bu da çok önemli bir eksiklik. Bedirhan Bey'in Osmanlının bölge valilerine yazdığı çok sayıda mektubun varlığı bu boşluğu doldurmaya yetmiyor, çünkü bunlar onun gerçek düşüncelerini ve planlarını doğrudan yansıtan belgeler olmaktan çok uzaklar. Bu durumda, Bedirhan Bey'in mücadelesini nasıl hedeflendirdiğini, bu hedefe hangi yoldan geçerek ulaşmayı düşündüğünü kendi kaleminden değil, esas olarak olayların akışından ve Osmanlı devlet görevlilerinin tespitlerinden ve o dönemin konsoloslarının ve misyonerlerinin tanıklıklarından, çıkarsama yoluyla anlamaya çalışıyoruz. Bu eksikliği kısmen de olsa giderme yollarından biri de, Kürdistan'ın 1840'lı yıllarına ait söylenceleri derlemeye çalışmak olabilir. Osmanlı arşivlerindeki belgelere hâkimiyet, derlenecek söylencelerdeki doğruluk paylarının tespitinde önemli bir avantaj olabilir.

Bu kitabın, Kürt tarihinin önemli bir sayfasını oluşturan 1837-1847 direniş ve isyanı konusunda bugüne kadar yapılmış yüzlerce çalışmanın oluşturduğu birikime bir katkı olmasını temenni ediyorum. Bu çalışma, konuyu daha derinlemesine inceleyecek ve o arada benim bulgularımı zenginleştirip eksikliklerini tamamlayacak ve, eğer varsa, yanlışlarımı düzeltecek araştırmacılara yardımcı olabilirse, amacına ulaşmış sayılmalıdır.

* * *

Bu çalışmayı yapabilmiş olmayı, hepsinin adını ayrı ayrı anamayacağım kadar çok sayıda insanın paha biçilmez teşviklerine, destek ve katkılarına borçluyum.

Bunların başında, 1993 yılında yitirdiğim dayım *Berna Moran* geliyor. Yakalandığı amansız hastalıktan kurtulamayacağını biliyordu. Ölümünden kısa bir süre önce, hiç haberim olmadan bana sağladığı imkânlar olmasaydı, böyle bir çalışmaya asla başlayamazdım. Yaşamımın en sıkıntılı anlarında her zaman yanı başımda bulduğum dayım Berna Moran'ı saygıyla, sevgiyle ve büyük bir özlemle anıyorum.

Değerli dostum *Malmîsanij*'ın, çalışmanın her aşamasındaki eleştirileri, uyarıları, yönlendirmeleri ve yüreklendirmesi olmasaydı, aile geçmişime yönelik bu çalışma sadece kendi merakımı gidermekle sınırlı kalır, asla bir kitap halini almazdı. Malmîsanij, Bedirhanların soyağacındaki yerimi görmemi sağlayan *Cızira Botanlı Bedirhaniler* adlı kitabına yazdığı 3 Nisan 1994 tarihli önsözünde, "Elinizdeki çalışmanın bir amacı da bu konuda çalışacak olanlara bazı belge ve ipuçları sunmaktır. Yararlı olursa sevineceğim" diyordu. Onun bu dileğini yerine getirmeye çalışarak hem kendisine, hem de atalarıma ve Kürt kimliğime olan borcumu bir nebze de olsa ödeyebilmiş olmayı umuyorum.

Bu çalışmayı yapabilmek için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulabildiğim 800 küsur sayfa belgeyi satır satır incelemem, hatta satır aralarını bile okuyabilmem gerekiyordu. Bunların tamamı Arapça harflerle yazılmış Osmanlıca elyazması belgelerdi. Oysa ben bu yazıyı okumasını bilmiyordum. Eğer *Yücel Demirel*, benim her türlü kaprisime, sonu gelmez özel isteklerime katlanarak, büyük bir sabır ve özenle bu belgelerin transkripsiyonlarını yapmasaydı, böyle bir çalışma yapmaya niyetlenmem bile söz konusu olamazdı. Kendisine nasıl teşekkür edebileceğimi bilemiyorum.

Bedirhan Bey'i konu alan tüm çalışmam boyunca bana kılavuzluk eden iki kitaptan biri Malmîsanij'ın yukarıda sözünü ettiğim *Cızira Botanlı Bedirhaniler* adlı kitabı olduysa, diğeri de *Sinan Hakan*'ın Ocak 2007'de yayımlanmış *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)* adlı çalışması oldu. Onun bu kitabının benim

açımdan önemi, ikincil kaynaklara değil, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki orijinal belgelere dayanıyor olmasıydı. Bu çalışma bana, Kürdistan'ın 19. yüzyılın ilk yarısına ait tarihi konusunda bir bakış açısı kazandırdı. O sayede, çalışma alanımı daraltarak, Bedirhan Bey üzerine odaklanabildim. Sinan Hakan'ın bu çalışmasının iki yararı daha oldu. Birincisi, tersi durumda muhtemelen ulaşamayacağım bazı kritik arşiv belgelerinin varlığından haberdar olup orijinallerini elde edebildim; ikincisi, Sinan Hakan'ın Bedirhan Bey'e ilişkin öne sürdüğü savlar üzerinde odaklanarak, bunların doğruluklarını özel olarak araştırma ve o konularda kendi tezlerimi netleştirme imkânını buldum. En güzeli, kendisiyle tanışıp, saatler boyu süren tadına doyulmaz bir sohbet sayesinde, o dönemin Kürdistan'ının ruhunu anlamama yardımcı olması ve beni cesaretlendirmesiydi. Ben nasıl Bedirhan Bey'in beşinci kuşak torunuysam, Sinan da Bedirhan Bey'in en önemli müttefiki ve kader arkadaşı Müküslü Han Mahmud'un torunlarındandı. İki torun olarak, Kürt tarihinin bu iki efsane kahramanı üzerine sohbet etmemiz ayrıca çok hoştu.

Hollanda'da politik sığınmacıyken 1973'te tanıştığım değerli dostum *Martin van Bruinessen*'in Kürtler üzerine yaptığı çalışmalar da benim için çok ufuk açıcı oldu. Bunun için kendisine teşekkür etmem gerekmez. Teşekkür borcum, bu kitabın ekinde sunduğum Dr. Grant'ın 1843'teki Nasturi katliamı konusundaki tanıklığı ile Bedirhan Bey'i 1846'da ziyaret etmiş olan Dr. Wright'ın tanıklığının orijinallerini Hollanda'nın küçük bir kasaba kilisesinin kitaplığında bulup bana ulaştırmasından ve yüz yüze yaptığımız sohbetimizde beni yüreklendirmesinden ileri geliyor. Kitabımın, çıtasını yüksek tutacağından emin olduğum beklentilerine yanıt verebilmesini diliyorum.

Cizre'ye daha önce hiç gitmemiştim. Bedirhan Bey'in torunu olduğumu öğrendikten sonra gitmeyi çok istediğim halde, bunu bir "turist" olarak yapmayı içime sindiremiyordum. 2008'de, Demokratik Toplum Partisi (DTP) milletvekili Orhan Doğan'ın ölümünün

birinci yıldönümünde, Türkiye Barış Meclisi'nin Cizre'de düzenlediği anma toplantısına konuşmacı olarak davet edilmem, üzerinde çalışmakta olduğum bu kitap açısından da çok önemliydi. *Türkiye Barış Meclis*'ine ve *İmam Canpolat* ile *Seydi Fırat*'a bunun için teşekkür ediyorum.

2010 yılı martında, Tarih Vakfı'nın düzenli olarak yürüttüğü "Ankara Tartışmaları"ndan birinde, çalışmamın ön bulgularını aralarında akademisyenlerin de yer aldığı bir izleyici kitlesine sunma fırsatını buldum. Bu benim için önemli bir sınavdı; yapılan eleştiri ve değerlendirmelerden çok yararlandım. *Tarih Vakfı*'na ve özellikle sayın *Dr. Oktay Özel* ile *Ülkü Özen*'e teşekkür ediyorum.

Türkiye'de artık Kürt sorunu üzerine konuşabiliyorsak, bunu önemli oranda, *İsmail Beşikçi*'nin, düşüncelerinden hiç ödün vermeden, çok ağır bedeller ödemeyi göze alarak yaptığı bilimsel çalışmalara ve mücadelesine borçluyuz. 1960'lı yıllardan beri tanıdığım dostum İsmail Beşikçi, bu kitabın ilk taslağını okuyup eleştirmekle beni onurlandırdı.

Yine, bu kitabın eki olarak sunduğum, 19. yüzyıldaki Osmanlı paralarını günümüz TL'sine çevirme yöntemine katkısı nedeniyle *Prof. Şevket Pamuk*'a teşekkür ediyorum.

Bedirhan Bey üzerine çalışıyor olmanın heyecanını benimle paylaşan, bana yardımcı olmaya zaman ayırarak işimi kolaylaştıran dostlarımı da anmalıyım.

Barbara Santos'a Girit'deki Osmanlı arşiv belgelerine ulaşmam konusunda bana yardımcı olabilecek akademik çevrelerle ilişki kurup o imkânı hazırladığı için;

Birgül Koçak'a İstanbul'daki Osmanlı Arşiv'inden temin edebilmek için günlerimi harcamam gereken çok sayıda arşiv belgesini alıp bana gönderdiği için;

Aslı Orhon'a Boğaziçi Üniversitesi kütüphanesinden ihtiyacım olan kaynakları temin ettiği için;

Üstün Reinart'a önemli Fransızca kaynakları benim için Türkçe'ye çevirdiği için teşekkür ediyorum.

Son olarak, genel olarak aile tarihimiz, özel olarak da Bedirhan Bey konusundaki çalışmalarıma moral destek verip beni cesaretlendiren, sahip oldukları bilgi, belge ve fotoğrafları benimle paylaşan ablam *Ekin Duru (Kardam)* ile kuzenim *Nüket Kardam*'a, büyük kuzenim *Uluer Bilgen*'e ve çalışmam boyunca keşfettiğim her şeyi ilgiyle dinleyen, heyecanıma ortak olup destekleyen eşim *Filiz Kardam*'a teşekkür ediyorum.

Ama şu noktayı da özellikle belirtmeliyim: Bu çalışmanın içerebileceği eksiklik ve hataların bütün sorumluluğu sadece bana aittir. Yardım ve katkıları için kendilerine minnettar olduğum bütün bu insanların payına düşen, onun –eğer varsa– meziyetleridir.

Ankara, Aralık 2010

Ahmet Kardam

kardamahmet@yahoo.com

ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Üçüncü baskıda, bazı yazım hatalarının düzeltilmesi dışında, içeriksel bir düzeltme yaptım.

Bundan önceki baskılarda, "Tasfiye Kararı, İsyan ve Yenilgi" başlıklı IX. Bölümün "Yezdanşer: Cizre mütesellimliği için pazarlık" alt başlığı altında, yeğeni Yezdanşer'in Bedirhan Bey'e karşı düzenlenen harekât sırasında, başta kayınpederi Hakkâri beyi Nurullah olmak üzere, önemli kişilerin taraf değiştirmesinde oynadığı rol dışında Osmanlıya başka bir "hizmetinden" söz eden herhangi bir arşiv belgesine rastlamadığımı belirtmiştim. Bedirhan Bey'in "sürgün yılları" (ikinci cilt) üzerinde çalışırken, Yezdanşer'in 1847 haziranındaki harekât sırasında askerin zahire ihtiyacını karşılayarak Osmanlı ordusuna böyle bir hizmette de bulunduğuna ilişkin arşiv belgelerine ulaştım. Elinizdeki üçüncü baskıda, "Yezdanşer: Cizre mütesellimliği için pazarlık" başlıklı alt bölümü bu belgeler ışığında düzelttim.

Foça, Aralık 2016

Ahmet Kardam
kardamahmet@yahoo.com

BAŞLARKEN

"Bedirhanlar Kürdistan'ın en önemli ailelerindendir. Siz nerelerdeydiniz?"–*Şıh Feyzullah*[1]

Konusu ne olursa olsun, her kitabın bir yazılış öyküsü vardır. Bu kitabın da var. Ben ne tarihçi ne de herhangi bir başka dalda akademisyenim. Dolayısıyla, Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan üzerinde çalışma yapmak için herhangi bir akademik amacım olamazdı. Osmanlı arşivlerine girip Bedirhan Bey'e ilişkin bulabildiğim 800 küsur sayfa belge üzerinde yaklaşık üç yıl süren böyle bir çalışmaya girişmek için Kürt tarihine, ama onun da ötesinde Bedirhan Bey'in yaşamına ve mücadelesine özel bir ilgi duyuyor olmam gerekirdi ki, böyle bir şey de söz konusu değildi. Kürt kimliğiyle ve Bedirhanlarla ne gibi bir ilişkim olabilirdi ki? Meğer varmış da, benim bundan haberim yokmuş.

Her şey, baba-bir-anne-ayrı ablam Ekin (Kardam) Duru'dan aldığım 24 Aralık 1992 tarihli mektupla ve ekindeki Arap harfleriyle yazılmış bir defter ve bu defterin daktilo edilmiş transkripsiyonuyla başladı. Ablam mektubunda şöyle diyordu:

---

[1] Şeyh Said'in amcaoğlu Şıh Mehmed Şerif Efendi'nin torunu Şıh Feyzullah'ın, Demokratik Toplum Kongresi'nin 7 Ağustos 2010'da Diyarbakır'da yapılan toplantısında bana, tanıştırılır tanıştırılmaz sorduğu ilk soru.

Ahmet Can,

Sana biraz garip bir yılbaşı armağanı gönderiyorum. Ekteki defteri sanırım 1974 ya da 1976 yılında babaannem [Nazire Kardam], onu ziyarete gittiğimiz günlerden birinde Özdemir'e [ablamın kocası, enişte Özdemir Duru] vermiş, "Burada aile büyüklerimin biyografisi var, bunu sen sakla" demişti. O gün bugündür bu defter, kayınpederimin [Kâzım Nami Duru[2]] bir takım evrakı ile birlikte bizimle her yere birlikte gidip geldi. İçindekileri okuyamadığımız gibi, herhangi bir kişiye de deşifre ettirmek istemedik idi. Geçenlerde aklıma geldi, anneme okuttum. Daha sonra kendisinden rica ettim, karşıma oturttum, o okudu, ben de daktiloda becerebildiğim kadar kelime kelime yazdım. (...) İstedim ki, Kardam'lardan en büyük erkek çocuk olarak sende toplansın bu bilgiler.

Defter'in yazarı, babaannem Nazire Kardam'ın babası Ali Galip Paşa'ydı. Karton kaplı, 13,3 x 19,8 cm ebadında, toplam 38 yapraklı bu defter aslında, sayfaların sol tarafı günün tarihlerine, orta bölümü açıklamalara, sağ tarafı da para miktarını yazmaya ayrılmış küçük bir kasa defteriydi. Baştan ve sondan beşer yaprağı yırtılarak çıkartılmış, geri kalan sayfaları 1'den 22'ye kadar numaralandırılmış, son iki sayfasına numara verilmemişti. Yani toplam 24 sayfası yazılmıştı; geri kalan sayfalar boştu.

Birinci sayfanın başlığı şöyleydi: "Pederim Lütfullah Efendi'nin Terceme-i hali". Tamamı altı sayfa tutan bu bölümün sonuna "3 Nisan 1933 Şişli" tarihi düşülmüş ve "Ali" diye imzalanmıştı. Yedinci sayfa numaralandırılmadan boş bırakılmıştı. "7" olarak numaralandırılmış bir sonraki sayfadan başlayan ve tamamı 18 sayfa tutan ikinci bölüme de "Terceme-i halim" başlığı verilmişti. Bölüm sonunda herhangi bir tarih ve imza yoktu.

---

[2] Kâzım Nami (Duru) Eylül 1906'da Selânik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin (İttahat ve Terakki) 10 kurucusundan biridir. Diğerleri: İsmail Canbolat, Hakkı Baha, Talât Bey, Rahmi, Mithat Şükrü, Ömer Naci, Edip Servet (Tör) Naki, Bursalı Tahir (Tunaya 1984, 21-22).

Ben doğduğumda çoktan ölmüş olan, hakkında adından başka hiçbir şey bilmediğim babaannemin babası (yani babamın dedesi) Ali Galip'in 59 yıl önce yazmış olduğu bu soluk sayfalara dokunmak bile yeterince heyecan vericiydi. Ama beni asıl heyecanlandıran şu satırlar oldu:

> – Pederim, Aydın vilayetine bağlı Tire kazasının soylu kadim ailelerinden ve Gazi Mihal Bey sülâlesinden Hacı Reşid Efendi'nin oğlu Mustafa Lütfi Efendi'dir.
>
> – [1879 senesi başlarında 1500 kuruş maaşla] Aydın sancağı tahrirat müdürlüğüne [atandım]. '97 senesinde [1880] bu müdüriyetteyken evlendim. '99 senesinde [1882], aydın mutasarrıfı görevinden ayrılan kayınpederim merhum Necib Bedirhan Paşa ile birlikte istifa ederek Dersaadet'e [İstanbul'a] geldim.
>
> – [Midilli mutasarrıfı iken ve terfi ettirilme vaadinin yerine getirilmesini beklerken] İstanbul'da meydana gelen Rıdvan Paşa hadisesi üzerine Bedirhan Paşa ailesi hakkındaki sürgün uygulamasında, akrabalık nedeniyle İzmir'e sürüldüm.

Babaannemin babası Ali Galip Paşa'nın, 1300'lü yılların başlarında, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda Osman Bey'le birlikte hareket etmiş, Bizans'ın Hadrianoi (Harmankaya) tekfuru Mikhael Kosses (Köse Mihal) soyundan olduğunu öğrenmem birinci şok oldu. İkinci şok ise, Ali Galip Paşa'nın Bedirhanlardan Necib Bey'in damadı olduğunu ve o nedenle "Rıdvan Paşa olayı" yüzünden bütün Bedirhanlarla birlikte sürgün cezasına çarptırıldığını öğrenmek oldu.

Böylece, babaannemin, babası üzerinden Rum ve Mihalzade, annesi üzerinden ise Kürt ve Bedirhan olduğunu öğrendim. Köse Mihal'in kim olduğunu lise yıllarımdaki tarih derslerinden çok kabaca da olsa biliyordum. Fakat Bedirhan Bey hakkında bir Kürt beyi olması dışında hiçbir bilgim yoktu. Babaannem, babam ve amcam artık hayatta değillerdi; onlara soramazdım. Annem yaşıyordu, ama kayınvalidesinin (babaannemin) ne babası ne de annesi hak-

kında herhangi bir şey biliyordu. Hayatta olan ablam Ekin ile kuzenim Nüket, Bedirhan adlı bir Kürt beyi ile bir şekilde ilişkimiz olduğunu duymuşlardı ama hepsi bundan ibaretti. Bedirhan Bey kimdi, bizim onunla akrabalık ilişkimiz nasıl bir şeydi – hiçbir fikirleri yoktu.

O zaman fark ettim ki, kendimi bildim bileli, aile içinde babaannemin babası ve annesi hakkında hiçbir şey konuşulmazdı. Babaannem babasının adının Ali Galip olup Abdülhamid'in paşası olduğundan çok ender olarak söz ederdi, hepsi o kadar. Bedirhan olan annesi Sariye hanımdan söz ettiğini hiç duymadım. 12 Mart 1971'deki askeri müdahaleden sonra Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmıştım. Son günümü İstanbul'da babaannemle birlikte geçirdim. O gece bana Hamidiye Alayları'ndan söz etti. Anlatırken gözleri parlıyordu. Ama benim aklım ertesi gün yapacağım yolculuktaydı; üstelik Hamidiye Alayları'nın ne olduğundan tümüyle habersizdim. Hiçbir şey soramadım. Ben oralı olmayınca o da kısa kesti. Sorsaydım, belki her şeyi anlatacaktı. Ertesi gün vedalaştık, bu onu son görüşüm oldu. Babamın adı da Ali Galip'ti. Demek ki ona dedesinin adını vermişlerdi; ama dedesinin adını bir kez olsun andığını duymadım; aynı şekilde, şimdi artık Kürt ve Bedirhan olduğunu bildiğim anneannesi Sariye hanım ise sanki hiç var olmamıştı. Bu işte, ne olduğunu anlamam gereken bir gariplik vardı! Babaannemin anne tarafından Bedirhanlardan olduğunu öğrenmiştim. Ama bu nasıl bir akrabalıktı? Dedesi Necib, Bedirhan Bey'in nesi oluyordu? Ben kimdim?

Gelgelelim, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen ardından terk ettiğim Türkiye'ye ancak 1989'da dönebilmiş, bir buçuk yıl hapis yatmış ve Nisan 1991'de Ceza Yasası'nın 141. ve 142. maddelerinin kaldırılmasıyla özgürlüğüme henüz kavuşmuştum; eşimle birlikte hayatımızı sıfırdan, yeni baştan kurmaya çalışıyorduk. Aile sırlarını açığa çıkarmakla uğraşabilme lüksüne sahip değildim.

Yeni bir hayat kurabilme uğraşısı içinde yıllar su gibi akıp gitti. Nihayet 1998 yılında, yeni çalışmaya başladığım yayınevindeki Kürt iş arkadaşım Nurettin Elhüseyni'ye ablamın altı yıl önce göndermiş olduğu defterden söz ederek, Bedirhanlarla nasıl bir akrabalık ilişkisi içinde olduğumu öğrenmek istediğimi ama bunun yolunu bulamadığımı söyledim. İsveç'te yaşayan Malmîsanij adlı bir arkadaşı olduğunu, onun Bedirhanlar üzerine araştırma yaptığını söyleyerek kendisine başvurmamı tavsiye edip telefon numarasını verdi. Malmîsanij'ın yazmış olduğu *Cızira Botanlı Bedirhaniler* adlı kitabı henüz Türkiye'de yayımlanmamıştı. Hemen telefona sarıldım. Bana, İsveç'te yayımlamış olduğu bu kitabından söz ederek bir nüshasını gönderebileceğini söyleyince dünyalar benim oldu.

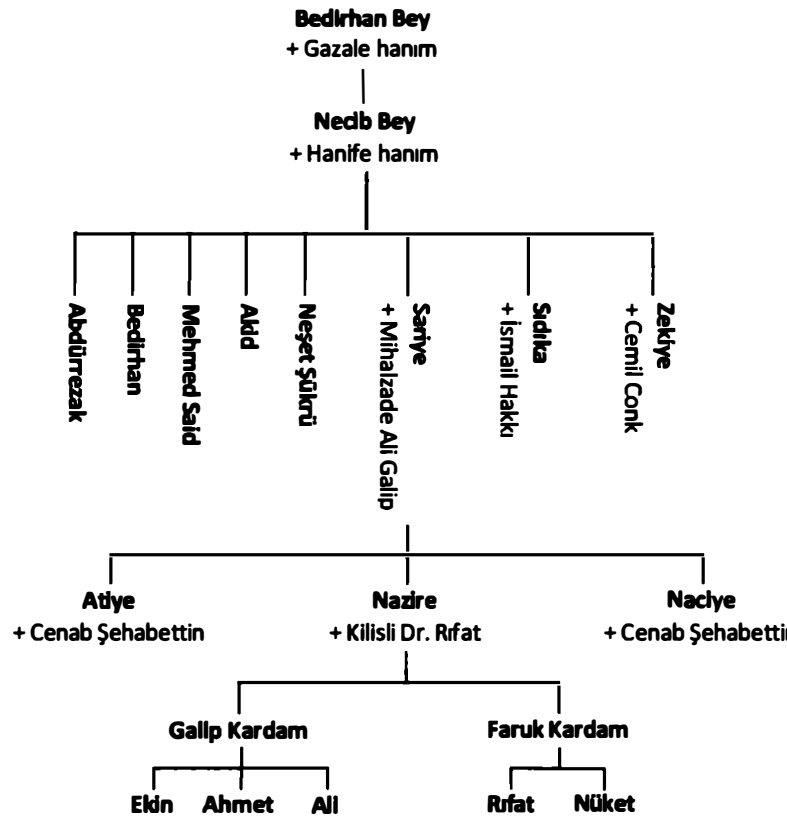
Çok geçmeden kitap elimdeydi. İkinci bölümünde yer alan "Bedirhanilerin soyağacı"na bakıp da, babam ile amcama kadar uzanan şemayı görünce gözlerime inanamadım.[3] Babaannemin babası Ali Galip Paşa'nın damat olduğu Necib Bey, Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan'ın en büyük ikinci oğluydu. Necib Bey'in üç kızından biri Sariye hanımdı. Ali Galip Paşa bu Sariye hanımla evlenmişti. Bu evlilikten üç kızı olmuştu. Bu üç kızdan biri benim babaannem Nazire (Kardam) idi. Yani ben, Bedirhan Bey'in beşinci kuşak torunu oluyordum!

Hem yaşamı ve mücadelesi konusundaki ilk ayrıntılı bilgileri Malmîsanij'ın kitabından öğrendiğim Bedirhan Bey'e ilişkin arşiv belgelerine dayalı bir araştırma yapabilmek, hem de Bedirhanlarla olan ilişkimiz konusundaki aile içi suskunluğun sırrını çözebilmek en büyük arzum haline gelmişti, ama bunun için kendimi emekli ederek tüm zamanımı bu işe verebilmem gerekiyordu. Bunu gerçekleştirebileceğim maddi imkânlara ancak dokuz yıl sonra, 2007'nin sonunda kavuşabildim.

---

[3] Malmîsanij 2000, 90.

SOYAĞACIMIZIN "BEDİRHAN" DALI

Çalışmamın esas ağırlığını Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan'ın direniş ve isyan yılları ile sürgün yıllarına ilişkin arşiv belgelerini ve diğer ikincil kaynakları incelemek oluşturdu. Ama o arada, "aile içi suskunluğun" sırrını çözebilmek amacıyla Bedirhan Bey'in oğlu Necib Bey'in ve çocuklarının yaşamlarını da araştırmaya çalıştım. Burada, "aile içi suskunluğun" nedenleri konusunda ulaşabildiğim sonuç-

lara değinmek istiyorum. Böylece, İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'nın 1906'da öldürülmesini izleyen gelişmelerin tüm Bedirhanların yaşamını nasıl altüst ettiğinden, hem Abdülhamid döneminde hem de izleyen İttihat ve Terakki yönetiminde Necib Bey'in oğlu Abdürrezak Bey'in akrabası olmanın ne anlama geldiğinden kısaca söz etmek istiyorum.

1869 yılında 63 yaşında Şam'da ölen Bedirhan Bey geride 21 erkek ve 21 kız çocuğu bırakır. Erkek çocuklarından en büyüğü 1856 Cizre doğumlu Hamid (Têlî), ikinci büyük oğlu ise 1842 Cizre doğumlu Necib Bey'dir. Hamid görme özürlü olduğu için, Bedirhan Bey'in ölümünden sonra "aile reisliği" görevini Necib Bey üstlenir.[4] Babası öldüğünde 27 yaşında olan Necib Bey, Bedirhan Bey'in nikâhlı dört karısından Gazale'nin oğlu olup Hanife hanımla nikâhlıdır.[5] Necib Bey'in, karısı Hanife hanımdan beşi erkek (Abdürrezak, Bedirhan, Mehmed Said, Akid, Neşet Şükrü), üçü kız (Sariye, Sıdıka, Zekiye), sekiz çocuğu olur.[6]

Necib Bey'in çalışma yaşamına ne zaman başladığını kesin olarak tespit edemedim. Bedirhan Bey daha Girit adasının Kandiye kentinde sürgündeyken, Necip Bey'in kendisine orada bir iş verilmesi talebiyle sadrazama yazdığı tarihsiz bir dilekçe ve bu başvurusu üzerine, sadrazamlıktan Kandiye kaymakamına gönderilmiş 19.08.1861 tarihli, "sözü geçen mîrin liyakat ve ehliyetine göre oraca bir iş bulunuyorsa istihdamına gayret gösterilmesi" talimatı vardır.[7] Kandiye kaymakamının Necib Bey'e bir iş verip vermediğine dair bir bulguya ulaşamadım. Ama 1862 veya 1863 yılında ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşmesine izin verilen Bedirhan Bey'in Sadrazam Âli Paşa'ya sunduğu 15 Haziran 1867 tarihli dilekçesinden, oğlu

---

[4] Bedirhan Bey'in ayrıntılı soyağacı için bak. Malmîsanij 2000, 87-96.

[5] BOA 163, 30 M. 1316 (Necib Bey'in ölümü üzerine Maliye Nezareti'nin hazırladığı "veraset ilâmı").

[6] Aynı yerde. Bu belgede beş oğlundan Akid ile Neşet Şükrü'nün adları yer almadığına göre, bu iki oğlunun daha eski bir tarihte önce öldükleri anlaşılıyor.

[7] BOA 075, 12 S. 1278.

Necib Bey (Paşa): *Malûmat*, aded 120, 29 Kanunisani 1313 (10.02.1898), İstanbul. (Bu fotoğraf için Leylâ Safiye'ye teşekkür ederim.)

Necib Bey'in 1863 yılından beri Meclis-i Vâlâ mazbata kaleminde çalıştığını öğreniyoruz.[8]

Bedirhan Bey'e 1868 baharında Şam'a yerleşme izni verilince, Necib Bey de babasıyla birlikte Şam'a gider ve Bedirhan Bey'in öldüğü 1869 yazına kadar Suriye vilayeti Tahsîl-i Bekayâ Komisyonu başkanlığında çalışır. Babasının ölümünden 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'na (93 Harbi) kadar Lübnan'ın Baalbek ve Sur kazalarında kaymakamlık ve Havran (Suriye) sancağı ile İstanköy'de (Kos adası) mutasarrıflık yapar.[9]

Bedirhan Bey'in oğullarından bazılarının 93 Harbi'nde Osmanlı ordusu için asker toplanmasına yardımcı oldukları, hatta bazılarının (örneğin Ahmed Bedri, Hüseyin Kenan ve Ali Şamil beylerin) savaşa bile katıldıkları bilinmektedir.[10] Ama asker toplama işine Necib Bey'in de katıldığına hiçbir yerde rastlamamıştım. Osmanlı Arşivi'nde Necib Bey'i araştırırken, 93 Harbi için asker toplama işinde onun da görev aldığını tespit ettim. 1876 aralığında İstanköy mutasarrıfı olan Necib Bey'e Bâb-ı Âli'den gönderilen bir talimatla, gönüllü asker toplamak için, yerine bir vekil bırakıp acilen Dersaadet'e

---

[8] BOA 078, 12 S. 1284.

[9] BOA 100 (Necib Bey'in sicili).

[10] Mehmed Salih Bedirhan 1992, No. 4 (29.11.1992).

(İstanbul'a) gelmesi bildirilir.[11] O tarihte 36 yaşında ve artık "paşalık" rütbesine terfi etmiş olan Necib Bey'in "asker toplama" işinde nasıl istihdam edildiğine ve savaşa fiilen katılıp katılmadığına dair bir bilgiye henüz ulaşabilmiş değilim.

93 Harbi'nde Osmanlının Rusya karşısındaki yenilgisini belgeleyen Ayastefanos anlaşması 3 Mart 1878'de, savaşı resmen bitiren Berlin Anlaşması ise 13 Temmuz 1878'de imzalanır. Fakat Necib Bey'in herhangi bir mutasarrıflığa atanması için, Aralık 1879'a kadar, 16 ay daha geçer. Bu zaman zarfında Necib Bey'in ne yaptığı yeterince açık değil. 93 Harbi'nin sonlanmasından sonra, aynı yıl, Ekim 1878'de, Bedirhan Bey'in savaşa katılmış olan oğullarından Osman Bey ile ondan daha küçük olan kardeşi Hüseyin Kenan Bey'in Kürdistan'a giderek Bohtan yöresinde Osmanlı yönetimine karşı bir ayaklanma başlattıkları biliniyor. Ayaklananlar kısa zamanda Cizre, Çölemerik, Zaho, Amâdiye, Nusaybin kentlerini ele geçiriyorlar. Fakat sonuçta, 1879 yılında, Sultan Abdülhamid Bedirhan Bey'in diğer oğullarından bazılarını araya sokarak, ayaklanmanın liderleri Hüseyin Kenan ile Osman beylere anlaşmazlıkları görüşmeler yoluyla çözme önerisinde bulunur. Padişahın vaatlerine kanan Bedirhan Bey'in iki oğlu Osmanlıyla görüşmeye başlayınca, Osmanlı yönetimi Hüseyin Kenan Bey'i yakalamayı başarır.[12] Mehmed Salih Bedirhan, Sultan Abdülhamid'e aracılık eden Bedirhanlardan birinin, Bedirhan Bey'in oğullarından Bahri Bey olduğunu söylemektedir.[13] Peki, diğerleri kimlerdi? Sultan Abdülhamid'e elçilik eden bir diğer Bedirhan'ın Necib Bey olabileceğini düşünüyorum. Nitekim, 17 Temmuz 1897 tarihinde Necib Bey'in "bir memuriyete kaydırılması" isteniyor.[14] Necib Bey'in sicilinde, 1879 yılında, 15.000 kuruş gibi oldukça yüksek bir harcırahla ve özel bir görevle,

---

[11] BOA belge özetleri, "Bedirhan Necib", 27 Za. 1293.

[12] Dr. Celîlê Celîl, "1880 Kürt Ayaklanması" (aktaran Malmîsanij 2000, 164-167).

[13] Mehmed Salih Bedirhan 1992, no. 4 (29.11.1992).

[14] BOA belge özetleri, "Bedirhan Necib", 27 B. 1296.

birkaç aylığına Van'a gönderildiği belirtiliyor.[15] 10 Eylül 1897 tarihli bir başka arşiv belgesinde, "Kürdistan Havalisi Kuvve-i Askerisi Kumandanlığına Samim Paşa'nın tayin edilmesi ve maiyetine Bedirhan Paşazade Necib ve [isyancı kardeşleriyle Abdülhamid arasında aracılık yapmış olan] Bahri Beylerin" verildiği belirtiliyor.[16]

Necib Bey, bu "özel göreve" atanmasından üç ay sonra, Aralık 1879'da, 6.000 kuruş maaşla, Aydın sancağı mutasarrıflığına gönderilir.[17] Necib Bey ile Mihalzade Ali Galip Paşa'nın yolları, yaklaşık bir yıl kadar süren bu mutasarrıflığı sırasında kesişir.

Ali Galip Paşa, birkaç kuşak önce (muhtemelen 17. yüzyılın sonlarında veya 18. yüzyılın başlarında) Plevne'den Tire'ye (İzmir) göçmüş, Köse Mihal soyundan bir aileye mensuptur. Tire'de bir konağa ve Tire civarında geniş topraklara sahip ve aynı zamanda sarraflık yapan babası Mustafa Lütfullah Efendi, 1860'lı yıllarda zaman zaman İstanbul'a giderek, dönemin "Yeni Osmanlılar" hareketinin önderlerinden Ziya Paşa ve Namık Kemal ile görüşür, onların "özgürlükçü düşüncelerinin" Aydın vilayetinde yaygınlaşmasında rol oynarmış. Babası Hacı Reşid Efendi daha sağken, 1850'lerin başında Tire'yi ziyaret eden Fransız politikacısı, şair ve tarihçi Alphonse de Lamartin'i Tire'deki konağında ağırlamış.

Ölümünden kısa bir süre önce kaleme aldığı elyazması "Terceme-i Halim"de babası hakkında bu bilgileri veren Ali Galip Paşa, Necib Bey ile tanışmasından önceki yaşamı konusunda şu bilgileri veriyor: Tire'de, enistesi Yozgadi Hoca Efendi'nin medresesindeki eğitiminden sonra, 1869/1870'te, yatılı olarak okuduğu İstanbul'daki Mekteb-i Sultaniye'yi (günümüzün Galatasaray Lisesi'ni) bitirip, 1872 yılında Tercüme Odası'nda çalışmaya başlıyor. 1874 ortalarında, Osmanlının yeni açılmış olan Washington Büyükelçiliğine ikinci kâtip olarak atanıyor. Orada bir buçuk yıl çalıştıktan sonra tekrar Tercüme Odası'ndaki işine dönüyor.

---

[15] BOA 100 (Necib Bey'in sicili).

[16] BOA belge özetleri, "Bedirhan Necib", 23 N. 1296.

[17] BOA 100 (Necib Bey'in sicili).

93 Harbi'nin başladığı 1877 yılında Aydın vilayetinin İzmir'deki Yabancılar Dairesi'nin başkâtipliğine atanıyor. Aynı anda, vilayetin *Aydın* adlı resmi gazetesi ile aynı kentte yayınlanan *İzmir* adlı özel gazetenin başyazarlığını yapıyor.

1878 yılının sonuna doğru, Menteşe sancağının tahrirat müdürlüğüne, dört ay sonra da, yani 1879 yılının şubat ya da martında, Aydın sancağının tahrirat müdürlüğüne atanıyor. O yılın sonunda, Aralık 1879'da, Aydın sancağı mutasarrıflığına atanan Necib Bey, Mihalzade Ali Galip'in amiri oluyor. Birbirleriyle tanışmaları böyle oluyor. Necib Bey 38; Mihalzade Ali Galip de 25 yaşındadır.

Necib Bey'in oğulları Abdürrezak, Bedirhan ve Mehmed Said ile kızları Sariye, Sıdıka ve Zekiye babalarıyla birliktedirler. Bunu, Necib Bey'i o tarihlerde Aydın'da ziyaret etmiş olan, Bedirhan Bey'in ağabeyi Salih Bey'in torunu Mehmed Salih Bedirhan'ın anılarından öğreniyoruz. Bedirhan Bey'in nikâhlı dört karısından biri ve Mehmed Salih Bedirhan'ın ninesi Ruşen Hanım'la birlikte Limni'ye giderlerken, aktarma yapmak için uğradıkları İzmir'de, Necib Bey'in oğlu Abdürrezak'ın oraya gelerek onları Aydın'a götürmesini şöyle anlatıyor:

> Aydın'dan Necib Paşa'nın mahdumu Abdürrezak Bey geldi. (...) Limni'ye gidecek vapur günü uzakmış. Abdürrezak'ın ısrarıyla biz de Aydın'a gittik. Necib Paşa, Aydın mutasarrıfı idi. Abdürrezak, Bedirhan, Mehmed Said nam oğullarıyla Sariye, Sıdıka, Zekiye nam kerimelerinin pek mülatafâ [iltifat] ve muhabbetlerini gördüm. Necib Paşa'nın da muhabbeti pek ziyade idi. Aydın'da 15 gün kadar kaldık.[18]

Bu ziyaretin, 1880'de, Mihalzade Ali Galip'in Necib Bey'e henüz damat olmadığı bir zamanda gerçekleştiğini tahmin ediyorum; tersi durumda, onun da adı anılırdı herhalde.

Mihalzade Ali Galip, Aydın mutasarrıfı Necib Bey'in kızı Sariye ile 1880 yılında (hicrî 1297) evlendiğini söylüyor. Böylece, Bedirhan-

---

[18] Mehmed Salih Bedirhan 1992, No. 3 (28.11.1992).

ların damadı ve Abdürrezak Bey'in de eniştesi oluyor. 1864 doğumlu Abdürrezak Bey[19] o tarihte henüz 16 yaşındadır. Ali Galip Paşa'nın ilk kızı Atiye'nin 1881 veya 1882'de Aydın'da doğduğunu tahmin ediyorum.

Mihalzade Ali Galip 1883 yılına kadar, kayınpederi Necib Bey ve kayınbiraderleri ve baldızlarıyla birlikte Aydın'da kalır. O tarihte, hem Necib Bey hem de damadı Mihalzade Ali Galip görevlerinden birlikte ayrılarak İstanbul'a gelirler ve orada yolları ayrılır.

Necib Bey 1883'ten 1897'ye kadar, sırasıyla Üsküp, Siroz, Tekfurdağı (Tekirdağ) sancakları mutasarrıflıklarında bulunduktan sonra, 1892-1895 arasında İstanbul'da Heyet-i Rüsumiye üyeliği yapan ve ardından Dedeağaç ve Hums (Trablusgarp) sancakları mutasarrıflığıklarına atanır.[20] Son görev yeri olan Hums'tayken, 21.05.1897 (rumî 19.III.1313) günü, 55 yaşında ölür.[21]

Mihalzade Ali Galip ise, 1885 martında Bingazi vilayeti mektupçuluğuna atanır. İkinci kızı, babaannem Nazire hanım da aynı yıl doğar. Bingazi vilayeti mektupçuluğunu Yemen (1889), Basra (1891), Adana (1893), Konya (1895) vilayetleri mektupçulukları izler. Kariyerinin daha "vilayet mektupçuluğu" aşamasındayken, Sultan Abdülhamid'in gözüne girmeyi başardığı anlaşılıyor. Basra mektupçusu iken, Dersaadet'ten Bağdat valisine gönderilen bir yazıda, Ali Galip ile ailesinin "sağlık ve sıhhatinin yerinde olup olmadığı" sorulmaktadır.[22]

1898'de, vilayet mektupçuluğundan mutasarrıflığa terfi ederek, Niğde sancağına atanır ve aynı yılın temmuzunda kendisine "Paşalık" unvanı, birkaç ay sonra da büyük kızı Atiye'ye ikinci rütbeden "Şefkat Nişanı" ihsan edilir.[23]

---

[19] Abdürrezak Bedirhan 2000, 14.

[20] BOA 100 (Necib Bey'in sicili).

[21] BOA 163, 30 M. 1316.

[22] BOA belge özetleri, "Ali Galip Bey", 28 Za. 1310.

[23] BOA belge özetleri, "Ali Galip Paşa", 20 Ca. 1316.

Mihalzade Ali Galip Niğde'nin ardından Nablus (1899) ve Mersin (1900) mutasarrıflıklarında bulunduktan sonra, Mayıs 1902'de, kariyerinin doruk noktası olan Midilli mutasarrıflığına atanır.

O arada, Necib Bey'in oğlu Abdürrezak, hem babasından hem de enişteşi Ali Galip Paşa'dan farklı olarak, kendisini Sultan Abdülhamid'den uzaklaştırıp bağımsız bir Kürdistan mücadelesinin içine çeken bir yolda ilerlemektedir.[24]

Abdürrezak Bey, Fransızca öğrenmesini sağlayan iyi bir eğitim aldığını ve daha sonraki öğrenimini Paris'te sürdürmek istediğinde Sultan Abdülhamid'in buna engel olduğunu söylüyor (tarih, 1880-1883 arasında bir zaman olsa gerektir). Paris'e gitmesine izin verilmeyen Abdürrezak Bey'e 1885 yılı ortalarında "Hariciye Mektubî Kaleminde bir memuriyet" verilir.[25] Dört yıl kadar Hariciye Nezareti'nde çalışır ve 1890'da Rusya'nın başkenti Petersburg'daki büyükelçiliğin üçüncü kâtipliğine atanır. Bir yıl sonra, 1891'de, İstanbul'a çağrılır. Petersburg'daki bu bir yıllık görevi sırasında Rusça öğrenir, Rusya'nın politik-toplumsal-kültürel yaşamıyla tanışır ve bu ülkeyle kurduğu dostane ilişkilerden dolayı Rus hükümeti tarafından Sv. Stanislav nişanı ile ödüllendirilir.

1891'de İstanbul'a dönen Abdürrezak Bey bu kez Tahran Büyükeleçiliği ikinci kâtipliğine atanır. Yeni görevine gitmek üzere yoldayken, hakkındaki bir ihbar nedeniyle, Sultan Abdülhamid'in emriyle, Samsun'dan geri çağrılır. İstanbul'da sıkı polis takibi altında geçen yaklaşık üç yıldan sonra, Eylül 1894'te, İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği görevlilerinin yardımıyla Tiflis'e kaçar. Osmanlı-İran sınırı boyunca, Kürtler arasında siyasi faaliyette bulunması olasılığı karşısında telaşa kapılan Abdülhamid yönetimi, Rus hükümetinden Abdürrezak Bey'in iadesini ister. Bunun üzerine İngiltere'ye kaçarak Londra'da muhalif Ermeni örgütleriyle ilişkiye geçer. Sultan Abdülhamid o sırada İstanbul'da Heyet-i Rüsumiye üyeliği

---

[24] Abdürrezak Bey'in biyografisine ilişkin bilgiler, aksi belirtilmedikçe, iki kaynaktan derlenmiştir: Celîl 2000, 97-132 ve Abdürrezak Bedirhan 2000, 14-71.

[25] BOA belge özetleri, "Bedirhan Abdürrezak", 28 Ş. 1302.

yapmakta olan babası Necib Bey kanalıyla, çeşitli vaatlerde bulunarak, Abdürrezak Bey üzerinde baskı kurar. Babasının ısrarlarına dayanamayarak 1894 sonunda İstanbul'a döner ve Ocak 1895'de "Hariciye Nezareti Taabiiyet Kalemi Müdürlüğüne tayin olunur."[26] 1895'den 1906'ya kadar, 10 yıl boyunca, bir yandan kariyerinde sürekli yükselip "Mâbeyn-i Hümâyûn cenab-ı mülûkane teşrifatçılığı" makamında, Rusya Büyükelçiliği ile yakın ve güvenli ilişkileri olan, birinci derece bir hariciyeci haline gelir; ama öte yandan da sürekli polis takibi altında, hayatına kasteden saray entrikalarının hedefi olur.

Bedirhan Abdürrezak Bey sıkı polis takibi altında hariciyecilik basamaklarını tırmanırken, enişteşi Ali Galip Paşa da Midilli mutasarrıfı olarak, büyük bir özgüvenle, valilik payesine doğru ilerlemektedir. O arada, büyük kızı Atiye'yi Askeri Tıbbiye'yi bitirmiş, Paris'te ihtisas yapıp 1901'de İstanbul'a dönmüş ve şair olarak isim yapmakta olan Cenab Şehabettin ile evlendirir.[27] 1905'de, damadı Dr. Cenab Şehabettin'le birlikte, muzdarip olduğu ülser hastalığının tedavisi için Paris'e gider. Midilli'deki görevinin başına döndüğünde, Kasım 1905'de, Avrupa'nın büyük devlet donanmalarının Limni ve Midilli adalarının gümrük ve telgrafhanelerini işgal etmeleriyle başlayan bir kriz patlak verir. Bir ay kadar süren bu işgalin gerekçesi, Osmanlıya Rumeli'de yapmayı vaat ettiği reformları zorla yaptırmaktır.[28] Bu krizi başarıyla yöneten Ali Galip Paşa'ya valiliğe terfi ettirileceği sözü verilir. O bu sözün tutulmasını beklerken, İstanbul Belediye Başkanı (şehremini) Rıdvan Paşa'nın öldürülmesiyle, Bedirhanların damadı ve Abdürrezak Bey'in enişteşi Ali Galip Paşa'nın parlak kariyeri dibe vurduğu gibi, tüm ailesinin de yaşamı altüst olur.

---

[26] BOA belge özetleri, "Bedirhan Abdürrezak", 3 Ş. 1312.

[27] Cenab Şehabettin daha sonra Atiye'den boşanıp, Ali Galip Paşa'nın en küçük kızı Naciye ile evlenmiştir.

[28] BOA belge özetleri, "Midilli", 26 N.-23 L. 1323.

Rıdvan Paşa cinayetinden önce bir tarihte, Necib Bey'in üç oğlu ve iki damadı bir arada. Soldan sağa: Binbaşı Mehmed Said, damat Midilli mutasarrıfı Ali Galip Paşa, Abdürrezak Bey, Süvari Yarbayı Bedirhan ve damat Yarbay Cemil (Conk) Bey. Ayrıca yayımlamaya gerek duymadığım, binbaşı Mehmed Said'e ait bir fotoğraf daha var ki, altındaki açıklamada şöyle deniyor: "Bedirhani Said'in Midilli'ye, Galib Paşa'ya misafireten gidip orada aldırdığı resim." Bu fotoğraflar, 1906'ya kadar, Necib Bey'in üç oğlu Abdürrezak, Bedirhan ve Mehmed Said ile enişteleri Ali Galip Paşa ve Yarbay Cemil (Conk) Bey arasındaki ilişkilerin epey yakın ve sıcak olduğuna işaret ediyor. Üçüncü damat İsmail Hakkı Bey'in bu fotoğrafta yer almaması, o tarihlerde müfettişlik yaptığı Halep ve Adana vilayetlerinde bulunmasıyla açıklanabilir. Rıdvan Paşa'nın öldürülmesinden sonra Ali Galip Paşa İzmir'e sürgün edilirken diğer dördü Trablusgarp zindanına hapsedilirler. (Fotağraf: TBMM Milli Saraylar, *Dolmabahçe Sarayı Fotoğraf Albümleri*, İstanbul 2006,s. 106.)

İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa 23 Mart 1906 günü[29] Göztepe İstasyonu'nda bir grup Kürt tarafından vurularak öldürülür.

[29] Malmîsanij 2009, 38.

Cinayet zanlısı olarak tutuklananlardan dördü bu cinayeti işlemekle suçlanırlar. Ama yürütülen tahkikatın sonucuna göre, bu dört tetikçiyi Bedirhan Bey'in oğlu Ali Şamil Paşa ile Necib Bey'in oğlu Abdürrezak Bey azmettirmiş ve katilleri korumuşlardır. Ali Şamil Paşa o tarihte Üsküdar kumandan muavini ve Selimiye Kışlası kumandanı; Abdürrezak Bey ise Mâbeyn-i Hümâyûn cenab-ı mülûkane teşrifatçısıdır.[30]

Emir Bedirhan kitabının yazarı Lütfi'ye göre, cinayetin nedeni, Şişli'deki baba evinin önündeki yolun yaptırılmasını isteyen Abdürrezak Bey ile yolu bir türlü yaptırtmayan Rıdvan Paşa arasındaki kişisel anlaşmazlıktır.[31] Fakat cinayetin hemen ardından, katil zanlıları ile azmettirici oldukları iddia edilen Abdürrezak Bey ve Ali Şamil Paşa'dan başka, önce İstanbul'daki, ardından imparatorluğun dört bir yanındaki bütün Bedirhanlara karşı geniş bir tutuklama kampanyası başlatılır. Bulundukları yerlerde ev hapsine veya gözaltına alınan, tutuklanan, sürgüne gönderilen, sürgüne gönderildikleri yerlerde zindanlara atılanların tam sayısı bilinmiyor. Bu sindirme harekâtı sadece Bedirhanları değil, damat, kayınpeder, kayınbirader, vb. gibi akrabaları, komşuları, tanıdıkları; "özellikle Ali Şamil Paşa ile Abdürrezak Bey'le herhangi bir şekilde ilişkisi olduğu iddia edilen Türk, Ermeni ve Rumları da kapsıyordu."[32] Abdürrezak Bey'e göre, Rıdvan Paşa cinayeti bahanesiyle mağdur edilenlerin sayası üç bin kişiyi bulmaktaydı.[33]

Sindirme harekâtının bu kadar geniş tutulmasının nedeni, Lütfi'ye göre, Sultan Abdülhamid'in Bedirhanların gücünden duyduğu korkuydu.[34] Nitekim, Rıdvan Paşa olayını Rus arşiv belgelerinde araştıran Celîlê Celîl'e göre, Padişahın yakın çevresi Abdülha-

---

[30] Malmîsanij 2009, 38, 58; BOA belge özetleri, "Rıdvan Paşa", 25 Ra. 1324.

[31] Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 53-54.

[32] Malmîsanij 2009, 40.

[33] Abdürrezak Bedirhan 2000, 16.

[34] Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 99.

mid'i, Bedirhanların kendisine karşı bir suikast hazırlığı içinde olduklarına dair sağlam delillere sahip olduklarına ikna etmişlerdi.[35] Dolayısıyla, bu sindirme kampanyasının nedeni siyasiydi. İlginç bir biçimde, Abdürrezak Bey'in kendisi de, özgürlüğüne kavuştuktan sonra, İstanbul'daki Rus Büyükelçiliğine yaptığı 14 Eylül 1910 tarihli siyasi sığınma başvurusunda, "Rıdvan Paşa'nın ortadan kaldırılmasının asıl nedeninin İstanbul'daki kaos ortamını genişletmek ve bunu bahane ederek Sultanı tahttan indirmek" olduğunu özellikle belirtir.[36]

Rıdvan Paşa cinayeti bahanesiyle çok sayıda Kürt önder ve aydının tutuklanmasından doğan galeyandan dolayı, İstanabul'da aşağı tabakadan Kürtlerin caddelerde toplanmasını ve merkezi semtlere geçişini kısıtlayan bazı kurallar getirilir ve polis, Galata bölgesindeki Karaköy Köprüsünü Kürtlerin geçişine yasaklar.[37]

Malmîsanij, o dönemin yazılı kaynaklarının yardımıyla, sürgün edilenlerden ancak 178 kişinin adlarını tespit edebildiğini söylüyor.[38] Bu 178 kişiden 40'ı ya Bedirhan Bey'in oğlu (15 kişi) ya torunu (16 kişi) ya da Bedirhanların akrabalarıdır (9 kişi). Beni doğrudan ilgilendiren yönüyle, bu sürgün listelerinin en ilginç noktalarından biri de, Necib Bey'in üç oğlunun ve üç damadının durumlarıydı. Bunların altısı da –maruz kaldıkları şiddet dozu farklılık göstermiş olsa bile– sürgün cezasına çarptırılmışlardır. Ailenin erkek fertlerinin altısının da ayrımsız cezalandırılmalarının nedeni, kuşkusuz ki, Abdürrezak Bey'in Rıdvan Paşa cinayetinin "baş tertipçisi" olarak görülmesiydi. Nitekim, en ağır cezaya çarptırılan da o olmuştur.

Necib Bey'in üç oğlu da (Abdürrezak, Bedirhan ve Mehmed Said) tutuklanır ve derhal "Mekke" vapuruyla Trablusgarp'a sürgün edilip orada, koşulları çok ağır olan bir zindanda hapsedilirler. Ailenin diğer üç erkeği olan damatlardan biri –Necib Bey'in Zekiye

---

[35] Celîl 2001, 103.

[36] Abdürrezak Bedirhan 2000, 16.

[37] "Mışag", 1906, 27 Nisan, no. 891 (aktaran Celîl 2001, 103).

[38] Malmîsanij 2009, 38.

adlı kızıyla evli Cemil (Conk) Bey[39]– üç kayınbiraderiyle aynı kaderi paylaşır, onlarla birlikte, "Mekke" vapuruyla gönderildiği Trablusgrap zindanına hapsedilir.[40] Necib Bey'in Sıdıka adlı kızıyla evli olan, Halep ve Adana vilayetleri müfettişi "damat" İsmail Hakkı Bey görevinden azledilerek Halep'e sürgün edilir.[41]

Necib Bey'in Sariye adlı kızıyla evli, olay tarihinde Midilli mutasarrıfı olan, babaannemin babası "damat" Mihalzade Ali Galip Paşa ise, üç kayınbiraderinden ve kendisi gibi damat olan Cemil (Conk) Bey'den yaklaşık bir ay sonra, Mayıs 1906'da, görevinden azledilerek kendi memleketi sayılabilecek İzmir'e sürgün edilir.[42] Ali Galip Paşa, "Terceme-i Halim" başlıklı elyazması defterde, İzmir'deki sürgün günleri için, "Aşağı yukarı üç yıl boyunca çektiğim sıkıntıları ve uğradığım maddi ve manevi zarar ve acılarımı dile getirmeye gücüm yetmediğinden bu konuya değinmeyeceğim" diyor.

Bedirhan **Zekiye** ile kocası **Cemil Conk** torunları Can ile birlikte.

Ali Galip Paşa sürgün yıllarını, Cenab Şehabettin'le evlendirdiği kızı Atiye dışında kalan, biri babaannem, iki kızı ve eşi Sariye ile birlikte geçirmiş olmalı. Midilli mutasarrıflığına atandığında maaşı 6.480 kuruşmuş. Sürgünün ikinci ayında kendisine "sürgün aylığı"

---

[39] 1906 tarihinde yarbay olan Cemil (Conk), 1915 yılında, Çanakkale Savaşı'nın Anafartalar Cephesi'nin 9. Tümen Komutanlığını yapan Yarbay Cemil Conk'tur; Mustafa Kemal'in Çanakkale'den silah arkadaşıdır.

[40] Cemil (Conk) Bey'in, diğer iki damattan daha ağır bir biçimde cezalandırılmasının nedenini tespit edemedim.

[41] BOA belge özetleri, "İsmail Hakkı Bey", 3 Ş. 1326.

[42] BOA belge özetleri, "Ali Galip Paşa", 6 Ra. 1324 ve 18 Ra. 1324.

olarak 1.500 kuruş maaş bağlanır. Üç ay sonra bu miktar 1.000 kuruşa indirilir.[43] Sürgünle birlikte maaşının yüzde 85 oranında azalması maddi durumunu epey sarsmış olmalı. Ama sürgün yıllarında çektiği maddi ve manevi sıkıntılar ne kadar ağır olmuş olursa olsun, bunlar Trablusgarp zindanına kapatılmış olan üç kayınbiraderi ile bacanağı Cemil (Conk) Bey'in çektikleri yanında herhalde çok hafif sayılmalıdır.

Abdürrezak ve Bedirhan beyler, daha sonra ömür boyu hapse çevrilen idam cezalarına, Mehmed Said Bey ile "damat" Cemil (Conk) Bey de ömür boyu veya uzun süreli hapis cezalarına çarptırılarak çatısı çürük, havasız, zifiri karanlık bir zindana atılırlar. Mahkûmlara günde sadece bir kilo siyah ekmek ile çok az miktarda su verilir. Birbirleriyle görüştürülmedikleri gibi, aileleriyle haberleşmelerine de izin verilmez.[44]

Bedirhan Sıdıka ve kocası İsmail Hakkı

Trablusgarp mahkumlarının geride bıraktıkları yakınlarının koşullarının da alabildiğine ağır olduğu anlaşılıyor. Örneğin Abdürrezak Bey'in İstanbul'daki ev ve malları soyulur, darmadağın edilir; şahsi elbiselerine bile el konulur; ev polisin ve gizli ajanların göz hapsine alınır; aile fertlerinin herhangi bir işte çalışma imkânları kalmaz; adeta açlığa

---

[43] BOA belge özetleri, "Ali Galip Paşa", 16 Ca. 1324 ve 4 L. 1324.

[44] Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi, tutuklamalar, sürgün listeleri, Trablusgarp zindanının koşulları konusundaki ayrıntılar için bak. Malmîsanij 2009, 37-81, 181-192; Lütfî (Ahmet Ramiz) 2007, 53-63.

mahkum edilirler; babaannesi Gazele hanım ile annesi Hanife hanım bu koşullar altında ölürler.[45]

Ali Galip Paşa İzmir'e sürgün edildiğinde, ortanca kızı (babaannem) Nazire 21 yaşında ve hâlâ evlenmemiştir. Sürgünün ikinci yılının sonunda, uluslararası karantina dairesinde çalışan Kilisli Dr. Rıfat – Ali Galip Paşa'nın birinci kızıyla evli, arkadaşı Cenab Şehabettin'in aracılığı ve yardımıyla olsa gerek – İzmir'e giderek Ali Galip Paşa'dan kızı Nazire'yi ister. Nikâh 8 Temmuz 1908 günü kıyılır.

Nikâhtan 16 gün sonra, 24 Temmuz 1908'de, Meşrutiyet ilan edilir. Beş gün sonra da, 29 Temmuz günü, bütün suçları kapsayan bir genel af ilan edilir. Bu genel affın "Rıdvan Paşa mahkumlarına" uygulanışının da farklı farklı olduğu anlaşılıyor. Örneğin Ali Galip Paşa'nın "Terceme-i Halim"de yazdığına göre, ağustos ayı başlarında İstanbul'a gelir, yeni sadrazam Kâmil Paşa ile görüşür ve o ayın sonlarına doğru tekrar Midilli'ye mutasarrıf atanır. Aynı şekilde, "damat" İsmail Hakkı Bey'in de, genel affın hemen ardından hükümete başvurarak uygun bir görevde istihdam edilmeyi talep ettiği ve muhtemelen bu talebinin yerine getirildiği anlaşılıyor.[46]

Buna karşılık, Trablusgarp zindanında bulunanların bu genel aftan yararlanmaları o kadar kolay olmaz. Birincisi, bunların genel aftan yararlanıp yararlandırılmayacakları konusu hükümetin gündemine ancak Eylül 1908'in ikinci yarısında gelir[47] ve karar ancak Aralık 1908'de çıkar.[48] Genel af kararı Trablusgarp sürgünlerine uygulanırken mahkûmlar iki kategoriye ayrılırlar: (1) "Rıdvan Paşa'nın katline doğrudan katılmış olanlar" ve (2) "sadece siyaseten mahkûm olanlar". İkinci kategoridekilerin tahliye edilmelerine, birinci kategoridekilerin ise tahliye edilmemelerine karar verilir. Böylece, Necib Bey'in üç oğlundan Said Bey ile "damat" Cemil (Conk)

---

[45] Abdürrezak Bedirhan 2000, 17.

[46] BOA belge özetleri, "İsmail Hakkı Bey", 3 Ş. 1326.

[47] BOA belge özetleri, "Bedirhaniler", 23 Ş. 1326.

[48] Malmîsanij 2009, 79, 81.

Bey Aralık 1908 ortasında serbest kalırken, Abdürrezak Bey ile Bedirhan Bey'in Trablusgarp cezaevinde tutulmalarına devam edir.[49] İki kardeş ancak Nisan 1910'da affedilip İstanbul'a gelebilirler.[50]

Biz tekrar Ali Galip Paşa'ya dönelim. Ağustos 1908 sonunda tekrar Midilli'ye mutasarrıf olan Ali Galip Paşa, kendisinden önceki mutasarrıfa karşı ada halkının başlatmış olduğu isyanı başarıyla bastırır, fakat adada güvenliğin sağlanması konusunda vilayet valisi ile düştüğü anlaşmazlık nedeniyle bir yıl sonra, 20 Eylül 1909'da, Saruhan (Manisa) sancağı mutasarrıflığına atanır. Büyük ve önemli bir sancak olan Manisa'da bayındırlık işlerine hız vermek ve orada düzeni sağlamak için "büyük bir istek ve hevesle" göreve başlarsa da, bir kez daha "derin bir hayal kırıklığına" uğrar. Bir farkla ki, bu kez "Bedirhanlara damat olduğu" için değil, 1908 Meşrutiyeti ile iktidara kısmen ortak olan İttihat ve Terakki'nin Rumlara karşı başlatmış olduğu "boykot hareketine" engel olmaya kalkıştığı için...

Manisa'da, yerel İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönlendirdiği "Boykotaj Cemiyeti", Rum mektepleri ile kiliselerinde Yunan öğretmenler bulundurulduğu için Rumlara karşı boykot kampanyası başlatır.[51] Patrikliğin bu konudaki şikayeti üzerine Dahiliye Nezareti boykot kampanyasının durdurulması için talimat verdiği halde,[52] durum devam eder. Ali Galip Paşa "Terceme-i Halim"de bu konuda şöyle diyor:

> Tüm Yunan malvarlığı ve eşyasına karşı o sırada girişilen boykot oyununun kişilere karşı da uygulanması üzerine, görevim gereği, bu yasadışı davranışları yasaklamak için aldığım önlemler karşısında, bir takım kışkırtıcı kişiler şahsıma karşı da boykot yapmak gibi bir rezilliğe kalkıştılar. Önce Dahiliye Nazırlığı'ndan telgrafla gönderilen, "artık boykota son verilsin" emri halka duyurulup yürürlüğe konduktan

---

[49] Ali Şamil Paşa Meşrutiyet'in ilanından önce, Trablusgarp'ta ölür ve cenazesi ancak 1908'den sonra İstanbul'a getirtilebilir (Sevgen 1982, 130).

[50] BOA belge özetleri, "Bedirhani Abdürrezak", 18 R. 1328.

[51] BOA belge özetleri, "Boykotaj", 20 C. 1328.

[52] BOA belge özetleri, "Boykotaj", 28 C. 1328.

> sonra, Manisa Boykotaj Derneği, genel merkezden aldığı emre dayanarak, bu oyunun sürdürüleceğini halka ilan etmiştir. Bu garip durum karşısında gerekli önlemleri almak hususunda ne valilik katından olanak sağlayabildim, ne de başka herhangi bir öneri elde edebildim.

O arada, vilayet memurlarından birisinin ne zamandır aday olduğu Saruhan mutasarrıflığına atanması üzerine, Ali Galip Paşa, "kış ortasında kilim ve keçelerini satarak İstanbul'a dönmek zorunda" kalır. Tarih, Aralık 1910; Ali Galip Paşa 55 yaşındadır.

Dahiliye Nazırı Talat Bey'den randevu alarak, Saruhan mutasarrıflığından alınma nedenini sorduğunda, "Bana sizin 80 yaşında olduğunuz söylendi, onun için görevden alındınız. Bir hafta sonra gene gelin görüşelim" yanıtını alır. Talat Bey'le ikinci görüşmesinde, Ali Galip Paşa'ya boşalacak bir vilayet valiliğine atanacağına dair söz verip, bir süre beklemesini ister. Ama o süre hiç sona eremeyince, Ali Galip Paşa, 1913 yılında, 58 yaşında, emekliliğini ister. Bir zamanların parlak paşası Ali Galip "Terceme-i Halim"de içine düştüğü bu durumu şöyle özetliyor:

> Mutlakiyet döneminde [Bedirhanlarla] akrabalık yüzünden ve Meşrutiyet döneminde de meşruiyetten sapamadığım için onurum kırılarak ve kovularak aşağılandım.

Ali Galip Paşa Manisa mutasarrıflığından alındıktan sonra, emekliliğini istemek zorunda bırakıldığı 1913 yılına kadar, hiçbir göreve atanmayıp kızağa çekilmiş olmasını sadece Ege'de yükselen Rum düşmanlığına karşı çıkmasına bağlıyorsa da, ben İttihat ve Terakki yönetiminin –tıpkı bir zamanlar Abdülhamid'in yaptığı gibi– ona, Abdürrezak Bey'in eniştesi olmasının bedelini de ödettiğini düşünüyorum. Şöyle:

Ali Galip Paşa'nın ailesi. Arka sıra (soldan sağa): Damat **Cenap Şehabettin**, ikinci eşi **Naciye**, damat **Kilisli Dr. Rıfat**. Orta sıra: Babaannem **Nazire**, **Ali Galip Paşa**, karısı **Bedirhan Sariye**. Ön sıra: Babam **Galip Kardam** ve Naciye'nin oğlu **Rasin**. (1920'ler.)

Trablusgarp hapishanesinden Nisan 1910'da tahliye edilen Abdürrezak Bey İstanbul'a gelir. (O tarihte Ali Galip Paşa Manisa'dadır. Kilisli Dr. Rıfat'la evlenmiş olan yeğeni, babaannem Nazire İstanbul'dadır. Nazire hanım dayısını ziyaret edip "Geçmiş olsun"

demiş midir; ya da o yeğenini arayıp sormuş mudur?) Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi gerekçe gösterilerek Bedirhanların uğradığı zulümden özetle şu sonucu çıkarmıştır:[53]

> Bedirhanlar olarak Osmanlı devletine "eyvallah" ettiysek de, bize hep kuşkuyla yaklaştılar. Hiçbir zaman korkusuz yaşama şansına kavuşamadık. Sürekli haksızlık gördük ve insafsız baskılara maruz kaldık. Ölüm tehlikesini hep yanı başımızda hissederek yaşadık. Onlar bizi hep yabancı saydılar, özellikle de beni...

Abdürrezak Bey'e göre, Kürdistan'ın özerkliğini/bağımsızlığını elde edebilmesi için önce kendisine sağlam bir dayanak bulması gerekiyordu. Bu sağlam dayanak Rusya'nın nüfuz alanındaki İran Kürdistan'ı olabilirdi. Bu sağlanabildiğinde, Türkiye Kürdistan'ında ayaklanma başlatılabilirdi. Bu kurtuluş planı Rusya'nın askeri ve diplomatik desteği sağlanarak hayata geçirilebilir ve Rusya özerk/ bağımsız Kürdistan'ın garantörlüğünü üstlenebilirdi. Celîlê Celîl'e göre, Kürt bağımsızlık hareketindeki Rus yanlısı eğilime biçim veren ve programını oluşturan kişi Abdürrezak Bedirhan'dır.[54]

Abdürrezak Bey bu planını hayata geçirmek, Kürt ayaklanmasını örgütlemek, Rusya'nın maddi ve manevi desteğini elde edebilmek için İstanbul'daki Rusya Büyükelçiliğinden 14 Eylül 1910 tarihli başvurusuyla politik sığınma ister ve Yalta üzerinden Tiflis'e ulaşır. 1911-1912 arasında, Osmanlı-İran sınırı boyunca Maku, Hoy, Kotur, Van, Urmiye, Salmas, Culfa ve çevresindeki Kürt aşiretleriyle ilişkiler kurup toplantılar yapar. Onun bu çalışmalarından derhal haberdar olan İttihat ve Terakki yönetimi bir yandan Rusya üzerinde diplomatik baskı kurarak onun bu faaliyetlerine izin verilmemesini ve iadesini talep ederken, bir yandan da vücudunu ortadan kaldırmaya yönelik tertipler planlamaya başlar. Kısacası, Ali Galip Paşa İstanbul'da, boşalacak bir vilayet valiliğine atanma vaadinin

---

[53] Abdürrezak Bey'in Trablusgarp hapishanesinden tahliye olup İstanbul'a geldiği 1910'dan öldürüldüğü 1918'e kadarki yaşam öyküsünün ayrıntıları için bak. Abdürrezak Bedirhan 2000, 14-71; Celîl 2001, 97-132.

[54] Celîl 2001, 100.

yerine getirilmesini beklerken, İttihat ve Terakki yönetimi kayınbiraderi Abdürrezak'ın Osmanlı-İran sınırındaki ve Rusya'daki faaliyetlerine son vermeye, mümkünse yakalanıp İstanbul'a getirilmesine ya da bedeninin ortadan kaldırılmasına uğraşmaktadır.

Abdürrezak Bey 1912 sonunda veya 1913 başında, Hoy'da, amacı Kürt çocuklarına eğitim vermek, Kürtçe gazete ve dergi çıkartmak, Kürtçe alfabe hazırlamak ve Kürt gençleri için Rusya'ya eğitim amaçlı geziler düzenlemek olan, "Gîhandin" adlı bir Kürt kültür eğitim örgütü kurar. Örgüt 1913 ekiminde Hoy'da bir Kürt Okulu açar. Bu olay Türkiye'deki Kürt çevrelerinde geniş yankı bulur.

Osmanlının Birinci Dünya Savaşı'na Almanya yanında girmesiyle, Abdürrezak Bey de, Ekim-Kasım 1914'ten itibaren, Muradiye-Doğubeyazıt-Maku üçgeni içinde, beraberindeki Kürt süvari ve piyade birliği ile Rus birliklerine önemli yardımlarda bulunur. Emrindeki Kürt askeri birliğinin sayısı zaman zaman 800'ü bulur. Abdürrezak Bey'in 1915'in ilk yarısındaki en önemli faaliyeti, birçok vilayette Hamidiye Alayları'nın öncülüğünde ve teşvikiyle yürütülen Ermeni katliamını önlemek ve Ermeni göçmenlerini Rusların elindeki güvenli bölgelere ulaştırmak olur.

1915 baharında, Rus birliklerinin sağladığı imkânlarla, Hakkâri üzerinden ata toprağı Bohtan'a geçip halkı isyana hazırlamayı; sonra Musul ve Mardin üzerinden Bitlis'e saldırarak zaptetmeyi; oradan Dersim'e geçmeyi; böylece Osmanlı birliklerini arkadan çevirmeyi planlar. Rus komutanların bu planı desteklemeye yanaşmamaları üzerine, neredeyse tümüyle kendi yarattığı maddi imkânlarla ve oluşturduğu Kürt birlikleriyle Bohtan'a ulaşmaya çalışırken, Rus askerlerinin Van kentini terk etmeye karar vermesiyle, bu planından vazgeçip 1915 yazında Tiflis'e dönmek zorunda kalır.

Abdürrezak Bey'in o tarihten 1918'de öldürülmesine kadarki yaşamına ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşamadım. Dahiliye Nezareti'nin Musul'a gönderdiği 7 Aralık 1917 tarihli şöyle bir talimatı var: "Bedirhani Abdürrezak Bey'in refakatinde Musul'a gelecek

olan Mülazım Mehmed Bey'e mülkiye memurları ve zabitler tarafından kolaylık gösterilmesi."[55] Belgenin tarihi dikkat çekici: Rusya'daki 7 Kasım 1917 tarihli Sosyalist Devrim'in hemen sonrası. Bu, Abdürrezak Bey'in Rus himayesinden artık yoksun kaldığı bir tarihtir. Bir Osmanlı teğmeninin refakatinde Musul'a ulaşan Abdürrezak Bey 1918 yılında İttihat ve Terakki tarafından öldürtülür.

Ali Galip Paşa'nın ve karısı (Bedirhan Bey'in torunu) Sariye hanımın, kızı Nazire hanım ile damadı Kilisli Dr. Rıfat'ın Abdürrezak Bey'in 1910 sonrasındaki politik faaliyetlerinden tümüyle habersiz olabileceklerine ihtimal vermiyorum. Yakın akrabaları Abdürrezak Bey'in bağımsız bir Kürdistan amacıyla Kürtleri ayaklandırmak üzere yürüttüğü ve İttihat ve Terakki iktidarını doğrudan hedef alan Rus yanlısı faaliyetlerinin, "Rıdvan Paşa felaketini" yaşamış bir aileyi ne kadar ürkütmüş olabileceğini tahmin etmek zor olmasa gerek.

Bedirhanlık "gölgesi"nin ailenin peşini Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da bırakmadığı anlaşılıyor. Şeyh Sait isyanı ve onu izleyen Takrir-i Sükûn yasasının ilanından iki yıl kadar sonra, Şubat 1927'de, *Cumhuriyet* gazetesinin yayımladığı *Haftada Bir Gün* dergisinin ilk sayısında "Tarihin Esrarengiz Sahifesi: Rıdvan Paşa Nasıl Öldürüldü?" başlıklı bir yazı yer alır.[56] Bu yazının sonunda, Ali Galip Paşa'nın kayınbiraderi ve babaannemin dayısı için şöyle denmektedir: "Abdürrezak Bey'in bundan sonraki [af ile serbest kaldıktan sonraki] hayatı da maceralarla doludur. Nitekim bi'lâhare Rusya'ya gitmiş, orada Ermeni komitelerini idare etmiştir."

Aynı yılın 15-20 Ekim'inde ise, Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ikinci kongresinde 36,5 saat süren ünlü Nutkunu okur. Nutkun Sivas Kongresi (Eylül 1919) ile ilgili bölümlerinde, İngiliz istihbarat görevlisi Binbaşı E. C. Noel ile birlikte Malatya'ya giden, Bedirhanzade Emin Ali'in oğulları Celâdet Âli ile Kâmuran Âli'nin "hainliklerinden" söz edilmektedir.

---

[55] BOA belge özetleri, "Bedirhani Abdürrezak Bey", 21 S. 1336.

[56] Malmîsanij 1992, 91-97.

Kardam ailesi. Soldan sağa: Bedirhan Sariye'nin kızı babaannem **Nazire**, amcam **Faruk**, babam **Galip** ve dedem **Kilisli Dr. Rıfat** (20 Temmuz 1930).

Ben, Bedirhanî geçmişimizin bizlerden saklanmasının, bu geçmişle olan bağlarımızın kopartılmaya çalışılmasının nedenini, Rıdvan Paşa cinayetiyle ve Abdürrezak Bey'in daha ileri yıllardaki politik çalışmalarıyla açıklanabileceğini düşünüyorum. Aile, benim kuşağımı koruyabilme endişesiyle, bizleri birer "Beyaz Türk" olarak yetiştirmeyi tercih etmiş görünüyor. Eğer ablam Ekin, babaannemiz Nazire hanımın babası Ali Galip Paşa'dan kalan "Terceme-i halim" başlıklı elyazması defteri Latin harflerine çevirttirmeseydi, kim olduğumuzu hiçbir zaman öğrenemeyecektik.

1937'deki Dersim harekâtında aktif görev yapmış, 1960'lı yıllarda kendisine sağlanan özel imkânlarla Osmanlı arşivindeki Bedirhan Bey'le ilgili belgeleri inceleme tekeline sahip olabilmiş emekli jandarma albayı Nazmi Sevgen, o tarihte hayatta olan Bedirhanlar için şöyle der:

> Bugün dahi "Bedirhani" adıyla bu sülaleden gelme bu ailenin fertleri aramızda yaşamaktadırlar. (...) Nedense, bazı kimseler, bu aileye intisaplarını tamamıyla gizlemek sevdasındadırlar.[57]

Başka bir gezegenden "hain emellerle" yeryüzüne gönderilmiş insan kılıklı uzaylı yaratıkları hatırlatan bu alaycı ve tehditkâr satırlar, Bedirhanların sindirilip asimile edilme öykülerinin de ilginç bir araştırma konusu olabileceğini gösteriyor.

---

[57] Sevgen 1982, 61, 134.

I
KÜRDİSTAN'IN FETHİ VE BEDİRHAN BEY

Günlerden 26 Temmuz 1847; yer Bâb-ı Âli'de Meclis-i Has (bakanlar kurulu) toplantısı. Gündemde, 22 gün önce Bedirhan Bey'i sığınmış olduğu Evreh kalesinde teslim almış olan Anadolu Ordusu Komutanı'nın (müşirinin) göndermiş olduğu raporların değerlendirilmesi vardır. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa bakanlar kurulunun bu toplantısını Sultan Abdülmecid'e yazdığı tezkerede şöyle rapor eder:

> *Kürdistan'ın fethine* dair Anadolu Ordusu Müşiri devletlü paşa hazretleri tarafından gönderilmiş olan yazılar (...) evvelki gün toplanan Meclis-i Has'da okunmuş ve veli nimetimiz padişahımız efendimize böyle nice nice *fetihler* [nasip olması dileğinde bulunulmuştur]. (...) Görünüşte yüce devletin, ama aslında birtakım zalim ve serkeşlerin elinde olan *Kürdistan'ın tamamının fethinin*, sonuçta, çeşiti yararlar sağlayan ve devletin de çıkarına olan bir *vak'a-i hayriye* olduğu kuşkusuz olduğundan, bütün hazır bulunanlar teşekkür ve iftiharla padişaha uzun ömür dileklerini tekrar etmişlerdir.[1]

Meclis-i Has, Bedirhan Bey'in teslim oluşunu 1826'da yeniçeri ocağının dağıtılması kadar "hayırlı bir olay" olarak görmekte ve bunun "Kürdistan'ın tamamının fethi" anlamına geldiğini belirtmektedir. Cizre-Bohtan beyi Bedirhan ve Kürdistan'da onun liderliğindeki direniş ve isyan üzerine çok şey yazılıp söylenmiş olmasına

---

[1] BOA 014, 16 Ş. 1263 [DVD:\BOA 014\img259572]. İtalikler bana ait.

rağmen, bunun Kürdistan'ın Osmanlı tarafından fethine (işgaline) karşı bir direniş ve isyan olduğu üzerinde yeterince durulmamış olması dikkat çekicidir.[2] Oysa, Beirhan Bey'in tarih sahnesine çıkışı Osmanlının 1835 yılında Kürdistan'ı fethetmek üzere başlattığı Kürdistan seferiyle olmuştur. Osmanlı, birkaç aşamadan geçerek 1847 temmuzunda tamamlayabildiği bu fetih hareketiyle 19. yüzyılın hemen başlarında görülen Kürt ayaklanmalarına nihayet kesin olarak son verebildiğini düşünüyordu. Oysa bu fetihle ayaklanmalar son bulmadığı gibi, Cumhuriyet Türkiye'sine miras kalan iki büyük "sorun"un da temelleri atılmış oluyordu: "Kürt sorunu" ve "Ermeni sorunu".

Hem Bedirhan Bey'in direniş ve isyanını tarihsel bağlamına oturtabilmek ve hem de Kürdistan'ın Osmanlı tarafından fethinin ne anlama geldiğini görebilmek için, 333 yıl öncesini, Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki Çaldıran Savaşını ve Osmanlının Kürtlerle yaptığı Amasya Anlaşmasını anımsamak gerekir.[3]

Çaldıran Savaşı ve Amasya Anlaşması

Kürt aşiretleri ve beylikleri 15. yüzyıl boyunca, her ikisi de esas olarak Türkmen boylarına dayalı Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasındaki mücadelenin arasında kaldılar. 1403'te Diyarbekir bölgesini zaptedip kenti başkent yapan Akkoyunlular, Uzun Hasan'ın 1460'ların sonunda Karakoyunluları yenip Tebriz'i ele geçirmesiyle Kürdistan'a egemen oldular.

---

[2] M. S. Lazarev'in editörlüğünü yaptığı *Kürdistan Tarihi* adlı çalışma bunun istisnalarından birisidir (bak. Lazarev, vd., 2007).

[3] Bedirhan Bey'in yelenilgisinden sonra, Osmanlı, Kürt beylerinin rızasıyla yapılmış olan Amasya Anlaşmasını "Kürdistan'ın *birinci* fethi" sayıp, 1847'de Bedirhan Bey'e karşı kazandığı zaferi "Kürdistan'ın *yeniden* fethi" olarak görmeye başlamıştır. BOA. Fon: A.AMD. / Dosya: 6 / Gömlek: 9, 26 Z. 1263, Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasına ilişkin sadrazamlık tezkeresi (aktaran Hakan 2007, 254-257).

Daha 13. yüzyılın sonlarında, bugünkü İran'ın kuzeyinde, Erdebil'de kurulmuş olan Safevî tarikatı 1440'lı yıllarda Akkoyunluların elinde bulunan Doğu Anadolu'daki Türkmen boyları arasında Şiiliği yaymaya ve örgütlenmeye başladı. 1501'de, bu tarikatın lideri Şah İsmail Tebriz'i ele geçirerek Akkoyunlu devletine son verip Safevi devletini kurunca, İran Anadolu Türkmenleri için çekim merkezi haline geldi ve Safevîler batıya doğru yayılmaya başladılar. 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı'nın ve Yavuz Sultan Selim'in Kürt beyleriyle yaptığı Amasya Anlaşması'nın nedeni, Şii Safevî devletinin Osmanlı sınırlarına dayanarak Osmanlı topaklarını tehdit eder hale gelmiş olmasıydı.

Osmanlının, Safevîlerin Anadolu içlerine doğru yayılmasını durduracak bir tampona ihtiyacı vardı. Bu tampon ancak Kürtler olabilirdi. Kürt beyleriyle ittiak kurulabilirse, onlar İran karşısında sağlam bir set oluşturup Anadolu'daki Türkmen beylerinin Safevîlerle olan bağlarını kopartabilirlerdi. Safevîler Anadolu'da nasıl Türkmen boylarına dayanıyorlarsa, Osmanlı da, Safevîleri Osmanlı sınırından Zagros dağlarının doğusuna sürebilmek için Kürt beylerine dayanabilirdi.[4]

Osmanlıyla yapılacak böyle bir ittifak Kürt beylerinin de işine geliyordu. Birbirleriyle rekabetleri yüzünden parça bölük ve savunmasız olan aşiretler ve beyler, Safevîlerin baskıları karşısında kendilerini savunacak bir güce ihtiyaç duyuyorlardı, zira Safevîler de, tıpkı Akkoyunlular gibi, Kürt beyliklerini doğrudan kendi atadıkları şefler aracılığıyla yönetmeyi tercih ediyorlardı. Örneğin, Safevî devleti kurulduktan hemen sonra bağlılıklarını sunmak üzere Hoy kentinde bulunan Şah İsmail'in yanına giden 11 kadar Kürt beyinden çoğu hapsedilmiş ve bu beylerin yerine Safevîler kendi yöneticilerini atamışlardı.[5] Oysa Sultan Selim Kürt beylerine bir tür özerklik vaat ediyordu. Hiç de önemsiz olmayan bir diğer nokta, mezhep faktörüydü. Safevîler Sünni olan Kürtlere zorla Şiiliği dayatıyordu;

---

[4] Parlar 2005, 254.

[5] Özer 2009, 98.

oysa Kürtler ile Osmanlı arasında böyle bir mezhep çatışması söz konusu değildi.

Sultan Selim ile Kürt beyleri arasındaki ittifakın koşulları 1514 tarihli Amasya Anlaşmasıyla belirlendi. Bu anlaşmanın Çaldıran Savaşından önce mi yoksa sonra mı yapıldığı belli değildir. Fakat savaş sonrasında yapılmış olsa bile, savaşa 16 Kürt beyi neredeyse Sultan Selim'in kendi askeri gücüne yakın bir güçle katılmış olduklarına göre, en azından ittifakın temel ilkeleri konusunda bir ön mutabakatın sağlanmış olması gerekir.[6]

İlk etapta 25 kadar Kürt beyi ile Sultan Selim arasında yapılan Amasya Anlaşması'nın (1514) mimarı İdris-i Bitlisî'dir.[7] Bu anlaşmanın hükümleri şöyleydi:

- Osmanlı Kürt beylerinin özerkliğini koruyacak; yönetim veraset yoluyla el değiştirecek ve padişah fermanıyla kesinleşecekti.
- Kürtler bütün savaşlarda Osmanlı yanında yer alacaklar ve Osmanlı da Kürtleri dış saldırılara karşı koruyacaktı.
- Kürt beyleri Osmanlının belirlediği vergileri ödemekle yükümlü olacaklardı.[8]

Çaldıran Savaşının ardından, anlaşmanın mimarı İdris-i Bitlisî Kürt beyliklerini ayrı ayrı ziyaret ederek Amasya Anlaşması'na katılımı artırdığı gibi, onlardan topraklarındaki bütün Safevî kalıntılarını temizlemelerini de istedi. Böylece anlaşmanın tabanı genişlerken Safevîlerin yerinden ettiği Kürt beyleri de geleneksel hâkimiyet bölgelerine tekrar kavuştular.[9] Osmanlı-İran sınırını kesinleştiren 1639 tarihli Kasr-ı Şirin anlaşmasına kadar, Kürtler Amasya Anlaşması'nın kendilerine biçtiği tamponluk işlevini yerine getirdiler,

---

[6] Özer 2009, 120, 123.

[7] İdris-i Bitlisî (1452-1520): Babası Bitlisli Şeyh Hüsameddin Ali, Diyarbekir'de, Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'ın saray katibiydi. 1469'da başkentin Tebriz'e taşınmasıyla oraya yerleşti. Ölümünden sonra onun yerini oğlu İdris-i Bitlisî aldı. Safevîlerin Akkoyunlu devletine son vermesi üzerine İstanbul'a kaçarak Osmanlı sultanı II. Beyazıd'ın hizmetine girdi. (Özer 2009, 86-88.)

[8] Özer 2009, 120-123.

[9] Bruinessen 2003, 42-43.

kısa aralıklarla sürüp giden Osmanlı-İran savaşlarında Maku'dan Musul ve Bağdat'a kadar aşılması imkânsız bir "kaleler zinciri" oluşturup Osmanlı ordusuyla birlikte savaştılar.[10]

Özerklik Biçimleri ve Siyasi Sonuçları

Çaldıran Savaşı'nın ardından Sultan Selim İdris-i Bitlisî'yi, Kürt beyleriyle görüşüp kendi aralarından bir "Kürdistan beylerbeyi" seçmelerini sağlamakla görevlendirir. Fakat Kürdistan'ın geleceği bakımından büyük bir fırsat olan bu imkân değerlendirilemez; Kürt beyleri ortak bir lider konusunda aralarında anlaşamazlar.[11] Bunun üzerine, Sultan Selim beylerbeyi yetkisini önce İdris'e verir, daha sonra ise Bıyıklı Mehmed Paşa beylerbeyi atanır.

Osmanlı Çaldıran Savaşı sonrasında, Amasya Anlaşması çerçevesinde egemenliği altına aldığı topraklarda üç tip idari organizasyon yapar: (1) Tam özerk beylikler; (2) kısmen özerk beylikler; ve (3) doğrudan merkeze bağlı "sıradan" sancaklar.[12]

Tam özerk beylikler (hükümetler): Bu beyliklerde "yöneticinin" seçimine devlet hiç karışmıyor, ancak geleneksel yöntemle seçilen yöneticiyi padişah fermanıyla "tanıyordu". Yöneticilik sadece veraset yoluyla el değiştirebiliyordu (ocaklık). Bu beylikler her türlü idari ve mali işlerini kendileri yürütüyorlar, vergi ödemiyorlardı. Osmanlı beylik yöneticisini (miri) değiştiremiyor, resmi yerel görevliler bu beyliklere hiçbir müdahalede bulunamıyordu. Beyliklerin Osmanlıya karşı tek yükümlülüğü, "savaş kardeşliğinden", yani savaş zamanı Osmanlı ordusuyla birlikte savaşmaktan ibaretti.[13]

Kısmen özerk beylikler (Kürt sancakları): Merkezi hükümetin bu beyliklere (sancaklara) müdahale hakkı vardı. Beylik yöneticileri,

---

[10] Parlar 2005, 254.

[11] Kürt beyleri kendi iç rekabetlerinin kurbanı mı oluyorlar, yoksa böyle bir ortak beylerbeyi üzerinde anlaşmaları İdris-i Bitlisî'nin işine mi gelmiyor –bu konu tartışmalıdır. Tartışmanın ayrıntıları için örneğin bak. Özer 2009, 135-150.

[12] Bruinessen 2006, 239-240; Bruinessen 2003, 46-47.

[13] Özer 2009, 174.

Osmanlı tarafından atanmış eyalet yöneticisi (beylerbeyi) tarafından belirleniyordu, ama bunlar sadece geleneksel yönetici ailelerin üyeleri arasından seçilebiliyordu. Bir başka deyişle, kimin bey (mir) olacağı konusunda yönetici aile içinde anlaşmazlık çıktığında, Osmanlı duruma müdahale edip kendi çözümünü dayatabiliyordu. Fakat yönetici aileyi dışlayarak, dışarıdan yönetici atama hakkı yoktu. Topraklar tımar ve zeamet biçiminde tasarruf ediliyordu. Yani, atanan yöneticinin askeri yükümlülükleri ve topladığı vergilerin bir kısmını devletle paylaşma zorunluluğu vardı. Toprağa tasarruf hakkı ya "yurtluk" biçiminde (yaşam süresiyle sınırlı) ya da "ocaklık" biçiminde (veraset yoluyla) oluyordu.

"Sıradan" sancaklar: Bunlar, imparatorluğun bütün diğer sancaklarıyla aynı statüdeydiler. Yöneticileri doğrudan merkezden atanıyordu ve diğer sancakların askeri ve mali yükümlülüklerine tâbi idiler. Bunlar için herhangi bir özerklik söz konusu değildi.

Amasya anlaşmasının ürünü olan bu idari düzenleme, tam ve kısmen özerk olan Kürt beylikleri konusunda Osmanlıya iki imkân sunuyordu. Bunlardan birincisi, Kürdistan'ı geleneksel yönetici aileleri güçlendirerek kontrol etme imkânıydı. İkincisi ise, Kürdistan'ın yönetici ailelerini böylece kendisine bağımlı hale getirip, onlar eliyle, tanımış olduğu özerkliği her fırsatta alabildiğine tırpanlayabilme imkânıydı.

Akkoyunlular ve Safevîler soylu Kürt ailelerinin gücünü kırmaya yönelik bir politika izlerler ve Kürdistan'ı ya kendi atadıkları valiler ya da Kürtler arasından soylu aileler dışından atadıkları kişiler eliyle yönetmeyi tercih ederlerken, Osmanlı, itibar ve güçleri kırılmış geleneksel soylu Kürt ailelerini destekleyen, onların kurumlarını güçlendiren bir politika izledi. Amasya Anlaşması'na, tam ya da kısmen özerk beyliklerde, yöneticinin (beyin) soylu aile fertleri arasından seçilmesi koşulunun konmuş olması bu politikanın en somut ifadelerinden biriydi. Osmanlı, bunun dışında, gerekli gördüğü durumlarda bazı beyleri, onlara paşalık unvanı vererek de güçlendiriyordu. Böylece, Osmanlı Kürdistan'a, Kürt soylularını

(aristokrasisini) destekleyip güçlendirerek egemen olmaya çalışıyordu. Ama beyler (mirler) bu politika sayesinde bir yandan otoritelerini artırırken, öte yandan da iktidarlarını koruyabilmek için Osmanlıya aşırı bağımlı hale geliyorlar, böylece Osmanlı, aşiretlerin ve beyliklerin iç işlerine müdahale imkânlarını alabildiğine genişletiyordu.[14]

Zaman zaman, Osmanlının Kürt beyliklerine tanıdığı özerkliğin, 19. yüzyıla kadar pürüssüz işleyen bir "devr-i saadet" dönemi olarak sunulduğu oluyor ki, olgular bu yargıyı tekzip etmektedir. Özerklikleri bazen bağımsızlık sınırına varan büyük ve güçlü Kürt beyliklerinin varlığı Osmanlının arzulayabileceği bir durum olamazdı. Ama buna başlıca iki nedenle katlanmak zorundaydı. Bu nedenlerden birincisi, bölgenin İran'la sınırdaş olmasıydı. Kendilerini güvende hissetmeyen Kürt beyleri her zaman aşiretleriyle birlikte İran'a geçebilirler, hatta Osmanlıya baş kaldırarak yörelerinin İran toprağı olduğunu ilan edebilirlerdi. İkinci nedene ise, bölgenin o günkü teknolojiyle doğrudan yönetilmeye imkân vermeyecek kadar sarp dağlarla kaplı olmasıydı.[15]

Osmanlı bu iki nedenle Kürt beyliklerine vermek zorunda kaldığı özerkliği her fırsatta daraltıcı ya da tırpanlayıcı girişimlerde bulunmaktan geri kalmıyordu. Osmanlıya bu fırsatı veren durumları üç grupta toplamak mümkündür. Birincisi, merkezi yönetimin kendisini beylik düzenine doğrudan müdahale etmeyi göze alabilecek kadar güçlü hissettiği durumlar. İkincisi, merkezden atanmış Osmanlı valisinin bu konuda kişisel girişimde bulunmayı göze alabilecek kadar hırslı olduğu durumlar. Üçüncüsü, beyliklerin kendi iç iktidar kavgaları yüzünden zayıf düştükleri durumlar.[16]

O nedenle, Çaldıran Savaşı sonrasında tanınmış olan özerkliğin boyutları Osmanlı ile Kürt beylikleri arasıdaki güçler dengesine

---

[14] Osmanlının soylu Kürt ailelerine verdiği destek için bak. Bruinessen 2006, 218; Özoğlu 2005, 71-73, 85; Hakan 2007, 20.

[15] Bruinessen 2003, 39-40.

[16] Aynı yerde, 40.

bağlı olarak, 16. ve 17. yüzyıllar boyunca değişiklikler gösterir. Nitekim, Kürt beyliklerine özerkliği kendi vermiş olan Sultan Selim bile, kısa bir süre sonra, saltanatının sonlarına doğru, çok sayıda Kürt beyini ve ailelerini zorla orta ve kuzey Anadolu'ya, hatta Bulgaristan gibi uzak yerlere dahi sürmüştür.[17]

Bir yandan Osmanlı ile İran arasındaki tamponluk işlevi gereği iki ateş arasında kalmış olmanın getirdiği yıkımlar, öte yanda aşiretler ve beyler arasındaki rekabet ve Osmanlının beylikleri birbirine düşürme politikası sonucu, Kürdistan 16-18. yüzyıllar arasında da büyüklü küçüklü çok sayıda direniş ve ayaklanmaya sahne olur –örneğin Behdinan beyliği 1566-1578'de; Cizre beyliği 1580'lerde; Sason beyliği 1595-1596'da; Baban beyliği 1700'lerin sonlarında; Bilmas aşireti 1710'larda.[18]

Osmanlı ile İran arasında tamponluğa mahkûm edilmiş Kürt beylik düzeninin zayıf karnı, beyliklerin kendi aralarında sürekli çekişme halinde olmalarıydı. O yüzden, ortak bir liderlik etrafında birleşip bağımsız bir Kürdistan hedefine yönelemiyorlar, kendi aralarında çözebilecekleri sorunları dahi Osmanlıya havale ederek 16. yüzyılın başlarında elde ettikleri özerkliğin aşındırılmasına engel olamıyorlardı.[19]

Bu durum, çok sonraki tarihlerdeki ulusal uyanışa esin kaynaklığı etmiş iki büyük Kürt düşünürü yaratmıştır: İlk Kürt tarihçisi, Bitlis beyi Şeref Han (1543-1599?) ve ünlü Kürt ozanı, Xanî aşiretinden, Beyazıtlı Ehmedê Xanî (1651-1707). Şeref Han ünlü eseri *Şerefnâme*'de Kürtlerin asla birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmemelerinden, önemsiz nedenelerle ayaklanıp durmalarından, birleşik büyük bir devlet kuramamalarından yakınmıştır. Ehmedê Xanî ise, *Mem û Zîn* adlı ünlü yapıtında, kan içinde boğulduklarından yakınarak, Kürtlerin kültürel miraslarını koruyabilecek tek bir Kürt hükümdarının yönetimi altında bileşmelerini savunmuş, Osmanlı

---

[17] Izady 2007, 116.

[18] Lazarev, vd. 2007, 97-100.

[19] Hakan 2007, 20-21.

ile İranlılara bağımlı olmayı zül sayıp bunun suçunu Kürt beylerinde bulmuştur.

Bu iki yazar tarafından dile getirilmiş ve 16. ve 17. yüzyılda maddi karşılığını bulamamış "bağımsız Kürdistan" fikrini 19. Yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirmeye ilk kez yaklaşabilen iki Kürt direniş ve isyanı vardır. Bunlardan birincisi, Soran beyi Revanduzlu Mîrê Kor Muhammed'in (Mir Kör Muhammed) 1834-1836 yıllarındaki ayaklanması; ikincisi ise Cizre-Bohtan beyi Bedirhan'ın 1840'lı yıllardaki direniş ve isyanıdır. Bu iki ünlü Kürt beyinin Şerefhan ile Ehmedê Xanî'nin politik eleştiri ve önerilerinden ne kadar haberli olduklarına dair bir veriye ulaşamadım. Başarısızlıkla sonuçlanmış olsalar bile, bu iki direniş ve ayaklanmanın liderleri efsaneleşerek daha sonraki Kürt ulusal uyanışının esin kaynakları olmuşlardır. Özellikle Bedirhan Bey'in silahlı mücadeleden çok diplomasiye ve Kürt beyleri arasındaki ittifaka ağırlık veren mücadelesi, Şeref Han ile Ehmedê Xanî'nin dile getirdikleri hedefe en çok yaklaşanı olmuştur.

Bohtan Beyliği ve Azizan Ailesi

Bohtan idari değil coğrafi bir bölgenin adıdır. Bohtan adı, yüzyıllılar boyunca bu bölgeye hâkim olmuş Bohti aşiretinin veya aşiret konfederasyonunun adından gelir. Bohtan'ın batı ve güney sınırını Habur çayı, batı sınırını Dicle nehri, kuzey sınırını da Botan çayı oluşturur. Merkezi Cizre olan Bohtan beyliğinin koşullara bağlı olarak genişleyip daralan siyasi sınırları bu coğrafi sınırlarla birebir çakışmayabiliyordu.

Aslında bir aşiret konfederasyonu olan Bohtilerin hanedan ailesi Azizan olarak anılıyordu. Bey (mir) bu aile içinden seçiliyordu. Azizan ailesine bağlılık ve hanedan ailesinin değişmezliği fikri Bohtan beyliğinin tarihi boyunca hiç sarsılmadan devam etmiştir.[20] Ailenin

[20] Lazarev, vd. 2007, 75.

"Azizan" adını almasının nedeni, kökenini peygamber Muhammed'in komutanlarından Halîd bin Velid'in torunu olup Diyarbekir ve çevresini (o arada Cizre'yi de) fethedip bölgenin valisi olan Abdülaziz'e dayandırmasıdır.

1514'teki Çaldıran Savaşı sırasında Cizre'nin (Bohtan'ın) beyi olan Cizreli Şah Ali Bey hem Çaldıran Savaşı'na katılmış, hem de Amasya Anlaşması'nı ilk imzalayan Kürt beylerinden biri olmuştur.[21] Çaldıran Savaşı'ndan sonra kurulan yeni düzende Cizre-Bohtan'ın statüsü, Diyarbekir eyaletine bağlı "hükümet sancağı"dır; yani tam özerkliğe sahip bir beyliktir. Bazı araştırmacılara göre, 1514 Amasya Anlaşması'ndan kısa bir süre sonra Osmanlı, Cizre-Bohtan beyinin (mirinin) kim olacağına doğrudan müdahale etmeye kalkışmışsa da, Bohtilerin ayaklanması üzerine, beyin kim olacağına Azizan ailesi fertleri arasından, veraset yoluyla, kendileri tarafından belirlenmesi kuralına geri dönülmüştür.[22]

Bitlis emiri Şeref Han'ın 16. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı ünlü eseri *Şerefnâme*'de belirttiğine göre, Azizan ailesi içinde yaşanan bir iktidar krizi sonucunda, son beyin üç oğlu Bohtan emirliği konusunda birbirleriyle rekabet etmek yerine beylik topraklarını aralarında bölüşme yoluna giderler. Böylece Bohtan, üç kardeş beylik halinde üç parçaya ayrılır. En büyük ve güçlü parça, Cizre merkezli Cizre olur. Diğer iki parçayı ise, Gurkêl kalesi merkezli Hacıbehram ile Finiq kalesi merkezli Dêhi oluşturur. Bu ikisi genellikle merkez Cizre'ye bağlı kalırlar. Bazen ortak düşmana karşı üçü birlikte hareket ederler, çoğu kez Cizre'nin önderliği altında bir cephe oluştururlar; ama bazen de ilişkileri bozulur, aralarında şiddetli savaşlar çıkabilir.[23]

1706 yılında, yani Bedirhan Bey'in doğumundan 100 yıl önce, yine Bedirhan adlı bir Cizre beyinin Sultan III. Ahmed'e yazdığı bir

---

[21] Özer 2009, 120.

[22] Lazarev, vd. 2007, 98-99; Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 72.

[23] Bruinessen 2006, 45, 50, 271-272.

dilekçeden, Cizre-Bohtan beyliğinin tam özerkliğe sahip, Diyarbekir eyaletine bağlı "hükümet sancağı" statüsünü 18. yüzyılda da korumakta olduğunu anlıyoruz. Osmanlı arşivinde bulunan ve 23 Nisan 1706 tarihli bir yazıyla onaylanan bu dilekçe şöyledir:

> Devletlü saâdetlü sultanım hazretleri sağ olsun.
>
> Diyarbekir eyaletinde bulunan Cizre hükümeti eskiden olduğu gibi ocaklık olarak, yüce katınıza hizmette var gücüyle gayret edip her bakımdan inayetinize müstahak ve himayenize layık olduğum malûmunuz olduğuna göre, adı geçen hükümetin eskiden olduğu gibi bu kullarına tekrar verildiğinin bildirilmesi konusunda yüce lütfunuz niyaz olunur. Baki emir ve ferman devletlü inayetlü sultanım hazretlerinindir.[24]

19. yüzyıla gelindiğinde, Cizre Bohtan beyliği hâlâ Diyarbekir eyaletine bağlı hükümet sancağı statüsündedir.

Yeri gelmişken, Bedirhan Bey'in hem Cizre-Bohtan beyliği içinde verdiği iktidar mücadelesinin, hem de diğer Kürt beyleriyle ittifak halinde Osmanlıya ve muhalif Kürt beylerine karşı verdiği mücadelenin koşullarının anlaşılması bakımından, Kürdistan'daki beylik düzeninden ve hanedan aileleri ile onların içinden seçilen beylerin işlevlerinden kısaca söz etmek yararlı olabilir.

Kürdistan'daki beylikler (emirlikler/mirlikler) genellikle farklı göçebe ve yerleşik aşiretlerden oluşan konfederasyonlardı. Fakat beylik aynı zamanda aşiret dışı farklı yerleşik sınıfları ve inanç gruplarını da içeriyordu. Beyliğin yöneticisi olan bey (mir) soylu bir ailenin içinden seçiliyordu ve idari organlara ve askeri güce sahipti. Aşiretlerin soylu yönetici aileden gelen bir mire ihtiyaç duymalarının nedenlerinden biri, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözecek, barış ve uyumu sağlayacak, üzerinde mutabık kalınmış bir otoriteye duydukları ihtiyaçtı. Aynı zamanda, dış tehditlere karşı ortak savunma ihtiyacı da böyle bir mirin varlığını gerektiriyordu. Gerek aşiretler arası, gerekse yönetici aile içindeki anlaşmazlıklar, mirin

---

[24] BOA 089, 9 M. 1118 [DVD:\BOA 089\ img1799].

otoritesini tartışmalı hale getirebilir, mirlik içi istikrar bozulabilir, birden çok mir adayının birbirleriyle mücadelesine tanık olunabilirdi.

Mir gücünü her şeyden önce mensubu olduğu yönetici aileden almaktaydı. Bu aileler mensup oldukları aşiretin ve o topraklarda yaşayan diğer aşiretlerin geçmişinde önemli roller oynamış "soylu" ailelerdi. Bunlar soyluluklarını ve otoritelerini güçlendirmek için geçmişlerini genellikle Araplara dayandıran efsaneler de üretiyorlardı. Ama bu tek başına yeterli olamazdı. Bir mirin otoritesini koruyabilmesi için, esas olarak, iki şeye daha ihtiyacı vardı. Birincisi, aşiretler arasındaki dengeleri koruyabilmesi ve aşiretleri birbirlerine karşı kullanarak onları denetleyebilmesi gerekiyordu. İkincisi, bütün aşiretlerin saygı duyduğu karizmatik bir liderlik sergileyebilmesi gerekiyordu.[25]

Mirin içinden çıktığı soylu aileler ile bu ailenin gücünü aldığı aşiretin önde gelen aileleri Kürt toplumunun çimentosu olmuşlar ve yönetici ailenin "iktidar hakkı" toplumsal bilincin bir parçası haline gelmiş, Kürt topluluklarının varlığının garantisi olmuştur. O nedenledir ki, Kürt topraklarını istila eden bütün "yabancı güçlerin" ilk hedefi her zaman Kürt aşiret reisleri ve soylu aileler oluyordu.[26]

19. Yüzyıl: Yeni Bir Dünya Kurulurken

19. yüzyıla gelindiğinde sadece Cizre-Bohtan beyliğinde değil, Osmanlı Kürdistanı'nın önemli bir kısmında da, 16. yüzyılın başında kurulmuş olan düzen özü itibariyle devam etmekteydi. Ne var ki, Batı Avrupa'da 1760'lı yıllarda başlayıp 1800'lü yılların ortalarına kadar süren kapitalizmin manifaktür aşamasından fabrika aşamasına geçmesini sağlayan sanayi devrimiyle birlikte yeni bir dünya

---

[25] Bruinessen 2006, 268.

[26] Lazarev, vd. 2007, 55.

kuruluyor, tarım toplumunun bağrından yeni bir toplum, sanayi toplumu doğuyordu. Neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan bu köklü değişim rüzgârının hem Osmanlı hem de İran Kürdistan'ını da etkisi altına alması kaçınılmazdı.

19. yüzyıl öncesinde, Osmanlı imparatorluğunun ve İran'ın Avrupa devletleriyle ilişkileri kendi iç ekonomik, politik ve siyasal ilişkilerini derinden etkiler nitelikte değildi. Bunun sonucu olarak, Osmanlı ile İran arasında bölünmüş ve geri kalmış Kürdistan dış dünyadan tamamıyla kopuk durumdayken, 19. yüzyılla birlikte İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki nüfuz alanı mücadelesinin ve bu mücadeleye karşı Osmanlı ile İran'ın Kürdistan'ı ellerinde tutma girişimlerinin arenası haline geldi. Kürdistan böylece, dünya siyasetinin önemli meselelerinden biri olan "Doğu sorunu"nun kopmaz bir parçası oldu.[27]

Avrupa'daki endüstri devrimi Osmanlıyı, Avrupa'nın modernleşmiş güçlü orduları karşısında alageldiği yenilgiler karşısında, ordusunu modernleştirmek ve devlet aygıtını da merkezileştirmek zorunda bıraktı. Orduyu modernleştirip devleti merkezileştirmeyi zorunlu kılan iki etmen daha vardı. Bunlardan biri, imparatorluğun çeşitli yerlerinde devlete kafa tutan âyanların ve başına buyruk "vali sülâleri"nin varlığıydı. Bunlara son verilmeliydi. İkincisi, Fransız Devrimi'nin ve onu izleyen Napolyon Savaşları'nın etkisiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun gayri Müslim nüfusu arasında ayrılıkçı milliyetçi akımların doğmuş olmasıydı. Bunlar da bastırılabilmeliydi.[28] Fakat III. Selim zamanında başlayıp II. Mahmud zamanında devam ettirilen orduyu modernleştirme ve devlet aygıtını merkezileştirme çabaları yeterli olamıyordu. III. Selim zamanında başlayıp II. Mahmud'un devam ettirdiği 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı toprak kayıplarıyla sonlandı (Bükreş Antlaşması). Bunun ardından âyanlara karşı girişilen mücadele sadece büyük âyanların

[27] Aynı yerde, 105-106.

[28] Koçak 1985, 1287.

gücünü kırmakla sınırlı kaldı; âyanlık yerel bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak sürüp gitti, hatta birçok yerde bazı âyanların oldukça geniş bölgelerde hâkimiyet kurdukları görüldü.[29] 1821'deki Mora (Yunan) İsyanı, 1827'de Navarin Faciası ve onu izleyen 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı, Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasıyla ve yeni toprak kayıplarıyla sonuçlandı. Yunanistan'ın bağımsızlığı, Osmanlı İmparatorluğunda bir milletin ilk kez bir isyanla bağımsızlık elde etmesi demek oluyordu. Bu başarı sonraki milliyetçi ayaklamalara esin kaynaklığı etti. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bir başka sonucu, Rus ordusunun Ahıska, Ardahan, Posof, Erivan, Kars ve Erzurum'u ele geçirerek, bir süreliğine de olsa, Kürtlerle ilişki kurup Kürdistan'ın kapılarını dünyaya açması oldu. O arada, 1826'da, Yeniçeri Ocağı'nın dağıtılıp (Vak'a-i Hayriye) yerine Asakir-i Mensure adıyla yeni bir ordunun kurulması da modern ordu ihtiyacına yanıt veremedi. Fakat Kürdistan üzerindeki etkileri bakımından en önemlisi, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın yükselişi ve isyanıydı. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı Osmanlıdan fiilen bağımsız ayrı bir devlet haline getirmesi ve Osmanlının bile taklit etmek zorunda kaldığı reformları, 19. yüzyıl Kürdistan'ının en büyük iki isyanını gerçekleştiren Soran beyi Revanduzlu Mir Muhammed ile Cizre-Bohtan beyi Bedirhan için önemli bir esin kaynağı oldu.

Kürdistan: 19. Yüzyılın Getirdikleri

19. yüzyılla birlikte Kürdistan, kurulmakta olan yeni dünyanın bir parçası haline gelmeye ve 16. yüzyıldan beri sürmekte olan yalıtılmışlığından çıkmaya başladı. Yeni yüzyıl Kürtler arasında yeni bir uyanış başlatıp onlara yepyeni bir perspektif kazandırdı.[30]

---

[29] Akşin 1988, 96.

[30] Izady 2007, 122; Lazarev, vd. 2007, 106.

1812-1813 Rus-İran Savaşı sonucunda imzalanan Gülistan Antlaşması'yla (12 Ekim 1813) Çarlık Rusyası Bakü, Gence, Şirvan, Guba, Karabağ, Şeki ve Talış'ı topraklarına katarak azımsanmayacak sayıda Kürt nüfusunu kendi tebaası haline getirdi. Yine, 1826-1828 Rus-İran Savaşı sonunda imzalanan Türkmençay Antlaşması (10 Şubat 1828) sayesinde İran Ermenistanı'yla birlikte çok daha büyük bir Kürt nüfus Rus imparatorluğuna katılmış oldu. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ise, çarlık ordusu Erzurum dahil kuzey Kürdistan'a girdi, bölgeyi bir yıl süreyle elinde tuttu, Kürt aşiretlerini kazanmak için onlarla ilişkiye geçti, böylece Kürtler kendilerini ezegelmiş Osmanlı ve İran'a karşı savaşan Rus ordusunu bir kurtarıcı gibi görmeye başladılar.[31] Sınırlarını Kürdistan'ın içlerine kadar genişleten çarlık Rusya'sı Kürdistan'ı Batı düşünceleriyle tanıştırdı.

Kürdistan'ı batı dünyasına açan ikinci pencere Mısır valisi Mehmed Ali Paşa oldu. 1769 doğumlu Mehmed Ali, Fransızların 1798'de Mısır'ı işgal etmesi üzerine Kavala'dan Mısır'a gönderilen 200 kişilik Osmanlı müfrezesinin bayraktarıydı. Fransızların Mısır'dan çekilmelerinden sonra, zekâsını ve askerler üzerindeki komuta gücünü kullanarak ve halkın desteğini de alarak yönetime el koydu ve bu oldubittiyle 1805'te Mısır'a vali oldu. Kısa sürede Mısır'ın tek hâkimi haline geldi. 1818'de Hicaz'daki Vahabi ayaklanmasını bastırarak büyük saygınlık kazandı ve Hicaz ve Habeş valiliklerini de aldı. 1829'da, Mora İsyanı sırasında kendisine vaat edilmiş olan Suriye valiliğini talep edip de Osmanlı tarafından reddedilince, oğlu İbrahim Paşa komutasında bir orduyu Suriye'ye gönderdi; 1832 ortalarına gelindiğinde Kudüs, Halep, Şam dahil, Antakya'ya kadar tüm Suriye'yi ele geçirerek Kürdistan'a komşu oldu. İbrahim Paşa 1832'de Osmanlı Ordusu'nu hezimete uğratarak Torosları geçip Anadolu'ya girdi. Üzerine gönderilen, Sadrazam Reşid Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu Konya'da bir kez

[31] Lazarev, vd. 2007, 107.

daha hezimete uğrattı. Osmanlı, Mısır ordusunun İstanbul'a yürümesini ancak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın devreye girmesiyle imzalanan 5 Mayıs 1833 tarihli Kütahya Anlaşması'yla durdurabildi.

Bir Osmanlı valisinin, kurduğu modern orduyla Osmanlı imparatorluğu'na ağır darbeler indirebilmesi, Osmanlıyı Avrupa devletlerinin desteğine muhtaç ve Mısır'ı da fiilen bağımsız bir devlet haline getirebilmesi Kürtler bakımından çok esinlendiriciydi. Demek ki, yerel bir yöneticinin Osmanlıya kafa tutarak başarıya ulaşması mümkün olabiliyordu.

Üstelik, Mehmed Ali Paşa'nın bu başarısının altında, değişen dünyaya ayak uydurmasını sağlayan ciddi bir reform çabası yatıyordu. Mısır valisi askeri başarılarının yanı sıra, Mısır'daki toprakları devletleştirmiş, Nil nehrinden İskenderiye'ye kanal açarak sulama işlerini düzenlemiş, pamuk başta olmak üzere endüstriyel tarım ürünlerinin üretimine hız vermiş, Fransa ile kurduğu yakınlık sayesinde iplik, bez, şeker, zeytinyağı ve alkol fabrikaları kurmuş, böylelikle artırdığı gelir kaynaklarıyla Fransız subay ve teknisyenlerinin denetiminde modern bir ordu ve donanma kurmuş, çok sayıda genci eğitim amacıyla Avrupa'ya göndermiş, Mısır'ı güçlü ve modern bir devlet haline getirmişti.[32]

Mehmed Ali Paşa'nın, Soran Bey'i Revanduzlu Mir Muhammed ile Cizre-Bohtan beyi Bedirhan için sadece askeri başarılarıyla değil, gerçekleştirdiği bu yenilikçi atılımlarla da esin kaynağı olduğuna dair güçlü işaretler var. Örneğin Mir Muhammed'in savaş yeteneği yüksek bir ordu oluşturmaya önem vermesi, ateşli silah ve cephane üretimini örgütlemesi, merkezileştirilmiş bir yönetim ve düzenli bir vergi toplama sistemi kurması[33] Mehmed Ali Paşa örneğinden esinlenme olarak yorumlanabilir.

Mısır valisinin Bedirhan Bey'in tasavvurları üzerindeki etkisinin daha da belirgin olduğu görülüyor. Söylencelerden hareket eden kimi yazarlar Bedirhan Bey'in Cizre'de barut üretimi için iki fabrika

---

[32] Kocaoğlu 1995, 198-199.

[33] Lazarev, vd. 2007, 118-123.

kurdurduğundan, savaş ve silah konusunda uzman yetiştirmek amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderdiğinden, Van gölünde gemi yapım çalışmaları başlattığından söz ederler.[34] Bunların gerçekleştiğini kanıtlayan herhangi bir arşiv belgesine rastlayamadım. Ama gerçekleşmemiş olsalar bile, söylenceler, Bedirhan Bey'in kafasında en azından böyle projeler olduğunun işareti olarak yorumlanabilir.

Soran Beyi Mir Muhammed

Osmanlının 1835 yılında Kürdistan'ın fethi amacıyla başlattığı askeri harekâtın ana hedefi olması bakımından, Mir Muhammed'in ayaklanmasına ana hatlarıyla değinmek gerekir. Bu bize, aynı zamanda, Bedirhan Bey'in daha sonraki direniş ve isyanı (1841-1847) ile Mir Muhammed'inki arasındaki benzerlik ve farklılıklara işaret etme imkânını da verecektir.

19. yüzyıl başında Osmanlı Kürdistan'ının en önemli beylikleri, güneyden kuzeye doğru, Süleymaniye merkezli Baban, Revanduz merkezli Soran, Amêdiye merkezli Behdinan, Çölemerik merkezli Hakkâri, Cizre merkezli Bohtan'dı. Garzan ve Şirvan beylikleri ile Bitlis, Hoşap merkezli Mahmudi ve Hizan gibi köklü Kürt beylikleri varlıklarını sürdürüyor olsalar bile eski konum ve güçlerini yitirmiş durumdaydılar.[35] Buna karşılık, 150 yıla yakın bir süre boyunca Hakkâri beylerinin egemenliği altında bu beyliğin bir sancağı haline gelmiş olan Müküs beyliği tekrar tarih sahnesine çıkmaya başlamıştı.[36] Bunların dışında Sincar'da Êzidi Kürtler ile Mardin sancağında yaşayan Milli aşiretlerinin oluşturdukları konfederasyon önemli bir varlık gösteriyordu.[37]

---

[34] Dr. Bletch Chirug'dan aktaran Malmîsanij 2000, 51. Ayrıca, Sidar 2003, 16-17.

[35] Hakan 2007, 23-24.

[36] Müküs beyliği konusunda ayrıntılı bilgi için bak. Sinan Hakan, *Müküs Mirleri Tarihi ve Han Mahmud* (İstanbul: Peri Yayınları, 2002).

[37] Lazarev, vd. 2007, 115.

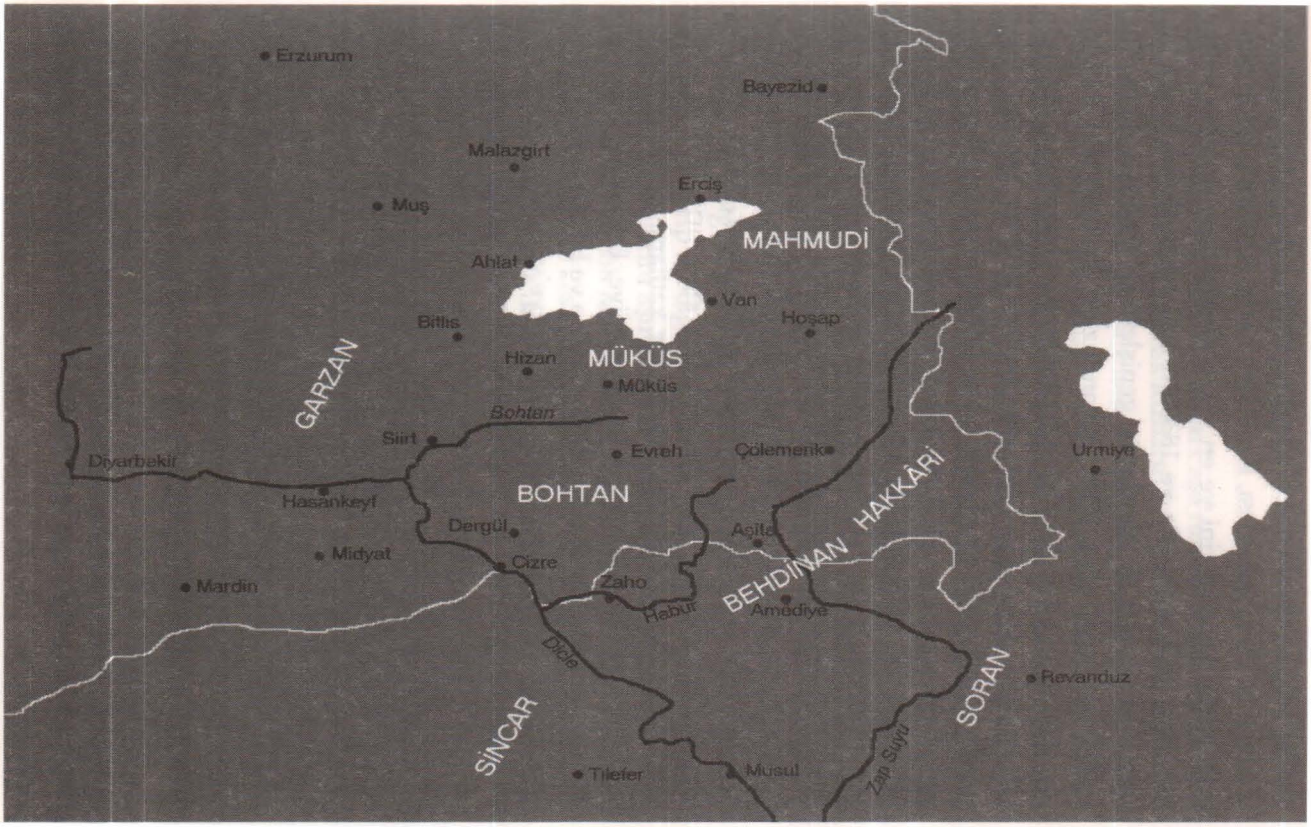
Kürdistan 19. yüzyılın ilk üçte birlik döneminde irili ufaklı bir dizi ayaklanmaya sahne oldu. Gerek bu ayaklanmaların, gerekse 1840'lı yıllardaki ayaklanmaların hep Osmanlı-İran sınırı boyunda yer aldığı görülür. Bunun nedeni, bu sınırın aynı aşiretlere mensup göçer aşiretleri bölen yapay bir sınır olması ve bu durumun ayaklanan Kürt beylerine, Osmanlıya karşı "İran kozu"nu oynama imkânını vermesiydi.[38]

Sözünü ettiğimiz bu ayaklanmaların en önemlileri Baban, Soran ve Behdinan beyliklerindekiler olmuştur.[39] Bunların en büyüğü Soran beyi Revanduzlu Kör Muhammed'inkiydi. Bu ayaklanma, Osmanlı Kürdistan'ında bağımsız bir Kürt devleti kurma amaçlı ilk ayaklanma olması bakımından da önemliydi. Bu özelliğiyle, nihaî hedefi ve kapsamı bakımından Bedirhan Bey'in 1840'lı yıllardaki direniş ve isyanıyla benzeşiyordu. Bu iki isyanın bir diğer ortak yönü, beylik içinde benzeri görülmemiş bir asayiş ve huzur ortamının ve izlenen vergi politikasıyla önemli bir refah düzeyinin sağlanmış olmasıydı. Anlaşıldığı kadarıyla, iki isyan arasındaki ortak özellikler esas olarak bunlardı. Farklılık ise, liderlerin diğer Kürt beyliklerine karşı izledikleri politikadaydı. Mir Muhammed'in egemenlik alanını diğer Kürt beyliklerini istila ederek genişletme politikasına karşılık, Bedirhan Bey nüfuz alanını esas olarak diğer Kürt beyleriyle karşılıklı çıkara ve rızaya dayalı geniş bir ittifak politikası izleyerek genişletmeyi tercih ediyordu.

---

[38] Hakan 2007, 232-233.

[39] Bunlardan başka, bu dönemde orta kuzey Kurdistan'daki Derviş Paşa (1816-1819), Demir Paşa (1830) ve İshak Paşa (1830-1831) ayaklanmaları için bak. Hakan 2007, 27-38, 58-61.

Erzurum
Bayezid
Malazgirt
Erciş
Muş
MAHMUDİ
Ahlat
Van
Hoşap
Bitlis
GARZAN
Hizan
MÜKÜS
Müküs
Bohtan
Siirt
Evreh
Çölemerik
Urmiye
Diyarbekir
Hasankeyf
BOHTAN
HAKKÂRİ
Dergül
Aşita
Midyat
Cizre
Mardin
Zaho
Habur
BEHDİNAN
Amediye
Dicle
Revanduz
SİNCAR
SORAN
Tlefer
Musul
Zap Suyu

1814'te, 31 yaşındayken Soran beyliğinin başına geçen Mir Muhammed'in ilk uygulaması, Resûl Bey hariç, iktidarına rakip olabilecek bütün kardeşlerini ve en yakın akrabalarını ortadan kaldırmak olur. 1820'li yılarda ve 1830'un başlarında, Soran beyliğinin egemenlik alanını ve sınırlarını genişletmek amacıyla diğer Kürt beyliklerini işgal eder. İlkin Revanduz'un kuzeyindeki Bıradost sancağını işgal eder. Ardından topraklarını, kuzeydoğu yönünde, İran sınırına doğru genişletmeye başlar. 1818'de kendini "emir mansur" (bağımsız emir) ilan eder. 1820'li yıllarda Harir'i, Hoşnav'ı, Erbil sancağını ve Altın Köprü bölgesini ele geçirip Kerkük üzerine yürür. O tarihlerde Mora İsyanı'yla, Navarin Faciası'yla, 1828-1829 Rus Savaşı'yla, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa isyanıyla uğraşan Osmanlı Mir Muhammed'in bu saldırıları karşısında çaresizdir; o kadar ki, zamanın Bağdat valisi Ali Rıza Paşa onu yatıştırmak amacıyla kendisine paşalık unvanı bile verir. Bu ise, Mir Muhammed'in saygınlığını ve gücünü daha da artırır. 1830'lu yılların başında Êzidilere saldırarak büyük bir katliam yapar. Ardından Behdinan beyliğine saldırıp Akra, Amêdiye, Dohuk ve Zaho gibi önemli merkezleri işgal ederek Büyük Zap ve Habur ırmağı arasındaki bölgenin tek hâkimi haline gelir. Suriye'yi işgal eden Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile ilişkiye geçer, ondan silah ve mühimmat sağlar, karşılığında Mısır ordusunun iaşesini temin eder. Behdinan'dan sonra Cizre-Bohtan beyliğine saldırıp boyun eğdirir. Saldırılarını Garzan ve Şirvan'a yöneltir. Behdinan'ın merkezi Amêdiye'nin kendisine başkaldırması üzerine geri dönüp kentte büyük bir katliam yapar. 1834 yılına gelindiğinde Mir Muhammed'in egemenlik alanı güneyde Baban topraklarından, kuzeyde Behdinan ve Cizre-Bohtan beyliklerini de içerecek şekilde Garzan ve Şirvan'a kadar genişlemiştir.

1833 yılındaki Kütahya Antlaşması'yla rahat bir nefes alan Osmanlı, Mir Muhammed isyanını bastırmak ve özerk Kürt beyliklerinin varlıklarına son vermek amaçlı Kürdistan seferini başlatmaya karar verir.

Osmanlının Kürdistan Seferi

Mısır ordusunun başındaki İbrahim Paşa'nın Toroslan aşarak Anadolu içindeki ilerleyişini ancak Rusların Beykoz sırtlarına beş bin kişilik bir askeri birlik yerleştirmesi ve İngiltere ve Fransa'nın müdahalesi sayesinde imzalanan Mayıs 1833'teki Kütahya Antlaşması'yla geçici olarak durdurabilen Osmanlı, Soran beyi Mir Muhammed isyanını bir an önce bastırması gerektiğini düşünür. Ama sorun bundan ibaret değildir. Osmanlı, Kürdistan'ın kendi sınırları içindeki bölümünün tamamını kendi egemenlik alanı olarak görmekte ve yönetimi merkezileştirme politikasının bir uzantısı olarak, orada 300 küsur yılı aşkın süredir şöyle ya da böyle süregiden özerk ve yarı özerk beylik düzenine son vermesi gerektiğini düşünmektedir. Bir başka deyişle, sorun, Rumeli veya Anadolu topraklarının herhangi bir bölgesindeki şu veya bu âyanın veya âyan ailesinin varlığına son verip o bölgede Osmanlı otoritesinin yeniden kurulması değil, kendilerini aşiretleriyle ve beyliklerinin hanedan aileleriyle özdeşleştirmiş bir halkın varlık koşullarının yok edilmesi, Kürdistan'ın tümüyle ve kesin olarak Osmanlı devletinin hâkimiyeti altına sokulması, yani Kürdistan coğrafyasının o bölümünün fethedilmesi sorunudur.

Kasım 1832'de Konya'da, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile savaşıp esir düşen Sadrazam Reşid Mehmed Paşa iki ay sonra Kütahya'da serbest bırakıldıktan sonra sadrazamlıktan azledilir ve 1834'te Sivas valiliğine atanarak Soran beyi Mir Muhammed'in isyanının bastırılmasıyla ve Kürdistan'daki beyliklerin itaat altına alınmasıyla görevlendirilir.

Reşid Mehmed Paşa'nın 1835 baharında Garzan'daki Êzidilere saldırısıyla başlayan ve ancak 12 yıl sonra, 1847 temmuzunda Bedirhan Bey'in teslim olmasıyla nihai hedefine ulaşabilen Kürdistan'ın fethi iki aşamada tamamlanır. Birinci aşama, 1835'te başlayıp 24 Haziran 1839'daki Nizip Savaşı ile son bulur. Osmanlı'nın Mısır

valisi Mehmed Ali Paşa ordusu karşısında Nizip'te uğradığı hezimet onu 1839 yazından Kasım 1846'ya kadar, fetih harekâtına yedi yıl süreyle ara vermek zorunda bırakır. Tanzimat Fermanı'nın (1839) mimarı Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olmasıyla fetih harekâtının ikinci aşaması Kasım 1846'da, bu kez Bedirhan Bey'e karşı başlatılır ve 1847 temmuzunda tamamlanır. Böylece, Osmanlı Kürdistan'ındaki beylik düzenine geri dönülmemek üzere kesin olarak son verilir ve Kürdistan bir Osmanlı eyaleti haline getirilir.

1835 baharında Garzan Êzidilerine saldıran Reşid Mehmed Paşa 1835-1836 kışını Diyarbekir ve Cizre üzerine yapacağı saldırının hazırlıklarıyla geçirir. 1836 baharına doğru Diyarbekir bölgesine karşı bir harekât düzenleyerek Zerki beylerini ele geçirip Edirne'ye sürgün eder; ayrıca Milli aşireti ağalarını tutuklatarak Diyarbekir'de hapsettirir.

Nisan sonu ya da mayıs başında (1836), Soran beyi Mir Muhammed'e biyat etmiş olan Cizre üzerine yürür. O sırada Cizre beyi, Bedirhan Bey'in amcasının oğlu Mir Sêvdin'dir. Mir Sêvdin ile Bedirhan Bey, Reşid Mehmed Paşa'nın bu saldırısına birlikte karşı koymaya çalışırlarsa da başarılı olamazlar. Mir Sêvdin kaçıp, ilişkileri iyi olan Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'ya sığınırken, Bedirhan Bey yanındaki Kürt kuvvetleriyle birlikte Bohtan'ın kuzeyindeki dağlara çekilir. Bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla ele aldığımızda görüleceği gibi, Bedirhan Bey'i tarih sahnesine çıkartan ve Cizre-Bohtan beyi olarak yükselişini hazırlayan olay budur.

Cizre'yi yerle bir ederek ele geçiren Reşid Mehmed Paşa, Soran beyi Mir Muhammed'in üzerine yürümek üzere güneye yönelir. Sincar ve Tılefer yolu üzerindeki Êzidileri ezerek, Musul valisi İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa ile Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'nın kuvvetleriyle birleşir. Mir Muhammed'e ilişkin arşiv belgelerini konu dışı olduğu için incelemedim. Ulaşabildiğim ikincil kaynaklarda,[1] Osmanlı ordusu ile Mir Muhammed kuvvetleri arasında sözü edilmeye değer herhangi bir çatışmadan söz edilmemektedir.

[1] Hakan 2007, 75-84; Lazarev, vd. 2007, 124-126; Jwaideh 2007, 127-129.

Wadie Jwaideh'e göre, Mir Muhammed başkent Revanduz'u savunmak üzere, kente giden tek yolun üzerindeki geçidin önemli mevzilerini tutar. Mir Muhammed'e saldırması halinde büyük kayıplar vereceğini tahmin eden Reşid Mehmed Paşa, mire, düşmanca faaliyetlerine son vermesi ve teslim olması halinde onurlu muamele göreceği ve beyliğinin korunacağı garantisini verince, görüşmeyi kabul eden Mir Muhammed yakalanarak İstanbul'a gönderilir.

Kasım 1836'da İstanbul'a ulaşan Mir Muhammed orada Sultan II. Mahmud tarafından affedilip feriklik rütbesi bahşedilerek Kürdistan'a geri dönmesine izin verilirse de, Haziran 1837'de vardığı Amasya'da alıkonulur ve 1838'de orada ölür veya öldürülür.[2]

Sinan Hakan'a göre, Mir Muhammed'i Osmanlıya teslim olmak zorunda bırakan iki temel neden vardır. Birincisi, Osmanlı Kürdistan'ından çekilmiş olan İran'ın Soran beyine destek vermeye yanaşmamasıdır. İkincisi, Mir Muhammed'in Kürdistan'da izlemiş olduğu, diğer Kürt beyliklerini kendisine zorla boyun eğdirten yayılmacı politikasının Kürt beyleri ve aşiret reisleri arasında kendisine karşı yarattığı düşmanlıktır.[3] Wadie Jwaideh, bunlara ek olarak, Soran ulemasının Halife'nin ordusuna karşı çıkmanın kâfirlik olacağını ilan ederek Mir Muhammed'in kuvvetleri arasında yılgınlık yarattığına dair bir söylentiyi kaydeder.[4]

Reşid Mehmed Paşa'nın Aralık 1836'da koleradan ölmesi üzerine, yerine Hafız Mehmed Paşa atanır. Padişah sarayı için satın alınmış ve o nedenle emsallerinin çoğundan daha iyi eğitilmiş olan Hafız Mehmed Paşa'nın ikili bir görevi vardır: Bir yandan Kürdistan'ı fetih harekâtını sürdürmek, diğer yandan, asıl görevi olarak, Suriye'de konuşlanmış, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunu gözlemek.[5]

---

[2] Hakan 2007, 82-84.

[3] Aynı yerde, 70-72.

[4] Jwaideh 2007, 128.

[5] Moltke 1969, 153.

Hafız Mehmed Paşa 1837 yazında, Sincar Êzidilerine karşı kesin olarak boyun eğdirme amaçlı bir sefer düzenlerken, komutası altındaki Kürd Mehmed Hamdi Paşa'yı da Cizre üzerine yürüyüp dağlara çekilmiş olan Bedirhan Bey'in direnişine son vermekle görevlendirir. Osmanlı ordusuyla baş edemeyeceğini anlamış olan Bedirhan Bey direnmeyip itaat etmeyi tercih eder ve, daha sonra, Hafız Mehmed Paşa tarafından Cizre-Bohtan beyliğine mütesellim (yönetici) atanır.

Sincar Êzidilerinin direnişini çok kanlı biçimde bastıran Hafız Mehmed Paşa çoğunluğunu yine onların oluşturduğu Tılefer'i de çok kan dökerek zapteder ve Mayıs 1838'de Hacıbehram miri Said Bey'in elindeki Gurkêl kalesini Bedirhan Bey'in yardımıyla düşürür. Hemen ardından, Haziran-Temmuz 1838'de, Garzan bölgesindeki Êzidileri kanlı bir saldırıyla zapturapt altına alır. Bu askeri operasyonların bir amacı da, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'yla yapılacak nihai hesaplaşma sırasında ortaya çıkabilecek olası Kürt direnişlerine imkân vermemektir.[6]

Bu arada, bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla ele aldığımızda görüleceği gibi, Bohtan'ın kuzeyindeki Müküs beyliğinin miri Han Mahmud ile güneyindeki Behdinan'da Amêdiyeli İsmail Bey (Paşa) direnişe geçerler.

Kütahya Anlaşması'ndan (1833) sonra, bir yandan ordusunu ve donanmasını güçlendirmekte olan Mehmed Ali Paşa, diğer yandan da Suriye üzerinden Irak'a doğru genişlemeyi planlamaktadır. 1838 yılına gelindiğinde, Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan edeceği söylentileri dolaşmaya başlar. 1839 yılında, Osmanlıdan bazı isteklerle bulunur ve bunların reddedilmesi üzerine bağımsızlığını ilan eder.[7]

Savaş kaçınılmaz olmuştur. Dersaadet (başkent İstanbul) Hafız Mehmed Paşa'ya "Şark Seraskerliği" unvanı verir[8] ve iki ordu 24

---

[6] Hakan 2007, 86.

[7] Kocaoğlu 1995, 203-204.

[8] BOA belge özetleri, "Hafız Mehmed Paşa", 19 S. 1255.

Haziran 1839'da Nizip'te karşı karşıya gelirler. Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu dört saat içinde, ardında on binlerce ölü, on binlerce esir ve 160 parça top bırakarak dağılır.[9]

Bazı yorumcular, Osmanlının Kürdistan seferiyle elde ettiği kazanımlarının Nizip hezimetiyle "sıfıra indirgenmiş" olduğunu söylüyorlarsa da,[10] bu yargının pek doğru olduğu söylenemez. 1835'te Reşid Mehmed Paşa'nın komutasında başlayıp, onun ölümünden sonra 1838'e kadar Hafız Mehmed Paşa eliyle sürdürülen Kürdistan seferi sonucunda, Osmanlı ordusu Kürdistan'ın o güne kadar hiçbir ordunun giremediği bölgelerine girmiş olur. Başta Soran beyliği olmak üzere, büyüklü küçüklü çok sayıda Kürt beyliğinin varlıklarına son verilir. Yine, büyüklü küçüklü birçok Kürt beyliğinin 16. yüzyıldan beri devam edegelen, veraset yoluyla yönetilen "hükümet sancağı" statüsüne son verilir. Beyliklerin yönetimleri yine çoğunlukla yönetici sülaleden birine verilmekle birlikte, bu beyler Osmanlının atadığı "mütesellim" statüsüne indirgenir.

Fakat Nizip yenilgisinin, Kürdistan'ın fethi politikası açısından, Osmanlı için ağır sonuçları da olur. Bu yenilgi, Osmanlı devletinin isyan eden bir vali (Mehmed Ali Paşa) karşısında ne kadar güçsüz olduğunu, bir valisinin isyanı karşısında bile toprak bütünlüğünü sağlamak için yabancı devletlerin yardımına muhtaç olduğunu tüm Kürdistan'a gösterir.[11]

Nizip yenilgisinin özellikle Cizre-Bohtan beyi Bedirhan için cesaretlendirici, ufuk açıcı sonuçları olduğu anlaşılıyor. Osmanlının Nizip bozgunuyla birlikte Bedirhan Bey'in yükselişi de başlar. Ni-

---

[9] Kocaoğlu 1995, 205. Mısır sorunu, Nizip savaşının ardından, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında 15 Temmuz 1840'da imzalanan Londra Antaşması çerçevesinde, 13 Şubat 1841'de yayımlanan "Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı" ile, Mısır'ın Osmanlı devletine bağlı, ancak özel statülü bir eyalet haline gelmesiyle resmen sona erecektir.

[10] Lazarev, vd. 2007, 127.

[11] Kocaoğlu 1995, 208.

zip yenilgisinin ardından, Hafız Mehmed Paşa ile kurduğu diplomatik ilişkilerin kendisine kazandırdığı güçle, başta Müküs beyi Han Mahmud ve Hakkâri beyi Nurullah'la kurduğu ittifak sayesinde, Bedirhan Bey kısa zamanda Kürdistan'ın en güçlü beyi haline gelir.

II
BEDİRHAN BEY'İN YÜKSELİŞİ

Bedirhan Bey Ne Zaman, Nasıl Mir Oldu?

Bir önceki bölümde, Bedirhan Bey'in tarih sahnesine çıkış tarihinin 1836 nisan/mayıs ayı olduğunu söylemiştik. Bu tarih, Osmanlının Kürdistan'ı fetih amacıyla Reşid Mehmed Paşa komutasında başlattığı Kürdistan seferi kapsamında, Cizre üzerine yapılan harekâtın tarihidir. Osmanlı arşiv belgelerine göre, o tarihte Cizre beyi Bedirhan değil, amcasının oğlu Mir Sêvdin (Seyfeddin) olduğuna göre, Bedirhan Bey'in Cizre-Bohtan miri oluşuna ilişkin söylentiler ile bu olgu arasında açıklanmaya muhtaç bir çelişki vardır.

Bedirhan Bey'in doğum tarihi hakkında araştırmacılar arasında fikir birliği olmadığı görülüyor. Doğum tarihi için 1802 ile 1806 arasında değişen tarihler veren araştırmacıların bu tahminleri hiçbir somut kaynağa dayanmamaktadır. Malmîsanij, Bedirhan Bey'in oğlu Abdurrahman'ın, babasının 63 yaşında (1869) öldüğü biçimindeki ifadesini en güvenilir tarih kabul ederek, doğum tarihinin 1806 olması gerektiğini söylemektedir.[1]

Yaygın bir söylentiye göre, Bedirhan Bey'in babası ve Cizre beyi Abdullah Han (Ebdulxan) öldüğünde (ölüm tarihi bilinmiyor), Azizan ailesi ve aşiretler Abdullah Han'ın kardeşinin oğlu Sêvdin'in

---

[1] Malmîsanij 2000, 48.

(yani Bedirhan Bey'in amcasının oğlunun) onun yerine mir olmasına karar verirler. Buna göre, Bedirhan Bey'in mir olmasıyla sonuçlanan süreç şöyle bir seyir izler:[2] Mir Sêvdin dünya işlerinden habersiz, sorumluluklarının gereğini yerine getirmekten aciz birisi olduğu için ortama düzensizlik ve kargaşa hâkim olur, aşiretler birbirlerine saldırmaya başlarlar. Bu durum karşısında, Bedirhan Bey'in uyarısı üzerine, mirlik görevine layık olmadığını kabul eden Sêvdin köşesine çekilip kendisini ibadete verir. Usul gereğince, mirlik makamına Bedirhan'ın büyük kardeşi Salih Bey getirilir. Fakat o da ibadete çok düşkün, derviş ruhlu bir insan olduğu için, sonunda mirlik konumunu kendi isteğiyle Bedirhan Bey'e bırakır.[3]

Abdullah Han'ın ölümünden Bedirhan Bey'in mir oluşuna kadar yaşanan sürecin aile içinde hiçbir iktidar mücadelesine sahne olmadığını ima eden bu anlatımın satır araları okunduğunda, durumun hiç de öyle olmadığına dair ipuçlarına rastlanıyor. Birincisi, Mir Sêvdin'in mir oluşuyla birkte bir "kargaşa" ve "aşiretler arası mücadele" yaşandığı söyleniyor. İkincisi, daha ileride, Bedirhan Bey'in emirlik (mirlik) döneminin ilk dokuz yılının itaatsizlik gösteren aşiretleri yola getirmeye yönelik zorlu savaşlara sahne olduğu belirtiliyor.[4]

Martin van Bruinessen'in Bohtan'dan derlediği söylencelere göre de, Bedirhan Bey'in mir olması üzerine Miran aşiretinin reisi İbrahim Ağa ona baş kaldırır ve Bohtan aşiretleri ile Hacıbehram aşiretleri çatışır; Çohsor ve Miran aşiretleri ile Bedirhan'a bağlı aşiretler arasında savaş çıkar, yüzlerce insan ölür.[5] Nitekim, Bedirhan

---

[2] Bu söylentinin ayrıntılı bir anlatımı için bak. Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 73.

[3] Dr. Bletch Chirug'a göre, Bedirhan Bey 1821'de, yani 15-17 yaşlarındayken mir olmuştur (aktaran Malmîsanij 2000, 48).

[4] Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 77.

[5] Bruinessen 2006, 273-274. Bu söylencede "Hacıbehram aşiretleri"nin Bedirhan Bey'e karşı çıktılarının belirtilmesi özellikle dikkat çekici. Bu, Bedirhan Bey ile Mir Sêvdin'in kayınbiraderi ve Hacıbehram miri Said Bey arasındaki husumetin kaynağına da ışık tutuyor.

Bey de, 1847 yılında Osmanlı karşısındaki yenilgisinin nedenlerinden birini ima eder biçimde, kendisine karşı aile içinden ve kimi aşiretlerden kaynaklanan muhalefetten söz etmektedir. 1847 sonbaharında götürüldüğü İstanbul'da, tutulduğu zaptiye binasında verdiği ifadede bunu şöyle dile getirir:

> ... aşiretler arasında seçkin bir yerim oldu ise de, hısım ve yakınlarım ve diğer aşiret beyleri beni çekemediler.[6]

Aslında, Azizan ailesi içindeki iktidar kavgasının birkaç yüzyıl öncesine kadar uzandığını *Şerefnâme* yazarının belirttiğine bir önceki bölümde değinmiştik. Buna göre, zamanın Bohtan beyliği biri Cizre kenti merkezli Cizre, ikincisi Gurkêl merkezli Hacıbehram, üçüncüsü Finiq merkezli Dehi olmak üzere üç "kardeş beyliğe" bölünmüştü. Bu bölünmenin o tarihten 19. yüzyıla kadar nasıl bir değişim geçirdiğine dair herhangi bir kaynağa rastlayamadım. Ama aşağıda görüleceği gibi, bu bölünmenin, biri Cizre-Bohtan, ötekisi Gurkêl merkezli Hacıbehram olmak üzere 1838'e kadar sürdüğü anlaşılıyor. O tarihte, Finiq merkezli Dehi'den hiç söz edilmediğine göre, bu beyliğin bilinmeyen bir tarihte Cizre-Bohtan'a dahil olduğunu varsaymak herhalde yanlış olmaz.

Reşid Mehmed Paşa 1836 baharında Cizre'ye saldırdığında, Cizre beyinin Bedirhan değil amcasının oğlu Mir Sêvdin olduğunu hem Reşid Mehmed Paşa'nın, hem Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'nın, hem de Hafız Mehmed Paşa'nın raporlarından biliyoruz. O bakımdan, Lütfi'nin ve diğer kaynakların aktardığı, Bedirhan Bey'in daha 1821'den itibaren Cizre beyi olduğuna dair söylentilerin doğru olmadığı kesindir. Ama söylentileri, arşiv belgeleri tarafından doğrulanmıyor diye dikkate almamak da doğru olmaz. Bedirhan Bey'in babası, Cizre beyi Abdullah Han'ın ölümünden Reşid Mehmet Paşa'nın 1836'da Cizre'ye saldırmasına kadarki dönemin gerçek öyküsünün aşağıdaki gibi olabileceğini düşünüyorum.

---

[6] BOA 009, tarihsiz (Bedirhan Bey'in zaptiye ifadesi) [DVD:\BOA 009\img 259450].

Abdullah Han'ın ölümünden sonra, yaşça daha büyük olduğu için, geleneğe uygun olarak, kardeşinin oğlu Sêvdin'in mir olmasına karar verilir. Ama bir süre sonra, hem aile içinde hem de aşiretler arasında mirlik konusunda ihtilaf uç verir ya da baştan beri var olan ihtilaf derinleşir. Belki, iktidar kavgası o kadar derinleşir ki, Mir Sêvdin'e karşı çıkan taraf onu tanımayıp kendi mirleri (önce Salih Bey, daha sonra Bedirhan Bey) etrafında birleşirler. İktidar konusunda bir "iki başlılık" yaşanır. Hikâye edildiği gibi, Bohtan'a kargaşa hâkim olur, aşiretler arasında çatışmalar yaşanır.

1835-1836 yılı itibariyle, Cizre-Bohtan beyliğinde durumun şöyle olduğu anlaşılıyor: Mir Sêvdin ile Bedirhan Bey arasındaki iktidar anlaşmazlığı sürüyor olsa bile, Osmanlının resmen tanıdığı Cizre-Bohtan beyi Mir Sêvdin'dir. Mir Sêvdin, Gurkêl merkezli Hacıbehram'ın miri Said Bey'in kız kardeşiyle evlidir, yani Said Bey'in enişteşidir. Mir Sêvdin'in Yezdanşer (İzzeddin Şîr) adlı bir oğlu vardır ki, 1847 baharında, Osmanlı ordusu Bedirhan Bey'in iktidarına son vermek üzere Cizre'ye saldırmazdan az önce, saf değiştirip Osmanlıdan yana geçecektir. Bedirhan Bey'in Salih Bey adlı bir ağabeyi ve Esad Bey adlı bir erkek kardeşi vardır.[7]

Öykünün bundan sonrasını arşiv belgelerinden izlemek mümkün.

Reşid Mehmed Paşa 1836 baharında Cizre'ye saldırdığında, Cizre-Bohtan beyliği Soran beyi Mir Muhammed'in egemenliği altındadır.[8] O sırada Cizre beyi, Bedirhan Bey'in amcasının oğlu Mir Sêvdin'dir.[9] Mir Sêvdin ile Bedirhan Bey Osmanlı ordusunun bu saldırısına "ittifak halinde karşı durarak gürültü ve telaşa neden olurlar ve peş peşe birkaç gece baskını düzenleyerek ... Reşid Paşa'yı fazlasıyla sıkıntıya sokarlar ve ardından devlet kuvvetleri

---

[7] Malmîsanij 2000, 58, 87, 95.

[8] BOA 097, 21 Za. 1257 (Musul valisi Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img185].

[9] BOA 104, 9 L. 1259 (Bağdat valisi Ali Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img105].

karşısında daha fazla duramayarak" kaçarlar.[10] Mir Sêvdin eskiden beri iyi ilişkisi olan dönemin Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'nın yanına, Bağdat'a kaçarak, affedilmesi konusunda ondan aracılık etmesini rica eder. Ali Rıza Paşa, zamanı gelince aracılık edeceğini söyleyerek, Mir Sêvdin'i hürmetle ağırlar, konak ve erzak vererek iltifat eder.[11] Bedirhan Bey ise, beraberindeki Kürt kuvvetleriyle Bohtan'ın Müküs beyliğine komşu kuzey dağlarına doğru çekilir.[12]

Cizre'yi yerle bir ederek ele geçiren Reşid Mehmed Paşa, Cizre beyi Mîr Sêvdin'in sarayında ele geçirdiği Arapça evrakları, yazdığı 7 Mayıs 1836 tarihli mektubuna iliştirerek kardeşine gönderirken, Azizan ailesi, Mir Sêvdin ve "Cizre Kürtleri" konusunda şu ilginç gözlem ve düşüncelerini aktarır:

> Cizre Bölgesi Kürtleri geçen sene gördüğümüz Kürtlere benzemeyip, meğer bunlar onlardan birkaç kat fena bir milletmiş. (...) Şöyle ki; buralarda "Seyyid" ve "Şeyh" diye tabir edilen bir takım fesatçılar olup daima dağlarda gezip, tümüyle beyaz elbise giyerek, her nereye gitseler [bazıları Arapça, bazıları Kürtçe] "Şeyhimiz geldi" diyerek, kadın ve erkek ellerini öpüp eteklerine sarılıyorlar. Bunlar kendi kabilelerine her ne söyleseler [körü körüne onu yapıyorlar]. Özetle bunların halleri hiçbir millette görülmemiştir. (...) Hain [Mir Sêvdin'e] bu derece hürmet ve tabiiyet etmeleri güya Halîd bin Velid atalarından olduğu içinmiş. Lâkin öyle midir, değil midir, orasını bilemem. Tanrı bilir ki, bunlar hutbelerinde bile padişahımız efendimizin adını yâd etmezler. Bir takımı Revanduzlunun [Revanduz miri Muhhammed'in], bu havali civanları da adı geçen Seyfeddin'in [Mir Sêvdin'in] adını anarlar. İşte her ne kadar tafsil olunsa bu haşaratın hareket ve halleri tarif olunmaz.[13]

---

[10] BOA 097, tarihsiz (Hafız Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img199].

[11] BOA 104, 9 L. 1259 (Bağdat valisi Ali Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img105].

[12] BOA 097, tarihsiz (Zekeriya Paşa'dan Dersaadet'e ve Hafız Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img191 ve img199].

[13] BOA. FON: Hat / Dosya: 288; Gömlek: 17298-G, 21 M. 1252 (Reşid Paşa'dan kardeşine) (aktaran Hakan 2007, 79-80, 336).

Mir Sêvdin'in 1836 bahannda Bohtan'ı terk edip Bağdat'a sığınmasıyla Bedirhan Bey'in mirlik konusunda rakipsiz kaldığı anlaşılıyor. O bakımdan, Bedirhan Bey'in tartışmasız mir oluş tarihinin 1836 olduğunu söylemek kanımca yanlış olmaz. Mir Sêvdin ile Bedirhan Bey arasındaki iktidar mücadelesinin bu şeklide sonuçlanmasının, Sêvdin ailesi tarafından bir "hak gaspı" olarak algılandığı, bu yaranın hiç kapanmadığı anlaşılıyor. Bunun üzerine bir de, aşağıda değineceğimiz, Bedirhan Bey'in Hafız Mehmed Paşa ile birlikte, 1838'de, Mir Sêvdin'in kayınbiraderi, Hacıbehram miri Said Bey'in Gurkêl kalesine saldırması eklenince, bu yara muhtemelen daha da derinleşmiştir. Mir Sêvdin'in oğlu ve Said Bey'in yeğeni Yezdanşêr'in 1847'de "davaya ihanet" ederek aniden Osmanlı safına geçmesi, "öç alma" niyetiyle açıklanmaktadır.[14]

Bedirhan Bey'in Mütesellim Oluşu

Reşid Mehmed Paşa'nın Cizre'ye saldırısı sırasında Bohtan'ın kuzeyindeki dağlara çekilen Bedirhan Bey'in daha sonra Osmanlıyla anlaşarak Cizre-Bohtan'a mütesellim yapılması konusunda Osmanlı komutanlarının farklı beyanlarda bulundukları görülüyor. Dönemin Bağdat valisi Ali Rıza Paşa ile ordu komutanlarından Zekeriya Paşa'ya göre, Reşid Mehmed Paşa Bedirhan Bey'i ikna edip yanına getirterek kendisini Cizre mütesellimi tayin etmiş ve devlet hizmetine sokmuştur.[15] Oysa, Bedirhan Bey'i Cizre mütesellimliğine atama işlemini bizzat yapmış olan Hafız Mehmed Paşa'nın anlatımı daha farklı ve çok daha güvenilirdir.

> Bedirhan Bey ile Mîr Seyfeddin [Sêvdin] uslu duracak türden insanlar olmadıkları için, bunların bir fırsatını bulup uygunsuzluğa girişeceklerini düşünen merhum Reşid Paşa onların elde edilmelerini [ikna

---

[14] Örneğin bak. Malmîsanij 2000, 58.

[15] BOA 104, 9 L. 1259 (Bağdat valisi Ali Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img105]; BOA 097, tarihsiz (Zekeriya Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img191].

edilmelerini] gerekli bulduysa da, bunu bir şekilde gerçekleştirememiş ve onun ölümünden sonra bu işin uzmanı olan bendenizin Diyarbekir'e gelmem ile, Bedirhan Bey'in başına birtakım zararlı insanları toplayarak Bohtan civarında dolaşmakta olduğu anlaşılmış, bu sorunun def edilmesi için Ferik Hamdi Paşa [Kürd Mehmed Hamdi Paşa] iki alay düzenli ve bir takım başıbozuk asker ile Cizre taraflarına gönderilmiştir. Kulunuz da Sincar üzerine vararak, Sincar ve Tılefer eşkıyasının haddi bildirilerek oralara boyun eğdirilince, Bedirhan Bey sultanın kahredici kuvvetini görerek, başında bulunduğu toplulukla birlikte Hamdi Paşa'ya sığınmış ve o topluluk içinden üç-beş yüz adamını düzenli asker alayına vererek iyi hizmette bulunacağını gösterdiği için, Ferik Hamdi Paşa aracılığıyla benim tarafımdan kendisine aman ve güven verilerek Diyarbekir'e getirtilerek itaati sağlanmış, kendisine binbaşılık rütbesi ve uhdesine de bazı yerlerin mütesellimliği ihale edilmiştir.[16]

Hafız Mehmed Paşa'nın bu anlatımından şunları öğreniyoruz:

• Bedirhan Bey, Hem Reşid Paşa karşısındaki yenilgisinden hem de Hafız Mehmed Paşa'nın Sincar ve Tılefer Êzidileri karşısında sağladığı üstünlükten, o aşamada Osmanlıya direnmesinin anlamsız olduğu sunucunu çıkartarak itaat etmeyi tercih eder.

• İtaat ederken, beraberindeki Kürt kuvvetlerinden birkaç yüz kişiyi Osmanlının düzenli askerlerine katar.

• Bunun karşılığında kendisine hem binbaşılık rütbesi verilir, hem de Cizre-Bohtan mütesellimliğine tayin olunur. Böylece, Mir Sêvdin'in Bağdat'a sığınmasıyla kazanmış olduğu iktidar mücadelesinin sonucunu, yani Cizre-Bohtan miri oluşunu, Osmanlıya da tasdik ettirerek Sêvdin ailesi ve onun yandaşı rakip aşiretler karşısında tartışmasız bir üstünlük sağlar.

Hafız Mehmed Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği başka bir yazısından, Bedirhan Bey'in Kürd Mehmed Hamdi Paşa'ya teslim olma tarihini de öğreniyoruz. Hafız Mehmed Paşa bu yazısında, "saadetlü Kürd Mehmed Paşa'nın Cizre'yi layığınca düzene soktuğunu

---

[16] BOA 097, tarihsiz (Hafız Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img199].

ve Bedirhan adlı eşkıyaya da aman dilettiğini" rapor etmektedir.[17] Yazının tarihi 11 Mart 1837 olduğuna göre, bu olayın Mart 1837 başında gerçekleştiği söylenebilir.

Bohtan'ı terk ederek Bağdat valisine sığınmış olan Mir Sêvdin'e gelince; Bedirhan Bey Cizre-Bohtan miri ve mütesellimi olduktan sonra, iktidarını pekiştirici bir adım daha atıp, Hafız Mehmed Paşa nezdinde girişimde bulunarak, Mir Sêvdin'i affettirip Cizre'ye getirtir. Bunu Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'nın ve Hafız Mehmed Paşa'nın Dersaadet'e gönderdikleri raporlardan öğreniyoruz.[18] Ama artık durum ve roller değişmiştir. Bedirhan Bey mir, Sêvdin ise onun yardımcısıdır. Sinan Hakan, Mir Sêvdin'in Bedirhan Bey'in Cizre'de bulunmadığı dönemlerde ona vekâlet ettiği görüşündedir.[19] Mir Sêvdin'in Cizre'ye hangi tarihte döndüğüne ilişkin bir veriye ulaşamdıysam da, bu olayın Said Bey'in kalesinin zaptedilip Bedirhan Bey'in miralay olmasının hemen ardından, Mayıs-Haziran 1838 dolaylarında gerçekleşmiş olabileceğini düşünüyorum.

Mir Sêvdin'in sonunun ne olduğunu tespit edemedim. Erişebildiğim arşiv belgeleri içinde onun adından son kez söz edileni, Aralık 1844 tarihli Meclis-i Umumî mazbatasıdır. Bu mazbatada, bir fırsat doğduğunda Bedirhan Bey'le birlikte Kürdistan'dan uzaklaştırılması gereken Kürt ileri gelenleri arasında Mir Sêvdin'in de adı geçmektedir.[20] Bedirhan Bey isyanı 1847'de bastırıldığında sürgüne gönderilenler arasında Mir Sêvdin'in adı geçmediğine göre, 1840'lı yılların ortalarında ölmüş olmalı.

---

[17] BOA 091, 7 R. 1253 (Hafız Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 091\imgB-00002].

[18] BOA 104, 9 L. 1259 (Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img105]; BOA 097, tarihsiz (Hafız Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img199].

[19] Hakan 2007, 81.

[20] BOA 112, 6 Z. 1260 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 112\img93].

Bedirhan Bey mütesellim olarak mirliğini ve Cizre-Bohtan beyliği üzerindeki iktidarını güvence altına almasına almıştır ama, Kürdistan'daki bütün diğer beylikler gibi bu beylik de, 16. yüzyıldan beri sahip olduğu özerkliğini kaybetmiş ve Bedirhan Bey Osmanlının bir memuru durumuna indirgenmiştir. Gücünü artırmak için bu duruma Nizip Savaşı sonuna kadar katlanan Bedirhan Bey, o tarihten sonra izlediği ittifaklar oluşturma politikasıyla kısa zamanda Cizre-Bohtan'ı Osmanlının söz geçiremediği, fiilen bağımsız bir beylik ve kendisini de tüm Kürdistan'ın tartışmasız hâkimi haline getirir. Ama bunun için önce, Osmanlı ordusuyla birlikte Said Bey'in Gurkêl kalesini düşürmesi, bunun karşılığında "Miralaylık" rütbesini alması, direniş halindeki Müküs beyi Han Mahmud'un üzerine yürümesi ve 1839 haziranında Osmanlı ordusuyla birlikte Nizip Savaşın'a katılması, yükselişini bu basamakları tırmanarak gerçekleştirmesi gerekecektir.

Burada bir parantez açıp, Bedirhan Bey'in yükselişini hazırlayan nesnel koşullara, yani Kürdistan'ın o tarihteki durumuna kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

Bedirhan Bey'in Yükselişini Hazırlayan Dış Koşullar

Bedirhan Bey'in Hafız Mehmed Paşa'nın bölge valiliği dönemindeki (1837-1840) hızlı yükselişine imkân sağlayan nesnel koşulların başında, güney Kürdistan'daki direnişlerin son bulup, o bölgedeki beyliklerin dağılma noktasına gelmiş olmaları ve aşiretlerin de ağır darbeler yemiş olmaları gelir. Soran beyi Revanduzlu Mir Muhammed 1830'lu yılların başlarında komşu beylikleri egemenliği altına almakla ve Şeyhanlı Êzidileri tamamen ezmekle, güney Kürdistan'da kendisi dışındaki bütün direniş odaklarını zaten ya yok etmiş ya da yeterince zayıflatmıştı. 1836'da Osmanlıya teslim olarak direnişine son verince, Soran beyliğinin de sonu gelmiş oldu.

Soran'ın güneyindeki Baban beyliği varlığını sürdürüyor olmakla birlikte, on yıl kadar sonra tarih sahnesinden silinecek kadar

zayıf düşmüştü. Soran'ın batısındaki Sincar Êzidileri ise hem Mir Muhammed tarafından hem de Osmanlının Kürdistan seferi sırasında birkaç defa bellerini bir daha doğrultamayacak denli ezilmiş durumdaydılar.

Soran beyliği ile Bohtan ve Hakkâri beylikleri arasındaki, Amêdiye merkezli Behdinan beyliği de eski gücünden çok şey yitirmişti. 1840'lı yıllarda Bedirhan Bey'in önemli müttefiklerinden Amêdiyeli İsmail Bey'in daha sonraki direnişlerinin arka planını görmek bakımından, bu beyliğin durumuna kısaca değinelim.

Soran beyi Mir Muhammed 1830'lu yılların başında Behdinan'a saldırdığında, beyliğin miri Said Bey'dir. Mir Muhammed önce Akra kalesine saldır; o tarihte bu kale Behdinan beylerinden Amêdiyeli İsmail Bey'in elindeydi. İsmail Bey bu saldırıya direnemeyip kaçmak zorunda kalır. Akra'yı alan Mir Muhammed bunun ardından Amêdiye'yi ele geçirince, Behdinan beyi Said Bey de kaçmak zorunda kalır. Behdinan beyliğine kendi adamı Musa Paşa'yı yönetici tayin eden Mir Muhammed'in Cizre'yi kendisine bağladıktan sonra Garzan ve Şirvan üzerine yürüdüğü sırada, Behdinan'ın eski beyi Said Bey düzenlediği kitlesel bir ayaklanmayla Amêdiye'yi ele geçirince, Mir Muhammed Garzan'dan geri dönüp Amêdiye'yi tekrar geri alıp kardeşi Resûl Bey'i Behdinan'a yönetici yapar.[21]

1835 yılı ortalarında, Amêdiyeli İsmail Bey, Reşid Mehmed Paşa'ya başvurarak, Amêdiye halkının kendisini yönetici olarak görmek istediğini, buraya yönetici atanması halinde Mir Muhammed sorununu halledeceğini, yıllık beş bin kese vergi ödeyeceğini, Osmanlıya bağlı kalacağını, orduya asker yazdıracağını bildirirse de,[22] bu talebi o tarihte yanıtsız kalır.

Soran beyinin isyanının bastırılmasından hemen sonra, Mir Muhammed'in kardeşi Resûl Bey'in elinde olan Amêdiye kalesi İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa tarafından kuşatılır, Resûl Bey

---

[21] Jwaideh 2007, 124-126.

[22] BOA. Fon: Hat / Dosya: 376 / Gömlek: 20474-B, 28 S. 1251 (Reşid Paşa'dan Dersaadet'e) (aktaran Hakan 2007, 73-74).

teslim olur ve Amêdiye'nin yöneticiliği Kasım 1836'da Amêdiyeli İsmail Bey'e verilir.[23] Fakat Amêdiyeli İsmail Bey, Musul valisi İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa ile yaşadığı sorunlar nedeniyle, yönetici olarak atanmasının hemen ardından, 1836 yılı sonlarında direnişe geçer. Bu direniş sırasında Gurkêl kalesi merkezli Hacıbehram miri Said Bey (Mir Sêvdin'in kayınbiraderi) Aralık 1836'da İsmail Bey'e 200 adamını gönderir ve o da, bu kuvvetlerin yardımıyla, Zaho'ya saldırır.[24] Amêdiyeli İsmail Bey'in 1836 aralığında başlayan direnişi 1838 aralığına kadar iki yıl sürer. Sonunda Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'nın üzerine gelmesiyle önce Barzan kalesine, ardından Hakkâri'ye bir saat uzaklıktaki bir Êzidi kalesine çekilir.[25] Fakat Kürt beylerinden beklediği desteği alamayınca müzakere yoluna gider, kardeşleri Said ve Siracettin beylerle birlikte teslim olur, Bağdat'ta ikamet ettirilir.[26] Daha sonra, 1842'de, Musul'a gönderilecek, dört ay orada kaldıktan sonra Cizre'ye kaçarak Bedirhan Bey'e sığınıp direnişini onun desteğiyle sürdürecektir.

Durum güney Kürdistan'da böyleyken, kuzeyde daha farklıdır. 1838 başlarında, Garzan'daki Êzidiler henüz tümüyle kontrol altına alınabilmiş değillerdir.

Hakkâri beyliği ise, 16. yüzyıldan beri Osmanlı sultanlarınca tanınan beyler eliyle yönetilen çok güçlü, tam özerk bir beylikti. 1810'dan sonra İran'a bağlılığın ilan eden bu beylik, 1827 yılında tekrar Osmanlıya bağlılığını ilan etmiş ve İran Hakkâri'yi Nurullah Bey'e teslim ederek bölgeden çekilmişti. Nurullah Bey Osmanlıya bağlılığını ilan etmekle birlikte başına buyruk hareket etmekte ve en önemlisi sahip olduğu Zırnık madeninin gelirlerini Osmanlıyla

---

[23] Hakan 2007, 81.

[24] BOA. Fon: Hat / Dosya: 449 / Gömlek: 22339-B-D, 13 N. 1252 (aktaran Hakan 2007, 89, 340).

[25] Hakan 2007, 90-91.

[26] BOA. Fon: A.MKT / Dosya: 14 / Gömlek: 52-11 ve Dosya: 25 / Gömlek: 13 (aktaran Hakan 2007, 155).

paylaşmamakta direnmekteydi.[27] 1830'lu yıllarda bölgenin geleneksel yapısını koruyan en büyük beyliğinin miri olmakla birlikte, Nurullah Bey selefleri kadar güçlü değildi. Yerini aldığı amcasının oğlu Süleyman Bey'in varlığı sürekli bir tehdit oluşturuyor, kendisini güvende hissetmiyordu. Kaldı ki, bölgedeki Hıristiyan misyoner faaliyetlerinden cesaret alan ve Hakkâri sınırları içinde yaşayan en güçlü aşiret bloğu Nasturilerin patriği Mar Şamun da bir tehdit oluşturuyordu.[28] Ayrıca, İran'la olan yakın ilişkileri, başına buyruk davranışları ve Zırnık madeninin gelirlerini Osmanlıyla paylaşmaması nedeniyle Osmanlı tarafından kendisine karşı düzenlenebilecek askeri harekât tehdidi altındaydı.

Hakkâri'nin kuzeyinde, Van ile İran arasında yer alan Hoşap merkezli Mahmudi beyliği de, 16. yüzyıldan beri Kürdistan'ın en önemli beyliklerinden biri olagelmiş, ama 1827'ye gelindiğinde eski gücünden çok şey yitirmiş ve 1832'de de tarih sahnesinden silinmiş, çok stratejik konumdaki Hoşap kalesi Osmanlının yönetimine geçmişti.[29]

Van gölünün güneyinde, Bohtan'ın kuzeyinde, Müküs (Bahçesaray) merkezli Müküs beyliği ise, Cizre-Bohtan gibi yükseliş halindeydi. Diğerlerine kıyasla küçük sayılabilecek bu beylik 18. yüzyılda Cizre-Bohtan ve Hakkâri beylikleri arasında paylaşılmış, Müküs beyliği Hakkâri beyliğinin yönetimine girmişti. 18. yüzyılın sonlarında Müküs mirleri beyliğin bağımsızlığı için mücadeleye başlamışlar; beylik, Han Mahmud'un ağabeyi Şeyhi Bey zamanında bağımsızlığına büyük çapta kavuşmuş, onun ölümünden sonra mir olan Han Mahmud Hakkâri, Bohtan, Hizan ve Bitlis mirlerinin ellerindeki eski topraklarını mücadeleyle geri almaya başladığı gibi, tarih sahnesinden çekilmiş olan Mahmudi beyliğinin Hoşap kalesini de ele geçirmişti. 1830'lu yılların sonunda Han Mahmud 300 pare köye hükmediyor, bu köylerin gelirine tek başına el

---

[27] Hakan 2007, 46-50, 54-57.

[28] Jwaideh 2007, 133.

[29] Hakan 2007, 51-53, 57.

koyuyordu; Osmanlıya ödediği yıllık vergi sadece on bin kuruştan ibaretti. Müküs beyliğinin ve Han Mahmud'un bu denetimsiz yükselişi Osmanlıyı kaygılandırıyor, ama Bohtan, Hakkâri ve İran'dan alacağı olası destekten çekindiği için üzerine gidemiyordu.[30]

Güney Kürdistan'daki direniş odaklarının dağıtılmış olması, kuzeyde ise Hakkâri beyliğinin eski gücüne sahip olmayışı, Müküs beyliğinin ise Cizre-Bohtan'la boy ölçüşebilecek bir rakip olmaması Bedirhan Bey'in yükselişi için eşi bulunmaz bir fırsat oluşturuyordu.

Ama Bedirhan Bey'e yükselme fırsatını asıl veren, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı için yarattığı tehdit ve Osmanlı ordusunun 1839'daki Nizip bozgunuydu. Bir yandan Kürdistan'ın fethi kapsamında bölgedeki potansiyel direniş odaklarını dağıtmakla, öte yandan Mısır ordusuyla yaşanması mukadder nihai hesaplaşmaya hazırlanmakla görevlendirilmiş Hafız Mehmed Paşa'nın Kürdistan'da güvenilir bir Kürt beyine ihtiyacı vardı. Bedirhan Bey'in değerlendirmesini iyi bildiği fırsat bu oldu. Hafız Mehmed Paşa'dan gördüğü destekle güçlendi ve Osmanlının Nizip savaşında yaşadığı bozgun sonrasında uyguladığı ittifak politikasıyla yükseldi.

Said Bey Kalesi'nin Düşürülmesi ve Miralaylık Rütbesi

Gurkêl kalesi merkezli Hacıbehram'ın miri Said Bey Osmanlıya karşı itaatsizliğiyle Hafız Mehmet Paşa için potansiyel bir tehdit oluşturuyordu. 1836'da Amêdiyeli İsmail Bey'in direnişine 200 adamıyla verdiği destek bunun kanıtlarından biriydi. Reşid Mehmed Paşa'nın 1836 yılında Cizre'ye saldırısı sırasında Said Bey, Mir Sêvdin ve Bedirhan Bey'le birlikte bu saldırıya karşı koymuş, o tarihten

[30] Hakan 2007, 45-48, 92, 100.

itibaren devletin otoritesine karşı çıkmakta, kendi adına vergi toplamakta, Osmanlıya kafa tutmaktaydı.[31] Hafız Mehmed Paşa 1838 nisanının sonunda Said Bey'in üzerine yürüyüp Hacıbehram üzerindeki hâkimiyetine son vermeye karar verir. Osmanlının düzenli askeri birliklerinin saldırı hazırlığına başlaması üzerine Said Bey'in bütün taraftarları onu terk eder, fakat o, 200 sadık adamıyla Gurkêl kalesine çekilir.

Gurkêl kalesine karşı düzenlenen bu harekâta Osmanlı binbaşısı ve Cizre mütesellimi Bedirhan Bey de emrindeki Kürt askerleriyle katılır ve kalenin düşürülmesinde kritik rol oynar. Said Bey 12 Mayıs 1838 günü, hayatının bağışlanması ve serbest kalması koşuluyla teslim olur ve Hacıbehram'ı terk ederek komşu Musul topraklarına göçer.[32] Böylece, sadece Osmanlı açısından bir direniş odağı daha yok edilmiş olmuyor, aynı zamanda Bedirhan Bey de potansiyel bir rakibinden kurtulmuş oluyordu.

Hafız Mehmed Paşa, Gurkêl kalesinin düşürülmesindeki katkısından ötürü Bedirhan Bey'in Diyarbekir eyaletinde kurulması planlanan redif (ihtiyat) askerleri miralaylığı (albaylığı) rütbesine terfi ettirilmesini sadrazama teklif eder ve bu teklifin kabul edilmesi üzerine, Dersaadet'te, Bedirhan Bey'e verilmek üzere bir şeref madalyası ve bir de miralay kılıcı imâl ettirilir.[33] Gurkêl kalesinin düşmesinden sonra Hacıbehram Cizre'nin bir nahiyesi haline getirilir ve mütesellimliği de Bedirhan Bey'e ihale edilir.[34]

---

[31] Mehmed Hafız Paşa'nın danışmanı, Prusyalı istihkâm yüzbaşısı Helmuth Graf von Moltke daha sonra yayımlanan mektuplarında hem Said Bey hakkında bilgiler verir, hem de ona karşı düzenlenen saldırıyı ayrıntılarıyla anlatır. Bak. Moltke 1969, 180-187.

[32] Said Bey'in Musul tarafına göçtüğünü, daha ileride göreceğimiz gibi, Musul valisi Mehmed Paşa'nın onu, 1842 yılında, Bedirhan Bey'e karşı kullanmaya teşebbüs etmiş olması dolayısıyla öğreniyoruz.

[33] BOA 012, 11 M. 1255 [DVD:\BOA 012\img259491]. 1847'de isyanın bastırılmasından sonra, bu miralaylık nişanı Bedirhan Bey'den alınıp İstanbul'a gönderilerek darphanede erittirilecektir.

[34] Hacıbehram nahiyesinin Bedirhan Bey'e tam olarak hangi tarihte ihale edildiğini tespit edemedim.

Müküs Direnişinin Bastırılması ve Bedirhan Bey

Anlaşıldığı kadarıyla, Kürdistan'ın fethinin Nizip savaşıyla noktalanan birinci aşamasının son askeri harekâtı Müküs beyi Han Mahmud'a karşı düzenlenir. Bu sonuncu harekâtı diğerlerinden ayıran özellik, Osmanlı ordusu eliyle değil, Cizre-Bohtan beyleri Bedirhan ve Mir Sêvdin ile Hakkâri beyi Nurullah eliyle yürütülmüş olmasıdır.

Osmanlı, Han Mahmud'un, başına buyruk biçimde, Cizre-Bohtan ve Hakkâri beyliklerinin geçmişte işgal etmiş oldukları Müküs'e ait toprakları geri alarak ve Hoşap kalesini ele geçirerek güçlenmesinden rahatsızdı. Nitekim, sadrazamlıktan zamanın Erzurum valisi Osman Nuri Paşa'ya gönderilen 6 Haziran 1838 tarihli bir yazıyla, Han Mahmud'un daha fazla güçlenmesinin büyük bir sorun yaratmadan engellenmesinin mümkün olup olmadığı sorulur. Erzurum valisi bu soruyu şöyle yanıtlar:

> Han Mahmud'un kuvvet kullanmak suretiyle tedibine teşebbüs edildiği takdirde, komşusu bulunan asi Hakkâri emirlerinden yardım görecektir. Kürtlerin kavli fiiline, fiili kavline uymaz, ne mezhepte oldukları da anlaşılmaz. Bu sebeple, başları sıkışınca her ne tarafa olsa boyun eğeceklerinden, İranlılara meyletmeleri beklenebilir. İranlılar ise, malûm olan mizaçlarına göre, bunlara gizli veya alenî yardımda bulunabilirler. Bu halde Kürtlerin kuvveti çoğalır, tedip edilmeleri güçleşir. Bu sebeple, gerek Han Mahmud'un ve gerek asi Hakkâri Kürt emirlerinin tedipleri işinin İran ile hudut antlaşmasının imzasından sonraya bırakılması icap etmektedir.[35]

Erzurum valisi "Han Mahmud meselesi"nin halledilebilmesi için önce İran sınır antlaşmasının imzalanması gerektiği görüşünü savunurken hiç hespata olmayan bir gelişme olur, Cizre-Bohtan beyi Bedirhan ile "yardımcısı" ve amcazadesi Mir Sêvdin ile Hak-

---

[35] BOA. Fon: Hat / Dosya: 452 / Gömlek: 22383, 13 Ra. 1254 (Osman Nuri Paşa'dan Dersaadet'e) (aktaran Hakan 2007, 93, 341). Sinan Hakan bu yazının tıpkı basımını verirken metni özetleyerek aktarıyor. Erzurum valisinin yanıtının tam metni için bak. Sevgen 1982, 92-93.

kâri beyi Nurullah, anlaşıldığı kadarıyla 1838'in temmuz sonu veya ağustos başında, Han Mahmud'a saldırırlar. Bedirhan Bey'in daha ileri bir tarihte kaleme aldığı bir mektuptan ve Hafız Mehmed Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği bir rapordan bu saldırının Hafız Mehmed Paşa'nın emriyle yapıldığını anlıyoruz. Bedirhan Bey Şubat 1842'de, o tarihte Erzurum valisi (müşiri) olan Halil Kâmilî Paşa'ya yazdığı bir mektupta, Han Mahmud'a karşı yapılan bu saldırının nasıl olduğunu şöyle anlatır:

> ... Han Mahmud'un selefiniz Osman Nuri Paşa ve Hafız Paşa zamanında da çeşitli uygunsuz hareketleri olmuş ve benim idaremde bulunan Bohtan kazasının yaylağı Han Mahmud'a komşu olduğundan, söz konusu uygunsuzluğunun engellenip bertaraf edilmesi konusuna dikkat etmem ve eğer gerekiyorsa üzerine asker sevk ederek oraların disiplin altına alınmasına gayret etmem halinde, kendilerinin de öte taraftan yeteri miktarda asker ve top ve mühimmat, vb. ile geleceklerini ima etmişlerdi. Bunun üzerine ben de, Osman Nuri Paşa hazretleri zamanında, Diyarbekir müşiri devletlü Hafız Paşa hazretlerinin emriyle, Han Mahmud'un üzerine varıp kırk günü aşkın bir süreyle muharebe ettik. Çok eskiden beri, yani 200 seneden beri, Bohtan nahiyesine bağlı olduğu herkesçe teslim edilen köylerden yedi sekizini onun zorbalığından kurtar[dım].[36]

Han Mahmud'un Osmanlıya teslim olmasının ardından, Hafız Mehmed Paşa Dersaadet'e yazdığı 21 Kasım 1838 tarihli raporunda, "Han Mahmud'un daha fazla güçlenmeden önünün kesilmesi ve ürkütülerek o taraftan [Bohtan'dan] el çektirilmesi için, fazla gaile çıkarmadan meselenin halledilmesi emrini" Miralay Bedirhan Bey'e bizzat kendisinin verdiğini söylemekte ve başka ayrıntılar da vermektedir.[37] Buna göre, Hakkâri ve Cizre beyleri Han Mahmud'un Van'a gidip, o tarihte Van kaymakamı olan İshak Paşa'ya teslim olması şartıyla bölgeden çekileceklerini belirtmişler, çaresiz

---

[36] BOA 097, selh-i M. 1258 (Bedirhan Bey'den Halil Kâmilî Paşa'ya) [DVD: \BOA 097\img170].

[37] BOA. Fon: Hat / Dosya 448 / Gömlek: 22335-D, 3 N. 1254 (Hafız Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) (aktaran Hakan 2007, 103-104).

duruma düşen Han Mahmud bu koşulu kabul ederek İshak Paşa'ya teslim olmuştur. (Teslim tarihinin Eylül 1838 olduğu anlaşılıyor.[38])

Erzurum valisi Osman Nuri Paşa Dersaadet'e yazdığı 15 Eylül 1839 tarihli raporunda, Han Mahmud ile kardeşlerinin başları sıkıştığında İran'a ya da Hakkâri'ye sığınacakları tahmin edilirken "şöhretleri göklere çıkmış" bu kişilerin böyle kolayca teslim olmalarının hem İran'da hem de o havalide şaşkınlıkla karşılandığını bildirerek, bunların elindeki Hoşap kalesiyle diğer kalelerin geri alındığını haber vermektedir. Ayrıca, bu harekât sayesinde bir kısım aşiret reislerinin Osmanlıya hizmet eder hale geldiklerini ve Hakkâri beyi Nurullah'ın Osmanlıya yakınlaştığını müjdelemektedir.[39]

Burada bir parantez açıp, Han Mahmud'un kardeşleriyle olan ilişkisinin ayrıksı özelliğine değinmekte yarar var. Müküs beyi her ne kadar Han Mahmud ise de, beyliğin yükselişini sağlayan şey, Müküs'ün bir "kardeşler federasyonu" olarak yönetiliyor olmasıdır. Han Mahmud'un altı kardeşi daha vardır (Han Abdal, Abdürrezak, Seyfeddin, Semdin (Şeyho), Derviş ve Selim) ve beylik yönetiminde bu kardeşler de söz sahibi olup, öne çıkanlar özellikle Han Abdal ile Abdürrezak Bey'dir.[40] Soran, Cizre-Bohtan ve Hakkâri beyliklerinde kardeşler ve akrabalar arasında görülen iktidar mücadelesi Müküs beyliğinde görülmüyor. Sinan Hakan, Müküs beyliğini diğer Kürt beyliklerinden ayıran özelliklerinden birinin bu olduğunu söylüyor.

Han Mahmud ve kardeşleri 1839'un ilk aylarında İstanbul'a sürgün edilirler. Orada ne kadar tutuldukları tam olarak bilinmiyor. 7 Nisan 1839 tarihli bir BOA belge özetinde, Erzurum valisi Osman Nuri Paşa'nın, Han Mahmud'un affedilerek memleketine geri gönderilmesini talep ettiğinden ve bu talebin kabul edildiğinden söz

---

[38] BOA. Fon: Hat / Dosya 448 / Gömlek: 22335-B, 28 C. 1254 (Osman Nuri Paşa'dan Dersaadet'e) (aktaran Hakan 2007, 95).

[39] Başbakanlık Arşivi: Hatt-ı Hümâyûn 23387 / Mesaili Mühime 1307-1, 25 C. 1254 (aktaran Sevgen 1982, 93-94).

[40] Hakan 2007, 107, 112-113.

edilmektedir.[41] Erzurum valisi Halil Kâmûli Paşa'nın 1841-1842 yıllarına ait yazışmaları ve Meclis-i Vâlâ raporlarına göre,[42] İstanbul'a sürgüne gönderilmiş olan Han Mahmud ve kardeşleri, bundan böyle itaatsizlik etmeyip Osmanlıya hizmet edeceklerine söz verdikleri için padişah tarafından affedilerek geri gönderilmişlerdir. Müküs'e varış tarihlerinin 24 Haziran 1839'daki Nizip savaşından önce olduğu anlaşılıyor.[43] O arada, "Reşid Paşa zamanında Bağdat'a kaçmış ve daha sonra elde edilip [ikna edilerek] Cizre'deki hanesinde ikamet ettirilen ve Padişaha dualara devam etmiş olan Seyfeddin Bey [Mir Sêvdin], Han Mahmud konusunda gösterdiği gayretten ve bundan böyle devlete sadakatle hizmete devam edeceğinden" kapucıbaşılığı rütbesi ile ödüllendirilmiştir.[44]

Han Mahmud direnişinin bastırılmasının en ilginç ve önemli yanı Bedirhan ve Mir Sêvdin ile Nurullah beylerin gönüllü olarak ve isteyerek, Osmanlı adına bu askeri harekâtın yürütücüsü olmalarıdır. Sinan Hakan bu iki beyin Han Mahmud'a saldırmalarını iki nedene bağlıyor: (1) Müküs beylerinin 18. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Hakkâri ve Bohtan beylikleri tarafından gasp edilmiş topraklarını geri almaya başlamış olmaları nedeniyle Han Mahmud'a karşı besledikleri düşmanlık; (2) Hakkâri beyi Nurullah ile Mir Sêvdin'in, aile içi iktidar mücadelelerinde avantaj elde etme ve Osmanlıya yaranma çabaları. Mir Sêvdin Han Mahmud'un direnişinin bastırılmasında aktif rol oynayarak Osmanlı nezdindeki saygınlığını artırıp Bedirhan Bey'e karşı güç kazanmayı umnuş olabilir. Nurullah Bey ise, bu harekâta katılarak üzerindeki "asi" damgasını silebilmeyi ve Osmanlıya yanaşarak kendisine rakip olabilecek

---

[41] BOA belge özetleri, "Han Mahmut", 22 M. 1255.

[42] BOA. Fon: Hat / Dosya: 48 / Gömlek: 1224; 23 ve 25 Za. 1256 ve 29 Ca. 1257 (aktaran Hakan 2007, 122).

[43] Hakan 2007, 123.

[44] Hakan 2007, 109. Ayrıca, BOA 097, tarihsiz (Hafız Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img199].

kuzeni Süleyman Bey karşısında elinde tuttuğu iktidarını güçlendirebilmeyi ummuş olabilir.[45]

Bedirhan Bey'in aralarındaki sınır anlaşmazlığı yüzünden ve Osmanlıdan aldığı güçle Han Mahmud'a saldırması, Osmanlıyla kurduğu "dostluk" ilişkisini rakip beylere karşı kullanma biçimindeki Kürdistan beylerine özgü klasik rekabetçi zihniyetten ve davranış biçiminden o tarihte henüz kurtulamamış olduğunu gösteriyor. Osmanlıyla kurduğu diplomatik ilişkileri diğer Kürt beyleriyle kuracağı ittifakların dayanak noktası haline getirme anlayışını ancak Nizip savaşından sonra geliştirdiği anlaşılıyor. İlginç olan nokta, Osmanlıya karşı bağımsız/özek bir Kürdistan için mücadelesinin temelini oluşturan bu anlayışı geliştirmesinde, Hafız Mehmed Paşa'nın –kuşkusuz bilmeden ve istemeden– oynadığı roldür.

Hafız Mehmed Paşa-Bedirhan Bey "Anlaşması"

Bir an için filmi ileriye saralım. Tarih 1846 mayısının sonudur. Dr. Wright ile Breath adlı iki Amerikalı misyoner Bedirhan Bey'i, Cizre'nin 30 kilometre kadar kuzeydoğusunda, Dergûl (bugünkü adıyla Kumçalı) kasabasının yakınında, Dicle'ye kavuşan küçük bir çaya bakan bir tepenin yamacında kurulu kalesinde ziyaret etmektedirler. Dr. Wright, *Missionary Herald*'ın Kasım 1846 tarihli sayısında bu ziyaretlerinin öyküsünü anlatırken, Bedirhan Bey'in kendilerine "Osmanlıyla sekiz yıl önce yaptığı bir anlaşmadan" söz ettiğini yazar:

> "Sözünün eri" olmakla övünüyordu –buralarda ender rastlanan bir özellik. Bunu teyit etmek için bize, kendisinin zayıf, Osmanlının ise güçlü olduğu sekiz yıl öncesinde Osmanlıyla bir anlaşma yaptığını, şimdi artık bu güç dengesi değişmiş olsa bile, kendisinin verdiği sözden dönmediğini söyledi. (...) Sekiz yıl önce güçsüzmüş, pek tanınmıyormuş, yoksulmuş. Derken, Osmanlı hükümeti elinden tutmuş;

[45] Hakan 2007, 96-97.

şimdi artık hesapsız bir servetin sahibi. Gücü, doğuda İran sınırından batıda Mezopotamya'nın içlerine, Diyarbekir ve Musul kentlerinin kapılarına kadar uzanıyor; ünü her tarafa ulaşmış durumda.[46]

Bedirhan Bey'in yükselişinin nasıl olduğunu kendi ağzından özlü bir biçimde aktaran bu anlatıma ilişkin bir dizi soru var.

Birinci soru, bu "anlaşmanın" hangi tarihte yapıldığıdır. Bedirhan Bey "sekiz yıl önce" olduğunu söylüyor. Hicrî takvimin sekiz yılı miladî takvimde yaklaşık yedi buçuk yıla tekabül ettiğine göre, bu "anlaşma" 1838 sonunda ya da 1839'un hemen başında yapılmış olmalı. Yani, Han Mahmud'a karşı yürütülen askeri harekâtın hemen ardından ve 1839 haziranındaki Nizip savaşından altı ay kadar önce.

İkinci soru, Bedirhan Bey'in bu "anlaşmayı" somut olarak kiminle yaptığı ve teklifin kimden geldiğidir. Bedirhan Bey "anlaşmayı" Osmanlıyla yaptığını söylüyor. Bununla kastedilen, kuzey Kürdistan bölge valisi ve Şark Seraskeri Hafız Mehmed Paşa'dır. Ama Hafız Mehmed Paşa bu anlaşmayı Osmanlı adına yapmış olamaz; anlaşma sadece kendisiyle Bedirhan Bey arasında yapılmış olmalıdır. Nitekim, ileride de görüleceği gibi, Hafız Mehmed Paşa'nın Şubat 1841'de Kürdistan'daki görevinden alınınca bu "anlaşmadan" geriye bir şey kalmaz. Bedirhan Bey'in "anlaşmayı" Osmanlıyla yaptığını söylemesi onun "anlaşmaya" yüklediği anlamla, kişisel algısıyla ilgili olsa gerektir. "Anlaşma" önerisinin ise Hafız Paşa'dan gelmiş olması gerekir, çünkü Bedirhan Bey o tarihte böyle bir teklifte bulunabilecek konumda ve güçte değildir.

Üçüncü soru, böyle bir "anlaşmanın" yapıldığının bir kanıtı olup olmadığı ve içeriğinin ne olduğudur. "Anlaşmanın" varlığına ilişkin yazılı belge niteliğinde herhangi bir kanıta ulaşamadım. "An-

---

[46] Wright 1846, 381. Dr. Wright'ın *Missionary Herald*'daki bu yazısının Türkçe çevirisi için bak. bu kitabın ekler bölümündeki "Ek 2: Misyoner Wright ile Breath'in Bedirhan Bey'i Ziyareti".

laşma" büyük bir olasılıkla sadece sözlü bir mutabakattır. Belge olarak herhangi bir kanıtı olmamakla birlikte, 1839'dan Hafız Paşa'nın görevinden ayrıldığı 1841 şubatına kadarki olayların akışına bakıldığında, bu "anlaşmanın" üzerinde önemle duran Wadie Jwaideh'in dediği gibi, böyle bir anlaşmanın yapıldığına dair çok sayıda kanıt bulunabilir.[47] Nitekim, bu kanıtları ayrıntılarıyla göstermeye çalışacağım. Ama olayların akışı dışında, Hafız Mehmed Paşa'nın halefi Erzurum valisi Kâmilî Paşa Dersaadet'e gönderdiği 16 Aralık 1841 tarihli raporunda, "Bedirhan Bey'in Hafız Paşa'ya hizmet ve bağlılığından ve Hafız Paşa'nın da ona olan güven ve teslimiyetinden" söz ederek ikisi arasında böyle bir "anlaşma" (mutabakat) olduğunu teyit edercesine ima etmektedir.[48]

"Anlaşmanın" içeriğine gelince, Jwaideh bu konuda şöyle diyor:

> ... elimizdeki bilgilere göre bu anlaşma iki tarafa da karşılıklı kazanç sağlayan bir uzlaşma zeminidir. Bu anlaşmanın, Kürdistan beyliklerinin sindirildiği ve Mısırlı Mehmet Ali Paşa ile olan tehlikeli mücadelenin [henüz] çözüme bağlanmadığı bir dönemde gerçekleşmiş olması ilginçtir. Ciddi tehlikeler ve önemli taahhütlerin söz konusu olduğu bir zamanda [yani Nizip savaşı arifesinde yapılan] anlaşma, Osmanlıyı zorlu bir düşmandan korumayı hedeflemektedir.[49]

Jwaideh'in bu tespitlerinin isabetli olduğu anlaşılıyor. "Anlaşmanın" yapıldığı 1838 sonu veya 1839 başında Hafız Paşa tüm çabasını Nizip savaşı hazırlıkları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu iki anlama geliyordu. Birincisi, Kürdistan'dan olabildiğince çok sayıda Kürdün ordu için seferber edilebilmesi yaşamsal önem taşımaktaydı. Osmanlı ordusunun çok önemli bir kısmını Kürdistan'dan toplanacak başıbozuk askerler oluşturacaktı.[50] O nedenle, Diyarbe-

---

[47] Jwaideh 2007, 133-134.

[48] BOA 097, 2 Za. 1257 (Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\ img187].

[49] Jwaideh 2007, 134.

[50] "... Diyarbekir, Mardin, Palu vb. ... başıbozukları, bizim Said Bey kalesi önündeki eski müttefikler, Bedirhan Bey'le Kürtleri ve hempaları." (Moltke 1969, 256.)

kir eyaleti redif alayları miralayı Bedirhan Bey'i hoş tutmak önemliydi. İkincisi, savaş arifesinde, hem asker toplamaya imkân tanıması ve hem de cephe gerisinde sorun yaşanmaması için, 1835'ten beri yürütülegelmiş operasyonlarla sindirilmiş Kürt beyliklerinin, Osmanlı desteği ile güçlendirilmiş ve daha da güçlendirilecek olan Bedirhan Bey aracılığıyla kontrol altında tutulması önemliydi. Cizre-Bohtan'da iktidarını güvence altına almış Bedirhan Bey açısından ise, böyle bir "anlaşma" o dönemde hiçbir Kürt beyine nasip olmayacak büyük bir fırsattı. Osmanlıdan alacağı bu destekle Bohtan'daki otoritesini, saygınlığını ve gücünü Kürdistan'ın diğer bölgelerine de yayabilecekti.

Bedirhan Bey'in Han Mahmud'la Barışması

Hafız Mehmed Paşa ile Bedirhan Bey arasında böyle bir "anlaşma" yapıldığının ilk olgusal kanıtı, Nizip savaşından önce affedilerek Müküs'e dönmüş olan Han Mahmud'un Hafız paşa'nın talimatı üzerine Cizre'ye giderek Bedirhan Bey'le barışmasıdır. Han Mahmud, 1847'de Bedirhan Bey'le birlikte götürüldüğü İstanbul'da, tutulduğu zaptiye binasında verdiği ifadede şöyle diyordu:

> Birkaç sene önce Bedirhan Bey ile aramız bozulmuştu. Sonra zorunluluk gereği kalkıp Cizre'ye giderek barıştık. O sıra, bazı yerlerin idaresi Bedirhan Bey tarafından bizim sorumluluğumuza ihale olunmuştu.[51]

Han Mahmud bu ifadesiyle, birbiriyle bağlantılı üç ayrı olayı anımsatıyor: (1) 1838 yazında, Bedirhan Bey'in Hakkâri beyi Nurullah ile ittifak halinde kendisine saldırması yüzünden aralarının bozulmuş olduğunu; (2) gönderildiği İstanbul'dan affedilerek Müküs'e dönünce, "zorunluluk gereği" Cizre'ye giderek Bedirhan

[51] BOA 009, tarihsiz (Han Mahmud'un zaptiye ifadesi) [DVD:\BOA 009\img259450].

Bey'le barıştığını; ve (3) bir sonraki bölümde ayrıntısıyla ele aldığımızda görüleceği gibi, Nizip savaşı sonrasında, Bedirhan Bey'in aracılığı sayesinde, Osmanlının geri almış olduğu kaza ve köylerin, Bedirhan Bey'in aracılığıyla, Hafız Mehmed Paşa tarafından tekrar kendisine verildiğini.

Bedirhan Bey'le barışmasına ilişkin kritik ifadesi, Cizre'ye "zorunluluk gereği" gittiğini söylemesidir. Bedirhan Bey'in, arasının bozuk olduğu Han Mahmud'u Cizre'ye, ayağına gelmeye "zorlanması" söz konusu olamayacağına göre, Han Mahmud'u buna "zorlayabilecek" tek otorite Hafız Mehmed Paşa'dır. Nizip savaşı arifesinde, ardında hiçbir potansiyel sorun bırakmak istemeyen Hafız Mehmed Paşa'nın, meseleyi Bedirhan Bey'le konuştuktan sonra, Han Mahmud'a talimat vererek onu, Bedirhan Bey'in ayağına giderek barışmak mecburiyetinde bıraktığı anlaşılıyor.

Nizip savaşı öncesinde Bedirhan Bey'i güçlendirecek bir adım daha atılıyor. Hafız Mehmed Paşa'nın "Şark Seraskeri" olarak savaşa katılacak olmasından dolayı, 1834'ten beri Diyarbekir kaymakamlığı görevinde bulunan Sadullah Paşa, 1839 baharında Diyarbekir eyaleti valiliğine atanıp Mardin sancağı da kendisine bağlanınca, Midyat kazası ile İşti nahiyesi[52] mütesellimliklerini Bedirhan Bey'e ihale ediyor.[53] Ayrıca, Bohtan'ın kuzeyindeki Hizan nahiyesinin vergilerinin toplanması görevi de Bedirhan Bey'e veriliyor.[54] Bedirhan Bey böylece, Nizip savaşı arifesinde, Cizre kazasının ve bu kazaya bağlı Bohtan ve Hacıbehram nahiyeleri ile Mardin'e bağlı Midyat kazasının ve İşti nahiyesinin yöneticisi (mütesellimi) ve Diyarbekir redif alayının Miralayı konumundadır. O tarihte Kürdistan'da

---

[52] Orada yaşayan İşti aşiretine izafeten aynı adı taşıyan ve muhtemelen Midyat'a bağlı olan nahiye (BOA 099, 3 N. 1258, Bağdat valisi Necib Paşa'dan Dersaadet'e).

[53] BOA 097, tarihsiz (Zekeriya Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\ img191].

[54] BOA 097, 15 S. 1258 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) DVD:\BOA 097\ img168]. Hizan kazasının vergilerini toplama yetkisinin Mart 1842'de Erzurum'un yeni valisi Halil Kâmilî Paşa tarafından Bedirhan Bey'den geri alındığını gene bu belgeden öğreniyoruz.

Osmanlının bu kadar güçlü desteğine sahip başka hiçbir Kürt beyi yoktur.

Bedirhan Bey'i 1837'den 1839'a kadarki iki yıl içinde bu konuma taşıyan Hafız Mehmed Paşa, Erzurum valiliğinden alınarak bölge dışında görevlendirildikten sonra, halefi Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa tarafından, Bedirhan Bey'e arka çıkıp onu Kürdistan'ın en büyük sorunu haline getirmekle suçlanır. Hafız Mehmed Paşa bu ve benzeri suçlamalara karşı kendisini şöyle savunur:

> İşin doğrusunu söylemek gerekirse, [Bedirhan Bey] sadakatini her bakımdan ispat etmiş olduğundan, daha sonra kendisine yüce devlet tarafından miralaylık rütbesi bağışlanmış ve onun aracılığıyla Mîr Seyfeddin [Sêvdin] de getirtilerek kendisine yüce sultan tarafından kapucıbaşılık rütbesi veril[miştir]. Adı geçen komutanlıktan ayrılmama kadar, bunların ikisi de rıza almanın ve sadakatin gereklerini yerine getirmeye ve bu sadakati istihdam edildikleri çok sayıda başka önemli hizmetlerde de göstermeye gayret etmişlerdir. Ne var ki, bunlar Kürt ümerasından vahşi adamlar oldukları için, bu gibilere hiçbir zaman güvenmek caiz olmamakla birlikte, o zamanki durum gereği, söz konusu nahiyeleri hiçbir fesat yaratmadan idare edecek Bedirhan Bey'den daha uygunu yoktu. Bu işin erbabı bulunsa dahi, o zaman da Bedirhan Bey rahat durmayıp fesatlık yapacağı için, bu şekilde çeşitli biçimlerde istihdam edilerek elde edileceği ve eskisi gibi istihdam edilmesinin gerekli olduğu düşünül[mektedir].[55]

Nizip Savaşı

Hafız Mehmed Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusu ile İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu 24 Haziran 1839 günü Nizip'te çarpışırlar ve Osmanlı ordusu ağır bir hezimete uğrar. Bu savaşa Bedirhan Bey de "Diyarbekir eyaleti redif alayı miralayı" sıfatıyla katılır. Bir rivayete göre, Bedirhan Bey bu savaşa "yüz bin kadar asker toplayarak" katılmış ve "otuz kırk bin kadar Kürt yiğidini

[55] BOA 097, tarihsiz (Hafız Mehmed Paşa'dan Sadrazam'a) [DVD:\BOA 097\img 199].

kurban vererek perişan bir şekilde" geri dönmüştür.[56] Bu rakamlar olağanüstü abartılıdır. Gerçekte, Osmanlı ordusunun tamamı bile 30 bini yaya, beş bini süvari ve üç bini topçu olmak üzere ancak 38-40 bin kişiden oluşuyordu.[57] Nizip savaşında Hafız Mehmed Paşa'ya danışmanlık yapan Moltke Osmanlı kuvvetlerinin yarısından çoğunun Kürtlerden oluştuğunu söylüyor.[58] Buna göre, Kürt askerlerin toplam sayısı 15-20 bin kadar olmalıdır. Bunlardan ne kadarının Bedirhan Bey'in topladığı askerler olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşamadım.

Moltke aynı yerde, Nizip hezimetinin ardından Kürt askerlerinin memleketlerine dönüşlerini şöyle anlatır:

> ... ricat başlar başlamaz bütün disiplin bağları çözülmüştü. Kuvvetlerimizin yarısından çoğunu teşkil eden Kürtler düşmanımızdı; kendi subayları ve arkadaşlarına ateş ediyorlar, dağ yollarını kesiyorlardı. Bizzat Hafız Paşa'ya birçok defa hücum ettiler. Öteki kaçaklar tüfeklerini fırlatıp atıyor, kendilerini rahatsız eden üniformalarını sıyırıp çıkarıyor ve keyifli keyifli türkü söyleyerek köylerine yollanıyorlardı.[59]

---

[56] Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 77.
[57] Kocaoğlu 2005, 204.
[58] Moltke 1969, 271.
[59] Aynı yerde.

III

DİRENİŞİN TEMEL DAYANAĞI: BEDİRHAN BEY-HAN MAHMUD İTTİFAKI

Bedirhan Bey'in direniş ve isyanının temel dayanakları denince genellikle akla gelen iki isim vardır: Müküs beyi Han Mahmud ile Hakkâri beyi Nurullah. Oysa Nurullah Bey'in o tarihlerde kurulan Kürt beyleri ittifakının temel dayanaklarından biri olarak görülmesi doğru değildir. Beyliğinin büyüklüğü ve stratejik konumu nedeniyle Nurullah Bey'in Kürt ittifakı içinde yer alıyor olması elbette çok önemliydi. Ama onun Bedirhan Bey'in yanında yer almasının nedeninin daha çok, kendi beyliği içindeki iktidar mücadelesinde ve Nasturi sorununda onun desteğine ihtiyaç duymasıyla sınırlı olduğu anlaşılıyor. Nitekim 1847 baharında Osmanlı ordusunun Bedirhan Bey'e karşı düzenlediği saldırı arifesinde saf değiştirerek Osmanlıya itaatini bildirecektir.

Bedirhan Bey ve müttefiklerinin isyanlarının bastırılmasından 14 ay sonra, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, yeni kurulmuş Kürdistan eyaleti valisine ve ordu-yı hümâyûn müşirine gönderdiği bir yazıda, direniş ve isyanın temel dayanağını şöyle tanımlıyordu:

> Kürdistan usâtının [asilerinin] merkez-i istinâdı olan Bedirhan ve Han Mahmud...[1]

---

[1] BOA 125, 15 L. 1264 (Sadrazam'dan Kürdistan valisi ve ordu-yı hümâyûn müşirine) [DVD:\BOA 125\img346401].

Direnişin en başından beri Bedirhan Bey'le birlikte davranmış, kendi bölgesindeki diğer beylerin ittifak içinde yer almasına büyük katkısı olmuş, 1845-1846 Van direnişinde kritik rol oynamış, Bedirhan Bey'i en zor anlarında bile yalnız bırakmamış, onunla birlikte sürgüne gönderilmiş Han Mahmud ile Bedirhan Bey arasındaki ittifakın ne zaman ve nasıl kurulduğu önemlidir.

Kürt Beyleri İttifakının Temelleri Nasıl Atıldı?

Nizip Savaşı arifesinde Bedirhan Bey ile Han Mahmud'u barıştıran Hafız Mehmed Paşa'nın savaş sonrasında Bedirhan Bey'in liderliğindeki Kürt ittifakının temellerinin atılmasında da kilit rol oynadığı görülüyor.

Nizip bozgunundan sonra Şark Seraskerliği'nden azledilip önce Sivas valiliğine sürgün edilen Hafız Mehmed Paşa,[2] muhtemelen 1840'ın hemen başlarında, Osman Nuri Paşa yerine Erzurum valiliğine atanır. Bu atamadan kısa bir süre sonra Bedirhan Bey'e yazdığı 4 Nisan 1840 tarihli bir mektup, Bedirhan Bey'in kendi liderliği altındaki Kürt beyleri ittifakını nasıl kurduğunu anlamamıza yardımcı olması bakımından özellikle önemlidir. Bildiğim kadarıyla ilk kez burada yayımlanan bu mektup günümüz Türkçe'siyle şöyledir:

> Saadetlü atûfetlü mekremetlü aziz kardeşim sultanım hazretleri,
>
> Aşiret beylerinden Han Mahmud Bey'i benim yanıma gelmeye ikna etmeye çalıştığınız ve onun da gelmeyi arzuladığına dair daha önce elime geçen yazınıza yanıt olarak gönderdiğim yazıda, Han Mahmud'un gönderilmesini yazılı olarak bildirmiştim.
>
> Ama kendisinin o civarda adları bilinen kazalara ilişkin görevlerinden kaynaklanan meşguliyeti ve kar ve soğuğun çokluğu ve yolların kapalı olması nedeniyle o ana kadar yanıma gelmesinin zorunlu olarak geciktiğini ve Han Mahmud'un nihayet, katiplik hizmetinizi yapan

[2] Moltke 1969, 274.

Osman Efendi'yle birlikte gönderilmiş olduğundan bahisle, kendisinin hanedandan ve itibarlı, sözü geçer aşiret beylerinden, sadık, haysiyetli ve her durumda çalışkan ve işe yarar olduğunu belirterek, kendisine yardımcı olunmasını rica eden yazınız malumum olmuştur.

Nitekim, Han Mahmud ile kardeşlerinin yanına gelerek onlarla yaptığımız yüz yüze görüşmede, sizin de işaret ettiğiniz gibi, kendisinin hal ve tavrından ve yazılı ifadesinden rızanızı almaya çalıştığı ve her durumda emirlerin gereklerini sadakatle yerine getirmeye çalışacağı anlaşılmış olup, sizinle olan dostluğumuz gereği ricanıza uygun olarak, idaresinde bulunan kazaların voyvodalıklarının eskiden olduğu gibi yine kendisine verildiğini içerir yazılı emir verilmiş[3] ve diğer ricaları da yerine getirilmiş ve düzenli padişah kuvvetleri miralayı saadetlü Selim Bey'in yanına katılarak, istekleri yerine getirilmiş olarak geldiği yere gönderilmiştir. Han Mahmud'un yanımıza gelmesi konusunda göstermiş olduğunuz gayret ve sadakatiniz bizde samimi memnuniyet yaratmıştır.

Aynı şekilde, Hertoşi ağası Ömer Ağa'nın da aşiretler nezdinde iktidar sahibi ve nüfuzlu bir kişi olup bizimle yüz yüze görüşmesi konusunda kendisini ikna ettiğinizi, ama şiddetli kış koşulları nedeniyle yanımıza gelemediğini; Cizre ve Bohtan kazalarının [Diyarbekir valisi] devletlü Sadullah Paşa hazretleri tarafından tekrar size bırakıldığını; Hakkâri'ye ilişkin meselelerin hayata geçirilmesi konusunda o taraftan esirgemesiz gayret gösterileceğini belirten yazınız da malumumuz olmuştur. Bu yazınız da bizde memnuniyet yaratmıştır.

Hakkâri Bey'i Nurullah Bey, Van kaymakamı İshak Paşa'nın yanına giderek, benim yanıma gelme konusunda yazılı izin başvurusunda bulunmuş ve gelmesi konusu kendisine yazılı olarak bildirilmiş ve geldiğinde Hakkâri meselesinden dolayı kendisine gereken yardımın yapılması konusunda yukarıya gerekli yazının tarafımızdan yazılacağının, kendisinin yapacağı yardım ve hizmetlerin boşa gitmeyeceğinin, padişahın nezdinde karşılıksız kalmayacağının kesin olduğu bildirilmiştir.

---

[3] Han Mahmud'a geri verilen Müküs kaza ve nahiyeleri şunlardır: Havsor, Kâvâs, Destan, Kâcegân, Mahmudi (Hoşap kalesi hariç), Ağaçkale ve Müküs. (BOA 155, 25 Za. 1257, Halil Kâmili Paşa'dan Dersaadet'e).

Sizin bu aralar [Diyarbekir valisi] Sadullah Paşa hazretlerinin izni olmadan Garzan taraflarına gitmiş olduğunuz istihbar olunmuştur. Sadullah Paşa hazretleri o havalinin komutanı olduğundan, o tarafa ilişkin bütün işlerde onun izninin sorulup ruhsat ve rızasının eksiksiz alınmasının o komutanlıkta bulunan görevlilerin uhdesine verilmiş bir zorunluluk olduğu açıktır. Bu durum sizin açınızdan birtakım zorluklar yaratacağından, ferasetiniz gereği işin icabına uygun usule uymaya gayret etmeniz hakkınızda ta baştan beri beslediğim teveccühü fazlasıyla artıracağından, sadakat ve keskin ferasetinizi ahde vefa gereği göstermeye gayret edeceğiniz umuduyla ve bu vesileyle samimi memnuniyetimi tekrarlar hatırınızı sual ederim. Fi gurre-i Safer sene 56

Hafız Mehmed

[Not:]

Atufetkârâ sultanım,

Bu defa katip Osman Efendi eliyle size hediye olarak bir adet basma saat gönderilmiştir. Elinize ulaştığında kabul edip hatıra olarak kullanmanızı dilerim.[4]

Bu mektup aydınlattığı noktalar bakımından üzerinde önemle durulmayı hakkediyor.

Hitap cümlesinden başlayarak metnin tamamına hâkim olan üslup bu mektubu benzersiz yapıyor. "Saadetlü atûfetlü mekremetlü aziz kardeşim sultanım hazretleri..." Bu hitap tarzının, Kürdistan'ın hiçbir valisi tarafından herhangi bir Kürt beyi için kullandığının başka bir örneğine rastlamadım, rastlanılabileceğini de sanmıyorum. Gerek bu hitap gerekse mektubun tamamı, Erzurum valisi ile Bedirhan Bey arasındaki ilişkinin eşitlerarası bir ilişki olduğunu gösteriyor.

Nitekim, Erzurum valisi Hafız Paşa bu mektubuyla, birlikte kararlaştırdıkları konularda kendi payına düşenler konusunda o ta-

[4] BOA 097, gurre-i S. 1256 (Hafız Mehmed Paşa'dan Bedirhan Bey'e) [DVD: \BOA 097\img192].

rihe kadar neler yaptığını rapor etmekte, bir bakıma hesap vermektedir. Bu yönüyle mektup, ikisi arasında Nizip savaşı öncesi yapılmış "anlaşmanın" Nizip bozgunu sonrasında da devam ettiğini gösteriyor. Ama, Bedirhan Bey'in 1846 yılında kendisini ziyaret eden iki misyonere dediği gibi, "güçler dengesi" artık değişmiştir. Nizip bozgunu sonrasında Osmanlı, Kürdistan beyleri üzerindeki, özellikle de arka çıkıp kendisinden yararlanmaya çalıştığı, bölgenin en güçlü miri Bedirhan Bey üzerindeki mutlak hâkimiyetini kaybetmiştir. Şimdi inisiyatif Bedirhan Bey'dedir. Hafız Paşa'nın bu mektubu, bir bakıma, Osmanlının Nizip savaşında yediği darbeden sonra Kürdistan'da içine düştüğü çaresizliğinin kanıtıdır.

Mektup, aynı zamanda, iki misyonere söylediği, artık güç dengesi değişmiş olsa bile kendisinin Hafız Paşa ile yaptığı "anlaşmaya" bağlı olduğu, sözünden dönenin Osmanlı olduğu biçimindeki sözlerine de açıklık getiriyor. Bedirhan Bey'in "anlaşma" derken, Hafız Paşa'nın bu mektubuna yansıyan ilişki biçimini kastettiği anlaşılıyor; yani Küdistan'daki bütün sorunların hallinde ve diğer beylerle ilişkilerde kendisinin muhatap alınmasını, fiilen "Kürdistan yöneticisi" olarak tanınmasını istiyor; Osmanlının, Hafız Paşa ile kendisi arasında kurulmuş olan bu ilişki tarzına artık uymadığından yakınıyor.

Hafız Paşa-Bedirhan Bey ilişkinin Nizip savaşı sonrası aldığı biçimin ayrıntılarını bu mektupta görebiliyoruz. Mektubun kaleme alındığı 1840 yılında, Cizre-Bohtan beyliğinin doğu komşusu Hakkâri beyliği ve Van gölü çevresinde bulunan yerler, o arada Cizre-Bohtan'ın kuzeyindeki Müküs beyliği (Han Mahmud) Erzurum eyaleti valisine (Hafız Mehmed Paşa'ya), Cizre-Bohtan (Bedirhan Bey) ise Diyarbekir eyaletine (Sadullah Paşa'ya) bağlıdır. Bu iki valilik, Erzurum'dan Bağdat eyaletinin kuzey sınırını oluşturan Behdidan'a kadar, kuzey Kürdistan'ın tamamı demektir. Bedirhan Bey'in o tarihlerde, Diyarbekir valilikleri yapmış olan Sadullah ve Zekeriya paşalarla iyi ilişkiler içinde olduğunu bilmekle birlikte, bu-

nun Hafız Paşa'yla kurduğuna benzer bir ilişki olup olmadığını bilmiyoruz. Ama bu mektup, Bedirhan Bey'in resmen Diyarbekir'e bağlı olmasına rağmen, Erzurum valiliğine bağlı yerlerin sorunlarına Hafız Paşa kanalıyla belirleyici nitelikte müdahil olabildiğini gösteriyor. Bedirhan Bey, en azından Erzurum eyaletini Hafız Paşa ile neredeyse birlikte yönetmektedir.

Hafız Paşa'nın, Bedirhan Bey'in bağlı olduğu Diyarbekir valisi Sadullah Paşa'nın iznini almadan Garzan tarafına gitmesi konusunda kendisini uyarırken kullandığı dil de ilginçtir. Örnekleri diğer valilerin mektuplarında fazlasıyla görüldüğü gibi, bir valinin bir Kürt beyini böyle bir konuda uyarırken kullanacağı normal üslup, "Bir daha sakın böyle bir şey yapmayasın" biçiminde olacakken, Hafız Paşa Bedirhan Bey'den, Diyarbekir valisinin bu konudaki rahatsızlığına anlayış göstermesini, aralarındaki hukuka vefa gereği bu konuya özen göstermesini neredeyse yalvarırcasına rica etmektedir.

Bu sıradışı üslubun Hafız Mehmed Paşa'nın o sıra içinde bulunduğu koşulların ürünü olduğu, Nizip bozgunun sorumlusu olarak Osmanlı nezdinde yitirdiği prestijini Bedirhan Bey'in desteğiyle Kürdistan'da kotaracağı işlerle geri kazanmak peşinde olduğu düşünülebilir. Nitekim, Şubat 1842'de Hafız Paşa'nın görevinden alınmasından sonra onun yerine atanan Halil Kâmilî Paşa'nın ve diğer valilerin Bedirhan Bey'e karşı kullandıkları üslup "normale" dönmüştür. Ama öyle de olsa, kedisine karşı en düşmanca davrananlar (örneğin Musul valisi Mehmed Paşa) da dahil Kürdistan'ın bütün valileri 1846 yılının sonuna kadar Bedirhan Bey'le iyi ilişkiler içinde ve onun desteğine sahip olmaya özen göstermişlerdir. Bedirhan Bey'in sözünü ettiği "değişen güç dengesi" bunu gerektirmiştir; inisiyatif artık Bedirhan Bey'dedir; Nizip bozgunu sonrasında onun rızası olmadan Kürdistan'da herhangi bir politikayı uygulamak neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

Hafız Mehmed Paşa'nın bu mektubu, Bedirhan Bey'in Han Mahmud başta olmak üzere, diğer Kürt beyleriyle ittifak kurmakta

kullandığı yöntemi göstermesi bakımından da önemlidir. Hafız Mehmed Paşa'nın şahsında Osmanlıyla kurduğu, karşılıklı çıkara dayalı diplomatik ilişkiden aldığı güçle, Kürt beylerinin nezdinde, onların sorunlarını çözme otoritesine sahip bir lider haline gelmektedir. Nitekim, Han Mahmud, yukarıda alıntılanan İstanbul'daki zaptiye ifadesinde, eskiden sahip olduğu kazalardan bazılarını tekrar kendisine verenin Hafız Paşa değil, Bedirhan Bey olduğunu söylemektedir.

Fakat bu ilişkiden sadece Bedirhan Bey ve işlerini hallettiği beyler değil, Hafız Mehmed Paşa (dolayısıyla Osmanlı) da kazançlı çıkmaktadır. Bunun nasıl bir kazanç olduğunu Hafız Mehmed Paşa Dersaadet'e muhtemelen 1840'ın ikinci yarısında bir zaman yazdığı raporda şöyle dile getirir:

> Erzurum'da bulunduğum sürece, doğrusunu söylemek gerekirse, Han Mahmud iyi hizmet etmiş ve gerektiği şekilde hareket etmiştir. Hatta İran tebaasından Celâlî eşkıyasının zararlarından korunmak amacıyla kardeşi Abdürrezak Bey'i üç yüz süvari ve piyade ile Bayezid'e göndermiş ve birkaç ay bu işlerle uğraşmıştır.[5]

Bu mektubun aydınlattığı en önemli nokta, daha Nizip savaşından on ay kadar önce, Kürt beyleri arasındaki geleneksel rekabetçi zihniyet ve davranışa uygun olarak, sırtını Osmanlıya dayayarak Han Mahmud'a saldırmış olan Bedirhan Bey'in, Nizip savaşının ardından, kendi beyliğinin dar çıkarlarını savunmayı bir yana bırakıp, Osmanlıdan aldığı desteği diğer Kürt beyleriyle kendi liderliği altında ittifak kurmak, onlarla birlikte güçlenmek için kullanmakta olduğudur. Bedirhan Bey'in Nizip savaşından, aklında hazır bir "bağımsız/özerk Kürdistan" projesiyle döndüğünü söylemek doğru olmayabilir. Fakat, Bohtan'a dönüşünün hemen ardından, diğer Kürt beylerine karşı izlediği politikada yaptığı bu değişiklik, kafasında, onlarla birlikte hareket ederek varmak istediği bir hedefinin olduğunu gösteriyor. 1840'ın başlarından itibaren kurulmaya

---

[5] BOA 097, tarihsiz (Hafız Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\ img199].

başlayan ittifakın, Şubat 1841'de Hafız Mehmed Paşa'nın Erzurum valiliğinden ayrılmasıyla birlikte, Osmanlıya karşı direnişe geçtiğini görüyoruz. Kurulan ittifakın ve başlatılan direnişin sadece Bedirhan Bey'in kafasında değil, müttefiklerinin kafasında da oldukça somut bir hedefe yönelik olduğuna dair yeterince kanıt vardır. Aşağıda görüleceği gibi, Hafız Mehmed Paşa yerine Erzurum valiliğine gelen Halil Kâmilî Paşa'ya göre bu hedef, bağımsız/özerk bir Kürt federasyonu kurmaktır.

Bu hedefin, 1840-1846 boyunca yürütülen mücadele içinde nasıl bir evrim geçirdiğine dair yeterli veriye sahip değiliz ama, Bedirhan Bey'i ve müttefiklerini yenilgiye uğratan Anadolu Ordusu müşiri Osman Paşa'nın sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya gönderdiği 12 Ağustos 1847 tarihli raporda, direniş ve isyanın amacı konusunda şöyle yazdığını biliyoruz:

> Buralara ilişkin öğrenip edindiğim bilgilere göre, Bedirhan'ın tuttuğu yolun kötülüğü tarif edilecek gibi değildir. *Bağımsız bir hükümet kurma düşü* bir yana, (...) fesada batmış zihniyetlerinde birtakım batıl ve melun ve boş hayallere bağlılık da vardır.[6]

Sadrazam Mustafa Reşit Paşa da, padişaha sunduğu 26 Temmuz 1847 tarihli tezkeresinde, her ne kadar devletin elinde gibi görünüyorsa da, aslında "birtakım zalim ve serkeşlerin" [siz bunu Bedirhan Bey ve müttefikleri olarak okuyun] elinde olan bir "Kürdistan"dan söz ettiğine göre,[7] Bedirhan Bey'in, 1846 yılı itibariyle, kafasındaki düşü gerçekleştirmenin pek de uzağında olmadığı anlaşılıyor.

---

[6] BOA 004, 29 Ş. 1263 (Osman Paşa'dan Sadrazam'a) [DVD:\BOA 004\img 259618]. İtalikler bana ait.

[7] BOA 014, 16 Ş. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 014\img259572].

Direniş Başlıyor

Direnişe geçmeden önce bir parantez açıp, dönemin padişah ve sadrazamlarının ve bölge valilerinin kimler olduğunu hatırlamak olayların izlenmesi bakımından kolaylık sağlayabilir.

Sultan II. Mahmud Nizip savaşının hemen ardından, 2 Temmuz 1839'da ölmüş, tahta henüz 16 yaşında olan Abdümecid oturmuştur. 3 Kasım 1839'da, mimarlığını o sıra Hariciye Nazırı olan Mustafa Reşid Paşa'nın yaptığı ve II. Mahmud'un devlet yönetimini merkezileştirme ve yeniden yapılandırma politikasının devamı niteliğindeki Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Ama Tanzimat'ı Kürdistan'da uygulama girişimleri ancak 1845 yılında başlayacaktır.

1840-1841 döneminin sadrazamı Mehmed Rauf Paşa'dır. Bedirhan Bey'in 1841 sonbaharında başlayan direnişinin hemen ardından, Aralık 1841'de, sadrazamlıktan azledilmiş, yerine Topal İzzed Mehmed Paşa geçmiştir. Sadarette ancak sekiz ay kalabilen İzzed Mehmed Paşa 30 Ağustos 1842'de koltuğunu tekrar, o koltukta dört yıl daha oturacak olan Mehmed Rauf Paşa'ya bırakmak zorunda kalmış, sadaretteki bu değişiklik, bir sonraki bölümde ele alacağımız "Cizre Meselesi"nin gidişatı bakımından önemli olmuştur.

Bölge valilerine gelince; Nizip savaşındaki yenilginin "baş sorumlusu" Hafız Mehmed Paşa Şubat 1841'de Erzurum valiliğinden alınmış, yerine, 1845 şubatına kadar görevine devam edecek olan Halil Kâmilî Paşa atanmıştır. Diyarbekir valisi, başlayan direnişin hemen ardından atanan Vecihi Paşa'dır. Güney Kürdistan'ı kontrol eden Bağdat valiliği, 1831'den beri Ali Rıza Paşa'dadır. Bağdat valiliğine bağlı Musul valisi ise, "Cizre Meselesi"nin yaratıcısı ve kahramanı İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa'dır.

Bu hatırlatma ve bilgilendirme parantezini kapatıp asıl konumuza dönebiliriz.

Hafız Mehmed Paşa'nın Erzurum valiliğinden ayrılmasından sonra, 1841 yılı içinde, kuzey Kürdistan'da iki önemli gelişme olur. Bunlardan birincisi, Haziran 1841'de, bir padişah fermanıyla, Cizre

kazasının Diyarbekir eyaletinden kopartılarak Musul valiliğine bağlanmasıdır. "Cizre Meselesi" olarak adlandırdığımız bu gelişmenin ayrıntılarını bir sonraki bölümde ele alacağız. İkinci önemli gelişme, 1841 yılı yaz sonunda veya sonbaharı başlarında, Han Mahmud ve kardeşlerinin önce Hoşap'a baskın düzenleyerek bu kaleyi Osmanlının elinden almaları, ardında da Bitlis kazasına baskın yapmalarıdır.

Cizre'nin Diyarbekir'den alınıp Musul valisi Mehmed Paşa'ya bağlanmasının tarihi Hoşap ve Bitlis baskınlarından önceyse de, bunun bir "mesele" haline gelip burada ele alacağımız direnişle bütünleşmesi, söz konusu baskınların hemen ardından, Kasım 1841'den sonradır. O nedenle, direnişin başlangıç noktası olarak Hoşap ve Bitlis baskınlarını ele almak daha doğru olacaktır. Bedirhan bey her yıl, mayıs sonunda veya haziranın hemen başlarında, Bohtan'ın göçerleriyle birlikte Müküs'e komşu yaylalara çıkmakta, muhtemelen ağustos sonuna veya eylül ortalarına kadar, yazı orada geçirmektedir.[8] Bu ayrıntıyı özellikle belirtmemizin nedeni, Cizre'nin Musul'a bağlanması yönündeki fermanın tarihi olan 24 Haziran 1841'de Bedirhan Bey'in çoktan yaylaya çıkmış olduğuna ve bu fermandan ancak, büyük bir olasılıkla, yayla dönüşünde, yani eylül ayı içinde bir zaman haberdar olmuş olabileceğine işaret etmektir. Yayladayken haberdar olmuş olsa bile, bu karara ilk tepkisini ancak Kasım 1841'de göstermiştir.

Bu ayrıntının önemi şuradadır: Araştırmacıların büyük bir bölümü, Nazmi Sevgen'in yanlış yönlendirmesiyle[9] ve birbirlerini tekrarlayarak, Bedirhan Bey'in direnişinin 1842 yılında Cizre'nin Musul'a bağlanmasıyla başladığını iddia etmeleridir. Oysa "Cizre meselesi"ni başlatan fermanın tarihi 1842 değil, 24 Haziran 1841'dir[10]

---

[8] Wright 1846, 381 ve BOA 097, 28 N. 1257 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img189].

[9] Sevgen 1982.

[10] BOA 095, evâil-i Ca. 1257, (Padişah fermanı) [DVD:\BOA 095\img1801].

ve Bedirhan Bey'in direnişinin başlangıç tarihi 1841 yazı olup "Cizre Meselesi"yle daha sonra iç içe geçmiştir.

Direnişin ne zaman nasıl başladığını, Nurullah Beyi'i de içine alacak şekilde nasıl yaygınlaştığını ve bütün bunlarda Bedirhan Bey'in oynadığı rolü, Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği raporlardan öğreniyoruz:[11]

1841'in yaz aylarında, Bedirhan Bey Bohtan'ın Müküs'e komşu yaylasındayken, yanına çok sayıda adamını da alarak Van'a bağlı Müküs'e geçip, Han Mahmud'u ziyaret eder. Bu ziyaretin nedeni, Han Mahmud'la birlikte Hoşap kalesine saldırıp kaleyi almaktır. Ama Van kaymakamının "uyanıklığı" ve kendisinin de "felç geçirmesi" nedeniyle Bohtan yaylasına geri dönmek zorunda kalır.[12] Yaylaya geri döndükten sonra, Hakkâri Bey'i Nurullah'ın ricası üzerine, o beyliğin sınırları içinde olan Renye kalesine ağabeyi Salih Bey komutasında asker sevk eder. Kaleyi zapteden Salih Bey, Nurullah Bey'in rakibi Süleyman Bey'i tevkif edip Cizre'ye gönderir.

Bedirhan Bey'in Bohtan yaylasına dönmesinden sonraki bir tarihte (eylül başları olabilir), Han Mahmud'un kardeşi Han Abdal, odun ve su almak için Hoşap kalesinin dışına çıkan iki erle anlaşır ve aynı gece bu iki erin kaleden sarkıttıkları ip merdivenden tırmanarak, çok sayıda Kürtle birlikte kaleyi basıp ele geçirir. Bu stratejik

---

[11] BOA 097, 2 Za. 1257 ve 29 Z. 1257 [DVD:\BOA 097\img187 ve img183]; BOA 155, 25 Za. 1257 ve 29 Z. 1257 [DVD:\BOA 155\img039986 ve img 039990].

[12] 1847 haziranında Cizre'ye saldıran Anadolu Ordusu müşiri Osman Paşa'nın birlikleriyle savaşması dışında, o tarihe kadar Osmanlıya ait hiçbir kaleye ve yere saldırmamış, tek bir Osmanlı askerine kılıç sallayıp ateş etmemiş olan Bedirhan Bey'in Han Mahmud adına Hoşap kalesine bizzat saldırmayı veya adamlarını saldırtmayı düşünmüş olabileceğine ihtimal vermiyorum. Müttefiklerinin direniş ve isyanlarını hep desteklemiş, hatta bizzat planlamış olduğu halde hep geri planda durmuş, kendisine yönelik iddiaları hep reddetmiş, Osmanlıyla diplomatik ilişkilerini korumaya sürekli özen göstermiş olan Bedirhan Bey muhtemelen Han Mahmud'u ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında Hoşap kalesi ve Bitlis meselesi planlanmış ve geçirdiği rahatsızlık nedeniyle ziyaretini erken kesmiştir. Refakatindeki adamlarının kalabalıklığı ise, Kürt beylerinin yeterli sayıda bir koruma gücü olmadan asla seyahat etmemeleriyle açıklanabilir.

kalenin kaybı Osmanlı için hem askeri hem de devletin itibarı açısından ağır bir darbedir. İran sınırına çok yakın, Hakkâri'ye komşu ve yüksek bir kayalık üzerine inşa edilmiş bu kale top ve lağım gibi silahlara karşı dayanıklı, içine yerleştirilecek 200 askerle beş altı bin kişilik bir askeri kuvvetin saldırısına en az altı ay dayanabilecek sağlamlıktadır.[13]

Hoşap kalesinin Osmanlının elinden alınmasının ardından (muhtemelen ekim ayı içinde bir zaman), Han Mahmud'un kardeşi Derviş Bey Bitlis'e saldırıp bazı yerleri ele geçirir. Muş tarafındaki Osmanlı askerlerinin bu saldırıyı püskürtmeleri ve Han Mahmud'un yardım istemesi üzerine, Bedirhan Bey iki bin kişilik bir takviye gücü göndermişse de bu güç de başarılı olamaz. Bunun üzerine Han Mahmud, İran'ın Salmas valisi Yahya Han ile Nurullah Bey'den yardım ister.[14] Yahya Han açıktan asker göndermeye cesaret edemeyip el altından cephane yardımıyla yetinirken, Nurullah Bey istenen desteği verir.[15]

Halil Kâmilî Paşa, sözü geçen raporlarından 8 Ocak 1842 (25 Za. 1257) tarihlisinde, Han Mahmud ve kardeşlerinin yola getirilmesi için, Van ve Muş taraflarından derlenmiş "üç dört bölük düzenli asker ve iki adet topla" sorunun bertaraf edilmesi için çalışıldığını bildirir. Anlaşıldığı kadarıyla, direniş o aşamada sona erer.

Erzurum valisinin direnişin seyri konusundaki bu anlatımının ne kadar sağlıklı olduğunu kestirmek mümkün olmasa bile, direni-

---

[13] Erzurum valisi Osman Nuri Paşa'nın 10 Şubat 1839 tarihli raporundan (aktaran Hakan 2007, 96 ve Sevgen 1982, 93).

[14] Yahya Han İran Şahı'nın kayınpederi ve Nurullah Bey'in de bacanağıdır (Hakan 2007, 235). Nurullah Bey'in İran Şahı ve Yahya Han ile bu akrabalığı ittifakın İran'la ilişkilerini kolaylaştıran bir etmendi.

[15] Sinan Hakan'a göre, "Han Mahmud'un Bedirhan Bey'in yanından getirttiği iddia edilen 2.000 kişilik yardım, Bohtan'a mensup ve bahar aylarında Müküs bölgesi yaylarına giden Dudari ve Alıki gibi Koçer [göçer] aşiretlerindir. Bu aşiretlerin Bedirhan Bey'in bilgisi dahilinde gelip gelmedikleri aşikâr değildir. (...) Hakkâri ve İran tarafından gelen yardım ise Han Abdal'ın ezelden müttefiki olan Şıkaki aşiretidir." (Hakan 2007, 128.)

şin Bedirhan Bey liderliğindeki bir ittifak tarafından gerçekleştirildiği ve amacının ne olduğu konusundaki iddialarının başka belgelerle desteklendiği görülüyor.

Halil Kâmilî Paşa'nın İddiaları

Halil Kâmilî Paşa, Han Mahmud ile kardeşlerinin Hoşap kalesini ele geçirip Bitlis'e saldırmaları için uygun ortamı yaratanın Hafız Mehmed Paşa olduğunu söylemektedir. Cizre ve Bohtan kazalarının mütesellimliğini Bedirhan Bey'e veren, onu miralaylık rütbesine yükselterek sivrilten Hafız Mehmed Paşa'dır. Nizip savaşı sonrasında, "Bedirhan Bey'in kendisine bağlılığı ve onun da Bedirhan Bey'e güveni ve teslimiyeti" dolayısıyla, Bedirhan Bey'in Han Mahmud konusundaki tavsiyelerini dikkate alarak Van civarındaki yedi kazayı onlara tekrar geri veren Hafız Mehmed Paşa'dır. O kadar ki, Hoşap kalesini dahi Han Mahmud'a vermeyi düşünmüş, bu düşüncesinden ancak "bazı hayırsever devlet görevlilerinin uyarısıyla vazgeçmiştir."[16] Buna rağmen, Halil Kâmilî Paşa Erzurum valiliğini Hafız Mehmed Paşa'dan devralınca, zamansız bir mesele yaratmamak amacıyla bu sorunun üzerine gitmemeyi yeğlemiş ve bu yedi kazayı tekrar Han Mahmud'a ihale ettiği gibi, buralardan alınması gereken şerrî öşür miktarını da dörtte bire indirmiştir.[17] Han Mahmud, Hoşap kalesine ve Bitlis'e saldırma "şımarıklığını" göstermeye buna rağmen cesaret edebildiyse, bu "yalnız kendi güveninin eseri olmayıp, Miralay Bedirhan Bey'den almayı umduğu yardımın eseridir."[18] "Asıl tahrikçi Bedirhan Bey'in kendisidir."[19] "Bu isyan-

---

[16] BOA 155, 25 Za. 1257 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 155\img039986].

[17] BOA 097, 2 Za. 1257 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img187].

[18] BOA 155, 25 Za. 1257 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 155\img039986].

[19] BOA 097, 29 Z. 1257 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img183].

kâr davranışlara sadece ve sadece Bedirhan Bey'den aldıkları güç sayesinde cesaret ettikleri açıklık kazanmıştır."[20] Bunların arasında bir "fesat sözleşmesi" (kavl-i müfsidâne) vardır.[21] Bedirhan Bey'in, Hoşap kalesine ve Bitlis'e saldırılarında Han Mahmud ve kardeşlerine ve Renye kalesini ağabeyi Salih Bey'e zapt ettirip Süleyman Beyi Cizre'ye getirtmekle Nurullah Bey'e yardım etmekten "asıl emel ve amacı ... Nurullah Bey'i ve Han Mahmud'u ve Han Abdal'ı kendisine bağlayarak bu taraflarda [Kürdistan'da] yer ve taraftar edindikten sonra itaat çerçevesinin tümüyle dışına çıkarak o tarafa da [Dersaadet'e de] boyun eğmeme yönündeki bozgunculuk hayalidir."[22]

Halil Kâmilî Paşa Bedirhan Bey'in 1841 yılı itibariyle Erzurum eyaleti içindeki Kürt beyleri arasındaki taraftarlarının ve muhaliflerinin de kimler olduğunu açıklar. *Müttefikler:* Hakkari beyi Nurullah, Müküs beyi Han Mahmud ve kardeşleri ve Kisan beyi Halid. *Muhalifler:* Hizan beyi Şerafeddin ile Şirvan beyleri.[23]

Aynı zamanda, Bedirhan Bey liderliğindeki bu "fesat ittifakı"nın hedef ve nihai amacını da şöyle ifade eder:

> Bedirhan ile her kötülükte ittifak eden asi Kürtlerin amacı, ellerinden gelirse, bir dalgınlıktan yararlanarak Van kalesini almak ve ondan sonra kendilerine muhalefet edenlere zorla boyun eğdirerek, Kürdistan'da büyük bir kargaşa çıkarmak olduğu tahkikat sonucu anlaşılmıştır.[24] (...) birkaç seneden beri kalplerinde saklı tuttukları niyetleri ... her birinin Kürdistan'da ayrı ayrı bağımsızlık kazanmasıyla [kesb-i teferrüdle] bir büyük fitne çıkarmaktan ibarettir.[25]

---

[20] BOA 097, 2 Za. 1257 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img187].

[21] Aynı yerde.

[22] Aynı yerde.

[23] BOA 097, 29 Z. 1257 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img183].

[24] Aynı yerde.

[25] BOA 155, 29 Z. 1257 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 155\img039990+91].

1841-1847 yılları arasındaki gelişmeler, Erzurum valisinin bu iddialarının kuruntu mahsulü olmayıp gerçeği yansıttığını gösteriyor. İddiaların doğruluğunu kanıtlayan ilk belge, Han Mahmud'un kardeşi Han Abdal'ın, Bedirhan Bey'in ağabeyi Salih Bey'e gönderdiği mektuptur. Han Abdal'ın Hoşap kalesini zaptettikten sonra (o sırada Hakkâriye bağlı Renye kalesinde bulunan) Salih Bey'e gönderdiği bu mektup ancak 1847'deki yenilgiden sonra Anadolu Ordusu müşiri Osman Paşa'nın Cizre ve Bohtan'da yaptırttığı mekân aramaları sırasında ele geçirilmiş ve "padişaha ihanetin" en önemli kanıtı olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Bağımsızlık amacıyla ittifak etmiş Kürt beylerinin o tarihlerde birbirlerine yazıp da günümüze ulaşmış çok ender örneklerden biri olan ve, Erzurum valisinin iddia ettiği gibi, Bedirhan Bey liderliğindeki Kürt ittifakının 1840-1841'de kurulduğunu kanıtlayan bu mektubun üzerine şöyle bir not düşülmüş: "Han Abdal'ın Bedirhan Bey'in biraderi Salih Bey'e gönderdiği varakasıdır." Bildiğim kadarıyla ilk kez burada yayımlanan bu mektubun tam metni şöyledir:

Sultanım,

Mahmudi [Hoşap] kalesini dört top sayesinde zahire ve cephanesiyle ele geçirdik. Her ne kadar görünüşte kaleyi kendi adıma almış isem de, aslında sizin için aldım. Cenab-ı hak bizi hâkime [Osmanlıya] muhtaç etmeden ve daima bendenizi sizin kapınıza muhtaç etsin. Bizim kapımız sizin için açıktır. Rom [Osmanlı] ve yabancılar için açık değildir. Bu can bu tende kaldıkça o kaleyi kimseye teslim etmem.[26]

---

[26] BOA 004, tarihsiz (Han Abdal'dan Salih Bey'e) [DVD:\BOA 004\ img 259610].

Erzurum Valisinin Önerileri ve Meclis-i Umumî Kararları

Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa'nın Bitlis baskınının ardından Han Mahmud'a karşı askeri harekât düzenlediğine yukarıda değinmiştik. Hoşap kalesini zaptedip Bitlis'e saldırmasının Han Mahmud'a bölgede epey bir saygınlık kazandırdığı ve onun da etrafta, Osmanlının Hoşap kalesini resmen kendisine vereceğine dair söylentiler yaydığı anlaşılıyor. Halil Kâmilî Paşa Dersaadet'e yazdığı 8 Ocak 1842 tarihli raporda, Han Mahmud'un yaydığı bu söylentinin aslı astarı olmadığını gösterecek ve Osmanlı asker ve görevlilerinin moralini yükseltecek şekilde, Han Mahmud'u ve kardeşlerini "asi" ilan eden bir fermanın derhal çıkartılarak bölgede geniş şekilde yaygınlaştırılmak üzere kendisine gönderilmesini rica eder.[27] Ama ferman gecikince ve Han Mahmud'un da, "Benim hakkımda yüce ferman çıkartıldığı söylenip duruyor; hani nerede? Hiç gören olmuş mu?" demeye başlaması üzerine, bizzat kendisi düzmece bir ferman kaleme aldırtıp dağıtmaya başlar. Bunun bir kopyasını da, bilgilendirmek ve onay istemek üzere Dersaadet'e yollar. Bir Kürdistan valisinin davranış ve zihniyetini göstermesi bakımından, Halil Kâmilî Paşa'nın bu olayı Dersaadet'e yansıtış biçimine bakmakta yarar olabilir:

> ... padişahın zahiren ve zımnen aşikar olan kutsal etkisiyle eşkıya gürûhuna salınan korkunun tazelenmesi ve cemiyetlerinin parçalanıp perişanlıklarının artırılması için, [talep etmiş olduğum ferman henüz çıkmadığı için ve] bunun çıkması en az otuz kırk gün gerektireceğinden, kesin izin vereceğiniz ve işin sarpa sarmadan şu fesadın önünün bir an önce alınması düşüncesiyle, her durumda muhtaç olduğum yüce affa ve gösterilecek lûtfa güvenerek, örnekleri daha önce de görülmüş olduğu gibi, kendi kâtiplerimden ferman yazımına vâkıf bir

---

[27] BOA 155, 25 Za. 1257 (Halil Kâmili Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 155\img039986].

kulunuza gayet gizlice kaleme aldırılarak tanzim ettirilmiş olan yüksek emir aynen Van tarafına gönderilmiş ve icap edenlere ilan edilip yaygınlaştırılması [Van kaymakamı] İshak Paşa'ya bildirilmiş ve gereğinin yapılmasına müsaadelerinizi esirgememeniz dileğiyle ekte takdim edilmiştir. Yazılan emir biraz mugalatalı [yanıltıcı] olduğu için, meseleyi abartmak gibi anlaşılır ise de, bundan amaç, buraların usulüne ve Kürdistan ahalisinin mizacına uygun olarak şaşaalıca görünüp gözlerini yıldırmak ve nefeslerini kesip yüce saltanatın heybetinin ne demek olduğunu anlayarak akıllarını başlarına toplayıp edeplerini takınmalarını sağlamaktan ibarettir.[28]

Halil Kâmilî Paşa aynı raporunda, yayımladığı bu düzmece fermanın Han Mahmud'a destek verenler üzerinde yıldırıcı etki yarattığını söyleyerek izlediği ve izlenmesi gerektiğini düşündüğü yolu da anlatır. Kış bastırdığı ve kar yol ve geçitleri tamamıyla kapattığı için "eşkıyanın" takibi sürdürülememiş ve zaten Han Mahmud da faaliyetine yaza kadar ara verdiğini açıklamıştır. Bununla birlikte, Halil Kâmilî Paşa asker mevcudunun dağıtılmasını uygun bulmayarak, top ve mühimmatı kayıklarla Van gölünden geçirterek, iki kol halinde, biri Hoşap kalesine ve diğeri de Han Mahmud'un üzerine hücum etmek üzere mevzilendirmiştir.[29] Ayrıca, Trabzon ve Diyarbekir valilerinin de askeri kuvvet seferber etmelerine ek olarak Dersaadet'ten de çok miktarda asker ve bol miktarda mühimmat gönderilmesini istemektedir.[30] Özetle, Erzurum valisi ilk fırsatta Hoşap kalesine ve Han Mahmud'a saldırılmasını planlamakta ve önermektedir.

Bedirhan Bey'e yönelik olarak ise, Han Mahmud'a arka çıkmaktan caydırılması amacıyla kendisine Harbiye Nazırı tarafından şöyle, "göz korkutucu" bir yazı yazılmasını önerir:

---

[28] BOA 155, 29 Z. 1257 (Halil Kâmili Paşa'dan Dersaadet'e). [DVD:\BOA 155\ img039903]. Rapor ekinde olduğu söylenen bu düzmece fermanın metnine erişemedim.

[29] Aynı yerde.

[30] BOA 097, 29 Z. 1257 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\ img 183].

> Cüret ettiğiniz isyan ve kötülükler devam edecek olursa, önünde sonunda üzerinize gelmemiz konusunda padişah iradesi çıkar ve onun gazabına karşı duramayacağınız kesindir ve elinizde tuttuğunuz yerlerin halkı sizden bezmiş olduğu gibi, padişahın emir ve fermanına karşı gelmek kimsenin haddi olmayıp açıkta kalırsınız ve ocağınızı kendi ellerinizle harap etmiş olursunuz; son pişmanlık fayda etmez.[31]

Erzurum valisinin 1841 yılının son dört ayında başlayan direniş konusundaki iddia ve önerileri Meclis-i Umumi'nin (Yüksek Danışma Meclisi'nin) biri 20 Şubat 1842'de, diğeri 2 Mart 1842'de olmak üzere iki toplantısında ele alınır. Sadrazam İzzed Mehmed Paşa bu toplantılarda alınan kararları 7 Mart 1842 tarihli tezkeresiyle Sultan Abdülmecid'in onayına sunar. Padişahın onayladığı bu kararlarda, Bedirhan Bey, Han Mahmud, Han Abdal ve Nurullah Bey'in "ayrılma/bağımsızlık elde etme" ("teferrüd") amacıyla ittifak halinde oldukları kabul edilmekle birlikte, meselenin daha baştan yanlış ele alınarak işin muharebe noktasına kadar getirilmesinin, durup dururken böyle bir sorun yaratılmasının yanlışlığı üzerinde durulur. Ayrıca, Erzurum valisinin hangi gerekçeyle olursa olsun kendi başına ve Dersaadet adına ferman yayımlamasının uygun görülecek bir durum olmadığı belirtilerek, Erzurum valisinin o noktadan sonra, ne yapıp edip sorunu daha da büyütmemenin bir yolunu bulması istenir. Han Mahmud Bedirhan Bey'le ittifak halinde olduğuna göre, Bedirhan Bey taltif edilerek kazanılacak olursa, Han Mahmud'un yarattığı sorunların da güzellikle halledilebileceği sonucuna varılır. Hoşap kalesinin kurtarılması ve Van kalesinin korunması önemli olmakla birlikte, durup dururken yaratılmış olan bu sorunun hızla sona erdirilmesi emredilir.[32]

---

[31] Aynı yerde.

[32] BOA 155, 5 M. 1258, 8 M. 1258 ve 18 M. 1258 [DVD:\BOA 155\img039987-88 ve img 039984].

Kısacası, Dersaadet, Nizip bozgununun açtığı yaralar sarılmaya çalışılırken Kürdistan'da gereksiz yere sorun yaratılmasını istememekte ve yaratılmış olan sorunun Bedirhan Bey'in ikna edilmesine bağlı ve bunun mümkün olduğunu düşünmektedir. Sadrazam, "içinden geçilmekte olan şu nazik zamanda, [Kürdistan'da] hiçbir şekilde bir ihtilale yol açılmamasını" istemektedir.[33] Fakat İstanbul'da bu konuda fikir birliği olmadığını, yukarıda özetlenen kararların esas olarak Sadrazam İzzed Mehmed Paşa'nın görüşlerini yansıttığını ve altı ay sonra sadrazamlık makamını tekrar elde etmeyi başaran Mehmed Rauf Paşa'nın Bedirhan Bey'e karşı sertlik politikasından yana olduğunu bir sonraki bölümde, "Cizre Meselesi"ni ele aldığımızda göreceğiz.

Bedirhan Bey'in Temel Stratejisi

Bedirhan Bey'in 1847 baharında açık isyana dönüştürdüğü altı yıllık direnişi boyunca izlediği temel stratejiyi 1841 yılında oluşturduğu veya olgunlaştırdığı anlaşılıyor. Bu stratejinin ana noktaları şunlardır:

- İttifak halinde olduğu Kürt beylerinin direniş veya açık isyanlarını çeşitli biçimlerde desteklemek veya planlamak, ama Osmanlıya karşı hiçbir zaman açık bir direniş sergilememek, hele silaha asla davranmamak;
- Bu isyan ve direnişlerin destekçisi ya da planlayıcısı olmakla suçlandığında, bu suçlamayı kesin bir dille reddetmek ve bölge valileri ile yazışmalarında direniş veya isyan halinde olan müttefiki Kürt beyleri için "hain", "asi", "eşkıya", vb. gibi sıfatlar kulla-

---

[33] BOA 097, 17 Ra. 1258 (Meclis-i Vâlâ'nın daha ileri bir tarihte, 29 Nisan 1842'de, Diyarbekir valisi Vecihi Paşa'ya iletilmek üzere aldığı karardan) [DVD:\BOA 097\ img194+195].

nırken, padişah, sadrazam ve bağlı olduğu bölge valisine karşı sadakatini neredeyse "kölece" denebilecek aşırı abartılı bir dille ifade etmek;

• Böylece, gerekirse sahip olduğu askeri gücü kullanabileceği tehdidini kuşkusuz ima eden diplomasi kanallarını asla kapatmamak;

• Açık tutmaya özen gösterdiği kanallardan, her seferinde, saraya, hükümete ve bölge valilerine şu mesajı vermek: "Bölgedeki direniş ve isyanları kontrol altına almak, Kürdistan'da istikrar sağlamak istiyorsanız beni muhatap alıp yetkilendirin; ben yaşanan her sorunu çözebilirim."

Bir başka deyişle, Bedirhan Bey'in izlediği temel direniş stratejisinin, bir zamanlar Hafız Paşa ile kurmuş olduğu ilişkinin koşullarını Dersaadet'e ve bölge valililerine dayatmak, bu koşullara geri dönülmesini zorlamak olduğu anlaşılıyor.

Hafız Mehmed Paşa'nın Erzurum valiliğinden ayrıldığı Şubat 1841'den sonra, o tarihe kadar hem onunla hem de Diyarbekir valileriyle gayet uyumlu çalışmış olan Bedirhan Bey'in o tarihten hemen sonra hangi nedenle strateji değiştirip direnişe geçtiği sorusunu yanıtlamak kolay değildir. Bu noktayı basitçe aydınlatan herhangi bir belgeye ulaşamadım. Diyarbekir valisi Vecihi Paşa direnişin (veya isyanın) başlangıç nedenini "Cizre Meselesi"ne bağlamaktadır:

> Bedirhan Bey Cizre kazasının Musul'a ilhak olduğunu işitince ... endişeye kapılmış ve yaylamak bahanesiyle Van taraflarına gidip, aslında araları zaten iyi olan Han Mahmud ile ... ittifak kurmuşlar [dır].[34]

Oysa, Han Mahmud'un kardeşi Han Abdal Hoşap'a saldırdığı tarihte Vecihi Paşa henüz Konya'da validir; Diyarbekir'e ancak Kasım 1841'de atanmıştır.[35] Dolayısıyla, Bedirhan'ın direnişini "Cizre

---

[34] BOA 097, 3 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD: \BOA 097\ img158].
[35] BOA belge özetleri, "Vecihi Paşa", 16 N. 1257.

Meselesi"ne bağlarken ya kulaktan dolma bilgilerle hareket etmekte ya da bu sonuca akıl yürüterek varmaktadır. Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa da dahil, o tarihlerde bölgede valilik yapan paşalardan hiçbirisinin Bedirhan Bey'in direnişi ile "Cizre Meselesi" arasında böyle bir neden-sonuç ilişkisi kurmaması önemlidir.

Bedirhan Bey'in direnişi başlatma ve o güne kadar izleyegeldiği stratejiyi değiştirme nedeni her ne idiyse, bu stratejiyle Osmanlı hükümetini 1843 yılına kadar oyalayabildiği, ama Ağustos 1843'te sadaretin el değiştirmesiyle, hükümetin, onun ısrarla sadakat beyan eden üslubu ile gerçek davranış ve niyetleri arasındaki çelişki konusunda bölge valilerini uyarmaya başladığı görülüyor. Örneğin, yeni sadrazam Mehmed Rauf Paşa, Bedirhan Bey'in nihai hedefi ve o hedefe varmak için kullandığı taktiği çok net tanımlayarak Erzurum valisini şöyle uyarmaktadır (5 Kasım 1843):

> [Bedirhan Bey'in] öteden beri gözlenen davranışları dikkate alındığında, gerçek niyetleri ile görünürdeki davranışları birbirini tutmamaktadır. Şu anda yönetimi altında bulunan yerlerde yaşayan Müslüman halkın ve gayri Müslimlerin vergilerini hafifletmesini adalet sağlamak gibi göstermesi ve size adam ve yazı göndererek sadakatini sunuyor gibi görünmesi sadakatinden ileri gelmeyip, salt kendisini bu şekilde göstererek rütbe ve saygınlığını yükseltmek ve kendi yönetimi dışındaki çevresini de kendi yanına çekerek o havalideki mevcut kuvvetini daha da artırıp pekiştirmek, ardından da *bulunduğu bölgenin bütününü ele geçirmek* hırsından ileri gelmektedir.[36]

Fakat Kasım 1846'ya kadar Bedirhan Bey'in üzerine gitme gücünü ve cesaretini kendisinde göremediği için, Osmanlının bu tespiti yapması durumda köklü bir değişikliğe yol açmamış, Bedirhan Bey 1841'den beri uygulaya geldiği temel stratejisini izlemeye sonuna kadar devam etmiştir. Bu stratejiyi nasıl hayata geçirdiğini,

---

[36] BOA 104, 12 L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e: Sadrazam'dan aldığı yanıtı özetlerken) [DVD:\BOA 104\img127-128]. İtalikler bana ait.

Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa'nın kendisine yönelik suçlamalarına verdiği yanıtlara ve 1841 mayısına kadar yaptığı manevralara yakından bakarak görmek mümkündür.

Önce, Han Mahmud ve kardeşlerinin Hoşap kalesine ve Bitlis'e saldırmalarının arkasında kendisinin olduğu suçlamasını hangi savlarla nasıl reddettiğine bakalım.

Yaylaya gittiğinde Han Mahmud'la görüşüp saldırıları birlikte planladıkları iddiasına verdiği yanıt:

> [Ben her yıl o yaylaya giderim]. Şimdiye kadar Van toprağına gitmişliğim hiç olmadığı gibi, hoş karşılanmayacak herhangi bir hareketim de olmamıştır. ... eğer Han Mahmud'la ve adı geçen aşiretlerle görüşmem istenmiyorsa, bundan böyle onu da yapmayacağımı bildiririm.[37]

Kendisini zan altında bırakan bu iddiaların kaynağının "hain" Han Mahmud'un yaydığı asılsız söylentiler olduğunu söyler:

> Han Mahmud adlı hain kendisine edilen iltifatın ve verilen müsaadenin şükrünü bilmeyerek kardreşlerini Hoşap kalesine ve Bitlis'e saldırtmış ve adı geçen kalenin o şekilde hırsızlanmasında güya benim elim olduğunu öte beriye yazmış olduğu yazılarda ima ederek bu kulunuzun adını bu işe karıştırmış. Kısacası, çeşitli hilelerle eşkıyalığını bütün bütün açığa vurmuştur. (...) Han Mahmud'un ... aramızda cereyan eden muharebe ve vuruşmalardan ötürü [1838 yılında, Hafız Mehmed Paşa'nın emriyle Han Mahmud'a saldırmasına atıfta bulunuyor], kale meselesine ve diğer meselelere benim adımı karıştırmasının ve öte beriye yazdığı kâğıtlarda bu konuda birtakım şeyler kaleme almasının nedeninin devletin beni de kötü bilmesini sağlamak olduğundan eminim.[38]

Suçsuzluğunun kanıtı olarak:

> [Padişahımızın yanında olanların] bu gibi hainlere yardım etmeleri beklenemez. (...) [Hafız Paşa ve Sadullah Paşa zamanında devlete

---

[37] BOA 097, 28 N. 1257 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img189].

[38] BOA 097, selh-i M. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e gönderilen rapor içinde, Bedirhan Bey'den Halil Kâmilî Paşa'ya gönderilmiş tarihsiz mektubun kopyası) [DVD:\BOA 097\img170].

yaptığı hizmetleri hatırlatarak] Devlet her dağ başında benim gibi bin Bedirhan bulup hiçbirine çobanlık bile vermezken, benim miralaylık rütbesine nail olup padişah nişanına layık görülmem iyi hizmet edip tuttuğum yoldan ötürüdür. Maazallah, rızaya karşı çıkacak olsam, padişahın bugüne kadar yediğim ekmeği gözüme durup fena olacağım gün gibi meydandadır. Hal böyleyken, asiliğe kalkışanlara nasıl olur da yardım ederim? (...) Padişahın nişanına layık görülmüş olarak, bunun gereği ve borcu olarak, değil Han Mahmud haini, muhalefet eden kardeşim bile olsa mutlaka bir yolunu bulup onu elde edip [ikna edip] ilgili yere sevk etmek görevimdir.[39]

Özetle, Bedirhan Bey, kendi hakkındaki "asılsız iddiaların" kaynağı olarak, suçluluğu zaten belli olan müttefiki Han Mahmud'u işaret etmekte hiçbir sakınca görmemekte ve o güne kadar Osmanlıya sadakatle hizmet etmiş olmasını suçsuzluğunun karıtı olarak göstermektedir.

Bedirhan Bey'in, Erzurum (Halil Kâmilî Paşa) ile Diyarbekir (Vecihi Paşa) valilerinin kendisini sıkıştırmaları karşısında zaman kazanmaya yönelik manevralarına bakalım. Bedirhan Bey'in zaman kazanmaya ihtiyaç duymasının bir nedeni de, "Cizre Meselesi"nin "Han Mahmud Meselesi"ne eklenip, ondan daha önemli bir sorun haline gelmiş olmasıdır. Başka bir deyişle, Bedirhan Bey açısından "Cizre Meselesi"nin nasıl sonuçlanacağı her şeyden daha önemlidir ve o sorun uzayıp gitmektedir.

Halil Kâmilî Paşa Şubat 1842'de, Han Mahmud'u "asi" ilan eden kendi yayımladığı düzmece fermanın bir kopyasını –"miralay olması nedeniyle bilgi sahibi olması gerektiği gerekçesiyle – Bedirhan Bey'e iletirken, bir de mektup göndererek mealen şöyle diyordu: "Suçsuzluğunu ispat edebilmek için Han Mahmud'u Diyarbekir valisine göndermeye mecbursun. Han Mahmud'u ikna edip göndermen halinde, senin hatırın için ona kötü muamelede bulunulmayacaktır."[40] Bedirhan Bey Şubat 1842 sonlarında Erzurum valisine

[39] Aynı yerde.

[40] Aynı yerde.

verdiği yanıtta, verilen talimatı yerine getirmek üzere Han Mahmud'a bir adamını göndereceğini, ama gidecek bu adamın eline, "devletin görüş ve affını etraflı bir şekilde içeren bir ferman verilecek olursa" bunun Han Mahmud'a güven vereceğini ve Diyarbekir valisinin yanına gitmeye daha kolay ikna olacağını belirtir. Ferman eline ulaşır ulaşmaz adamını Han Mahmud'a gönderecek ve aldığı yanıtı –bu yanıt ne olursa olsun– olduğu gibi Erzurum, Diyarbekir ve Musul valilerine derhal iletecek ve valilerden gelecek talimatın gereğini yerine getirmek üzere beklemede olacak ve böylece sadakatini bir kez daha ispat edecektir.[41]

Bedirhan Bey bu yanıtıyla, kedisine verilmiş olan talimatı yerine getirmeyi "Han Mahmud'u affeden resmi bir yazının yazılması koşuluna bağlayarak hem zaman kazanmakta, hem de Han Mahmud'un Diyarbekir valisine gitmek zorunda kalması halinde başına bir şey gelmemesini resmi güvenceye bağlamaya çalışmaktadır.

Bedirhan Bey'in Han Mahmud için talep ettiği "af taahhüdü" Diyarbekir valisi Vecihi Paşa'dan gelir. Mart 1842 başlarında Bedirhan Bey'e ulaştırılan bu yazıda özetle şöyle denmektedir:

> Han Mahmud hakkında çıkmış olan yüce emre göre, nasihatleri kabul edip cüret ettiği isyandan vazgeçerek devletin emir ve görüşüne sığındığı durumda kendisi ve hanedanı hakkında af çıkartılarak kendisine bir şey denmeyecektir. (...) Bunu kabul ettiği durumda yanına adam katarak Erzurum'a, Kâmilî Paşa hazretlerine gönderin. Eğer oraya gitmekten korkar da bizim yanımıza gelmeyi isteyecek olursa buraya gönderin. (...) Bu konuda Han Mahmud'u razı edin. Padişahımız efendimiz hazretleriyle kimse başa çıkamayacağı için boş yere ocağını harap etmeyip bir an önce hem kendisinin hem de yakınlarının selâmetleri demek olan padişah rızasını yerine getirmeye başlama hususuna dikkat edeceğini umuyoruz.[42]

---

[41] Aynı yerde.

[42] BOA 097, 13 S. 1258 (Vecihi Paşa'dan Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA 097\img169].

Bu "af taahhüdü" yazısından açıkça anlaşıldığı gibi, Erzurum ve Diyarbekir valilerinin Bedirhan Bey'den istedikleri sadece, tıpkı Hafız Mehmed Paşa zamanında yaptığı gibi, Han Mahmud'u Erzurum valisinin yanına gidip sadakatini bildirmeye razı etmesidir. Han Mahmud bunu kabul edecek olursa, Hoşap kalesine ve Bitlis'e saldırma suçlarından ötürü tümüyle affedilecek, özgürlüğüne, malına ve canına dokunulmayacaktır.

Bedirhan Bey Vecihi Paşa'dan gelen bu "af taahhüdü" üzerine yazdığı 13 Mart 1842 tarihli mektupta, kâtibi Osman Efendi'yi Han Mahmud'un yanına gönderdiğini haber verirken, mektubun en sonuna şöyle bir paragraf eklemeyi de ihmal etmez:

> Benim zat-ı devletlerinden başka sığınağım ve dayanağım yoktur. Adım sizin defterinize kayıtlıdır. Bu konuda siz ne şekilde hareket etmemi uygun buluyorsanız o şekilde hareket etmeye özen gösterebilmem için lütfen ve merhameten gereğinin belirtilmesine müsaade buyurulmak bâbında ve her halde emir ve ferman sizindir.[43]

Bu mektubuna eklediği ayrı bir yazıyla kendisi de Vecihi Paşa'ya bir taahhütte bulunur. Ama ondan önce, Han Mahmud'la kendisi arasında "epey uzun bir zamandır soğukluk" olduğunu hatırlatarak (oysa bu soğukluk 1838 yılında kalmış ve Nizip savaşı öncesinde barışmalarıyla çoktan aşılmıştır), onun yanına özel adam göndermeyi sırf Vecihi Paşa'nın kendisi hakkındaki "övgü ve müsaadelerinden dolayı, sırf yüce emir ve idarenin gereğini yerine getirmek amacıyla", lütfen kabul ettiğini özellikle vurgular. Bulunduğu taahhüt ise şudur:

> ... sözü geçen yaylalara [bir daha] gittiğimde, sözü edilen eyaletler dahilinde hiçbir uygunsuzluk olmayacağını, Han Mahmud Erzurum

[43] BOA 097, selh-i M. 1258 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img171].

> müşirine [valisine] muhalefet edecek olursa *kendisine hiçbir şekilde yardımcı olunmayacağını* beyan ederim.[44]

Bedirhan Bey Han Mahmud'un zaten, kendisinin haberi ve onayı olmadan herhangi bir "aktif muhalefette" bulunmayacağından emin olduğuna göre, bu, göz doldurucu ama içi boş bir taahhüttür.

Vecihi Paşa Dersaadet'e gönderdiği 15 Nisan 1842 tarihli raporda, Bedirhan Bey'in, "Oralarda kış hüküm sürdüğünden giden adamım gelmedi" diyerek Han Mahmud konusunda kendisini sürekli oyaladığını bildirir.[45] O arada, Bedirhan Bey için Vecihi Paşa'yı oyalayabileceği bir bahane daha çıkar. Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa'nın bilgisi dahilinde, Muş kaymakamının emriyle, Helaci ve Rojki aşiretleri Han Mahmud'un Kavaş'taki konağı Paxvas kalesine saldırırlar ve Hoşap'tan yardıma gelen Han Abdal tarafından yenilgiye uğratılıp püskürtülürler. Bunun üzerine Bedirhan Bey Vecihi Paşa'ya bir mektup daha göndererek, Han Mahmud'un bu çatışmadan ötürü kendisine tanınan affın geçersiz hale gelmesinden endişe duyduğunu bildirir. Bunun üzerine, Vecihi Paşa Han Mahmud'un endişelerinin yersiz olduğunu bildiren bir yazı göndermek zorunda kalır.[46]

Bedirhan Bey, Vecihi Paşa'ya verdiği 21 Nisan 1842 tarihli yanıtında, ondan gelen bu mektubu Han Mahmud'a ilettiğini haber verirken, bütün bu oyalamalarıyla vermek istediği mesajı nihayet açıkça ifade eder:

> Han Mahmud'u itaat ettirmek için yanına tarafımdan özel olarak adam gönderildiği halde, sığınıp cüret ettiği uygunsuzluktan vazgeçmesi konusundaki bütün nasihatleri kulak ardı etmiş olmasında be-

---

[44] BOA 097, 29 M. 1258 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img172]. İtalikler bana ait.

[45] BOA 097, 3 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img158].

[46] BOA 098, gurre-i Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 098\img1434] ve Hakan 2007, 139.

> nim bir kusurum yoktur. Ama Han Mahmud canından emin olamıyor. (...) Eğer Han Mahmud bu defa da yapılan nasihati kabul etmeyip cüret ettiği uygunsuzluktan vazgeçmediği durumda, gerek Erzurum komutanı tarafından ve gerek zat-ı devletlerinden tarafıma ruhsat verildiği takdirde sadakat ve hizmette kusur edilmeyecektir.[47]

Bu mektuba yanıt veren Vecihi Paşa Bedirhan beyin yetki talebini, Han Mahmud'u zor kullanarak ("cebren") teslim alıp getireceği şeklinde anlıyor. Oysa Bedirhan Bey'in bu mektubunda "cebren" diye bir ifade yer almamakta, sadece "sadakat ve hizmette kusur edilmeyecek" denmektedir.[48] Yani, kendisine yetki verilecek olursa Han Mahmud'u Erzurum valisinin yanına gitmeye ikna edecektir. Bedirhan Bey'in bu mesajını şöyle okumak da mümkündür: "Han Mahmud'un Erzurum valisinin yanına gidip sadakatini bildirmesini gerçekten istiyorsanız, Hafız Mehmed Paşa zamanında olduğu gibi, bu tür sorunların hallinde beni söz sahibi muhatap kabul edip tüm yetkiyi bana verin; sizin çözemediğiniz bu sorunu ben hallederim."

Vecihi Paşa Bedirhan Bey'in bu "yetki talebini" reddeden 9 Mayıs 1842 tarihli mektubunda, "Erzurum valisi sana ne diyorsa onu yap, gerisine karışma" anlamına gelen şu yanıtı verir:

> Önce bizim tarafımızdan, daha sonra ise Erzurum komutanı tarafından [Han Mahmud'a] verilmiş olan amanlar itaat altına girdiği durumda geçerlidir. Ama buna rağmen uygunsuzluktan vazgeçmeyecek olursa, o zaman hakkından gelinip kendisi ve ocağı harap olacaktır. Erzurum komutanı ile haberleşerek gereğini yerine getirmeniz ve sizin de yeteri sayıda asker ile görevlendirilmeniz için durumu tarafımıza bildirmeniz beklenir.[49]

---

[47] BOA 098, 9 Ra. 1258 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 098\img1425].

[48] Sinan Hakan'ın da, bu ifadeyi tıpkı Vecihi Paşa gibi "zor kullanma konusunda yetki talebi" olarak yanlış anladığı için olsa gerek, Bedirhan Bey'in izlediği temel stratejiyi gözden kaçırdığı anlaşılıyor. (bak. Hakan 2007, 124, 134, 138-139, 141.)

[49] BOA 098, 27 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA 098\img1432].

1841 kasımından 1842 mayısına kadar geçen yedi ay boyunca, aynı tarihlerde patlak veren "Cizre Meselesi"yle iyice iç içe geçen "Han Mahmud Meselesi"nin Vecihi Paşa'nın bu mektubuyla gündemden düştüğü, yer yer göndermelerde bulunulsa bile, bunun ancak "Cizre Meselesi" bağlamında yapıldığı görülür.

IV
CİZRE MESELESİ

"Cizre Meselesi" nasıl daha en başından "Han Mahmud Meselesi"yle iç içe geçtiyse, kısa bir süre sonra da, Nisan 1842'deki Amêdiyeli İsmail Bey'in isyanıyla ve Temmuz 1843'teki Nasturi katliamıyla içe içe geçer ve nihayet, 1844'ün hemen başında, Musul valisi İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa'nın ölümüyle gündemden düşer. Bedirhan Bey'in direnişi ne "Cizre Meselesi"yle başlamış, ne de bu meselenin gündemden düşmesiyle son bulmuştur. Böyle olmakla birlikte, 1841 kasımından 1843 sonuna kadarki yaklaşık iki yıllık sürede, Bedirhan Bey için bir varlık-yokluk sorunu haline gelirken, onun adını da –Osmanlı nezdinde– "isyancı"ya çıkarır, sadrazam İzzed Mehmed Paşa hizbi ile hem selefi hem de halefi olan Mehmed Rauf Paşa hizbi arasındaki iktidar mücadelesinin önemli odaklarından biri haline gelir ve 1843 yazındaki Nasturi katliamının nedenlerinden biri olur.

Yangını Tutuşturan Ferman

Şimdi, tekrar bir yıl önceye, 1841 haziranına dönelim.

"Cizre Meselesi", Sultan Abdrülmecid'in Cizre kazasını Diyarbekir eyaletinden ayırıp Musul'a bağlayan 24 Haziran 1841 tarihli fermanıyla başlar. Bu fermanda, o güne kadar Diyarbekir müşirliğine bağlı olan Cizre kazasının:

- Musul'a daha yakın olması;

- daha iyi idare edilip daha iyi korunacağı;
- halkının ve sakinlerinin daha iyi himaye edileceği;
- işlerinin zamanında yerine getirilebileceği

gerekçeleriyle, Musul valisi Mehmed Paşa'ya bağlanması buyuruluyordu.[1]

Bu fermanın –Bedirhan Bey konusunu ele alan çok sayıda araştırmacının iddia ettiğinin tersine– 1839 yılında, Nizip savaşından sonra ilan edilen Tanzimat Fermanı ile herhangi bir bağlantısı yoktu. "Cizre Fermanı", Bağdat valisi Ali Rıza Paşa ile Musul valisi Mehmed Paşa'nın birkaç yıldan beri birlikte sürdürdükleri bir kampanyanın sonucuydu. 1841 kasımının başında Zekeriya Paşa'nın yerine Diyarbekir valisi atanan Vecihi Paşa'nın yazdığı ve ne Ali Rıza Paşa'nın ne de Mehmed Paşa'nın tekzip ettiği raporlardan anlaşıldığı kadarıyla, bu fermanın arka planındaki mücadelenin ve kulis çalışmasının öyküsü şöyledir:

Bağdat valisi Ali Rıza Paşa ile Musul valisi Mehmed Paşa, Reşid Mehmed Paşa'nın 1835-1836 yıllarındaki Kürdistan seferi sırasından beri tanışmaktadırlar ve aralarında "ayrı gayrı" yoktur. Musul aslında, ayrı bir valilik haline getirilmeyi hak edecek genişlikte bir çevreye sahip değildir. O nedenle, Mehmed Paşa'nın Musul'a yönetici atanmasından sonra, onun gücünü artırmak amacıyla, Bağdat valisi Ali Rıza Paşa önce Amêdiye'yi ve diğer bazı kazaları Mehmed Paşa'ya ihale etmişti. Daha sonra Mardin de aynı nedenle Musul'a bağlandı. Ama bununla da yetinmeyen Mehmed Paşa, nüfuzunun daha da artırılması için, Bağdat valisi kanalıyla, Bedirhan Bey'in mütesellimliğini yaptığı Cizre, Bohtan, Hacıbehram ve İşti kaza ve nahiyelerinin de Diyarbekir'den alınarak kendisine –yani Musul'a– bağlanmasını istiyordu.[2]

---

[1] BOA 095, evâil-i Ca. 1257 [DVD:\BOA 095\img1801].

[2] BOA098, 11 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e), [DVD:\BOA 098\img 1427 ve img1428].

Bu talebinin üç gerekçesi vardı. Birincisi, bu kaza ve nahiyelerin ahalileri "kötü huylu Kürtlerden" oluşuyordu ve "asker yatağı" idiler. Bunlar Musul'a daha yakın oldukları için, oraya bağlandıkları takdirde ahalisi "eşkıyalığa" cesaret edemeyecek, buraları "disiplin altına alınacak", "fukaranın işleri kolayca görülebilecekti". İkincisi, buralar "askeri bir bölgede" bulunmaktaydı. İran'a karşı buraların güçlendirilmesi gerekiyordu. "Allah göstermesin, İran'ın uygunsuz bir hareketine karşı her bakımdan tedbirli" olunmalıydı.[3]

Musul valisinin bu başvurusu o sıra sadrazam olan Mehmed Rauf Paşa'nın önüne geldi ve padişah fermanı 24 Haziran 1841'de yayımlandı. Fakat bu fermanda sadece "Cizre" kazasından söz ediliyor, Bohtan, Hacıbehram ve İşti nahiyelerinin adları anılmıyordu. Bu durum ayrı bir tartışma yaratacaktı. Adları anılmayan bu üç nahiye Cizre'ye mi bağlıydı, yoksa doğrudan Diyarbekir'e mi? Fermanda bu konuda bir açıklık yoktu. Musul valisi bu nahiyelerin Cizre'ye bağlı olduklarını, dolayısıyla Cizre Musul'a bağlanınca onların da otomatikman Musul'a bağlanmış olacaklarını savunurken, Diyarbekir'in eski ve yeni valileri Zekeriya Paşa ile Vecihi Paşa, bu üç nahiyenin ta baştan beri doğrudan Diyarbekir'e bağlı olduklarını, o nedenle, Musul'a bağlanabilmeleri için ayrıca ferman çıkartılması gerektiğini savunacaklardı.

Cizre'nin ve diğer üç nahiyenin Diyarbekir valiliğine mi yoksa Musul'a ya da başka bir valiliğe mi bağlı olacağının, normal koşullarda, Bedirhan Bey açısından yaşamsal bir önemi olamazdı. Çünkü bu sadece idari bir karar olup, Bedirhan Bey'in bu kaza ve nahiyelerin yöneticisi (mütesellimi) olma konumunu ortadan kaldırmıyordu. Tek sorun, Bohtan, Hacıbehram ve İşti'nin hangi valiliğe bağlı olacağına dair belirsizliğin yaratacağı yönetimsel komplikasyonlardı. Nitekim, Bedirhan Bey daha sonraki yıllarda sürekli, birden çok valiye hesap verme zorunda kalmaktan yakınacaktır. Söz konusu padişah fermanını "Cizre Meselesi" adlı yangını tutuşturan

---

[3] BOA 097, 21 Za. 1257 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\ img 185].

kıvılcım haline getiren, Cizre'nin başka bir valiliğe bağlanması değil, Musul'a (yani İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa'ya) bağlanmasıydı. Mehmed Paşa, halka yönelik uygulamalarıyla tüm Kürdistan'da nefret nesnesi haline gelmiş bir kişilik olduğu gibi, Bedirhan Beye karşı da özel husumeti olan bir valiydi.

Mehmed Paşa, söz konusu fermanın çıkmasından bir süre önce (1830'lu yılların sonunda), isyan halindeki Tılefer ve Zaho ileri gelenlerini mal ve can teminatı vererek teslim olmaya razı ettikten sonra, çoluk çocuklarına varıncaya kadar hepsini cezalandırmakla ve idaresi altındaki yerlerde halka yaptığı zulümlerle ünlenmişti.[4] Ayrıca, Bedirhan Bey'e kişisel düşmanlığı da vardı. Bunun nedeni, 1839'daki Nizip Savaşı sonrasında, Bedirhan Bey'in Sincar'daki Êzidilere karşı bir sefer düzenlemesinin ardından,[5] Mehmed Paşa'nın da zamanın Diyarbekir valisi Sadullah Paşa'nın onayıyla Sincar'a saldırması üzerine, Bedirhan Bey'in "Uhdemde bulunan yerlere keyfi bir biçimde el uzattı" diyerek ona karşı çıkmış olması ve Musul valisi Mehmed Paşa'nın da ona bu nedenle düşman kesilmiş olmasıydı.[6]

Bu durumda, Cizre'nin Mehmed Paşa'ya bağlanması hem Bedirhan Bey hem de Cizre halkı için çok ciddi bir tehlike demekti. Tılafer ve Zaho'da yaptıklarını Bedirhan Bey'e ve Cizre halkına da yapabilir, bir punduna getirip Bedirhan Bey'i ortadan kaldırmaya kalkışabilir, Cizre'ye başka bir mütesellim atayarak, önce onu açık itaatsizliğe zorlayıp ardından "isyan etti" diyerek saldırma gerekçesi yaratabilirdi. Bu nedenlerle, Bedirhan Bey "Cizre Meselesi"ni Osmanlıya karşı bir güven meselesi haline getirerek sürekli, Cizre'nin tekrar Diyarbekir'e bağlanmasını talep etmeye başladı ve bu gerçekleşmedikçe valilerin ayağına gidip sadakat bildiriminde

---

[4] BOA 097, 13 M. 1258 ve 3 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e [DVD:\BOA 097\img180 ve img158].

[5] Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 77-78.

[6] BOA 097, tarihsiz (Zekeriya Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img191].

bulunmayı reddetti. Osmanlı açısından bu açık bir "isyan" belirtisiydi.

Bedirhan Bey Cizre'yi Musul'a bağlayan 24 Haziran 1841 tarihli fermandan yayla dönüşünde, yani ağustos sonu ya da eylül başında haberdar olmuş olsa gerektir. Anlaşıldığı kadarıyla, Musul valisi, yayla dönüşünde Bedirhan Bey'i birkaç kez Musul'a, ayağına çağırmış, Bedirhan Bey de güvensizlik beyan ederek gitmeyi reddetmiştir. Böylece, ikisi arasındaki ilişki büsbütün gerginleşir.[7] Musul valisi Mehmed Paşa, ayağına gelmediği için; Erzurum valisi de Han Mahmud'un Hoşap kalesi ve Bitlis baskınlarını örgütlediği veya teşvik ettiği için, Bedirhan Bey'e karşı ortak bir cephe oluşturup onun adını Dersaadet nezdinde "isyancıya" çıkarmak için yoğun bir kampanya başlatırlar. Bedirhan Bey, iki yıl kadar sonra, 1844'te, kendisini ziyaret eden Britanya'nın Samsun konsolos vekili Stevens'a bu konuda şöyle der:

> Bana isyancıymışım gibi davranıyorlar, çünkü alçaklığını bildiğim ve Konstantinopolis'te [İstanbul'da] adımın kötüye çıkmasının sorumlusu olan ... Mehmed Paşa'yı Musul'da ziyaret etmeyi reddettim.[8]

Bedirhan Bey ile Cizre Halkının Dilekçeleri

Vecihi Paşa, işte bu ortamda, 1 Kasım 1841'de, Zekeriya Paşa'nın yerine Diyarbekir valiliğine atanır. Bedirhan Bey onun da ayağına gidip sadakatini bildirmeyince, Vecihi Paşa göreve başlamasının hemen ardından Bedirhan Bey'e, Diyarbekir eyaleti divan-ı hümayunundan Yusuf Efendi eliyle bir yazı gönderir. Musul valisi ile arasındaki anlaşmazlık ve Cizre kazasının Musul'a bağlanması dolayısıyla endişe içinde olduğunu öğrendiğini belirttikten sonra özetle şöyle devam eder:

---

[7] BOA 097, 13 M. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img180].

[8] FO; 195/228, 10 Temmuz 1844 (Stevens'tan İstanbul Büyükelçisi Stratford Canning'e) (aktaran Gökçe 1999, 69).

> Doğrusu, bu ana kadar sen iyi hizmet ve sadıkane hareket etmişsin. Göreyim seni, bundan sonra da yine yüce devlete kulluğunu yapıp herhalde rızaya uygun hareket eyleyesiz. (...) sen yüce devletin rızasından ayrılmadıkça ve bize iyi hizmet ettikçe [Mehmed] paşa hazretleri de sana bir şey yapamazlar ve durum Dersaadet'e ve Mehmed Paşa hazretlerine yazılır. O nedenle, herhangi bir endişeye kapılmayasın.[9]

Vecihi Paşa, Bedirhan Bey'i yatıştırma amaçlı bu satırlarıyla birlikte, hem "yüce devletin kulu olduğunuzu herkesin anlaması için" (yani üzerindeki "asi" yaftasının silinmesi için), hem de tahakkuk etmiş olan vergi borcunu yatırmak üzere Diyarbekir'e gelmesini ister.

Vecihi Paşa bu mektubuyla birlikte ikinci bir mektup daha gönderir. Bu mektupta ise, Erzurum valisinin, Bedirhan Bey'in Han Mahmud'un ve kardeşlerinin Hoşap kalesi ve Bitlis baskınlarının teşvikçisi olduğu yönündeki iddialarını özetleyerek şöyle der:

> Padişahın rızasına karşı hareket edenlerin hiçbirisinin başarılı olmayıp sonunda dağılıp perişan oldukları açıktır. Erzurum ve Van taraflarındaki o türden uygunsuzluklar senden beklenmese de, şayet senin haberin olmadan şunun bunun tarafından öyle bir şey olmuş ise men eyleyesin.[10]

Bedirhan Bey, Vecihi Paşa'nın, çocuğunun hem sırtını sıvazlayan hem de tehdit eden baba edasıyla, ayağının tozuyla kaleme aldığı bu iki mektuba yine iki ayrı mektupla yanıt verir. Erzurum valisinin suçlamalarını "Ben yayladayken Han Mahmud'un yanına hiç gitmedim" diyerek kategorik olarak reddeden yanıtını bir önceki bölümde aktarmıştık. Tümüyle Cizre sorununa ayırdığı ikinci mektubunun ilk bölümünde ise, Diyarbekir'e gelip sadakatini bildirememesinin nedenlerini özetle şöyle açıklar:

---

[9] BOA 097, 7 Ca. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e rapor eki) [DVD:\BOA 097\img153].

[10] BOA 097, 7 Ca. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e rapor eki) [DVD:\BOA 097\img152].

• Yüce katınıza gelip yüz sürmek istediysem de, Mehmed Paşa'nın Tılafer'e gelip Bohtan ve Hacıbehram kazalarına mütesellimler göndereceğini söylemesi üzerine, ziyaretimi ertelemek zorunda kaldım.

• Ayrıca, elinde herhangi bir kesin delil olmadan beni çeşitli şekillerde suçlaması nedeniyle, Tılafer ahalisi ile Zaho mütesellimine yaptığı gibi beni de telef edeceğinden, onların çoluk çocuğuna yaptığı gibi benimkilere de eziyet edeceğinden çekindiğim için yanınıza gelemiyorum.[11]

Bu sözleriyle, dolaylı olarak, Vecihi Paşa'ya da güvenmediğini ima eden Bedirhan Bey, mektubunun ikinci bölümünde, yönetici olduğu Cizre ile diğer nahiyelerinin idari olarak birbirlerinden koparılmasının yaratacağı sosyal ve ekonomik sorunlara değinir. Cizre ile diğer nahiyelerin arazi ve emlakleri birbirlerinden ayrılmazcasına iç içe geçmiş oldukları için bu durum ciddi sorunlara yol açacaktır. Kaldı ki, çoğu göçebe olan Bohtan halkı her yıl baharda yaylaya çıkıp ekim ayında Cizre çölüne dönmekte ve vergi borçlarını o zaman ödemektedirler. Cizre Musul'a bağlanınca, valisi Mehmed Paşa onları yaylaya bırakmayacak, vergi kayıpları artacak, vergi borçları sürekli büyüyen halk perişan olacaktır. Nitekim Lazarev de, göçer aşiretlerin göç yollarının Kürdistan'daki hiçbir idari sınırı tanımadığına işaret ederek, Bedirhan Bey'in tespitlerini teyit etmekte ve bu yolların zor kullanarak kapatılmasının neden olacağı sosyal ve ekonomik yıkım konusunda şöyle demektedir:

> Aşiretler ... zaman içerisinde kendi göç yollarını adım adım ezberleyip içselleştirdiler. Aşiretleri kendi göç yolundan çevirmeye emirin bile gücü yetmezdi. Kürdistan'ın dağ koşullarında güzergâh değiştirmek veya belirli bir güzergâhı reddetmek, yüzyıllar boyunca geliştirilmiş ve üretilmiş bir ekonomik sistemin dışına düşmek ve göç eden

---

[11] BOA 097, 28 N. 1257 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\boa 097\img190].

topluluğun güvenliğini, hatta yaşamını bile tehlikeye atmak demekti.[12]

Bedirhan Bey bu mektubunu, "ahaliye merhamet ederek, Cizre'nin eskiden olduğu gibi Diyarbekir eyaletine bağlanması hususunun padişahımız efendimiz hazretlerinin merhametli katlarına arzını istirham ederim" diyerek bitirirken, bu istek yerine getirilmedikçe Vecihi Paşa'nın kendisini yatıştırmak için verdiği güvencelerin yeterli olmadığını, bu durum devam ettikçe ne ona ne de Osmanlı yönetimine güveneceğini, o nedenle Diyarbekir'e gelmeyeceğini belirtmiş oluyordu.

Bedirhan Bey bu mektubunun ekinde, Cizre halkını temsilen 26 ileri gelen Cizrelinin padişaha hitaben yazılmış dilekçesini gönderir. İmza sahipleri bu dilekçelerini Diyarbekir'e giderek Vecihi Paşa'ya bizzat vermek istemişlerse de, Bedirhan Bey dilekçeyi diğer mektupları getirecek kâtibi Osman Efendi eliyle iletmeyi daha uygun bulmuştur. Yirmi altı imzalı bu dilekçede üç nokta üzerinde durulur:

• Hafız Mehmed Paşa'nın, Cizre-Bohtan mirliğini ve müteselimliğini "Cizre halkından ve kadim hanedandan, çok şerefli ve asil Bedirhan Bey hazretlerine" vermesiyle, "o günden bu yana ne kadar harap yer varsa tümü onarılıp mamur olmaya" başlamıştır.

• Cizre'nin Bohtan'dan ayrılıp Musul eyaletine bağlanacağı haberi eğer doğruysa, bunun sonucu iyi olmayacaktır. O durumda, bütün Cizreliler buradan ayrılacaklar, buraları harabeye dönecek, devletin vergi gelirleri düşecektir.

• Musul valisinden yana içimiz rahat değil. Onun, "Allahın kullarına sebepsiz yere çok taaddileri [düşmanlıkları] ve zulümleri vardır. Yüksek cenabınızdan ricamız, inayet ve merhametinizle bizi onun elinden kurtaracak bir şey yapmanızdır."[13]

---

[12] Lazarev, vd. 2007, 80.

[13] BOA 097, tarihsiz (Cizre halkının 26 imzalı dilekçesi) [DVD:\BOA 097\img186]. Arapça yazılmış bu dilekçenin burada özetlenerek verilen Türkçe çevirisi için bak. Sevgen 1982, 68-69.

Diyarbekir valisi ile Bedirhan Bey arasıdaki bu yazışmaların hemen ardından, 1841 kasımının ikinci yarısından sonra, Musul valisi Mehmed Paşa'nın Bohtan ve Hacıbehram nahiyelerine yönelik keyfi ve kışkırtıcı girişimleri ve bunları gerçekleştirmekte Hacıbehram'ın eski miri Said Bey'i kullanması, Bedirhan Bey'in Cizre'nin Musul'a bağlanması konusundaki endişelerinin hiç de yersiz olmadığını gösteriyordu.

Musul valisi Mehmed Paşa sadrazama gönderdiği 4 Ocak 1842 tarihli bir dilekçe ile, Cizre'yi Musul'a bağlayan fermanda Bohtan ve Hacıbehram ve İşti nahiyelerinin adları ayrıca anılmadığı için, bu konuda yaşanan belirsizliğin giderilmesi amacıyla, bu nahiyelerin de Musul'a bağlandığına dair özel bir emirname çıkartılmasını talep eder.[14] Aynı zamanda, bu talebini, daha söz konusu emirname çıkmadan, fiilen ve keyfi olarak hayata geçirmek üzere, Bedirhan Bey'e bir görevli göndererek, "Bohtan ve Hacaıbehram Cizre dahilindedir" emrini iletir ve hemen ardından Bohtan'a görevliler göndererek oranın 1841 yılına ait vergilerini Musul adına tahsil ettirir. Ayrıca, Gurkêl kalesinin düşmesinden sonra Musul'a sığınmış olan Hacıbehram'ın eski miri Said Bey eliyle, o nahiyenin göçerlerini Musul'a getirtip oraya yerleştirmeye çalışır. Bu gelişmeleri Vecihi Paşa'ya 1 Şubat 1842 tarihli bir mektupla ileten Bedirhan Bey, Diyarbekir valisinin Musul valisine gönderdiği uyarıya rağmen, Mehmed Paşa'nın bu keyfi uygulamasından yakınarak, Cizre-Bohtan beyliğinin vergilerinin hangi valiliğe ödeneceği fkonusundaki belirsizlik nedeniyle vergilerin tahsil edilemediğini ve bu durumun kendisini de "şaşkına çevirdiğini" bildirir.[15]

---

[14] BOA 097, 21 Za. 1257 (Mehmed Paşa'dan Sadrazam'a) [DVD:\BOA 097\img185].

[15] BOA 097, 19 Z. 1257 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img184].

Salih Bey'in Diyarbekir Valisini Ziyareti

Musul valisinin Cizre dışındaki diğer yerlerin de kendisine bağlanmasını talep eden dilekçesi üzerine, Mehmed Rauf Paşa'nın yerine sadrazamlık koltuğuna bir ay önce (4 Aralık 1841) oturmuş olan İzzed Mehmed Paşa, Diyarbekir'de valilik yapmış ve yapmakta olan valilerden bu konudaki görüşlerini belirten raporlar ister. Diyarbekir valisi Vecihi Paşa'ya ayrıca, Bedirhan Bey'in "uygunsuz hareketinin" (yani Musul valisinin ve Diyarbekir valisinin yanına gidip sadakatini bildirmemesinin) ve "civar kazaları tahrik etmesinin" padişaha karşı isyan ve muhalefetinden mi, yoksa başka bir nedenden mi ileri geldiğini özel olarak araştırıp rapor etmesini emreder.[16]

Vecihi Paşa hem bu emir gereğince, hem de Diyarbekir'e gelip sadakatini bildirmesini bir kez daha istemek üzere, valilik divanında görevli Yusuf Efendi'yi Bedirhan Bey'e gönderir. 1842 şubatının ilk haftasının sonlarında Cizre'ye varan Yusuf Efendi dönüşünde Vecihi Paşa'ya sunduğu 13 Şubat 1842 tarihli raporunda, Bedirhan Bey'le "iki üç defa" görüştüğünü belirterek, bu görüşmelerin içeriği konusunda özetle şunları aktarır:

• Bedirhan Bey "civar kazaları tahrik etmediğini", böyle bir şeyin kesinlikle söz konusu olamayacağını, bunun kanıtının dört beş seneden beri sunduğu hizmetler olduğunu, o hizmetleri nedeniyle kendisine miralaylık rütbesi verildiğini, "inşallah bundan sonraki hizmetlerinin ve tuttuğu yolun da görülmesiyle livalık [paşalık] rütbesine de nail olacağını" söylemiştir.[17]

---

[16] BOA 097, 13 M. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img180].

[17] Yusuf Efendi'nin raporunda çok kısa geçilen bu konu, Bedirhan Bey'in Yusuf Efendi eliyle Vecihi Paşa'ya gönderdiği mektupta, burada aktarılan ayrıntılarıyla yazılmıştır. Bak. BOA 097, 28 Z. 1257 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img188].

• Bedirhan Bey'in Diyarbekir valisi Vecihi Paşa'nın yanına gelmemesinin nedeni, "geldiği taktirde Mehmed Paşa'nın emriyle tutulup Dersaadet'e gönderilmekten veyahut başka bir nedenle herhangi bir ihanete uğrayacağından endişe etmesidir."

• Yusuf Efendi, Bedirhan Bey'in bu konudaki endişesini gidermek amacıyla, Diyarbekir'e gidip dönünceye kadar kendisinin Cizre'de rehin tutulmasını teklif eder. Ama Bedirhan Bey bunu kabul etmeyip, kendisi yerine ağabeyi Salih Bey'i Vecihi Paşa'nın yanına göndermeye karar verir ve Cizre tekrar Diyarbekir'e bağlanıncaya kadar Diyarbekir'e gelmesi konusunda bir daha ısrar edilmemesini ister.

• Ama Cizre'nin tekrar Diyarbekir'e bağlanması sağlanacak olursa, hem Diyarbekir'e gelecek, canla başla hizmet edecek ve vergilerinin tahsili konusunda elinden gelen her şeyi yapacak, hem de, "taltif edildiği takdirde bir kat daha güven duyup asker istihdam etmeye dahi gerek duymayacak"tır.

Görüşmenin içeriğini bu şekilde aktaran Yusuf Efendi, raporunun sonuna kendi izlenim ve önerisini de ekler: Eğer Cizre tekrar Diyarbekir'e bağlanmayacak olur ve Musul valisi de Bedirhan Bey'in üzerine yürüyecek olursa, "Bedirhan Bey de ona karşılık verecek ve kendi idaresinde bulunan kazaların ahalisi bundan zarar görecek ve devlet gelirlerinin tahsili büyük ölçüde aksayacaktır." Ama, eğer isteği yerine getirilecek olursa, "devlet bundan büyük fayda sağlayacaktır."[18]

Böylece, Bedirhan Bey'in ağabeyi Salih Bey 10 Şubat 1842 günü Yusuf Efendi'yle birlikte Diyarbekir'e hareket eder ve 17 gün kadar vali Vecihi Paşa'ya konuk olduktan sonra, 27 Şubat 1842'de Cizre'ye dönerken beraberinde Diyarbekir valisinden bir mektup ve arma-

[18] BOA 097, gurre-i M. 1258 (Yusuf Efendi'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img182].

ğanlar getirir. Vecihi Paşa Salih Bey'in başına "oraların usulüne uygun şekilde lâhûr şal sardırırken", Bedirhan Bey'e de "alâsından bir kılıç gönderip farklı biçimde taltif" eder.[19]

Vecihi Paşa Bedirhan Bey'e gönderdiği 27 Şubat 1842 tarihli mektubunda, kendisinin değil de Salih Bey'in gelmiş olması karşısında, "ha siz bizzat gelmişsiniz, ha kardeşiniz gelmiş, hepsi aynı şey" diyerek, bundan böyle Bedirhan Bey'e bu konuda ısrarda bulunmayacağını belirtip, bir anlamda bir anlaşma teklifinde bulunur. Şöyle:

• Sizin ve Cizre ileri gelenlerinin, Cizre'nin tekrar Diyarbekir'e bağlanması yönündeki dilekçeleriniz padişaha sunulmuştur, "Allah'ın izniyle onaylanacağı kesindir."

• Buna karşılık siz de, idarenizde bulunan Midyat, Hacıbehram ve Bohtan kazalarının işlerinin halledilmesine, "oralarda hiçbir uygunsuzluk çıkmamasına, ahali ve fukaraya fenalık gelmemesine" çaba gösterecek, "doğrulukla hizmete devam edecek" ve "padişahımızın rızasını elde etmeye" çalışacaksınız.

• Ayrıca, Cizre Diyarbekir'e bağlanıncaya kadar oranın vergilerini şimdilik Musul valisine teslim edeceksiniz ki, Musul valisinin bu konuda söyleyecek sözü kalmasın.[20]

Bedirhan Bey bu mektuba verdiği 13 Mart 1842 tarihli yanıtta, Vecihi Paşa'nın bu önerilerini kabul ettiğini bildirir.[21] Böylece, Bedirhan Bey Vecihi Paşa'ya karşı hiçbir ek taahhüt altına girmezken, Vecihi Paşa Midyat, Bohtan ve Hacıbehram'ın Musul'a bağlanmayacağına ve Cizre'nin de tekrar Diyarbekir'e iade edileceğine kefil olmuştur.

---

[19] BOA 097, 3 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img158].

[20] BOA 097, 15 M. 1258 (Vecihi Paşa'dan Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA 097\img177].

[21] BOA 097, 29 M. 1258 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img173].

Amêdiyeli İsmail Bey'in İsyanı

Vecihi Paşa ile Bedirhan Bey arasında bu yazışmalar yapılırken ve Erzurum valisi Diyarbekir valisiyle birlikte Bedirhan Bey'i, Erzurum'a gelip sadakat bildiriminde bulunması konusunda Han Mahmud'u ikna etmeye zorlarken, Musul'da zorunlu ikâmete tabi tutulmuş Behdinan beylerinden Amêdiyeli İsmail Bey Mart 1842 başında oradan kaçarak Cizre'ye sığınır ve Bedirhan Bey'den aldığı destekle önce Zaho'ya, ardından Amêdiye kalesine saldırır. Onun yaptığı bu çıkış Bedirhan Bey'in elini güçlendirir.

Hatırlanacağı gibi, Amêdiyeli İsmail Bey Soran beyi Revanduzlu Mir Muhammed'in yenilgisinin ardından Amêdiye'ye yönetici atanmış, kısa bir süre sonra isyan etmiş, 1838'de Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'ya teslim olup Bağdat'a yerleştirilmişti. İsmail Bey'in iddiasına göre, Ali Rıza Paşa teslim olması karşılığında ona, Amêdiye'ye tekrar yönetici yapılacağı vaadinde bulunmuş, ama verilen bu söz uzun süre tutulmamıştı. Nihayet, bu konuda Dersaadet'ten emir gelmiş, Bağdat valisi de Amêdiye'nin tekrar ona verilmesi için kendisini 1841'in kasım ayında Musul valisine havale etmişti. Musul'da dört ay kalan İsmail Bey "yüce devletin emrinin ve Bağdat valisinin iradesinin Musul'da etkisi olmadığını" ve "hayatının tehlikede olduğunu" görünce, Musul'dan kaçıp Bedirhan Bey'in yanına gelir.[22]

Bu gelişme üzerine, Han Mahmud'un ve kardeşlerinin Hoşap kalesine ve Bitlis'e saldırmalarının ardından bölge valileri ile Bedirhan Bey arasında yaşanarların neredeyse aynısı bu kez İsmail Bey konusunda yaşanır.

Musul valisi Mehmed Paşa, İsmail Bey (paşa) isyanının en başından beri Bedirhan Bey tarafından planlayıp örgütlediği iddiasın-

---

[22] BOA 098, tarihsiz (İsmail Bey'den Şeyh Tahir ve Şeyh Nurettin'e) [DVD:\BOA 098\img 1405 ve img1412]; BOA 097, 29 M. 1258 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img174].

dadır. Onun Musul'dan Cizre'ye kaçmasının hemen ardından Dersaadet'e yazdığı raporda, İsmail Bey'in başka bir yere değil de Bedirhan Bey'in yanına gitmiş olmasının tesadüf olmadığını söyler. Han Mahmud ve kardeşleri nasıl tıpkı "Mora gavurları gibi" (yani, bağımsızlıkları için isyan eden Yunanlılar gibi) Bedirhan Bey'in desteğinde isyan etmişlerse, İsmail Bey de Bedirhan Bey'in desteğinde "bağımsızlık davası güderek" isyan etmiştir. Bedirhan Bey'in tahrikiyle, hem kuzeydeki Kürtlerle, hem de Amêdiye aşiretleri ve Hakkâri ve Tiyari (Nasturi) taifesiyle birleşmeyi amaçlamaktadır.[23] Diyarbekir valisi Vecihi Paşa'ya gönderdiği bilgi notunda ise, Cizre'de Bedirhan Bey'le görüşen ve onun onayını alan İsmail Bey'in Zaho'ya saldırmayı planladığını belirtir. Bu iddiasına kanıt olarak, Bedirhan Bey'in İsmail Paşa'nın emrine "çok sayıda asker ve ne idüğü belirsiz insanlar ve para" vererek kardeşi Salih Bey'i ve Mir Sêvdin'i ve diğer bazı kişileri Zaho tarafına göndermiş olmasını ve onların da oradaki resmi görevlileri uzaklaştırıp Sendi aşiretini ayaklandırmış olmalarını gösterir.[24]

Tahmin edilebileceği gibi, Bedirhan Bey, "bunda benim bir dahlim yok" diyerek Musul valisinin bu iddialarını derhal reddeder. Bedirhan Bey'den aldığı mektubu özetleyerek Dersaadet'e aktaran Vecihi Paşa'nın yazdığına göre, Bedirhan Bey'in anlattığı öykü şöyledir: Musul valisinin kendisini öldürmeyi planladığını öğrenen İsmail Bey canını kurtarmak için çoluk çoğunu ve kardeşlerini Musul'da bırakarak firar edip Cizre'ye gelmiştir. Bedirhan Bey onu Vecihi Paşa'ya göndermek istemiş, ama o, "Ben Dersaadet'e Erzurum ve Trabzon üzerinden deniz yoluyla gideceğim" diyerek Erzurum'a doğru hareket etmiş, fakat yoldan dönüp Zaho'ya saldırmıştır.[25]

---

[23] BOA 097, 29 M. 1258 ve 28 S. 1258 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img174 ve img160].

[24] BOA 097, 15 S. 1258 (Mehmed Paşa'dan Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img167].

[25] BOA 097, 5 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img155].

Bedirhan Bey, Han Mahmud konusunda Erzurum valisinin kendisine yönelik suçlamalarını nasıl yanıtladıysa, Mehmed Paşa'nın ithamları karşısında da kendisini aynı şekilde savunur. Vecihi Paşa'ya yazdığı 21 Nisan 1842 tarihli mektupta, önce, İsmail Bey'i Osmanlının ağzıyla, "münafıklıkla" ve "uygunsuzluk yapmakla" suçlar, ardından Erzurum valisinin Han Mahmud konusunda kendisine yönelttiği suçlamalara atıfla, hem Halil Kâmilî Paşa'ya hem de Mehmed Paşa'ya meydan okur:

> Eğer Han Mahmud ve İsmail Paşa'nın uygunsuzluklarından bilgim ve haberim var ise ve onlarda bir kâğıdım ve adamım bulunur ise ve bunu tanıklarla ispat ederler ise, o zaman hakkımdan gelinmesini bu komutanlara defalarca yazdım. Ama ... sözlerime inanmadıkları anlaşılıyor.[26]

Ve, Vecihi Paşa'nın Cizre'nin tekrar Diyarbekir'e bağlanmasını mutlaka sağlayacağı konusundaki taahhüdünü hatırlatarak, "o sözünüzün gereği yerine getirilirse İsmail Bey meselesi de çözülür" demeye getirir. Ama bunu, "Yoksa her şeyden elimi ayağımı çekerim, ne haliniz varsa görürsünüz" anlamına gelen bir tehdit eşliğinde ifade eder:

> ... bendeniz, şu anda, üç komutan hazretlerinin hükmü altında bulunuyorum. Gerek Erzurum ve gerekse Musul komutanlarına ne kadar hizmet edersem edeyim, kendimi bu uğurda ne kadar telef edersem edeyim, yine onların öfkelerinden kurtulamayacağım. (...) Üç komutana birden hizmet etmek benim gücümü aştığı gibi, böyle bir görevim de yoktur. (...) Zat-ı devletleriniz Cizre kazasının Diyarbakır eyaletine bağlanmasını bundan önce Der-i Aliyye'ye [İstanbul'a] yazmıştınız. (...) Eğer ... bu konuda izin verilmediyse, lütfedip durumu bana bildiriniz. O durumda ocağımı çoluk çocuğumla birlikte Diyarbekir'e taşıyacağım, çünkü Erzurum ve Musul komutanları hakkımızda mak-

---

[26] BOA 098, 9 Ra. 1258 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 098\img1424].

> satlı konuşan kişilerin sözlerine kulak verip adımızı isyancıya çıkartacaklarına, selâmeti Diyarbekir'e taşınmakta aramak hem bir zorunluluk hem de daha ehven bir yoldur.[27]

İlginç ve önemli olan, Bedirhan Bey'in bu mektubu, "Han Mahmud Meselesi"nin halledilmesi için kendisine yetki verilmesini talep eden mektubuyla birlikte göndermiş olmasıdır; her iki mektubun da tarihi 21 Nisan 1842'dir. Verilen mesaj aynıdır: "Sorunları ancak beni muhatap alarak, benimle birlikte çözebilirsiniz."

Vecihi Paşa Bedirhan Bey'in bu mektubunu, telaşlı ve yatıştırıcı bir dille şöyle yanıtlar:

> Cizre meselesi Allah'ın izniyle bitmiş ve Diyarbekir'e bağlanmak üzeredir. Ancak bazı nedenlerle ilgili emir henüz gelmemiş ise de, Allah'ın izniyle bugünlerde gelecektir. (...) şu anda size iyi gözle bakıp teveccühümüze layık gördüğümüz açıktır. (...) Gerçi, belirttiğiniz gibi, hem bize hem de Erzurum ve Musul valilerine hizmet etmenin ... kaldırılabilir bir durum olmadığı aşikâr olsa bile, Erzurum komutanı hazretlerinin size yönelik hiçbir şeyi yoktur.[28]

Erzurum valisi Halil Kâmili Paşa'nın "Han Mahmud meselesi" konusunda Bedirhan Bey'e yönelik iddiaları nasıl tümüyle doğru çıktıysa, Musul valisi Mehmed Paşa'nın İsmail Bey isyanı konusundaki iddiaları da doğru çıkar.

İsmail Bey 1842 martının ortalarında Zaho'ya saldırır. Bu saldırısının hemen öncesinde, Zaho'nun Abdi Ağa ve Yusuf Mesti gibi ileri gelenlerine toplu bir tehdit mektubu göndererek desteklerini ister:

> Perşembe günü seher vaktinde askeri birliklerle beraber Zaho adlı yere yöneleceğim biline ve umulur ki, bu defa hizmet edersiz ve bunun size ve din ve dünyamıza faydası ola. Eğer bu defa da hizmet etmekte kusur yapılır ise çoluk ve çocuğunuzun vebal ve günahı size ait

---

[27] Aynı yerde.

[28] BOA 098, 27 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA 098\img1431].

olacaktır; artık gerisini siz düşünün. Düşünmeyecek olursanız bizden şikâyet etmeniz abes olur.[29]

İsmail Bey'in Zaho'ya saldırması üzerine Musul valisi, yeğeni Mustafa Paşa komutasındaki bir askeri birliği oraya gönderirken, Bedirhan Bey'in hasmı, Hacıbehramın eski miri Said Bey'i de bir miktar askerle harekete geçirir. Bunu haber alan Bedirhan Bey Diyarbekir valisini uyarınca, Vecihi Paşa bir yandan Bedirhan Bey'i yatıştırmak üzere ona, "Cizre'nin Diyarbekir'e bağlanması konusundaki dilekçene yanıt gelmek üzere, sakın padişahın rızasına aykırı bir şey yapmayasın" diyen bir mektup gönderirken, Musul valisine de ayrı bir mektup yazarak, Said Bey'in olası provokasyonlarını engellemesini ister.[30]

Üzerine asker sevk edilen İsmail Bey nisan ayı başlarında asıl hedefi olan Amêdiye kalesine yönelir. Civardaki Kürt aşiretleri ve Amêdiye mütesellimi ve kale komutanı Ali Bey de ondan yanadır. Ali Bey bir gece, İsmail Bey'in 700-800 kadar askerini kaleye alır. Kaleyi korumakla görevli 250 kadar asker iç kaleye çekilip birkaç gün direnirlerse de, sonunda hepsi katledilerek kale ele geçirilir. O arada İsmail Bey, yanındaki beş altı bin kadar Kürt askeriyle Musul'a doğru ilerler.[31] İsmail Bey'in bu ilerleyişin öyküsü kendi anlatımıyla şöyledir:

> On gün içinde Amêdiye, Kameri, Şeho ve Celek kalelerini fethettim. (...) [Ardından] Elkuş kazasını da fethedip Kûh-ı Maklûb'a kadar ne kadar köy varsa hepsini yağmalayıp ahalisini katlettim ve bazılarını esir aldım. Akra kalesini dahi fethedip oraya emîr tayin ettim.[32]

---

[29] BOA 097, tarihsiz (İsmail Bey'den Zaho ileri gelenlerine [DVD:\BOA 097\img196].

[30] BOA 097, 23 S. 1258 (Vecihi Paşa'dan Bedirhan Bey'e) ve 23 S. 1258 (Vecihi Paşa'dan Mehmed Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img165 ve img161].

[31] BOA 098, 15 Ra. 1258 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e); BOA 097 5 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e).

[32] BOA 098, tarihsiz (İsmail Bey'den Şeyh Tahir'e ve Hoşnad Bey'i Mehmed Bey ile Erbil naibi İbrahim Efendi'ye) [DVD:\BOA 098\img1405 ve img1412].

Fakat Musul valisinin, yeğeni Mustafa Paşa'yı iki tabur askerle üzerine göndermesi üzerine Musul'a ulaşamaz. Vecihi Paşa'nın raporuna göre, İsmail Bey'in üzerine sevk edilen askerler arasında eski Hacıbehram miri Said Bey komutasındaki birlikler de vardır. Böylece, Musul valisinin askerleriyle İsmail Bey'in askerleri arasında gelgitlii çatışmalar başlar. Bazen bir tarafın, bazen öbür tarafın üstün geldiği bu çarpışmalarda İsmail Bey'in avantajı, Amêdiye kalesini elinde tutuyor olmasıdır. Yenik düştüğü her seferinde kaleye çekilip tekrar güç toplayarak karşı saldırıya geçebilmektedir.[33]

Wadie Jawaideh, Amêdiye kalesinin savunulması sırasında İsmail Bey'in Nasturi patriği Mar Şamun'dan yardım istediğini, patriğin önce üç bin kişilik bir kuvvet gönderdiğini, ancak Musul valisinin uyarısı üzerine bu kuvveti geri çekmek zorunda kaldığını yazıyor.[34] Bu durum, İsmail Bey'in Hakkari beyliğinin güneyindeki Tiyari bölgesinde yaşayan Nasturilerle ilişkisi olduğunu gösterir. Nitekim, Musul valisi Dersaadet'e yazdığı raporlarda sürekli, İsmail Bey'in "Tiyari taifesiyle" birlikte hareket ettiğini söyler. Eğer öyleyse, bu olgu iki noktaya açıklık getirebilir. Birincisi, Nasturi patriği Mar Şamun'la ve Nasturi aşiretleriyle arası bozuk olan Hakkari beyi Nurullah'ın İsmail Bey'in destek çağrısına niye yanıt vermediğini. İkincisi, Mar Şamun'un üç bin adamını geri çekmesine muhtemelen çok öfkenmiş olan İsmail Bey'in 1843 yazındaki Nasturi katliamına neden destek verdiğini.

Amâdiyeli İsmail Bey'in isyanı devam ederken Osmanlıyı ve özel olarak da Musul valisi Mehmed Paşa'yı uğraştıran başka bir mesele de, Anze bedevilerinin şeyhi Safuk'un yarattığı sorunlar olur. Anze bedevileri şeyh Safuk'un liderliğinde, büyük ve dağınık bir aşirettir. Sık sık talan ve yağmaya başvuran, sabit bir yurdu olmayan bu aşiret üzerine asker sevk edildiği her seferinde kâh Bağdat'a, kâh Musul'a, kâh Rakka'ya çekilerek, bir ucu Şam'a uzanacak

---

[33] BOA 098, 5 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) ve BOA 098, 15 Ra. 1258 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e).

[34] Jawadieh 2007, 30.

şekilde yer değiştirerek, Osmanlı için sürekli sorun yaratmaktadır.[35] 1841 yılında Bağdat ve Musul taraflarında çok sayıda yere saldırmış olan Safuk tekrar hareketlenmiştir. Bu durumdan kaygılanan Musul valisi, elindeki kuvvetlerin bir kısmını Safuk'u kontrol altında tutmak için ayırmak zorunda kalır. Mehmed Paşa'nın iddiasına göre, Bedirhan Bey Safuk'la da temas kurmuş, onu da kışkırtmaktadır.[36] Vecihi Paşa Mayıs 1842 başında Safuk'a bir mektup yazarak, Bağdat valisinin "görüş ve iradelerine uygun hal ve harekete gayret etmeniz hakkınızda hayırlı olacaktır. Göreyim seni, [padişahın] rızasına aykırı hiçbir hal ve hareketin meydana gelmemesine dikkat eyleyesin" diyerek uyarır.[37]

İsyan, İsmail Bey'in Musul valisinin kuvvetleri karşısında daha fazla direnemeyip Cizre'ye geri dönmesiyle Mayıs 1842 ayının ilk haftası içinde sona erer. Anlaşıldığı kadarıyla, İsmail Bey 1845 yılına kadar Bedirhan Bey'in yanında kalıp ona destek verir. Austen Henry Layard'ın yazdığına göre, 1845 yılının ilk yarısında bir zaman Amêdiye kalesini bir kez daha ele geçirmeyi başarır, ama Osmanlı askerlerinin kale duvarının altından bir tünel kazarak yaptıkları ani bir baskınla yakalanıp Musul'da hapsedilir.[38] Haziran 1845'te, kardeşiyle birlikte Rumeli tarafına sürgün edilmesine karar verilir.[39]

Amâdiyeli İsmail Bey'in isyanı konusunu bitirirken, son bir nokta üzerinde durmak aydınlatıcı olabilir. Bu son nokta, Bedirhan Bey'in direnişinin niteliği ve amacıyla ilgilidir.

---

[35] BOA 097, 17 Ra. 1258 (Meclis-i Vâlâ kararları). Safuk hakkında geniş bilgi için örneğin bak. Layard 2000, 73-83, 90-92.

[36] BOA 097, 29 M. 1258 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img175].

[37] BOA 098, tarihsiz (Vecihi Paşa'dan Safuk'a).

[38] Leyard 2000, 121.

[39] BOA belge özetleri, "İsmail Paşa", 20 C. 1261.

İsmail Bey Nisan 1845 başında Amâdiye kalesini ele geçirdikten sonra, civardaki Kürt beylerine, aşiret ağalarına ve şeyhlere mektuplar göndererek desteklerini almaya, onlarla ittifak kurmaya çalışır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, bu karşılıklı yazışmalardan bugüne ulaşabilmiş 13 Farsça mektup var.[40] İsmail Bey Zaho ve Amêdiye saldırılarını Cizre'ye gidip Bedirhan Bey'le görüştükten sonra gerçekleştirmiştir. Amâdiye kalesini ele geçirdikten sonra geniş bir ittifak arayışı içine girmesi, onun bu politikasının, Bedirhan Bey'in izlediği ittifak politikasının bir parçası olabileceğini akla getiriyor. Özellikle, Soran beyi Mir Muhammed'in 1830'lardaki isyanı sırasında hasım hale geldikleri Mir Muhammed'in kardeşi Resûl Bey'e mektup yazması ve açık destek niteliğinde olmasa bile ondan yanıt alması bunun bir işareti olarak görülebilir. Bu mektup, İsmail Bey'in (ve, dolayısıyla, belki Bedirhan Bey'in de) direnişinin amacına dair bir fikir vermesi bakımından da ilginçtir.

Söz konusu mektup, İsmail Bey'in daha önce göndermiş olduğu mektuba Resûl Bey'in verdiği yanıttır. İsmail Bey'in özgün mektubu elimizde olmasa bile, Resûl Bey'in o mektuba verdiği yanıtın hemen başında yaptığı özetlemeden, İsmail Bey'in ona ne yazdığını öğrenebiliyoruz. Bu özetleme şöyledir:

> Amâdiye ve diğer yerlerin fethedildiği ve Ali Bey ve Zibari ağalarının reşadetlerini [hak yolunda yürüdüklerini] ve bu hususun *Kürdistan gayreti* olup bizim tarafımızdan da gereken gayret gösterilerek herhangi bir kusur ve gevşeklik gösterilmemesini söyleyen mektubunuzu aldık. Ayrıca, mektubu getiren kişinin, bundan sonra tarafların güçlü

[40] Zamanında Osmanlıca'ya çevrilmiş oldukları için, bunlardan beşini okuyabilmek mümkün oldu. 1840'lı yılların Farsça'sıyla yazılmış diğerlerini çevirtme olanağım olmadı. Bunları, ilgilenen araştırmacılar için kitap ekindeki DVD'ye yerleştirdim (DVD:\098\ içinde). Osmanlıca çevirisi olanlar: img1405, img1411, img1412. Farsça olanlar: img1409, img1414, img1415, img1417, img1418, img1419-20, img1422, img1423.

bir ittifak içine girerek uygun ve doğru görüşler yönünde iş yapmalarına dair sözlü ifadelerini dinledik.[41]

Mektubu getiren kişinin sözlü olarak aktardığı mesaj kendi başına önemli: "... tarafların uygun ve doğru görüşler etrafında güçlü bir ittifak oluşturmaları." Daha da önemlisi, bu ittifakın amacının ne olacağı: "Kürdistan gayreti". Yani, günümüz Türkçe'siyle, "aziz ve kutsal olan Kürdistan'ın içinde bulunduğu durumu karşı koyuş".[42] İsmail Bey'in Bedirhan Bey'den ayrı hareket etmediği, onun desteği ve onayıyla isyan ettiği göz önüne alındığında, bu sözlerin o tarihlerde Bedirhan Bey'in liderliğinde oluşmuş ve oluşmakta olan Kürt beyleri ittifakının amacını yansıttığı düşünülebilir.

Bölge Valileri Arasındaki Görüş Ayrılıkları

1841-1842 yıllarında bölgede görev yapan üç vali (müşir) arasında "Bedirhan Bey politikası" konusunda, bir yanda Musul valisi İnce Bayrataroğlu Mehmed Paşa ve Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa, öte yanda Diyarbekir valisi Vecihi Paşa olmak üzere keskin bir ayrılık ve çekişme olduğu görülüyor. Kuşkusuz kişisel rekabetten kaynaklanan yönleri de olan bu kamplaşmanın asıl kaynağı, İstanbul'da, birbirlerine halef ve selef olan Mehmed Rauf Paşa ile İzzed Mehmed Paşa etrafında oluşmuş hiziplerin iktidar mücadelesidir. Söz konusu üç bölge valisi, bu iktidar mücadelesinin –Bedirhan Bey politikası bağlamında– bölgedeki uzantılarıdır.

Başkent İstanbul'daki iki hizip arasında cereyan eden iktidar mücadelesinin Kürdistan boyutunu, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Umumî, Meclis-i Has kararları, Sadrazam tezkereleri ve Sultan Abdülmecid'in ilgili konulardaki nihai iradeleri olarak, aşağıda ayrıca

---

[41] BOA 098, tarihsiz (Resûl Bey'den İsmail Paşa'ya) [DVD:\BOA 098\img1411]. İtalikler bana ait.

[42] *Gayret:* 3. *esk.* Kutsal sayılan şeylere yabancıların saldırmasını görmekten doğan dayanamama duygusu (www.tdkterim.gov.tr/bts).

ele alacağız. Burada, üç bölge valisinin özellikle "Cizre Meselesi"ne ilişkin görüş ayrılıklarını ve farklı politika önerilerini topluca ele almak, Dersaadet'te yürüyen iktidar mücadelesinin izlenmesini kolaylaştıracaktır.

Kürdistan'daki beyliklerin özerkliklerine son verip beylik düzenini yok etmek üzere 1835'te Reşid Mehmed Paşa komutasında başlayan Kürdistan'ın fethi (işgali), 1839'daki Nizip yenilgisiyle sekteye uğrayarak yarım kalmıştır. 1840-1846 döneminin bütün bölge valilerinin temel görevi, işgali yarım kalmış bu coğrafyada beylikleri, özellikle de Bedirhan Bey'i, kontrol altına alarak bölgede istikrar sağlamak ve yarım kalan işgali tamamlayacak son darbeye kadar Osmanlıya yeterince güçlenmesi için zaman kazandırmaktır. Bölge valileri, kısmen işgal edilmiş ve daha da edilecek bir ülkenin sömürge valileridir.

Valiler arasında bu göreve ve işleve ilişkin herhangi bir ayrılık elbette söz konusu değildi. Kürt beylerine ve genel olarak Kürtlere bakış açılarında (Kürt algılarında) da bir farklılık söz konusu değildir:

• *Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa'ya göre:* "[Kürt beyleri] sözleri ile yaptıkları birbirini tutmaz, vahşi yaradılışlı adamlardır."

• *Musul valisi Mehmed Paşa'ya göre:* "[Cizre-Bohtan beyliğinin] ahalileri kötü huylu oldukları için kötülüğe yatkındırlar."

• *Diyarbekir valisi Vecihi Paşa'ya göre:* "Kürt taifesi ve aşiretleri beyinsiz ve kötülüğe meyilli adamlardır, söyledikleriyle yaptıkları birbirini tutmaz."

• *Bağdat valisi Necib Paşa'ya göre:* "Kürtlerin çoğunluğu, devlet şöyle dursun, yüce Rabbi bile tanımayan, azgın ve asi eşkıya ve yol kesen güruhudur."

Kürtler için yapılan bu karakter tanımlamaları Dersaadet'e gönderilen resmi raporlarda sık sık tekrarlanabildiğine göre, Dersaadet'in de Kürtlere bakışı böyleydi.

Üç bölge valisi arasındaki ayrılık, Bedirhan Bey'in direnişinin amacı ve izlenecek politika konusundadır ki, bu konudaki iki farklı

yaklaşım Dersaadet'te de vardır. Dersaadet'in bölge valilerinden yanıtlamalarını istediği soru şuydu: Bedirhan Bey'in direnişinin ve diğer Kürt beylerini tahrik etmesinin altında yatan asıl neden nedir? Diğer Kürt beyleriyle kurduğu gizli ittifakla padişaha karşı bir isyan ve muhalefet mi örgütlemektedir, yoksa bu direniş başka bir nedenden mi ileri gelmektedir? Bu sorunun yanıtı, bölgede istikrarın sağlanması için nasıl bir politika izleneceğini belirleyecektir. Şiddete başvurarak mı, yoksa "güzellikle" mi?

Osmanlıyı böyle bir ikilemle karşı karşıya bırakan, Bedirhan Bey'in izlediği diyalog kapılarını kapamamaya özen gösteren, diplomasiye ağırlık veren, gerçek niyet ve amacını açık etmeyen politikasıydı. Osmanlının Nizip savaşında yediği darbeyle askeri bakımdan içine düştüğü çaresizlik Bedirhan Bey'in böyle bir politika izlemesine imkân veriyordu. Osmanlı için, Han Mahmud'unki ya da Amediyeli İsmail Bey'inki gibi yerel direniş ve isyanları bastırmak sorun değildi. Sorun, Bedirhan Bey'in bu yerel direniş ve isyanlara arka çıkması ve kurduğu ittifak sayesinde seferber edebileceğine inanılan 20-30 bin kişilik Kürt ordusuydu. O nedenle, bölgede istikrar sağlamanın önündeki en büyük engel Bedirhan Bey'di. Bu engel şiddet kullanılarak mı, yoksa Bedirhan Bey bir şekilde ikna edilip yatıştırılarak, "güzellikle" mi aşılacaktı? Eğer Bedirhan Bey'in direnişinin altında padişaha isyan ve muhalefet niyeti yatıyorsa, ona göre bir politika izlemek ve koşullar uygun olduğunda şiddete başvurmak gerekecekti. Tersi durumda ise, Bedirhan Bey'in olası diğer "rahatsızlıklarını" ortadan kaldırıp onu tatmin etmenin yollarını bulmak gerekecekti.[43]

Musul valisi Mehmed Paşa ile Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa için durum hiçbir incelikli tahlile gerek bırakmayacak kadar açıktı: Bedirhan Bey'in niyeti, diğer Kürt beyleriyle ittifak halinde bir punduna getirip Van kalesini de ele geçirerek Kürdistan'da büyük bir isyan çıkarmaktı. Bunların amacı, bağımsız/özerk bir Kürdistan'dı.

---

[43] Vecihi Paşa'nın ikilemi bu şekilde formüle edişi için bak. BOA 097, 13 M. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img180].

Han Mahmud ve İsmail Bey gibilerinin yaptıkları direniş ve isyanların hepsi bu genel planın parçalarıydı. O nedenle, Bedirhan Bey'in Kürdistan'daki varlığı, her ne yoldan olacaksa, ortadan kaldırılmalıydı. İki valinin bu tezi savunmakta kişisel çıkarları da vardı. Hafız Mehmed Paşa'nın Erzurum valiliği sırasında Bedirhan Bey aracılığıyla Osmanlıya sadakatini bildirmiş olan Han Mahmud, Hafız Paşa'nın görevden ayrılmasının hemen ardından Hoşap kalesini ele geçirip Bitlis'e saldırarak Halil Kâmilî Paşa'nın prestijine ağır bir darbe indirmişti. Musul valisi Mehmed Paşa ise, "Cizre Meselesi"ni büyük bir olay haline getirerek önünü tıkayan ve ta baştan beri husumet beslediği Bedirhan Bey'e diş bilemekteydi.

Vecihi Paşa, bu iki validen farklı olarak, "Bedirhan Bey'in padişaha herhangi bir isyan ve muhalefetinin söz konusu olmadığından, yapıp ettiklerinin sadece Musul valisiyle aralarında eskiden beri yaşadıkları şeylerden ileri geldiğinden" emindi.[44] Bu görüşünü iki temel varsayıma dayandırıyordu. Bunlardan birincisi, "Kürtlerin karakteri" konusunda diğer bölge valileriyle paylaştığı analizi bir adım daha ileri götürerek, Kürtlerin isteseler bile muhalefet edemeyecekleri, çünkü muhalefet etme yeteneğinden yoksun oldukları varsayımıydı.

> Kürtler beyinsiz adamlar oldukları için, bunlara sadık insanlar denilemeyeceği gibi, devlete muhalefetleri de söz konusu olamaz; böyle bir şey yapmak zaten ellerinden gelmez.[45]

Vecihi Paşa, Kürtlerin karakteri konsundaki bu temel varsayımından hareketle, bazılarının ya Bedirhan Bey gibi birtakım endişelere kapıldıkları için, ya da diğerlerinin yaptığı gibi, valileri korkutup kendilerine çıkar temin etmek için, etrafı tahrik ettiklerine inanmaktaydı. Bedirhan ile müttefiklerinin yapıp ettiklerinin açıklaması buydu.

Vecihi Paşa'nın ikinci temel varsayımı, Bedirhan Bey'in "uygunsuzlukları"nın başlangıç noktasının "Cizre Meselesi" olduğudur.

---

[44] Aynı yerde.

[45] BOA 097, 3 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img158].

Cizre Musul valisi Mehmed Paşa'ya bağlanmamış olsaydı, Bedirhan Bey hiçbir sorun yaratmadan, devlete eskiden olduğu gibi sadakatle hizmet etmeye devam edecekti. Vecihi Paşa, Bedirhan Bey'in, her ne kadar inkâr ediyorsa da, diğer Kürt beyleriyle ittifak halinde olduğunu kabul etmekle birlikte, bunu "isyan ve muhalefet" amacıyla değil, Musul valisinin yarattığı tehdide karşı kendisini güçlendirip koruyabilmek için yaptığına inanmaktaydı. Öyleyse, yapılması gereken tek şey, Cizre'yi tekrar Diyarbekir eyaletine bağlayıp Bedirhan Bey'in endişe ve güvensizliğine son vermekti.[46]

Vecihi Paşa, Cizre'nin ve diğer nahiyelerin İran'ın olası bir tehdidine karşı, askeri nedenlerle Musul'a bağlanması gerektiği görüşünü de saçma bulmaktaydı, çünkü öyle bir tehdit "yalnız Cizre veya Musul'u ilgilendirmekle kalmayıp, devlet tarafından bir bütün olarak icabına bakılması gereken bir sorun olacaktı."[47]

Vecihi Paşa, Bohtan, Hacıbehram ve İşti nahiyelerinin eskiden olduğu gibi Diyarbekir'e bağlı olmaya devam etmeleri ve Cizre'nin de tekrar bu eyalete iade edilmesi gerektiği konusundaki görüşünde yalnız değildir. Bedirhan Bey'i tanıyan eski bölge valileri Hafız Mehmed Paşa ile Zekeriya Paşa da onunla aynı görüşü savunmaktaydılar.[48] Bedirhan Bey sorunu, Cizre'nin tekrar Diyarbekir'e bağlanmasıyla "güzellikle" ve kolayca çözülebilecek bir sorunken, bunu Bedirhan Bey'in bölgedeki varlığına son vererek çözmeye kalkışmak kaçınılmaz olarak onu şiddete başvurmak zorunda bırakacağı gibi, devlet de gereksiz ve zamansız bir savaşı göze almak zorunda kalacak, çok kan dökülecekti.[49]

Ama Vecihi Paşa, diğer iki bölge valisinin görüşlerini ve Dersaadet'teki Mehmed Rauf Paşa hizbinin eğilimlerini de dikkate ala-

---

[46] Aynı yerde.

[47] BOA 097, 13 M. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img180].

[48] BOA 097, tarihsiz, (Zekeriya Paşa ile Hafız Mehmed Paşa'nın Sadrazam'a ayrı ayrı verdikleri raporlar) [DVD:\BOA 097\img191 ve img199].

[49] BOA 097, 13 M. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e); ve tarihsiz (Zekeriya Paşa'dan Sadrazam'a) [DVD:\BOA 097\img180 ve img191].

rak, Cizre'nin tekrar Diyarbekir'e bağlanmasının "denenmesi gereken ilk seçenek" olmasını, böylece Bedirhan Bey'in gerçek niyetinin "padişaha isyan ve muhalefet" olup olmadığının sınanmasını önermekteydi:

> Bedirhan Bey'in, [Cizre'nin Diyarbekir'e bağlanması] durumunda dahi [diğer Kürt beyleriyle] ittifak edip uygunsuzluk yapmakta ısrar etmesi halinde (...) sadece Cizre değil, Bohtan ve Hacıbehram kazaları da ... Musul'a ilhak edilir. (...) o arada, bir taraftan zor kullanma hazırlıkları da yapılarak, kahredici bir kuvvetle icabına bakılır.[50]

Nisan 1843 ortalarında sadrazamlık bütün bölge valilerine, Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'nın görevinden azledilip Şam'a atandığını, onun yerine Bağdat valiliğine eski Şam valisi Hacı Necib Paşa'nın getirildiğini bildirir.[51] Diyarbekir valisi Vecihi Paşa, Musul valisi Mehmed Paşa'nın en güçlü destekçilerinden biri olan Ali Rıza Paşa'nın görevinden azledilmesini "büyük isabet" diyerek sevinçle karşılar. Ona göre, bir adım daha atılması gerekmektedir; Mehmed Paşa'nın da azledilmesi "artık bir farz" olmuştur.[52]

Bu durum karşısında ve savuna geldiği politikalar doğrultusunda, Vecihi Paşa Dersaadet'e şu karar önerilerinde bulunur:[53]

- Musul valisi Mehmed Paşa'nın da görevinden azledilmesi;
- Musul'un valilik statüsünden çıkartılıp Bağdat valiliğine bağlı bir kaymakamlık haline getirilmesi;

---

[50] BOA 097, 3 Ra. 1258 ve 5 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img158 ve img155].

[51] BOA 098, 11 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e gönderilen raporun başındaki "yüksek irade" özeti) [DVD:\BOA 098\img1428].

[52] BOA 098, 11 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 098\img1427 ve img1428].

[53] BOA 098, 11 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 098\img1428].

• Musul'a, yeni Bağdat valisi Necib Paşa'nın uygun göreceği bir kaymakamın atanması; bu atama zaman alacaksa, kendi maiyetinde çalışan görevliler arasından geçici bir kaymakam tayini;[54]

• Görevinden azledilen Musul valisi Mehmed Paşa'nın güvenliği sağlanarak Musul'dan çıkartılıp Diyarbekir/Cizre tarafına getirtilmesi;

• Mardin ve çevresinin Musul'dan alınarak eskiden olduğu gibi Diyarbekir'e bağlanması;

• Cizre kazasının tekrar Diyarbekir'e bağlandığına dair, öneri olarak kaleme alıp ilişikte gönderdiği "irade taslağı"nın onaylanarak kendisine gönderilmesi.[55]

Vecihi Paşa, Mehmed Paşa'dan tamamıyla kurtulmak ve Bedirhan Bey'e verdiği sözü (Cizre'nin Diyarbekir'e bağlanacağı sözünü) yerine getirmek için bütün koşulların olgunlaştığından emindir. Yaptığı önerilerin ele alınacağı ilk Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Umumî (Yüksek Danışma Meclisi) toplantılarının ardından, beklediği "padişah iradesi"nin eline ulaştığını Bedirhan Bey'e müjdeleyeceği günü beklemektedir.

Dersaadet'te İktidar Kavgası ve Bedirhan Bey Meselesi

"Cizre Meselesi", 1842'nin nisan sonundan ekim sonuna kadar bir dizi Meclis'i Vâlâ, Meclis-i Ummî ve Meclis-i Has (Bakanlar Kurulu) toplantılarından sonra ancak altı ayda kesin karara bağlanabilir ve bu karar hiç de Vecihi Paşa'nın umduğu gibi çıkmaz.

Vecihi Paşa'nın karar önerilerini ele alan ilk Meclis-i Vâlâ toplantısı nisan sonunda (29 Nisan 1842'den birkaç gün önce) yapılır.

---

[54] Vecihi Paşa'nın kendi maiyetindeki görevliler arasından önerdiği Musul kaymakam adaylarının listesi için bak. BOA 098, 11 Ra. 1258 [DVD:\BOA 098\img1406].

[55] Bu "irade taslağı"nın metni için bak. BOA 097, 5 Ra. 1258 (DVD:\BOA 097\img197].

Üyelerin çoğunluğu Vecihi Paşa'nın önerilerini benimser. Meselenin Meclis-i Umumî'de bir kez daha görüşülmesi istemiyle alınan kararlar özetle şöyledir:

• "Cizre kazasının Diyarbekir'e bağlanmasıyla, her şeyden önce şu Bedirhan Bey'in güven duymasının sağlanması";

• Bu kararın "Musul valisi hazretlerine, onu kırmayacak biçimde yazılarak bildirilmesi."[56]

Fakat 4 Mayıs 1842 günü toplanan Meclis-i Has, Meclis-i Vâlâ'nın aldığı bu iki kararı onaylamayıp meselenin karara bağlanmasını ileri bir tarihe erteler. Bunda, muhtemelen Meclis-i Vâlâ toplantısının hemen ardından sadrazama sunulmuş imzasız (ama besbelli ki etkili bir çevrenin görüşünü yansıtan) bir raporun etkili olduğu anlaşılıyor. Bu raporda şöyle denmektedir:

> Musul valisinin nüfuzunun zarar görmemesi bakımından ve bir de Bağdat valisinin değişmesi dolayısıyla kendisini ürkütmemek düşüncesiyle, Cizre meselesinin ertelenmesi de hatıra gelmektedir. Eğer bu konunun karara bağlanması ileri bir tarihe atılacak olursa, Bedirhan Bey'in bir ölçüde kanmasını sağlamak için, zannımca, gecikme nedeninin kendisine daha ileri bir tarihte bildirilmesi gerekir.[57]

Bu raporun da etkisiyle olsa gerek, Meclis-i Has şu kararları alır:

• Musul valisi ile Diyarbekir valisi arasındaki görüş farklılıklarının açıklığa kavuşturulması için "Cizre Meselesi"ne ilişkin kararın ertelenmesi;

• Konunun incelenmesi için olay yerine uygun bir görevlinin gönderilmesi;

• Vecihi Paşa'nın Bedirhan Bey'i ikna etmek amacıyla kaleme aldığı "yüksek irade" taslağının gönderilmesi, ama bu yazıya

---

[56] BOA 097, 17 Ra. 1258 (Meclis-i Vâlâ mazbatalan) [DVD:\BOA 097\img194-195].

[57] BOA 098, tarihsiz (Sadrazam'a sunulan imzasız rapor) [DVD:\BOA 098\img1407].

"Cizre konusunda ne yapılacağına bakılmaktadır" biçiminde bir ibarenin eklenmesi;

• Yeni atanan Bağdat valisinin yolu Musul'dan geçeceği için, durum ayrıntılı olarak kendisine yazılarak, Musul'a vardığında durumu inceleyip vardığı sonucu bildirmesinin istenmesi.[58]

Fakat Sultan Abdülmecid bu kararları onaylamakla birlikte, Vecihi Paşa'nın Cizre'nin derhal Diyarbekir'e bağlanması ve Musul valisinin derhal görevden alınması konusundaki ısrarının dikkate alınarak, bu önerilerin bir kez daha etraflı şekilde değerlendirilmesini emreder.[59]

Bir sonraki Meclis-i Vâlâ toplantısı Mayıs sonunda (muhtemelen 26 ve 27 Mayıs 1842'de) yapılır. O arada, epey bir süre önce, inceleme yapması için Kürdistan'a gönderilmiş olan Faik Efendi dönmüş ve yazılı raporunu sunmuştur.[60] Faik Efendi bu raporunda Vecihi Paşa'nın görüşlerine katılarak, Cizre'nin Diyarbekir'e bağlanmasını ve Musul valisinin görevden alınmasını savunmaktadır.[61]

Meclis-i Vâlâ bu raporu da dikkate alarak ve Vecihi Paşa'nın önerilerinin dayandığı gerekçeleri neredeyse kelimesi kelimesine tekrar ederek, şu kararları alır:

• Cizre ve Mardin kazalarının tekrar Diyarbekir'e bağlanmasına;

• Musul'un geçici olarak Diyarbekir'e bağlanmasına;

• Yeni Bağdat valisinin görev başı yapması daha iki üç ay alacağı için, o zamana kadar Musul'a geçici kaymakam atanmasına;

---

[58] BOA 097, 22 Ra. 1258 (Sadrazam tezkeresi) [DVD:\BOA 097\img150-151].

[59] Aynı yerde (Padişah iradesi).

[60] Faik Efendi, yukandaki Meclis-i Has kararında bölgeye gönderilmesine karar verilen görevli değil, o karardan epey önce bölgeye gönderilmiş, Diyarbekir eyaletinin eski maliye işleri memurudur. Faik Efendi'nin hangi tarihte ne münasebetle bölgeye gönderilmiş olduğunu tespit edemedim.

[61] BOA 098, tarihsiz (Faik Efendi'nin raporu) [DVD:\BOA 098\img1410].

ama Musul'un nihai statüsünün ne olacağına ve oraya kimin atanacağına yeni Bağdat valisi işbaşı yaptığında karar vermesine ve bu durumun kendisine yazılı olarak bildirilmesine;

• Musul valisi Mehmed Paşa'nın görevden uzaklaştırılıp Rakka valiliğine atanmasına ve durumun onu kırmayacak bir yazıyla kendisine bildirilmesine;

• Faik Efendi dönüp raporunu sunduğuna göre, bölgeye yeni bir görevlinin gönderilip gönderilmemesinin padişahın takdirine bağlı olduğuna.[62]

Anlaşıldığı kadarıyla, Meclis-i Vâlâ'ya sadrazam İzzed Mehmed Paşa hizbi, Meclis-i Has'a ise eski sadrazam Mehmed Rauf Paşa hizbi hâkim olup, Sultan Abdülmecid bu iki hizipten hangisinin daha güçlü olduğunun netleşmesini beklemektedir.

Melis-i Vâlâ'nın bu kararları 28 veya 29 Mayıs 1842 günü Meclis-i Has'da okunur ve hepsi reddedilerek, tamamıyla tersi yöndeki şu kararlar alınır:

• Musul valisi Mehmed Paşa'nın durumu: (a) Vecihi Paşa'nın kendi yönetimindeki Diyarbekir'de bile halkın kendisinden hoşnut olmadığı rivayet edildiği ve Kürdistan konusunda yeterince deneyimli olmadığı için, taahhüt ettiği işlerin altından kalkıp kalkamayacağı belli değildir; (b) bölgedeki uygunsuzlukların Mehmed Paşa'nın kötü idaresinden kaynaklandığı anlamına gelecek bir karar o bölgede uygunsuzluk yapan Kürtleri daha da cesaretlendirir; (c) Mehmed Paşa Amêdiyeli İsmail Bey'in hakkından gelmeyi başarmıştır; (d) Musul askeri ve diplomatik bakımdan stratejik bir konumdadır ve Bağdat'ın geri kuvveti durumundadır. İşte bu nedenlerle, Mehmed Paşa'nın azlinde acele edilmemesi gerekir.

• Bununla birlikte, Mehmed Paşa'nın uzun vadede Musul'da kalması da doğru değildir. O nedenle, hem Musul valisinin değiştirilmesine gerek olup olmadığına, hem de Musul'un statüsünün

---

[62] BOA 098, tarihsiz (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 098\img1438-1439].

ne olacağına ve nasıl idare edileceğine yeni Bağdat valisi Necib Paşa'nın görüşleri dikkate alınarak karar verilmelidir.

• Necib Paşa deneyimli ve güvenilir bir saltanat valisi olduğuna ve en fazla bir aya kadar Diyarbekir ve Musul'a varıp duruma vakıf olarak görüşlerini bildireceğine göre, bölgeye ayrı bir görevlinin gönderilmesine gerek kalmamıştır.[63]

Sultan Abdülmecid'in bu kararları onayladığı 4 Haziran 1842'den 26 gün sonra, 30 Ağustos 1842'de, İzzed Mehmed Paşa sadrazamlıktan azledilip yerine Mehmed Rauf Paşa atanır.[64] Yeni sadrazamın ilk icraatlarından biri de, atanmasından üç gün sonra, 2 Eylül 1842'de, Vecihi Paşa'yı Diyarbekir valiliğinden azledip Halep valiliğine göndermek, yerine İsmail Paşa'yı atamak olur.[65] Böylece, Musul valisi Mehmed Paşa'nın tasfiyesi beklenirken, tam tersine, Vecihi Paşa'nın ayağı kaydırılıp Musul valisi yerinde bırakılır.

"Cizre Meselesi"nin Karara Bağlanması

Yaklaşık bir ay sonra, 8 Ekim 1842'de, Bağdat'a giderken Musul'a uğrayan Necib Paşa Dersaadet'e "Cizre Meselesi" konusunda beklenen raporunu gönderir. Bu raporda özetle şöyle denir:

• Diyarbekir'e kıyasla Musul'a çok daha yakın olduğu için, Cizre kazasının Musul'a bağlı olmaya devam etmesi;

• Ama bu yeterli değildir. Cizre Musul'a bağlıyken, diğer nahiyelerinin Diyarbekir'e bağlı kalması "işlerde çatallık" ve "buraların idaresinde karışıklık" yaratacağı için, o nahiyelerin de Musul'a bağlanması konusunda "bir adet yüksek emir" çıkartılması.[66]

---

[63] BOA 098, 24 R. 1258 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 098\img1440].

[64] BOA belge özetleri, "Mehmed Rauf Paşa", 23 B. 1258.

[65] BOA belge özetleri, "Vecihi Paşa", 26 B. 1258.

[66] BOA 099, 3 N. 1258 (Necib Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 099\img1399].

Necib Paşa Musul valisi Mehmed Paşa konusundaki görüşlerini de, sekiz gün sonra (16 Ekim 1842) yazdığı ikinci bir raporla bildirir. Buna göre:

• Mehmed Paşa'nın bugüne kadar ayıplanacak hiçbir hareketi olmamıştır. Kaldı ki, Musul'da bir kışla ve dökümhane inşa ettirmiş, yepyeni top ve havanlar döktürüp yeni savaş araç ve gereçleri imal ettirmiştir.

• "Bu civarın ahalisi başka yerlerin ahalisine benzemeyip, çoğunluğu devlet şöyle dursun, yüce rabbi bile tanımayan, azgın ve asi eşkıya ve yol kesen güruhundandır." Mehmed Paşa bunlara hadlerini bildirip hepsinin gözünü korkutmuştur.

• Birkaç aydan beri etrafta, görevinden alınacağı söylentisinin çıkmış olması Mehmed Paşa'nın nüfuzunun sarsılmasına neden olup "eşkıya güruhunu" cesaretlendirmiştir.

• Bu nedenlerle, Mehmed Paşa yerinde bırakılmalı ve sarsılmış olan itibarının iadesi bakımından hakkında, "tüm halk arasında okunacak bir 'yerinde bırakılma' fermanı"nın çıkartılması.[67]

Musul valisi Mehmed Paşa da, aynı gün kaleme aldığı bir dilekçeyle, Cizre'ye bağlı diğer nahiyelerin de kendisine bağlandığını duyuran bir kararla, eşitleri arasındaki itibarının iade edilmesini talep eder. Ama bununla yetinmeyip, eski Diyarbekir valisi Vecihi Paşa'yı "açgözlülük ve fırsatçılıkla", Bedirhan Beyi de "rüşvet dağıtmakla" itham eder. Vecihi Paşa, "Cizre Meselesi"nin kendi görüşü doğrultusunda karara bağlanmasını ve Mehmed Paşa'nın da görevinden azledilmesini talep ederek ve Dersaadet'te bu talebini onaylayacak insanlar bularak, onu padişahın gözünden düşürmeyi iş edinmiştir. Üstelik, bu konuda karar alındığı söylentisini Bedirhan Bey, Safuk ve Amêdiyeli İsmail Bey gibi "hainlere" duyurup yaygınlaştırarak Amêdiye sorununun uzamasına ve "civar halkının bir kat daha şımarmasına" neden olmuştur. Bu durum onun ne kadar "açgözlü ve fırsatçı" olduğunun kanıtıdır.

---

[67] BOA 099, 11 N. 1258 (Necib Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 099\img1401].

Bedirhan Bey ise, "gerek görüldüğünde hakkından gelinebileceğini hissederek, uhdesinde bulunan yerleri elinden çıkarmamak için" Vecihi Paşa'ya üç bin kese akçe rüşvet teklif etmiştir. Bu üç bin kesenin beşyüz kesesini peşin vermiş, geriye kalan iki bin beş yüz kesesini de Mehmed Paşa'nın görevinden azledilmesi şartına bağlayarak, bu taahhüdü için Diyarbekirli bazı sarraf ve tüccarları kefil göstermiştir. Mehmed Paşa'nın iddiasına göre, Vecihi Paşa'nın önerilerine onay veren "muhterem kişiler" de (Meclis-i Vâlâ üyelerini kastediyor olsa gerek) bu paralardan "galiba pay almışlardır".[68]

Yeni Bağdat valisi Necib Paşa'nın iki raporu ve Mehmed Paşa'nın bu dilekçesi ekim sonunda ve kasım başında toplanan Meclis-i Vâlâ'da, Meclis-i Umumî'de ve Meclis-i Has'da görüşülüp, mazbataları Sadrazam Mehmed Rauf Paşa tarafından padişaha sunulur. Sultan Abdülmecid'in "Cizre ,Meselesi"ni sonlandırma amaçlı iradesi şöyledir:

> Bundan önce her ne kadar Mehmed Paşa'nın azline gerek duyulmuş ise de, (...) Necib Paşa hazretleri Mehmed Paşa hakkında olumlu tanıklık yaptığına ve zaten Mehmed Paşa da saltanatın sadık vezirlerinden [valilerinden] olup oraca gerekli ve vukuf sahibi bir kişi olduğuna göre, azledileceği söylentisinin yaygınlaşmış olmasından dolayı kendisine hem bu konuda güvence vermek, hem de nüfuz ve itibarını korumak gerekli görülerek, meclisçe onaylanıp talep edildiği gibi, Mehmed Paşa'nın yerinde bırakılmasına ve Cizre kazası ile nahiyelerinin Diyarbekir eyaletinden alınarak Mehmed Paşa'nın uhdesine verildiğini bildiren bir adet yüksek emrin çıkartılıp gönderilmesine ve durumun Necib Paşa'ya bildirilmesine...[69]

---

[68] BOA 099, 11 N. 1258 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 099\img1400].

[69] BOA 099, tarihsiz (Meclis-i Vâlâ mazbatası, Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 099\img1402 ve img1403].

Bedirhan Bey'in Tepkisi ve Girişimleri

Bedirhan Bey'in padişahın "Cizre Meselesi" konusundaki Kasım 1842 tarihli bu kararına ilk tepkisi, Diyarbekir'in yeni valisi İsmail Paşa kanalıyla iki adet yazı göndermek, ayrıca Cizre kazası ve bağlı nahiye halkının bir adet ortak imzalı dilekçesini iletmek olur. Bedirhan Bey'in bu iki yazısında ve ortak imzalı dilekçede, Mehmed Paşa'ya güvenmedikleri için söz konusu kazaların eskiden olduğu gibi Diyarbekir eyaletine bağlanması rica edilir.[70]

Bunun dışında, bir de Bedirhan Bey'in, Bağdat valisiyken 1842 baharında azledilip Şam'a gönderilen Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği 1 Şubat 1843 tarihli bir yazısı var. Bedirhan Bey bu mektubunda özetle şöyle demektedir:

> [Musul Valisi] Mehmed Paşa'ya hizmetimde emir ve irade buyurulduğu gibi sadakatle hizmet etmek istiyorsam da, onun bir şekilde benim hizmetime rıza göstermeyip yine canıma kast etmek üzere olması beni hayrette bırakıyor. (...) Mehmed Paşa nedensiz yere can ve mal ve ırzıma ve evlâdıma kast ederek adımı isyancıya çıkartmaktadır. Bu konuda bilgi sahibi kişilerden duyduğuma göre padişah, Mehmed Paşa'nın üzerime gelmesine ruhsat vermiştir.

Sorunu bu şekilde dile getiren Bedirhan Bey, Ali Rıza Paşa'dan kendisine sahip çıkarak, padişah nezdinde girişimde bulunup, Mehmed Paşa'nın bu saldırısını durduracak emir ve iradenin çıkartılmasına yardımcı olmasını rica etmektedir.[71]

Bedirhan Bey'in Ali Rıza Paşa'ya yazdığı bu mektubun öncesi var. Ali Paşa, "Cizre Meselesi"nin yeni alevlenmekte olduğu 1842 yılının başlarında, Bedirhan Bey'i ikna edip Musul valisi Mehmed Paşa'nın yanına gitmesini sağlamak için ona kaftancıları eliyle bazı

---

[70] BOA 101, 8 Ra. 1259 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 101\img0143+0144].

[71] BOA 101, selh-i Z. 1258 (Bedirhan Bey'den Ali Paşa'ya) [DVD:\BOA 101\img0148].

hediyeler göndermiş ama Bedirhan Bey'i Musul valisine sadakatini bildirmeye razı edememiştir.[72]

Daha ileri bir tarihte (muhtemelen 30 Ağustos 1842'den, yani İzzed Mehmed Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesinin hemen ardından), Ali Paşa tayin edildiği Şam'a giderken, yolda Bedirhan Bey ve Mir Sêvdin'le buluşmuştur. Bedirhan Bey'in bu görüşmeyi Mir Sêvdin'le birlikte yapmasının nedeni, amcazadesi Ali Paşa'yla eskiden beri tanışıyor olmaları olsa gerektir. Ali Paşa Dersaadet'e gönderdiği bir raporda bu buluşma konusunda şöyle diyordu:

> Ben Bağdat'tan ayrılıp Celaga ve Ajnur taraflarına gelirken, Bedirhan ile Seyfeddin Bey [Mir Sêvdin] yanıma gelip, uhdelerinde bulunan dört merhale [konak] yerde benimle beraber yürüdüler. Bedirhan Bey bağlılığını ve devletin sadık bendesi olduğunu yeminle teyit ederek, Musul valisine hizmet etmekte kusur etmeyeceğini taahhüt etmekle birlikte, onun huzuruna gitmeyeceğini belirtti. Devlet tarafından nereye tayin edilirsem edileyim, benden bir pusula aldığı anda buna derhal uyup yanıma geleceğini beyanla, bu konuda çok yemin etti.[73]

Kaldığımız yerden devam edelim. Bedirhan Bey, Ali Rıza Paşa'dan, Musul valisinin kendisine karşı planladığı saldırıyı engelleme konusunda yardımını rica ettiği 1 Şubat 1843 tarihli mektubundan sonra, aynı ay içinde yapılan Meclis-i Vâlâ toplantısında, Bedirhan Bey'in iki adet yazısı ile Cizre-Bohtan halkının ortak imzalı dilekçeleri görüşülür. Bu toplantıda, Musul valisi Mehmed Paşa'nın Bedirhan Bey'in gücünü kırıp Cizre-Bohtan halkını kendisine bağlamak amacıyla zor kullanmaya kalkışması halinde, bunun ciddi sorunlar yaratabileceği belirtilerek, Cizre ve nahiyelerinin Musul'dan alınarak tekrar Diyarbekir'e bağlanması gerektiği konusunda karar alınmakla birlikte, bu seçeneğin değerlendirilmesi Meclis-i Umumî'ye havale edilir. Böylece, Bedirhan Bey, padişahın "Cizre Meselesi"ni kesin karara bağlamasından dört ay sonra, Cizre

---

[72] BOA 097, 5 Ra. 1258 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 097\img155].

[73] BOA 104, 9 L. 1259 (Ali Rıza Paşa'dan dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img105].

ve nahiyelerinin Diyarbekir'e bağlanması talebinin tekrar gündeme gelmesini sağlamış olur.

Meclis-i Vâlâ'nın bu kararını görüşen Meclis-i Umumî şu sonuca varır: Arabistan Ordusu müşiriliğine atanmış olan Ferik Namık Paşa hazır o tarafa gidecek olduğuna göre, bu konuyu da araştırmasının kendisinden istenmesine ve Cizre ve nahiyelerinin hangi eyalete bağlı olacağına onun göndereceği rapora göre karar verilmesine.[74]

Meclis-i Umumî'nin bu kararından sonra, Deresaadet'e Şam valisi Ali Paşa ile defterdarı Faik Efendi'nin 23 Mart 1843 tarihli ve ortak imzalı bir başvuruları ulaşır. Cizre ve nahiyelerinin acilen tekrar Diyarbekir'e bağlanmasını öneren bu başvuruda şöyle denmektedir:

> [Bedirhan Bey] Mehmed Paşa'ya güvensizliği nedeniyle, her nerede bir fesat görse alevlendirecek ve ... o yüzden Mehmed Paşa da zor kullanmaya mecbur kalacaktır. (...) her ne kadar henüz netlik kazanmamış olsa da, Mehmed Paşa'nın bugünlerde Bedirhan Bey'in üzerine asker sevk etmek gibi hareketlerde bulunacağı anlaşılmıştır. (...) [Böyle bir durumda Bedirhan Bey de] can korkusuyla karşılık vermeye kalkışacak, sonuçta zamansız bir sorun yaratılacağı düşünülmektedir. Bu meseleler sadece Cizre ve Bohtan ve Hacıbehram'ın Diyarbekir'den alınıp Musul'a bağlanmış olmasından ileri gelmektedir.[75]

Hem Bedirhan Bey'in Ali Paşa'ya göndermiş olduğu 1 Şubat 1843 tarihli mektubunun hem de Ali Paşa ile Faik Efendi'nin ortak imzalı bu başvurularının ele alındığı Meclis-i Vâlâ toplantısı 9 Nisan 1843 günü yapılır. Meclis-i Vâlâ Meclis-i Umumî'ye, "Cizre Meselesi" konusundaki kararın derhal mi, yoksa Namık Paşa'dan gele-

---

[74] BOA 101, 8 Ra. 1259 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 101\img0143+0144].

[75] BOA 101, 21 S. 1259 (Ali Paşa ve Faik Efendi'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 101\img0146].

cek rapor sonrasında mı alınacağı meselesini bir kez daha gündemine alıp görüşmesini önerir. Ama Meclis-i Umumî eski kararı doğrultusunda, Namık Paşa'dan gelecek raporun beklenmesinde ısrar eder.[76]

Bu arada, Musul valisi Mehmed Paşa'nın Bedirhan Bey'e yönelik saldırı tehdidinin devam ettiği koşullarda, önemli başka gelişmeler olmaktadır. Erzurum valisi Halil Kamilî Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği 10 Nisan 1843 tarihli raporundan, şubat ya da mart ayı içinde bir zaman, Bedirhan Bey'in bir padişah fermanıyla –kendisini bir miktar yatıştırmak amacıyla olsa gerek– Mehmed Paşa'nın yanı sıra, Erzurum valisinin de "maiyetinde görevlendirildiği" anlaşılıyor. Halil Kâmilî Paşa bu raporunda Dersaadet'e şu önemli istihbaratı aktarır: Bedirhan Bey, Nasturilere karşı kendisine yardım edeceğine dair söz vermiş olduğu Hakkâri beyi Nurullah'ın emrine birkaç bin asker göndermiş, Tiyari Nasturileriyle bu birlikler arasındaki çatışmada her iki taraftan da çok sayıda insan ölmüş; bu saldırıdan bir sonuç alınamaması üzerine, Bedirhan Bey yanına Han Mahmud'u da alarak Tiyari Nasturilerinin üzerine bizzat yürüyerek Diz nahiyesini ele geçirip Nasturi patriği Mar Şamun'un yeğeni olan bir kızı esir almıştır.[77]

Erzurum valisinin bu raporu, Haziran 1843 sonunda başlayıp ağustos ayı başına kadar iki ay süren büyük Nasturi katliamının başlamak üzere olduğunu haber veriyordu. Nasturi katliamının başlamasından yaklaşık altı ay sonra, Ocak 1844'te, Musul valisi İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa'nın ölümüyle gündemden fiilen düşen "Cizre Meselesi"ne ileride, kaldığı yerden devam etmek üzere, Bedirhan Bey'in direniş ve isyanına yepyeni bir boyut kazandırarak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da kendisine karşı kesin cephe almasına neden olan Nasturi katliamına geçelim.

---

[76] BOA 101, 8 Ra. 1259 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) ve 17 Ra. 1259 (Sadrazamlık tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 101\img0143+0144 ve img0147].

[77] BOA 103, 9 Ra. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 103\img136].

V
BİRİNCİ NASTURİ KATLİAMI

"Nasturi" adı eski Doğu halklarından Asurların MS 428-431 yıllarında, İstanbul patriği Nestorius'un adı etrafında oluşmuş bir mezhebin görüşlerine yakınlıkları nedeniyle bu adla anıldıkları bir Hıristiyan mezhebinin adıdır. Ama bu mezhep kendisini "Nasturi" olarak değil, "Asuri" veya "Doğu Kilisesi" veya "Doğu Süryanileri" olarak adlandırır. Doğu Kilisesi 16. yüzyılda, taraftarlarının bir bölümünün Katolik Kilisesine bağlanmasıyla bölünür. Bunun yanında, kendilerini İsa'ya ilk inananlar olarak "Süryani Kadim Ortadoks" adıyla anan ve daha çok batılılarca mezhebin kurucusu Yakub el Bardasiye atfen "Yakubiler" diğer önemli bir kesimi oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, Nasturi, Keldani ve Süryani adları, eski Asurların oluşturdukları üç ayrı Hıristiyan mezhebinive etno dinsel kimliklerini tanımlamaktadır.

Nasturiler 19. yüzyılda, büyük çoğunluğu günümüz Türkiye'sinin Hakkâri ilinin güneyinde, Hakkâri'ye bağlı köylerde ve Çukurca ilçesinin köylerinde yaşıyorlardı. 19. yüzyılın ortalarında, bu bölgedeki 200 kadar Hıristiyan köyünde yaşayan Nasturilerin nüfusu 100 bin dolayındaydı.[1] Yaşadıkları yörelere kendi adlarını veren en önemli aşiretler şunlardı:

---

[1] Yonan 1999, 208.

- *Tiyari:* Büyük Zap suyunun batısı; en büyük köyü altı bin nüfuslu Aşita (bugünkü Çığlı köyü);

- *Thuma:* Büyük Zap suyunun doğusu; bugünkü Çukurca ilçesine bağlı Cevizli köyünün bulunduğu yöre;

- *Cilo:* Thuma ile bugünkü Dağlıca arasında kalan yöre;

- *Istazin:* Cilo'nun doğusunda, Beyderesi'nin doğuya kıvrılan bölümü;

- *Baz:* Cilo'nun kuzeybatısında, bugünkü Buzul Dağı yöresi;

- *Diz (Dez):* Baz'ın hemen kuzeyi.

Nasturilerin (Doğu Kilisesi'nin) patriği, aşiretlerin yaşadıkları bu yörelerin "malik" diye anılan Hıristiyan beylerinin ve diğer psikoposların katılımıyla yapılan toplantısında seçilirdi. Malikler de, babadan oğula devir usulüyle, aşiretlerin onayıyla seçilirdi. Seçilen malikler, aynı yöntemle, köylerin onayıyla, köy reislerini atarlardı.[2] Günümüz Türkiye'sinin bu bölgesinde Nasturi nüfus kalmamıştır. O tarihe kadarki bir dizi katliamdan kurtulanların büyük kısmı 1915'teki Ermeni tehciri sırasında sürülmüş,[3] geriye kalan yaklaşık 8.000 Nasturi de Eylül 1924'teki "Nasturi harekâtı" sırasında Irak'a sığınmışlardır.[4]

Bedirhan Bey 1843 haziranının sonunda, kendi ifadesiyle, 9 bin kadar Kürt askeriyle Nasturilere karşı bir katliam düzenler. Bugünün kıstaslarıyla eksiksiz bir soykırım olan bu saldırıda, İngiliz kaynaklarına göre, yaklaşık 10 bin Nasturi katledilir, sağ kalanlar arasından esirler alınır. Binlerce Nasturi canlarını kurtarmak için yığınlar halinde Musul'a sığınır.

O tarihte, 1839'daki Nizip Savaşı'nda uğradığı bozgunun yaralarını henüz saramamış olduğundan, Osmanlının bu katliamı önleyebilecek gücü yoktu. O koşullarda, kontrol edemediği iki gücün – Kürtler ile Nasturilerin – birbirlerini kırmaları işine bile geliyordu.

---

[2] Surma Hanım 1996, 57.

[3] Yonan 1999, 209.

[4] Genel Kurmay Başkanlığı 2010, 500.

1839 sonbaharında ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan yararlanan Avrupa devletleri (esas olarak İngiltere) Doğu Hıristiyanlarını (Nasturileri) önce kışkırtıp, sonra onlara sahip çıkarak bölgeyi kendi nüfuz alanı haline getirme peşindeydi.

Nasturi katliamı kısa erimde, Bedirhan Bey'e Osmanlı karşısında önemli bir avantaj sağlar. Bu saldırıyla elde ettiği "başarı" ona Kürdistan'da, belki kendisinin bile beklemediği kadar büyük bir prestij kazandırır; diğer Kürt beyleri ve ulema üzerindeki otoritesini pekiştirip perçinler. Ünü Osmanlı sınırlarının ötesine taşar. Osmanlının yüzyıllardır egemenliği altına alamadığı ve bulunduğu bölgede önemli bir güç odağı olan Nasturileri ezip itaat ettirmesi, Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa'nın işaret ettiği gibi, özellikle İran nezdindeki ağırlığını artırır.[5] Ama bunlar kalıcı, yürüte geldiği mücadeleyi başarıya ulaştırıcı kazanımlar değildir. Tersine, önce 1843'teki bu birinci katliam, ardından 1846 sonbaharında düzenlediği ikinci katliam 1847 yılındaki yenilgisinin belirleyici vesilesi olur. Hem birinci ve hem de ikinci katliamın ardından İngiltere ile Fransa'nın Bedirhan Bey'in derhal tasfiye edilmesi konusunda Osmanlı üzerindeki ağır baskıları, Bâb-ı Âli'yi tersi durumda belki de çok daha uzun bir süre göze alamayacağı bir askeri operasyona girişmek zorunda bırakır. Nasturi katlimanlarının sonucunda, Bedirhan Bey'in liderliğinde yürüyen Kürt direnişi bütün Hıristiyan dünyasının hedef tahtası haline gelir. Bu durum, Lazarev'in deyimiyle, Kürt hareketinin zayıflatılması açısından, Bâb-ı Âli'nin eline arayıp da bulamadığı fırsatı verir.[6]

Yaptığı bu hatayı daha sonraları Bedirhan Bey'in kendisinin de gördüğü söylenebilir. 1843'teki birinci Nasturi katliamının ardından, İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Stratford Canning,

---

[5] BOA 103, gurre-i L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 103\img131-132].

[6] Lazarev, vd. 2007, 131.

Samsun konsolos vekili Setevens'ı Bedirhan Bey'le görüşmeye gönderdiğinde, Bedirhan Bey ona, bir yandan yaptığı katliamın haklılığını savunurken, bir yandan da şöyle der:

> Bu adımı hükümetime danışmadan attığıma pişmanım. Avrupa hükümetlerinin bu insanları korumak için ortaya atılacaklarını bilemedim.[7]

Bu özeleştirinin birinci cümlesi usulen söylenmiş sözlerdir. Aşağıda görüleceği gibi, Bedirhan Bey'in bu katliama girişme nedenlerinden biri zaten Osmanlıya gözdağı verebilmektir; o nedenle Dersaadet'ten olur alması zaten söz konusu olamazdı. Bedirhan Bey'in Erzurum valisine yazdığı bir mektupta da, buna benzer başka bir "özeleştirisi" daha vardır. Halil Kâmilî Paşa'nın bildirdiğine göre, Bedirhan Bey, "Tiyari taifesinin güzellikle itaat altına alınıp iskân ettirilerek idare edilmesi konusunu *akıl edemediğini*" söyler.[8] Bu da "usulen yapılmış" bir özeleştiridir, çünkü Nasturi katliamını yapmasının nedeni Nasturileri basitçe itaat altına almak değil, onları cezalandırarak herkese gözdağı verme amaçlı bir "güç gösterisi"dir.

> Ama Avrupa devletlerinin Nasturilere böylesine sahip çıkması karşısında duyduğu şaşkınlığı ifade etmesi, Tanzimat'ın Osmanlıyı nasıl Avrupa devletlerinin, özellikle de İngiltere'nin hegemonyası altına sokmuş olabileceğini hiç kestiremediğini, bu faktörü hesaba katmadığını gösteriyor.

Bedirhan Bey Kürdistan'daki uygulaması 1845'te başlayan Tanzimat'a karşı değildir. Bunu, miralay olarak maiyetine verilmiş olan redif askerlerini yeniden yapılandırılmakta olan Arabistan Ordusu'nun emrine verilmesine ve nüfus sayımı gibi ön hazırlıklara karşı direnmemesinden biliyoruz. O sadece, Tanzimat'ın ne anlama geldiğini kavramamıştır. Tanzimat Fermanı, gayri Müslimlerin Müslümanlarla eşit haklara sahip olacakları ve Osmanlı tebaası

---

[7] FO, 195/228 (aktaran Gökçe 1999, 74).

[8] BOA 104, 12 L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img127-128].İtalikler bana ait.

olan herkese can güvenliklerinin sağlanacağı ve ırk, namus ve mallarının korunacağı taahhüdünde bulunuyordu. Tanzimat'ın bu taahhüdünün İngiltere ve Fransa'ya ve tüm Hıristiyan dünyasına, Nasturi katliamı karşısında Dersaadet üzerinde ağır bir baskı kurma imkânı vereceğini Bedirhan Bey'in hesaba katmadığı anlaşılıyor.

Katliamın Nedenleri

Bir sonraki Nasturi patriği Mar Şamun Bünyamin'in kız kardeşi Surma Hanım'ın (Surma d Bayt Mar Samcun), 1843 katliamı öncesi Nasturi-Kürt ilişkileri konusundaki tespiti şöyledir:

> Bizim Kürtler ile ilişkilerimiz genel olarak dostça idi. Bu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Doğal olarak [bazı] savaşlar ve anlaşmazlıklar da ortaya çıkıyordu. [Ama 1843'te] *tamamen yerel bir çatışma* büyük bir felâkete dönüştü.[9]

"Tamamen yerel" olan bu çatışmanın nasıl olup da "büyük bir felâket"e dönüştüğünü ise Gabriele Yonan'ın Asur soykırımı üzerine yapmış olduğu incelemeden öğrenmek mümkündür. Hakkâri beyi Nurullah ile yeğeni Süleyman arasındaki iktidar rekabetinde, Nasturilerin patriği Mar Şamun Süleyman Bey'in yanında yer alınca, Nurullah Bey'i kendisine düşman eder. Yonan da, tıpkı Surma Hanım gibi, Kürtler ile Nasturiler arasında çıkan bu tür anlaşmazlıkların olağanüstü bir durum olmadığını, bu gibi durumlarda tarafların liderlerini bir araya getiren bir meclis oluşturulduğunu, uzun görüşmeler sonunda söz konusu anlaşmazlığın genellikle bir şekilde halledildiğini belirtir. Ama bu kez öyle olmaz. İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin Nasturiler arasında bir süreden beri yürüttükleri çalışmalar ve bu anlaşmazlığa müdahaleleri, Kürtler ile Nasturiler arasında uzun bir geçmişe dayanan "güç dengesi"ni

---

[9] Surma Hanım 1996, 66. İtalikler bana ait.

bozar. Nasturiler, misyonerlerle olan ilişkileri sayesinde güçlenirlerken, Kürt beyleri de misyonerleri kendi iktidarlarını tehdit eden bir öncü kuvvet olarak görmeye başlarlar.[10] Tamamen yerel olan bu çatışmanın Nasturi katliamıyla sonuçlanıp uluslararası bir sorun haline gelmesi böyle olur. Nasturi katliamının esas olarak İngiltere devletinin çıkarları doğrultusunda, Musul konsolosluk görevlileriyle birlikte faaliyet gösteren Anglikan misyonerleri ile Amerikalı Protestan misyonerlerinin faaliyetlerinin ve birbirleriyle rekabetlerinin eseri olduğu konusunda araştırmacılar arasında geniş bir mutabakat vardır. Dolayısıyla, bölgedeki misyoner faaliyetlerini Nasturi katliamının birinci nedeni olarak saymak yanlış olmayacaktır.

1. Misyoner faaliyetleri

Kürdistan'daki misyoner faaliyetlerinin 17. yüzyıla kadar uzanan bir geçmişi vardır. O tarihlerde Fransız Katolik misyonerlerinin Doğu Kilisesine bağlı Asurları (Nasturileri) hedef alan, Mardin, Musul ve Amêdiye merkezli misyon çalışmaları, bu kilisenin bölünmesiyle ve Keldani Kilisesinin kurulmasıyla sonuçlanır.[11]

1843'teki Nasturi katliamının zeminini hazırlayan, Amerikalı Protestan misyonerleri ile İngiliz Anglikan misyonerlerinin Nasturiler arasındaki çalışmaları olur. Amerikalı misyonerlerin kendi görevlerini, Nasturiler arasında Protestan kültürünü yaygınaştırıp onları "gerçek Hıristiyanlığa döndürme" olarak görüyor olmalarına karşılık, İngiliz misyonerler faaliyetlerini İstanbul'daki İngiltere büyükelçisi Canning'in yönlendiriciliğinde, İngiltere devletinin politik çıkarları doğrultusunda yürütürler.[12]

Amerikalı Dr. Asahel Grant 1836-1840 yıllarında, Justin Perkin ile birlikte Urmiye'de çok etkili bir misyon faaliyeti örgütler, 1841 yılında tekrar Kürdistan'a döner ve Nasturi patriği Mar Şamun'la

---

[10] Yonan 1999, 40.

[11] Aynı yerde, 32.

[12] Aynı yerde, 32-35.

birlikte, oralarda bir misyon kurmak üzere, Nasturi köylerini dolaşmaya başlar. Dr. Grant'ın, Nurullah Bey'in rakibi ve yeğeni Süleyman'la ittifak halinde olan Mar Şamun'la birlikte yürüttüğü bu faaliyet Nurullah Bey için yeterince rahatsız edicidir.

1842'nin ilkbahannda, Amêdiyeli İsmail Bey'in isyanı başlar. Mar Şamun önce bu isyanı destekleme sözü verdiği halde, Musul valisi Mehmed Paşa'nın uyarısı üzerine bu sözünden geri dönünce, İsmail Bey'i ve onunla ittifak halinde olan Bedirhan Bey'i ve diğerlerini de karşısına alır. Mar Şamun, Bedirhan Bey liderliğindeki Kürt beyleri ittifakına karşı Musul valisinin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Nitekim, Mehmed Paşa Nasturileri hedef alacak herhangi bir saldırıya karşı onları koruyacağına dair Mar Şamun'a söz verir.

Amêdiyeli İsmail Bey'in yenilip tekrar Cizre'ye, Bedirhan Bey'in yanına döndüğü tarihlerde (1842 ortaları), İngiltere'deki Canterbury Başpiskoposluğu, misyoner Percy Badger'i, Narsturiler arasında faaliyet yürüterek orada bir Anglikan misyonu kurmak üzere Musul'a gönderir. O tarihlerde İngiltere'nin Musul konsolos vekili, Asuri kökenli, yöreyi ve orada konuşulan dilleri iyi bilen Hermez Rassam'dır. İngiltere, Katolik Keldaniler arasında örgütlenmiş Fransa ile Kürdistan'a komşu Rusya'nın bölgedeki etkilerine karşı, bölgedeki kendi nüfuz alanını Nasturiler üzerinden kurma planları yapmaktadır. Kendilerini henüz Avrupalı Hıristiyan bir devletin koruyuculuğuna emanet edememiş olan Nasturiler, İngiliz çıkarlarının öncü müfrezesi olmaya uygundur.[13] Nasturi katliamının ardından, Osmanlı tebaası bir Hıristiyan'ın Dersaadet'e sunduğu imzasız bir rapora göre, İngiltere'nin amacı, Katolikliği kabul etmemiş Nasturileri bir araya getirip, patrik Mar Şamun'un liderliğinde "yeni bir Doğu Milleti" kurmaktır. Musul'a yerleşen Badger'in ilk işi Mar Şamun'u ziyaret edip ona Canterbury Metropoliti tarafından yazılmış, "çok şeyler vaat eden" bir mektup sunmak olur. Mar

[13] Aynı yerde, 39.

Şamun da bu vaatlere karşılık, hem Metropolit'e hem de İstanbul'daki İngiltere büyükelçisi Canning'e birer mektup yazar.[14]

Aynı tarihlerde Amerikalı Dr. Grant da, misyon merekezi olarak seçtiği Tiyari'nin en büyük köyü olan Aşita'da (Çığlı), o günün ölçülerine göre abartılı büyüklükte bir misyon evi ve okulu inşa ettirmeye başlar. Bütün vadiye hâkim bir tepenin zirvesinde yaptırılan bu bina, Bedirhan Bey, Nurullah Bey ve diğer Kürt beyleri tarafından, "tamamlandığında içine iki alay askerin sığdırılabileceği büyüklükte", Kürtlere karşı kullanılacak, müstahkem bir kale olarak algılanır.[15] Bu inşaat sadece Kürt beyleri tarafından değil, Musul valisi Mehmed Paşa ile Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa tarafından da, Osmanlıya karşı kullanılabilecek bir "kale" olarak görülür ve Dersaadet'e böyle rapor edilir. Nitekim, Halil Kâmilî Paşa Dr. Grant'tan bu binanın niteliği konusunda açıklama ister; Musul valisi de, bir Kürdü Dr. Grant'ı öldürmekle görevlendirmenin yanı sıra, Deresaadet'e yazdığı bir raporda, Dr. Grant'ı "müstahkem bir kale inşa etmekle" suçlar.[16] Bir yandan Dr. Grant "müstahkem kale" olarak algılanan bu inşaatı yaptırırken, öte yandan Mar Şamun'a İngiltere'nin koruyuculuğunu ve başında onun olacağı "yeni bir Doğu Milleti" vaat eden Badger de, Nasturi patriğinin Diz'deki konağına İngiliz bayrağı astırır.[17] Mar Şamun ise, Nizip hezimeti sonrası bölgeye müdahale edemeyecek durumda olan Osmanlının çaresizliğinden ve Tanzimat Fermanı'nın gayri Müslimlere tanıdığı haklardan cesaret almakta, Amerikalı ve İngiliz misyonları arasındaki rekabetten yararlanmaya çalışmaktadır.

---

[14] BOA 104, tarihsiz (Dersaadet'e "yabancı" dilde yazılmış imzasız rapor) [DVD:\BOA 104\img116].

[15] BOA 103, gurre-i L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 103\img131-132].

[16] FO, 195/228 ve FO, 78/533, 15 Mart 1843 (Dr. Grant'dan İngiltere'nin Samsun konsolos vekili Stevens'a) (aktaran Gökçe 1999, 74).

[17] Lazarev, vd. 2007, 131.

Nurullah Bey ile Mar Şamun arasındaki yerel gerginlik, 1842 yılından itibaren böyle tırmanmaya başlar ve her an patlamaya hazır bir bombaya dönüşür.

2. Nasturi saldırıları

Kürtler ile Nasturiler arasındaki anlaşmazlıkları Kürt beyleri açısından özellikle dayanılmaz hale getiren en önemli etmen, misyonerlerin bu faaliyetlerinden ve İngiltere'nin verdiği güvencelerden cesaret alan Nasturilerin, kâğıt üzerinde de olsa, resmen bağlı oldukları Hakkâri beyi Nurullah'a karşı artan itaatsizlikleri ve Müslüman Kürt köylerine karşı giriştikleri saldırılardır. Nasturiler 1840'lı yıllara kadar Hakkâri beylerine, sahip oldukları özerkliğe karşılık, çok düzenli olmasa da, az veya çok, bir miktar vergi ödüyorlardı.[18] Oysa, artık epeyce uzun bir süredir vergi vermeyi reddettikleri gibi, "Hıristiyan denen bu [insanlar] ... ırz ve edepleriyle dahi durmayarak Hakkâri sancağının diğer kazalarına bağlı köylerden bazılarını yağmalamak ve mal ve hayvanlarını alıp götürmek gibi uygun olmayan hareketlere cüret" ediyorlardı.[19]

Tiyari Nasturilerinin seyitleri (peygamber soyundan gelen Müslümanları) öldürmeleri ve Müslüman köyleri yakıp yıkmaları veya mescitleri kiliseye çevirmeleri özellikle tahrik edici oluyordu. Örneğin, Bedirhan Bey Erzurum valisine yazdığı bir mektupta, "Tiyari Hıristiyanlarının 50 kadar seyidi öldürdüklerini, Dr. Grant'ın tahrikiyle mescitleri kilise haline getirdiklerini ve Hakkâri beyinin kapısının önünden mallarını alıp götürdüklerini" söylüyordu.[20] Musul valisi Mehmed Paşa da Dersaadet'e yazdığı bir raporda, yüz elli se-

---

[18] BOA 104, tarihsiz (Dersaadet'e "yabancı" dilde yazılmış imzasız rapor) [DVD:\BOA 104\img116].

[19] BOA 103, 9 Ş. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 103\img130].

[20] BOA 104, 15 N. 1259 (Bedirhan Bey'den Halil Kâmilî Paşa'ya) [DVD:\BOA 104\img111].

neden beri başına buyruk yaşaya gelmiş Nasturilerin "Padişah kullarının mallarını yağmalamayı alışkanlık haline getirdiklerini", "peygamber soyundan 16 kişiyi haksız yere katlettiklerini", "bunların bu türden asiliklerinin tahammül edilmez derecede olduğunu" bildiriyordu.[21] Dr. Grant da, *Missionary Herald*'a gönderdiği mektuplarından birinde, Diz bölgesindeki Nasturilerin Çölemerikli Kürt komşularına iki kez büyük boyutlu saldırıda bulunduklarını yazıyordu.[22]

Bedirhan Bey'i 1843'teki Nasturi katliamından üç yıl sonra, 1846 mayısında Dergül'deki sarayında ziyaret eden Amerikalı misyonerler Dr. Wright ile Breath, Nasturilerin bu eylemlerini "provokasyon" olarak nitelendirerek şöyle diyorlardı:

> Doğru, [Bedirhan Bey'in] Diz ve Tiyari Nasturilerine karşı açtığı savaş onun yaşamının karanlık bir sayfasıdır; ama bu bölgelerdeki insanların [Nasturilerin] barbarlık ve yabanilikleriyle, Bedirhan Bey ile Hakkâri Bey'ine karşı giriştikleri provokasyonların ayrıntılarını dinleyince, onlara karşı açılan bu savaşın, [Nasturilerin] yobaz Müslümanlar eliyle Tanrı yoluna ... sokulmaları olarak yorumlanmasına pek şaşırmadık.[23]

3. Yobaz din adamları

Bedirhan Bey'in nüfuz alanı olan orta kuzey Kürdistan 1840'lı yıllara gelindiğinde Nakşibendi tarikatının etkisi altına girmiş bulunuyordu. Aynı zamanda çok dindar bir insan olan Bedirhan Bey de bu tarikata bağlıydı ve başta şeyhülislam konumundaki Abdulkuddûs olmak üzere, çevresi bu türden bağnaz din adamlarıyla kuşatılmış durumdaydı. Bedirhan Bey'in Ermeni sarrafı Thomas Anton

---

[21] BOA 104, 15 N. 1259 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img104].

[22] Grant 1843, 435. Dr. Grant'ın *Missionary Herald*'daki bu ve diğer mektuplarının Türkçe çevirisi için bak. bu kitabın ekler bölümündeki "Ek 1: Dr. Grant'tan Gelen Mektuplar".

[23] Wright 1846, 381.

1847'deki yenilgiden sonra verdiği ifadesinde müftü Abdulkuddûs'tan "Nasaranın [Hıristiyanların] can düşmanı" diye söz etmektedir.[24]

Hem Bedirhan Bey'in hem de Nurullah Bey ile diğer Kürt beylerinin etrafındaki bu güçlü din adamları çevresi Nasturilerin Müslümanlara ve seyitlere yönelik saldırıları karşısında cihat çağrılarında bulunuyorlar, böyle bir savaşın "Allah nezdinde sevap sayılacağını" söylüyorlardı.[25]

4. Nurullah ve Amêdiyeli İsmail beyler

Nasturi katliamını teşvik eden bir diğer etmen, Hakkâri beyi Nurullah ile Amêdiyeli İsmail Bey'in ve diğer Kürt beylerinin ve aşiret reislerinin zorlamalarıydı. Yukarıda belirtildiği gibi, Nurullah Bey, rakibi ve yeğeni Süleyman Bey'i destekleyen Mar Şamun'u bir tehdit olarak görüyordu. Nasturilerin kendisine vergi ödememelerinden rahatsızdı ve idaresi altındaki köylere yaptıkları saldırıları durdurmaya güç yetiremiyordu. Bedirhan Bey Erzurum valisine yazdığı bir mektupta, Nasturilerin "yola getirilmeleri" için Nurullah Bey'in kendisinden yardım istediğini bildiriyordu:

> [Nurullah Bey] Hakkari sancağı sınırları içindeki Çal [Çukurca] ve Pinyaniş aşiretleri ile Tiyari Hıristiyanlarının çok eskiden beri asi takımından olup, belli ölçülerde azgınlık ve eşkıyalıklarda bulundukları ve idaresinde bulunan kazalarda belli düzeylerde zarar ve ziyana yol açtıkları ve ... kalabalık olmalarından ötürü onların haklarından tek başına gelme gücüne sahip olmaması bakımından, ... bunların hadlerinin bildirilip yola getirilmeleri ve itaat altına alınmaları ve mümkün olursa bu aşiretlerden ve Tiyari milletinden beyliğine biraz gelir temin etmek emeliyle ve kendisine komşu bulunmam nedeniyle benden yardım istemiş[tir].[26]

---

[24] BOA 001, tarihsiz (Thomas Anton'un ifadesi), [DVD:\BOA 001\img 259452].

[25] Grant 1843, 435.

[26] BOA 103, 9 Ra. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 103\img136].

Yine, daha önce sözü edildiği gibi, Amêdiyeli İsmail Bey de, 1842'deki isyanı sırasında, önce üç bin Nasturi askeri gönderme sözü verip sonra vazgeçtiği için Mar Şamun'a öfkeliydi. Mar Şamun bu davranışıyla yalnız İsmail Bey'i değil, muhtemelen diğer Kürt beylerini ve aşiret reislerini de kızdırmıştı.[27] O nedenle, sadece Nurullah Bey değil, Amêdiyeli İsmail Bey ve diğer Kürt beyleri ve aşiret reisleri de Bedirhan Bey'den Mar Şamun'u cezalandırmasını bekliyorlardı. Kaldı ki, Nazmi Sevgen'in sözünü ettiği bir arşiv belgesine göre, İsmail Bey kendisinin de destek verdiği böyle bir saldırının başarısı halinde tekrar Amêdiye'ye mütesellim atanmayı umuyordu.[28]

5. Dersaadet ile Erzurum ve Musul valileri

Gerek Dersaadet'in ve gerekse Erzurum ve Musul valilerinin katliam öncesindeki tutumlarının, Bedirhan Bey'i ya cesaretlendirici ya da bu saldırısında elini kolunu serbest bırakıcı yönde olduğu görülüyor.

Dersaadet için Nasturi katliamı asla beklenmedik bir şey değildi. Aşağıda görüleceği gibi, hem Erzurum hem de Musul valileri katliamdan en az üç ay önce Bedirhan Bey'in böyle bir saldırıya hazırlanmakta olduğunu Dersaadet'e rapor etmişlerdi. Diyarbekir valisi İsmail Paşa da Dersaadet'i, Bedirhan Bey'in saldırı için asker toplamakta olduğundan haberdar etmişti.[29] Çeşitli kanallardan gelen bütün bu istihbarata rağmen Dersaadet katliamı önleme amaçlı hiçbir girişimde bulunmaz. Wadie Jwaideh, Dersaadet'in bu kayıtsızlığını, "isyankâr" saydığı tarafların birbirlerini yemelerini bekleme ve galip tarafın üstüne yürüme bahanesi elde etme politikasıyla

---

[27] Jwaideh 2007, 141.

[28] Sevgen 1982, 77.

[29] BOA belge özetleri, "Diyarbakır Müşiri İsmail Paşa", 7 B. 1259.

açıklıyor.[30] Nitekim, Osmanlının Nasturilerin Müslümanlara saldırılarından ve onların arkasında duran Dr. Grant gibi misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsızlık duyması normaldir. Dersaadet'in Protestan misyonunun çalışmalarından rahatsızlık duyduğunu Dr. Grant'ın kendisi de ifade etmektedir.[31] Dersaadet'in bu rahatsızlığını Bedirhan Bey de bilmektedir. Bildiği içindir ki, katliam sonrasında, böyle bir saldırıda bulunmasının gerekçesini Erzurum valisine ve Dersaadet adına kendisiyle görüşmeye gelen Kemal Efendi'ye, "din ve devlete bir hizmette bulunmak" olarak açıklayacaktır.[32]

1842 kasımında Cizre ve nahiyelerini Musul'a bağlayarak Bedirhan Bey'e karşı sertlik politikası izlemeye zaten karar vermiş olan Dersaadet'in, Bedirhan Bey'in onay almadan Nasturilere saldırmasından rahatsızlık duyması için herhangi bir neden yoktu. Böyle bir saldırı Bedirhan Bey'i sıkıştırmak için Dersaadet'in eline yeni bir bahane daha vermiş olacaktı. Dersaadet'in, böyle bir saldırının İngiltere ile Fransa'yı ayağa kaldırıp Osmanlı üzerinde, Bedirhan Bey'in "sıkıştırılması" için değil "tasfiyesi" için ağır bir baskı kurma olasılığını ya önemsemediğini ya da böyle bir şeyi hesaba katmadığını düşündürtmektedir, çünkü tersi durumda bu katliamı önlemeye yönelik çeşitli önlemleler almaya çalışırdı ki, böyle bir şey yapmamıştır.

Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa'nın Nasturi katliamı öncesinde takındığı tavır, bir bakıma, Dersaadet'in tutumuna da ışık tutuyor. Erzurum valisinin katliamdan iki buçuk ay önce Dersaadet'e yaz-

---

[30] Jwaideh 2007, 139, 147.

[31] Grant 1843, 435.

[32] BOA 103, gurre-i L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 103\img131-132] ve BOA 110, 5 S. 1260 (Kemal Efendi'nin birinci raporu) [DVD:\BOA 110\img1789].

dığı 10 Nisan 1843 tarihli raporu başka noktaları da aydınlatmaktadır.[33] "Cizre Meselesi"ni irdeleyen bir önceki bölümü bitirirken, 1843 yılı başında yaşandığına işaret ettiğimiz iki gelişmeyi bir kez daha anımsayalım. Birincisi, Dersaadet şubat veya mart ayında, Bedirhan Bey'i "rahatlatmak" için onu Erzurum valisinin maiyetine vermişti. Cizre-Bohtan beyliğinin tüm kazaları resmen Musul'a bağlanmışken, buraların mütesellimi Bedirhan Bey'in Erzurum valisine bağlanması Erzurum valisini güçlendirici, Musul valisinin ise itibarını sarsıcı bir gelişme olup, Musul valisi ile Erzurum valisi arasındaki ilişkiyi bir "rekabet ilişkisi" haline getirmişti. İkincisi, 1843 başı itibariyle Musul valisi Mehmed Paşa Bedirhan Bey'in gücünü kırıp Cizre-Bohtan halkını kendisine bağlayabilmek için Bedirhan Bey'e saldırma planları yapmaktaydı.

Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa Dersaadet'e gönderdiği 10 Nisan 1843 tarihli söz konusu raporunun hemen başında, artık kendisine bağlanmış olan Bedirhan Bey'e karşı eski tavrını değiştirmiş, ondan övgüyle söz etmektedir:

> Miralay Bedirhan Bey aslında *yiğit ve cesur* bir aşiret beyi olması münasebetiyle, benden ne şekilde onay ve bildirim alırsa ona göre hareket edeceğini ve devlete özveriyle hizmet edip sadakat göstereceğini [bildirmiştir].[34]

Çok değil, daha bir yıl önce, Bedirhan Bey'i Han Mahmud'un isyankâr davranışlarının teşvikçisi ve tertipçisi olmakla, diğer Kürt beyleriyle bir "fesat ittifakı" kurmuş olmakla, bağımsız bir Kürdistan kurmayı amaçlamakla suçlayıp, ona asla müsamaha edilmemesi gerektiğini savunan Erzurum valisi, 1843 yılının başında aynı Bedirhan Bey'den, kendisine ve devlete sadakatle hizmet etmeye hazır "yiğit ve cesur bir aşiret beyi" diye söz etmektedir. Oysa değişen tek şey, Bedirhan Bey'in artık kendi maiyetinde görevlendirilmiş olmasından ibarettir.

---

[33] BOA 103, 9 Ra. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 103\img136]

[34] Aynı yerde. İtalikler bana ait.

Halil Kâmilî Paşa bu raporunda bir yandan Hakkâri Bey'i Nurullah'ın Bedirhan Bey'den yardım istediğini ve onun da Nasturilere saldırı hazırlığı içinde olduğunu haber vermektedir, ama öte yandan da, Nasturi katliamına engel olabilmek amacıyla Bedirhan Bey ile Hakkâri beyi Nurullah'a karşı sert davranılmamasını istemektedir:

> Bu aşiret beylerinin hiçbirisinin sözleri ile yaptıkları birbirini tutmaz. Her birinin bir kusuru vardır ve vahşi yaradılışlı adamlar oldukları açıktır. İçinden geçilmekte olan şu nazik dönemde, bunların her ayıpları yüzlerine vurulmayıp, kâh ödüllendirilerek, kâh korkutarak, bunlardan yararlanma yoluna gitmekten başka çare olmadığı meydandadır.[35]

Bu raporuyla, Halil Kâmilî Paşa'nın Deresaadet'e önerdiği politikanın özeti şöyledir:

• Bedirhan Bey'in Nasturileri terbiye etmeyi düşünüyor olması yanlış değildir. Sadece, bunu İran'la sorunlar yaşandığı şu anda yapması doğru değildir; o nedenle bu kararını ertelemesi iyi olacaktır.

• Onu bu konuda ikna etmek amacıyla, kendisine bir sadrazamlık uyarısı gönderilmesi yararlı olacaktır.

• Ayrıca, Musul valisi de "Bedirhan Bey'in üzerine pek varmaması" konusunda uyarılmalıdır.

• Bedirhan Bey her şeye rağmen Nasturilere saldıracak olursa, ne ona ne de Nurullah Bey'e karşı sertlik gösterilmemeli, onlardan yararlanmaya çalışılmalıdır.[36]

Dersaadet ne Halil Kâmilî Paşa'nın bu görüşlerine karşı çıkmış, ne de Bedirhan Bey'e herhangi bir "sadrazamlık uyarısı" göndermiştir. Böylece, Erzurum valisinin önerdiği bu politikayı fiilen destekleyerek ve Bedirhan Bey'i de uyarmayarak, Nasturi katliamının önünü alabildiğine açmıştır.

---

[35] Aynı yerde.

[36] Aynı yerde.

Nitekim, Musul valisi Mehmed Paşa, Nasturilere saldırınaması konusunda onu uyaran bir yazı gönderdiğinde, Bedirhan Bey bu yazıya hiç yanıt vermediği gibi, o konudaki planları konusunda da herhangi bir bilgilendirme yapmaz. Musul valisince kendisine gönderilmiş görevliye de, Nasturilere saldırması konusunda, "Erzurum müşiri [valisi] tarafından görevlendirildiğini" söyler ve "bunu gereken herkese ilan" ettiğini bildirir.[37] Musul valisinin rapor ettiği bu bilgi, en azından, Bedirhan Bey'in Halil Kâmilî Paşa'nın kendisine yaptığı sözde uyarısını ve onun arkasında yatan Dersaadet politikasını doğru okuduğunu gösteriyor.

Musul valisi Mehmed Paşa'nın tutumuna gelince... Bedirhan Bey'in 1843 başlarında Erzurum valisinin maiyetinde görevlendirilmesi, Musul valisini Bedirhan Bey'e saldırma planlarını rafa kaldırmak ve Nasturi katliamına "seyirci kalmayı tercih etmek"[38] zorunda bırakır. Mehmed Paşa, bu tutumunun gerekçesini, katliam sonrasında Dersaadet'e yazdığı 9 Ekim 1843 tarihli raporunda şöyle açıklar:

> Kan dökülmesinin ve mallara el konulup esir alınmasının padişahımız tarafından onaylanacak bir durum olmadığını ... ve yabancı devletlerin elçileri tarafından tepki ile karşılanacağını bildiğim halde, Bedirhan Bey Erzurum müşiri [valisi] tarafından görevlendirildiğini ilan ettiği için, yanlış anlaşılır düşüncesiyle susmam gerekmiş[tir].[39]

Mehmed Paşa bu açıklamasıyla, aynı zamanda, Bedirhan Bey'in Erzurum valisinin maiyetinde görevlendirilmesiyle kendisinin devre dışı bırakılmasından duyduğu güçenikliği de ifade etmektedir.

---

[37] BOA 104, 15 N. 1259 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img104].

[38] Jwaideh 2007, 139.

[39] BOA 104, 15 N. 1259 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img104].

Ama "olaylara seyirci kalıp susması" ileriye yönelik hesaplar içinde olmadığı anlamına gelmez. Katliam arifesinde patrik Mar Şamun'un kendisinden destek istemesi üzerine, Kürt beylerinin Nasturi yurdunu istila etmeleri halinde onlara yardım etmeye söz verir. Ama verdiği bu söz koşulludur. Bu destek karşılığında Nasturiler de, Erzurum valisine bağlı olmaktan çıkıp Musul'a bağlanmayı kabul etmelidirler. Nitekim, Mehmed Paşa bu yöndeki talebini yazdığı raporda Dersaadet'e üstü örtülü olarak hatırlatmakta ve onun, Nasturi topraklarının kendisine bağlanmasını Dersaadet'ten açıkça talep ettiğini Dr. Grant da belirtmektedir.[40]

Musul valisi bu "pazarlıkçı seyirci tutumunu" katliam sırasında ve hemen sonrasında da sürdürür. Bedirhan Bey'in emrindeki Kürt birlikleri Nasturilere saldırırken kendisine bağlı bir askeri birliği olay yerine sevk ettiği halde, Mar Şamun'a verdiği söze rağmen, öne sürdüğü koşul yerine gelmediği için, bu askeri birliği olaylara seyirci bıraktırır, saldırganlara müdahale ettirmez. Katliam sürerken, Musul'a sığınan Mar Şamun ondan duruma müdahale etmesini talep ettiğinde de, Bedirhan Bey'in emirlerini bağlı olduğu Erzurum valisinden aldığını öne sürerek yapabileceği bir şey olmadığını söyler:

> Musul valisi konumunu, Nasturileri kendisine tâbi olmaya razı edecek şekilde kullanmaktadır; bir yandan kendisine boyun eğmeleri durumunda dostluk elini uzatmaya hazır olduğunu göstermekte, öte yandan ise, her an Kürtlerin ihtiyat kuvveti olarak hareket edebilecek bir askeri birliği Nasturi topraklarının sınırında tutarak onlara gözdağı vermektedir.[41]

[40] Aynı yerde ve Grant 1843, 435.

[41] Grant 1843, 437.

6. Bedirhan Bey

Uygulayıcısı bizzat kendisi olduğu için, Nasturi katliamının nedenleri arasına "Bedirhan Bey" etmenini de eklemek gerekir. Onun iradesi olmadıkça böyle bir katliamı hiçbir güç gerçekleştiremezdi.

Bedirhan Bey'i bu katliamı yapmaya sevk eden nedenler kanımca dört başlık altında toplanabilir: (1) Osmanlıya gözdağı verme ihtiyacı; (2) misyoner faaliyetlerinden güç alan Nasturilerin onun "nüfuz alanında açtığı gediği" kapatma ihtiyacı; (3) iktidarının temel dayanaklarının beklentilerine yanıt verme ihtiyacı; ve (4) kişilik özellikleri.

İlkinden başlayalım. Nasturi katliamının nedenlerini irdeleyen araştırmacıların, bunun "Cizre Meselesi" ile bağlantısı üzerinde hemen hemen hiç durmadıkları görülüyor. Bununun nedeni, Osmanlı arşivlerini inceleme olanağını bulamamaları veya, bulmuş olsalar bile, olayların kronolojik akışına yeterince dikkat edememeleri olabilir.[42]

Bir önceki bölümde gösterilmeye çalışıldığı gibi, Cizre'nin Musul'dan alınıp tekrar Diyarbekir'e bağlanması Bedirhan Bey açısından yaşamsal önemdeydi. Zamanın Diyarbekir valisi Vecihi Paşa da, kendisini bunun gerçekleşmesine angaje etmiş, Bedirhan Bey'e bu konuda güvence vermişti. Ne ki, Dersaadet'teki iktidar değişikliğiyle önce Vecihi Paşa görevden alınmış, ardından Cizre'nin tekrar Diyarbekir'e bağlanması bir yana, Bohtan ve Hacıbehram da Musul valisinin uhdesine verilmişti. Bedirhan Bey bakımından önemli bir mevzi kaybı anlamına gelen bu gelişme, onun varlık koşullarını tehdit eden Musul valisinin Dersaadet tarafından destek-

[42] Benim yapıtlarını inceleyebildiğim araştırmacılar arasında, Nasturi katliamı ile "Cizre Meselesi" arasındaki bağlantıya değinen tek kişi Nazmi Sevgen'dir. Sevgen, "Cizre Meselesi"nde sonuç elde edemeyen Bedirhan Bey'in, Dersaadet'in "dikkatini kendi üzerine çekmek maksadıyla olsa gerek" Nasturi katliamına teşebbüs ettiğini söylemektedir (Sevgen 1982, 76).

leneceğini ve Osmanlının "Bedirhan Bey politikası"nın sertleşeceğini gösteriyordu. Nitekim, Mehmed Paşa Bedirhan Bey'e karşı saldırı planları yapmaya başlamıştı. Bedirhan Bey bu ve benzeri saldırı planlarını caydırabilmek için hem Musul valisine hem de onun arkasındaki Osmanlıya güçlü bir gözdağı vermeye zaten ihtiyaç duyuyordu. Bölgedeki belli başlı bütün Kürt beylerinin ve aşiret reislerinin ve bağnaz dindar çevrelerin ortak sorunu haline gelmiş olan Nasturi meselesi bu güç gösterisi için çok elverişli bir vesileydi.

İkincisi, Osmanlıyla ilişkileri zaten hızla bozulmakta olan Bedirhan Bey kendi egemenlik alanı içinde, hemen yanı başında, Hıristiyan Nasturilerin Kürt beyleri ittifakına karşı başkaldırmalarına tahammül edemezdi. Hele bu başkaldırının temel dayanağının İngiliz ve Amerikalı misyoner faaliyetleri olması tehdidin boyutlarını daha da büyütüyordu. Kendi nüfuz alanında açılmış böyle bir gedik derhal kapatılmalıydı.

Katliamın Bedirhan Bey açısından üçüncü nedeni, iktidarının temel dayanağı olan, müttefiki Kürt beylerinin (özellikle Hakkâri beyi Nurullah'ın) ve aşiret reislerinin, önemli bir güç odağı olan Müslüman din adamlarının Nasturilerin saldırılarına bir an önce son verilmesi, hadlerinin bildirilmesi taleplerine kayıtsız kalamayacak olmasıydı. Onları ikna edecek çok güçlü, sağlam, inandırıcı nedenler olmadan bu yöndeki talepleri reddetmesi, tüm otoritesini ve karizmasını, iktidarını yitirmesi anlamına gelebilirdi.

Katliamın sonuncu ama hiç de önemsiz olmayan bir nedeni de, Bedirhan Bey'in kişisel özellikleriydi. Bütün kaynaklar Bedirhan Bey'in kendi koyduğu kurallara muhalefeti acımasızca ezen, gözü kara, kararlı, hırslı ve özel güçlere sahip olduğuna kendisi de inanan, karizmatik bir kişilik olduğunda hemfikirdirler. Buna bir de, Nakşibendi tarikatına mensup bir lider olarak, aşırı denebilecek dindarlığı da eklenmelidir. Bu dindarlığının onu, Hıristiyan düşmanı bağnaz şeyhlerin etkisine açık hale getirdiği kuşkusuzdur. Misyoner faaliyetlerinden cesaret alan Nasturilerin Müslüman köy-

lerine saldırmaları, yakıp yıkıp yağmalamaları, özellikle peygamber soyundan geldiğine inanılan insanları (seyitleri) öldürmeleri, yakınları öldürülen Müslümanların akrabalarının kanlı gömleklerini Bedirhan Bey'e göndererek intikamlarının alınmasını istemeleri – bunlar Bedirhan Bey'in hazmedebileceği şeyler olamazdı.

Ama Nasturi katliamını Bedirhan Bey'in "bağnaz dindarlığıyla", "Hıristiyan düşmanlığıyla" açıklamaya çalışmak da doğru olmaz. O zaman, Nasturilere neden daha önce saldırmadığını, Cizre-Bohtan beyliği sınırları içindeki Hıristiyan ve Yahudilerle niye bir sorun yaşamadığını, özellikle Ermenileri beylik yönetiminde istihdam etmesini ve sürgün edildiği Girit'teki Hıristiyan halk nezdinde nasıl olup da büyük bir saygınlık kazandığını açıklamak mümkün olmaz. Bedirhan Bey'in torunlarından Süreyya Bedirhan (Emin Ali'in oğlu) bu konuda şöyle diyor:

> [Nasturilerin üzerine asker gönderilmesi] Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlara karşı kesinlikle en ufak bir öfke beslenerek yapılmadı. Bedirhan, topraklarındaki halklar arasında meydana gelebilecek tüm karşıtlıkları ve ayaklanmaları ortadan kaldırmak zorundaydı. Kürt birliğinin ve bağımsızlığının büyük savaşına girişmeden önce, aynı baskıyı [kendisine karşı çıkan] Kürt beylerine de yaptı.[43]

Belki şöyle denebilir: Dünyanın en ücra köşelerini dahi hızla küreselleşme girdabının içine çeken 19. yüzyıl, 1840'lar Kürdistan'ında bağımsız/özerk bir Kürdistan kurma idealiyle yola çıkmış, gözü kara ve hırslı, acımasız, özel güçlere sahip olduğuna kendisi de inanan karizmatik Kürt lideri Bedirhan Bey'e bir bedel ödetiyor, ona yaşamının en karanlık sayfasını yazdırtıyordu.

[43] Chirug 2009, 37.

Katliam

Bedirhan Bey'in Nasturileri topluca cezalandırmak için hazırladığı Kürt ordusunun ilk bölüğünün Diz'e doğru hareket tarihi 1843 haziranının son günleridir.[44] Fakat, Diz bölgesine nisan ayı başlarında (paskalya yortusu sırasında) yapılan daha eski tarihli ve dar kapsamlı bir saldırı daha vardır. Dr. Grant, *Missionary Herald*'a yazdığı 5 Temmuz 1843 tarihli mektubunda, Nasturilerin "Çölemerikli Kürt komşularına karşı giriştikleri iki başarılı seferden" söz eder.[45] Halil Kâmilî Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği 10 Nisan 1843 tarihli raporundan, Nasturiler ile Nurullah Bey'in emrindeki askerler arasında yaşanan, katliam öncesi çatışmalar konusunda daha ayrıntılı bilgi edinebiliyoruz:

> Bedirhan Bey ... daha önce verdiği söz gereğince, Nurullah Bey'in emrine birkaç bin asker vermiştir. Tiyari milletiyle yapılan muharebelerde ... arzulanan haddini bildirme ve yola getirme fırsatı bulunamadığı için, Bedirhan Bey ... kendi idaresi altındaki kazalardaki aşiretlerle ve bir miktar askerle ve Han Mahmud'u emri altına alarak Tiyari milletinin üzerine bizzat yürümüş ve ... Diz adlı nahiyeyi savaşarak ele geçirmiş ve [patrik] Mar Şamun adlı şahsın yeğeni olan bir kızı esir almıştır.[46]

Patrik Mar Şamun da, İngiliz misyoner Badger'a mayıs başında yazdığı mektupta, paskalya yortusu sırasında yapılan bu saldırıda Malik İsmail'e ve diğer Nasturilere ait büyük koyun sürülerinin çalındığını, kadın ve çocukların öldürüldüğünü, öldürülen insanların kulaklarının kesilerek Bedirhan Bey'e gönderildiğini ve Nasturileri yok etmek üzere büyük bir saldırının hazırlıklarının yapılmakta olduğunu bildirir.[47]

---

[44] Grant 1843, 435.

[45] Aynı yerde.

[46] BOA 103, 9 Ra. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 103\img136].

[47] G. P. Badger, *The Nestorians and their Rituals*, c. 1, 270-271 (aktaran Yonan 1999, 44-45).

Haziran ayının başında ise, Amerikalı misyoner Dr. Ashael Grant, Bedirhan Bey'in daveti üzerine Dergül'e gider. Hakkâri beyi Nurullah da oradadır. On gün süren bu ziyareti sırasında, Nasturilere karşı büyük bir saldırının hazırlıklarının yapılmakta olduğunu görür. Dr. Grant'ın ayrılmasından kısa bir süre sonra, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, haziran ayının son günlerinde, Kürt ordusunun bir bölüğü Diz'e doğru hareket eder.

Kürt kuvvetlerinin sayısı, Bedirhan Bey'in bildirdiğine göre, dokuz-on bin kadardır. Bu kuvvetlerin arasında Hakkâri beyi Nurullah'ın, Amêdiyeli İsmail Bey'in, Otaşi aşiretinin ve Tatarhan Ağa'nın askerleri de vardır.[48] Nasturilerin askeri gücü daha fazladır: 15 bin.[49] Fakat Nasturiler arasında birlik yoktur. Bunun nedeni, Mar Şamun'un İngiliz ve Amerikalı misyonerlerle işbirliği yapmasına ve misyonerlerin Nasturileri eski inançlarından döndürücü faaliyetlerine karşı duyulan tepkidir. Özellikle Thuma bölgesindeki Nasturiler arasında Mar Şamun'a karşı güçlü bir muhalefet vardır – o kadar ki, bu bölge katliam sırasında Kürtlerin safında yer alır. Nasturilerin Bedirhan Bey kuvvetleri karşısında yenilmelerinin nedeninin bu "bölünmüşlük" olduğu anlaşılıyor.[50]

Kürt kuvvetleri ilk hedef olan Diz'e 6 Haziran 1843 günü varırlar. Büyük Zap suyunu geçerken güçlü bir dirençle karşılaşsalar da, sayıca daha az olan Nasturiler geri çekilir. Kürtler üç gün boyunca, çoçuk, yaşlı, kadın, erkek ayrımı yapmadan Nasturilere ağır kayıplar verdirir. Diz, Patrik Mar Şamun'un evinin bulunduğu bölgedir, ama kendisi saldırı sırasında Aşita'da olduğu için katliamdan kurtulur. Fakat annesi ve erkek kardeşlerinden biri öldürülür; üç erkek

---

[48] BOA 104, tarihsiz (Dersaadet'e "yabancı" dilde yazılmış imzasız rapor) [DVD:\BOA 104\img101 ve img118]; BOA 110, 5 S. 1260 (Kemal Efendi'nin birinci raporu) [DVD:\BOA 110\img1789].

[49] BOA 104, tarihsiz (Dersaadet'e "yabancı" dilde yazılmış imzasız rapor) [DVD:\BOA 104\img116].

[50] Surma Haruni 1996, 66; BOA 103, 9 Ş. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 103\img130]; BOA 104, 12 L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img127-128]; Jwaideh 2007, 138-140; Layard 2000, 145.

kardeşi ile kız kardeşi esir alınır. Diğer iki kardeşi kaçarak canlarını kurtarırlar. Yatalak annesine öldürülmeden önce işkence yapılır ve gövdesi iki parçaya bölünerek Zap suyuna atılırken arkasından "Oğluna haber ver, ona da böyle yapacağız" diye haykırılır.[51]

Kürt ordusunun Diz'e saldıran bu ilk birliği Bedirhan Bey ile Nurullah Bey'in getirecekleri takviye kuvvetlerini beklerken, alınan esirler Bohtan dağlarına götürülür. Bedirhan Bey Bohtan'dan Tiyari bölgesinin kuzeybatısına ilerlemekteyken, Musul valisi Mehmed Paşa da 800 kişilik bir Osmanlı birliğini Tiyari bölgesinin güneybatısına konuşlandırır. Bu birlik, Mar Şamun'a verilmiş olan yardım sözüne rağmen, Nasturilere yardım etmeyip, bir tehdit ve şantaj unsuru olarak katliama seyirci kalır. O arada, bazı Kürt birlikleri de doğudan herhangi bir yardım gelmesin veya o tarafa kaçılmasın diye, Tiyari'nin doğusundaki geçitleri tutarlar. Böylece Tiyari Nasturileri kuzeyden Bedirhan Bey, güneyden de Mehmed Paşa kuvvetleri tarafından, doğuya da kaçamayacakları şekilde kuşatılırlar. Aynı tarihlerde, Revanduz'dan hareket eden bir Kürt birliği de, Bedirhan Bey ile Nurullah Bey'e yardımcı olmak, "din uğruna savaşmak" amacıyla Tiyari'ye doğru ilerlemeye başlar.[52]

Tiyari'ye kuzeyden giren Bedirhan Bey'in ilk hedefi Çamba köyü olur. Katliamdan sağ kurtulup esir düşenler arasında Melik İsmail'in karısı da vardır. Melik ise savaşırken aldığı bir gülle yarasıyla, kalçası kırık olarak bir mağaraya saklanırsa da, Kürtler onu orada bulup sürüklüye sürükleye Bedirhan Bey'in önüne getirirler. Bedirhan Bey, "Bu nasıl bir köpektir ki, insanların kanını dökmeye cesaret edebildi" deyince, Melik İsmail zorlukla doğrulup, "Kılıcım yirmi Kürdün canını aldı, Tanrı ömür verseydi daha birçoğu o kılıcın tadına bakacaktı" diye yanıt verir. Bunun üzerine Bedirhan Bey

---

[51] BOA 104, tarihsiz (Dersaadet'e "yabancı" dilde yazılmış imzasız rapor) [DVD:\BOA 104\img101 ve img118]; Grant 1843, 436; G .P. Badger, a.g.e. (aktaran Yonan 1999, 44-45).

[52] BOA 104, tarihsiz (Dersaadet'e "yabancı" dilde yazılmış imzasız rapor) [DVD:\BOA 104\img101 ve img118]; Grant 1843, 435-436; Jwaideh 2007, 48.

ayağa kalkıp Zap suyuna doğru yürürken, onu da yanına getirmelerini işaret eder. Yanına getirilen Melik İsmail'in bir kılıç darbesiyle uçurduğu kellesi Zap suyuna karışır; arkasından gövdesini de suya atarlar.[53]

Çamba'dan sonraki hedef, hemen güneydeki Serspidion olur. Köy yerle bir edilir, bahçe ve tarlalar mahvolur. Zap geçilip Mar Sava kilisesi ateşe verilir; büyük kemer ve duvarları yıkılır.[54] Bedirhan Bey Zap suyu boyunca güneye, Aşita'ya doğru ilerler. Yol üstündeki Minyaniş köyünde 12 aile dışında herkes katledilir.[55]

Tiyarili Nasturiler Bedirhan Bey'i iki saat ileride karşılarlar. İki kuvvet arasında sabahtan ikindiye kadar süren savaş sonunda Nasturiler geri çekilip Zap suyunun öteki yakasına geçerlerken köprüyü yıkarlar. Zap suyunu keleklerle geçen Bedirhan Bey kuvvetleri kaçanlarla iki gün süren bir çatışmaya girerler ve sonunda Nasturiler bozguna uğrar. Aşita'dan kaçamayanlar cizye ödeyeceklerine ve Hakkâri beyi Nurullah'a itaat edeceklerine söz vererek aman dilerler. Bunlardan 50.000 kuruş toplanır. Dr. Grant'ın orada inşa ettirdiği misyon binasının bir kulesi dışında kalan kısımları yıktırılır. Binanın odalarında beş altı sandık içinde haritaya benzer evrak ve birtakım mektuplar ve birkaç sandık içinde camlardan başka bir şey bulunamayınca, köy halkının tamamı sopadan geçirilip üç bin kadar koyuna el konulur. Bedirhan Bey koyunları askerlerine yedirir ve postlarıyla da sal şeklinde kelekler yaptırarak askerlerini Zap suyundan geçirir. Aşita'dan ayrılırken, Amêdiye yenilgisinden sonra İsmail Bey'le birlikte Cizre'ye gelmiş olan Zeynel Bey'i bir miktar askerle birlikte yıkılan misyonerlik binasının sağlam kısmına yerleştirip Aşita'ya mütesellim tayin eder. Çarpışmalarda 870 adet tüfek ele geçirilmiştir. Bedirhan Bey, daha sonra, bu tüfeklerin kundak

---

[53] Grant 1843, 436; Layard 2000, 159.

[54] Grant 1843, 436-437.

[55] Layard 2000, 139.

ve çakmaklarını sökerek, demirlerini Erzurum valisine göndereceklerdir.[56] Katliam sırasında dağlarda saklanmış veya emin yerlere gömülmüş elyazması kutsal kitaplar, onları gizleyen papazların çoğu öldürüldüğü için bir daha bulunamaz.[57]

Aşita'daki katliamın haberi Lizan vadisi boyunca duyulmaya başlayınca, Aşita'nın güneybatısında, aralarında çocuk ve kadınların da bulunduğu Lizan halkından bin kişi, ancak dağ keçilerinin tırmanabileceği yüksek ve erişilmesi neredeyse imkânsız bir platforma çıkarak kendilerini korumaya çalışırlar. Onları oradan güç kullanarak çıkaramayacağını anlayan Bedirhan Bey etraflarını kuşatarak beklemeye başlar. Erzak ve suları biten Nasturiler üç gün sonra teslim olmak zorunda kalırlar. Bedirhan Bey'den canlarının bağışlanacağı sözünü aldıktan sonra silahlarını teslim etmeye razı olurlar. Platforma girmelerine izin verilen Kürt kuvvetleri, Nasturilerin silahlarını toplayıp hepsini kılıçtan geçirmeye ve yorulunca da geri kalanlarını uçurumdan aşağı atmaya başlarlar.[58]

Katliamın başladığı günlerde (temmuz başı) Aşita'da bulunan patrik Mar Şamun yanına aldığı bir kardeşi ve Aşitalı papaz Abraham ve onun ailesiyle birlikte 27 Temmuz 1843 günü Musul'a ulaşır ve orada İngiltere'nin Musul konsolos vekili Rassam'a sığınır[59] ve Musul valisi Mehmed Paşa'dan Bedirhan Bey'in satmak amacıyla aldığı esirlerin serbest bırakılmasına, yağmalanan mal ve eşyaların iadesine ve hâlâ sürmekte olan katliamın durdurulmasına yardımcı olmasını ister. Mehmed Paşa, Nasturilere yardımcı olabilmesi için Mar Şamun'un ve tüm Nasturilerin önce kendisine biat etmelerini şart koşar. Kaldı ki, katliamı yapan Kürt kuvvetleri Erzurum valisi-

---

[56] BOA 103, gurre-i L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 103\img131+132]; BOA 110, 5 S. 1260 (Kemal Efendi'nin birinci raporu) [DVD:\BOA 110\img1789]; BOA 104, 12 L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img127+128].

[57] Layard 2000, 131-135.

[58] Aynı yerde, 140-143.

[59] Badger, a.g.e. (aktaran Yonan 1999, 44-45).

nin maiyetinde oldukları için, katliama müdahale onun yetkisi dışındadır.[60] İngiltere'nin Musul konsolosluğu da esirlerin yerlerine iadesini Musul valisinden talep eder. Fakat aldığı yanıt, "Bu konuda devletten herhangi bir emir gelmediği" şeklinde olur.[61]

Anlaşıldığı kadarıyla, katliam 1843 ağustos ayı ortalarına kadar sürer. Canlarını kurtarabilen Nasturiler yığınlar halinde güneydeki Musul'a sığınmaktadırlar. Fakat eğer yolları Berwari'den geçiyorsa, oranın beyi (ve Atişa'ya mütesellim tayin edilmiş Zeynel Bey'in amcası) Abdülsamet Bey'in emriyle öldürülmektedirler.[62]

Aşitalı Nasturiler başlarına yönetici olarak bırakılmış Zeynel Bey'in zalim yönetimine karşı Kasım 1843'de ayaklanırlar. Bir sabah, gün doğarken, Zeynel Bey'in ve adamlarının kaldığı, kısmen yıktırılmış misyonerlik binasına saldırarak Zeynel Bey'in 20 adamını rehin alıp, beşini de öldürürler. Zeynel Bey ve diğer adamları yıkık binada aç susuz mahsur kalırlar.[63] Bunun üzerine Bedirhan Bey Aşita üzerine tekrar asker sevk eder ve 500-600 dolayında nüfusu katlettirir.[64]

Kendisiyle işbirliği yaptıkları için dokunmadığı Thuma bölgesi hariç, Bedirhan Bey'in Diz ve Tiyari bölgesinde yaptığı katliamın bilançosu çok ağırdır. Gabriele Yonan'a göre, bu bölgede Timur'un Moğol akınları sırasında bile bu kadar korkunç bir katliam yaşanmamıştır; Tiyari'deki toplam Nasturi nüfusun beşte biri katledilmiştir.[65] Layard'a göre, katliamın ölü bilançosu 10.000'dir.[66] Çok sa-

---

[60] BOA 104, tarihsiz (Dersaadet'e "yabancı" dilde yazılmış imzasız rapor) [DVD:\BOA 104\img101 ve img118].

[61] BOA 104, tarihsiz (İngiltere Musul Konsolosluğundan İstanbul'daki Büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 104\img122].

[62] Layard 2000, 126-127.

[63] BOA 104, 15 N. 1259 (Bedirhan Bey'den Halil Kâmilî Paşa'ya) [DVD:\BOA 104\img111].

[64] BOA 104, 5 L. 1259 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img107].

[65] Yonan 1999, 42.

[66] Layard 2000, 131.

yıda kadın ve çocuk esir alınmış, bir kısmı esir pazarlarında satılmış, bir kısmı da hatırlı Müslümanlara hediye edilmiştir.[67] Canlarını kurtarıp Musul'a yığılan Nasturiler arasında ise, bir süre sonra Tifüs salgını başlar ve birçoğu da böyle ölür. Tifüsten ölenler arasında Musul'daki evini Nasturi sığınmacılara açmış olan Amerikalı misyoner Dr. Ashael Grant da vardır (25 Nisan 1844).

Katliamın Ardından

Katliamın en önemli sonuçlarından biri, özellikle İngiltere'nin, alınan esirlerin serbest bıraktırılması başta olmak üzere, "Nasturilerin hamisi" olarak, kendi çözüm önerileriyle ön plana çıkıp Osmanlı üzerinde baskı yapmaya başlaması ve böylece sorunun çözümü konusunda fiilen siyasi bir aktör haline gelmesi olur. Bedirhan Bey açısından bu yeni bir durumdur. Bunun dışında, Bedirhan Bey Nasturi katliamıyla, uzun vadede değil ama kısa vadede, hedeflerine varmıştır. Hem Kürdistan'ın tamamında hem de İran nezdinde otoritesi ve gücü doruğa ulaşır. "Nasturi sorunu" baş ağrısı olmaktan çıktığı gibi, "Cizre Meselesi" bağlamında, Musul valisinin, Dersaadet'in desteğinde, kendisine yönelik saldırı tehlikesini şimdilik bertaraf etmiştir.

"Cizre Meselesi"ni kaldığı noktadan tekrar ele alacak olursak... 1842 sonunda, Dersaadet Cizre'nin Musul'a bağlı kalmasına, diğer iki nahiyesinin de Diyarbekir'den alınarak Cizre'yle birlikte Musul'a bağlanmasına karar vermişti. Hatırlanacağı gibi, Bedirhan Bey bu karar üzerine Mehmed Paşa'nın kendisine karşı bir saldırı hazırlığı yaptığını bildirerek ve eski Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'yı da devreye sokarak, hem "Cizre Meselesi"nin tekrar gündeme alınmasını, hem de Musul valisinin kendisine karşı herhangi bir saldırıda bulunmamaması konusunda uyarılmasını sağlamıştı. Nasturi katliamının arifesinde, Dersaadet, Cizre'nin hangi eyalete bağlanacağına

---

[67] Badger, a.g.e. (aktaran Yonan 1999, 44-45).

karar vermek için Arabistan Ordusu müşirliğine atanmış olan Namık Paşa'nın göndereceği raporu beklemekteydi. Bu rapor, katliam sonrasında, ağustos ayı içinde, Dersaadet'e ulaşır. Namık Paşa bu raporunda, Musul valisi Mehmed Paşa'nın Bedirhan Bey'e saldırı hazırlığı içinde olduğu iddiası her ne kadar doğruysa da, Cizre, Bohtan ve Hacıbehram'ın Musul valisinin uhdesinde bırakılması, Midyat ve ona bağlı İşti nahiyesinin ise Diyarbekir'e bağlanması görüşünü savunur. Ayrıca, hemen değil ama, "sırası ve zamanı geldiğinde, Bedirhan Bey'in o bölgedeki itibarının yok edilmesinin şart olduğunu" söyler.[68]

Dersaadet bu rapora uygun olarak, Cizre ve nahiyelerinin Musul eyaletinde kalmasını onaylarken, Mehmed Paşa'yı da hakkındaki "Bedirhan Bey'e saldıracak" söylentilerine ve her türlü şikâyete son vermesi, Musul halkını himaye etmesi ve onları padişahtan yana kazanmaya gayret eden bir tutum içine girmesi gerektiği konusunda uyarır; "yoksa padişahın kendisine cömertçe ihsan buyurduğu ilgisi azalacak ve tersine dönecektir." Bedirhan Bey konusuna gelince, "kendisini şu sıra zorla yola getirmek mümkün olmadığı" için, "gönlü alınarak ve yumuşak ve ılımlı muamele yapılarak, mevcut durumun daha da ileriye gitmesi bir süre engellenmeli, kendisinden yararlanma yoluna gidilmelidir."[69]

Bedirhan Bey açısından önemli olan, Dersaadet'in Nasturi katliamının hemen ardından, 9 Eylül 1843'de, kendisi hakkında "şu anda üzerine gidilmesi mümkün değildir" anlamına gelen böyle bir karar alıp, Musul valisini de uyararak, onu kendisine saldırmaktan men etmesiydi. Durum böyle olunca, Cizre ve nahiyelerinin Musul'a bağlı kalmasının fazla bir önemi kalmıyordu. Kaldı ki, kendisi zaten fiilen Erzurum valisinin maiyetine verilmişti. Üstelik, Tiyari katliamından kaçan Nasturi patriği Mar Şamun'un Musul'a vardı-

---

[68] BOA 103, 14 Ş. 1259 (Sadrazam teskeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 103\img141].

[69] Aynı yerde.

ğında, Mehmed Paşa yerine İngiltere konsolosluğuna sığınmış olması, Musul valisinin Nasturiler üzerinde egemenlik kurma planlarını da boşa çıkarmıştı.

Nasturi katliamından sonra Mehmed Paşa'nın yapabildiği tek şey, Cizre ve iki nahiyesinin 1842 yılında toplam 1.700 kese (850.000 kuruş) olan vergi yükümlülüğünü 1843 yılı için 2.000 keseye (1.000.000 kuruş) çıkarmak olmuştur.[70] Ama Bedirhan Bey onun bu keyfi uygulamasına itiraz ederek bu miktarı da ödemez.[71]

Bedirhan Bey 1843 yılı başlarında, kendisinin Erzurum valisinin maiyetine verilmesini sağlayarak, Mehmed Paşa'nın kendisi üzerindeki yetkilerini zaten daha Nasturi katliamı öncesinde bir hayli sınırlamıştı. Nitekim, Nasturi katliamı sırasında, Mehmed Paşa ona en ufak bir müdahalede bulunamamıştır. Ayrıca, Erzurum valisinin maiyetine verildikten sonra aşırı iltifatlarıyla Halil Kâmilî Paşa'nın güvenini kazanmış ve o tarihe kadar kendisine karşı ortak cephe oluşturdukları Mehmed Paşa ile aralarını bozmayı başarmıştır. Halil Kâmilî Paşa Dersaadet'e karşı Bedirhan Bey'i savunur bir tutum almakla kalmamış, bunu yaparken ayrıca Mehmed Paşa'yı da suçlamaya başlamıştır. Örneğin, Dersaadet'e yazdığı 5 Kasım 1843 tarihli raporunda Musul valisini şöyle suçlamaktadır:

> ... Musul valisi Mehmed Paşa, bendeniz bu havalide görevlendirildiğimden beri, kafasının ardından her ne geçiyorsa, sahip olduğu yüksek ve değerli mevkiin gereklerine ters düşecek biçimde, sahte mühürlerle Hakkâri aşiretlerine ve Tiyari taifesine yakışıklı yakışıksız kâğıtlar yazmış ve bu yazılarda Bedirhan Bey ve Hakkâri beyi Nurullah

---

[70] 104, 15 N. 1259 (Bedirhan Bey'den Halil Kâmilî Paşa'ya) [DVD:\BOA 104\img111].

[71] "İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa benden iki bin kese akçe istedi. Ben de 'Niçin vereyim, sebep nedir?' dediğimde, ısrar etti ve sadece 'Vereceksin!' demekle yetindi ise de, ben de vermedim ve 'vermeyeceğim!' dedim." (BOA 009, tarihsiz, Bedirhan Bey'in zaptiye ifadesi [DVD:\BOA 009\img259450].)

> Bey'in kuşkulanacakları sözler etmiş ve böylece bu mirler kendisinden korkup dehşete kapılmışlardır.[72]

Dersaadet'in Nasturi katliamı ve alınan esirler konusunda Erzurum ve Musul valileri ile eski Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'dan görüş sorması üzerine,[73] diğer ikisi Bedirhan Bey'in bu nedenle herhangi bir şekilde cezalandırılmasına karşı çıkarken,[74] Mehmed Paşa –tersi görüşte olduğu halde– Bedirhan Bey'in tasfiye edilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmeye cesaret edemez.

Bedirhan Bey, Nasturi katliamı ve esirler meselesi yüzünden özellikle İngilizler üzerinden gelen suçlama ve baskılara karşı Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa'yı kendisine kalkan yapar. Halil Kâmilî Paşa katliam öncesinden beri savunup sahip çıkmaya başladığı Bedirhan Bey'i katliam sonrasında da var gücüyle savunmaya devam eder. Bedirhan Bey'in Erzurum valisine nasıl bir yaklaşım gösterdiğinin en çarpıcı örneklerinden biri, ona katliam sonrasında gönderdiği 9 Ekim 1843 tarihli mektubudur. Bu mektup Halil Kâmilî Paşa'ya alabildiğine abartılı övgülerle doludur:

> ... beni yirmi otuz yıllık hizmetkârınız yerine koymanızla, sınırsız ve örneği görülmemiş efendiliğinize ve iltifatınıza gark oldum. Her ne kadar kenar yer adamı isek de düşüp kalkacak yeri biliriz. Hayatta olduğum sürece mal ve can ve asker ve çoluk çocuğumla uğrunuza durup, din ve devlet emrinde ve siz efendimin hizmetinde can ve baş feda etmeyi kendime pek büyük nimet biliyorum. Bundan böyle, padişahımız efendimizin bu bölgeye dair emir ve fermanını yerine getirmek ve sizin gibi efendilerimizin rızasına aykırı harekette bulunmamak ve İran'a ve Kürdistan'a ilişkin her ne hizmet verilirse [...] geri çevirmemek ve [...] dört el ile zat-ı devletinize sarılıp bahtınıza düşmüşüm ve

---

[72] BOA 104, 12 L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\ img127+128].

[73] BOA 103, 14 Ş. 1259 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 103\ img141].

[74] BOA 104, 9 L. 1259 (Ali Rıza Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\ img105].

umut kesmeyerek, gece gündüz emrinizi ve efendiliğinizi bekler olmuşum. Beni kusurumla birlikte köleliğinize kabul ettiğinizi bilirim. İkincisi, efendimden başka umut bağlayacağım kimsem yoktur.[75]

Adamı Osman Ağa eliyle ilettiği bu mektuba ek olarak, bir de, yazmayı sakıncalı bulduğu sözlü bir teklifte bulunur. Bu teklifin içeriğini Erzurum valisinin Dersaadet'e gönderdiği 5 Kasım 1843 tarihli raporundan öğreniyoruz. Halil Kâmilî Paşa'nın iddiasına göre, Bedirhan Bey'in teklifi şöyledir:

• Eğer Cizre, Hacıbehram ve Bohtan'ın Musul'dan alınıp Erzurum'a bağlanmasını sağlayacak olursa, Halil Kâmilî Paşa'ya seve seve ve bir teşekkür olarak 200.000 kuruş verecektir.

• Buna ek olarak, Hakkâri beyi ile ittifak halinde, Hakkâri sancağından, cizye hariç, 1260 (1844) yılından itibaren ve şimdilik 150.000 kuruş vergi ödenecektir.

• Bugüne kadar Osmanlıya hasılatından hiç pay ödenmemiş olan Zırnık madeni hasılatının bundan sonra devlete gönderilmesi amacıyla, Nurullah Bey'i Erzurum valisinin yanına gönderecektir.

• Nasturi katliamı sırasında Tiyari'den toplamış olduğu 50.000 kuruşu, mektubu getiren Osman Ağa ile Erzurum valisine hediye olarak göndermektedir.[76]

Erzurum valisi, Bedirhan Bey'e 200.000 kuruşu kabul etmediğini bildiren bir yanıt vermişse de,[77] Tiyarililerden toplanmış olan 50.000 kuruşu maiyetindeki düzenli Osmanlı askerlerinin masraflarının karşılanmasında kullanılmak üzere ilgili memura teslim eder. Karşılığında, Bedirhan Bey'e "gönlünü almak ve padişaha hizmet etme şevkini ve arzusunu artırmak amacıyla" değerli taşlarla süslenmiş bıçak takımları ve kakmalı tabancalar ve saat gibi şeyler gönderir.[78]

---

[75] BOA 104, 15 N. 1259 (Bedirhan Bey'den Halil Kâmilî Paşa'ya) [DVD:\BOA 104\ img111].

[76] BOA 104, 9 L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\ img110].

[77] Aynı yerde.

[78] BOA 103, gurre-i L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 103\ img131+132].

Ayrıca, Bedirhan Bey'in Nasturi katliamından ötürü niye cezalandırılmaması gerektiği konusundaki düşüncelerini şöyle ifade eder:

> Bedirhan Bey'in ... Tiyari milletine haddinin bildirilmesini İran meselesinin halledilmesinden sonraya bırakarak, önce sorup sonra yüce irade gereğince hareket etmesi uygun olurdu. (...) [Ama] olayın izin almadan yapılmış olmasından ötürü Miralay Bedirhan Bey'i azarlamak ve Tiyari milletinden aldığı söylenen şeyleri aldığı kişilere veya varislerine iade etmesini ve mütesellim olarak tayin ettiği adamını o görevden geri almasını istemenin ve "Sen kimin emriyle bu harekete cüret ettin" tarzında yazı yazılmasının, bunların vehim ve hayal dünyasını harekete geçirip küçük şeylerden ötürü onları yoldan çıkaracağı ve Bedirhan Bey gibi bu tarafa olan güvenlerini de yitirip korkuya kapılacakları için kendilerinden yararlanılamaz hale gelecekleri ve belki de başka bir yere yanaşması söz konusu olabilecektir. Böyle olmaktan ise, haddim olmayarak, bu insanlara iyi davranarak onlardan yararlanılmasının daha uygun olacağını düşünüyorum.[79]

Erzurum valisi Bedirhan Bey'in 200.000 kuruşluk teklifini – kendi iddiasına göre– reddetmiştir ama, onun arzusunu yine de yerine getirerek, Dersaadet'e Cizre ve nahiyelerinin fiilen Erzurum'a bağlanmasını önerir –hem de Bedirhan Bey'e "Paşalık rütbesi" verilerek. Ama bu "Paşalık rütbesi"nin sözüm ona bazı "koşulları" vardır:

- İdaresi altındaki Cizre ve bağlı nahiyelerinin vergilerini Erzurum valiliğine ödemesi;
- Hakkâri sancağından hazineye her sene uygun miktar vergi ödenmesini ve, ayrıca, Zırnık madeni hasılatından da devlete ödeme yapılmasını sağlaması;
- Erzurum eyalet valisinin gözetimi altında ve maiyetinde bulunması ve ona hesap vermesi;
- Hakkâri'yi de Nurullah Bey ile birlikte yönetmesi.

Bu "koşulların" hepsi zaten Bedirhan Bey'in 200.000 kuruş karşılığında Erzurum valisinden talep ettiği şeylerdir. Halil Kâmilî

---

[79] Aynı yerde.

Paşa'ya göre, Bedirhan Bey'e bu koşullar altında "Paşalık rütbesi" ihsan edilmesi, "onun canla başla padişah için çalışmasını sağlayacak ve şevk ve gayretini artıracaktır."[80]

İngiltere'nin Talepleri

Katliam sonrasında İngiltere'nin Dersaadet'ten en ivedi talebi, Bedirhan Bey'in kuvvetlerinin Tiyari ve Hakkâri'den çekilmesinin, esirlerin serbest bırakılmasının ve Nasturilerin talan edilen mal ve eşyalarının iadesinin sağlanması olur. Hem İstanbul'daki Büyükelçi Canning hem de Dışişleri Bakanı Abeerdeen bu konuda derhal adımlar atılması için Bâb-ı Âli'ye baskı yapmaya başlarlar. Tanzimat Fermanı'yla öngörülen reformların hayata geçirilmesi ve merkezi yönetimin güçlendirilmesi konusunda İngiltere'nin Osmanlıya verdiği desteğin sürmesi, Osmanlının Hıristiyan tebaasına iyi davranmasına bağlı olacaktır. İngiltere'nin Nasturiler konusundaki ivedi taleplerinin yerine gelmesi ve böyle bir katliamın bir daha yaşanmaması, aynı zamada, Bedirhan Bey'in o bölgedeki gücünün kırılmasını, etkisizleştirilmesini, hatta tasfiyesini gerektirmektedir. İngiltere'nin talepleri arasında bu da yer alıyordu. O kadar ki, İngiltere Dersaadet'e, Bedirhan Bey'in benzer saldırılarda bulunmamasının garanti altına alınması halinde, Nasturilerin Osmanlı yönetimine itaat edeceklerini dahi taahhüt ediyordu.[81]

İngiltere'nin Nasturilere yönelik nihai hedefi ta baştan beri, Osmanlının bölge üzerinde otorite tesis etmesi ve Mar Şamun'un hem siyasi hem de ruhani liderliğinde bağımsız bir Nasturi yönetimi kurulması konusunda Bâb-ı Âli ile Patrikhane'nin anlaşmalarıydı.[82] Fakat o tarihlerde böyle bir hedefin gerçekleştirilmesi pek mümkün

---

[80] Aynı yerde.

[81] BOA 104, tarihsiz (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 104\img102-103].

[82] FO, 78/2698, 1 Aralık 1843, İstanbul Büyükelçisi Canning'den Dışişleri Bakanı Abeerdeen'e (aktaran Aboona 2008, 222).

görülmüyordu. Nitekim, Dr. Grant, Nasturi katliamının henüz sürmekte olduğu sırada, *Missionary Herald*'a Temmuz 1843 sonunda yazdığı mektupta, İngiltere'nin önerdiği "Bâb-ı Âli denetimi altında patrik Mar Şamun'un Nasturilerin bağımsız valisi haline getirilmesi planına" güvenmediğini söylüyordu, çünkü Osmanlının otorite paylaşımı konusundaki aşırı kıskançlık gösterdiği ve bölge üzerinde kontrol sağlama konusunda bu kadar zayıf olduğu koşullarda böyle bir planın aşılması imkânsız zorluklarla karşılaşacağından emindi.[83]

Kuşkusuz, İngiltere de bu zorlukların farkındaydı. O nedenle olsa gerek, İstanbul büyükelçisi Canning Dersaadet'e o günün koşullarını dikkate alan daha "yumuşak" çözüm önerilerinde bulunur:

• Nasturilere iyi muamele edilmesi ve ayinlerine izin verilmesi halinde, aşiret reislerinin de yardımıyla, bütün Nasturilerin itaat altına alınması kolaylaşacaktır.

• Osmanlı askerlerinin Nasturilerle birlikte hareket etmesi halinde, Kürt aşiretlerine saldırmaya cesaret edemeyecekleri şekilde gözdağı vermek mümkündür.

• Kendisine Nasturilerin metropoliti ve ruhani başkanı olduğuna dair bir berat verilmesi halinde, Patrik Mar Şamun Çölemerik'e bir miktar düzenli asker gönderilmesine ve bir mütesellim atanmasına razı olacaktır. Böylece, Nasturiler Kürt saldırısına karşı koruma altına alınacaklar, Osmanlı devleti de hem Nasturileri hem de Kürtleri kolayca yönetebilir hale gelecektir.

• Ama bunun için, atanacak mütesellimin Musul'a değil Erzurum'a bağlanması şarttır, çünkü Kürtlerin Musul valisine duydukları nefret tersi durumu kabul etmelerine izin vermeyecek kadar büyüktür.

• İngiliz papazları ile Fransız papazları arasında Nasturiler konusunda bir rekabete yol açılmaması bakımından, Mar Şamun'u

---

[83] Grant 1843, 437.

Nasturilerin ruhani lideri ilan edecek fermanda, kilise ve manastırların hangilerinin Nasturilere, hangilerinin Keldanilere ait olduğu açıkça belirtilmelidir.[84]

Dersaadet'in Bedirhan Bey ve İngiliz Talepleri Konusundaki Kararları

Dersaadet'te 4 Eylül-4 Aralık 1843 tarihleri arasında yapılan bir dizi Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Umumî ve Meclis-i Has toplantısında başlıca iki konu tartışılır: (1) Bedirhan Bey'e karşı izlenecek politika; ve (2) Nasturi katliamı ve İngiltere'nin talepleri.

Nasturi katliamının ardından Bedirhan Bey politkası ve Erzurum valisinin ona "Paşalık rütbesi" verilip Cizre-Bohtan'ın Erzurum'a bağlanması önerisi, Eylül 1843 tarihli Meclis-i Has ve Kasım 1843 tarihli Meclis-i Vâlâ toplantılarında ele alınır. Kararlar şöyledir:

• Bedirhan Bey epey kuvvetli ve taraftarı çok olduğu için varlığına son verilmesi (tasfiyesi) mevcut koşullarda mümkün değildir. Böyle bir şeyin yapılabilmesi Musul, Erzurum ve Diyarbekir valilerinin ittifak halinde ve ortak önlemlerle ve beklenmedik ve hızlı bir harekâtla onu kuşatıp işini çarçabuk bitirebilmelerine bağlıdır. Ama İran meselesinin sürdüğü mevcut koşullarda, böyle bir şey uygun olmaz, zamanının gelmesi beklenmelidir. Ama, öte yandan, Bedirhan Bey'in gücünü daha da artırmasını engelleyecek önlemlerin alınması ve bu konuda çaba gösterilmesi de gerekmektedir.[85]

• O nedenle, Bedirhan Bey'e "Paşalık rütbesi" verilmesi doğru değildir. Bedirhan Bey'in rütbesinin yükseltilmesi aşiretler arasındaki nüfuzunu daha da artırır. Kaldı ki, Nasturilere saldırmasının

---

[84] BOA 104, tarihsiz (İngiltere Büyükelçisi'nden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img117].

[85] BOA 103, 14 Ş. 1259 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 103\img141].

ardından böyle bir şey yapılması, onun bu hareketinin devletçe onaylandığı biçiminde anlaşılacak ve Avrupa devletlerinin tepkisine neden olacaktır. Bedirhan Bey'in kâh Diyarbekir, kâh Erzurum valilerine yanaşması sadece kendi emellerini kabul ettirmek amacına yöneliktir. O bakımdan, her ne kadar itaat ediyormuş gibi görünüyorsa da, sözüne güven olmaz.

• Cizre'nin Erzurum'a bağlanması önerisine gelince: Bedirhan Bey Musul valisinden ürktüğü için Cizre'nin Musul'a bağlı kalması her ne kadar uygun değilse de, Erzurum'a bağlanması da, oraya uzaklığı nedeniyle, aynı şekilde uygun değildir. Diyarbekir'e bağlanması ise, askeri bakımdan zayıflığa ve denetimsiz kalmasına neden olur. Bu sakıncaları ortadan kaldırmak için Diyarbekir'e, İsmail Paşa yerine daha geniş fikirli ve daha iktidar ve dirayet sahibi bir vali atamak gerekir ki, bu da Bedirhan Bey'in kuşkularını daha da artırır. Bu nedenlerle, Cizre'nin hangi eyalete bağlanacağı konusunun ileriye bırakılmasına.[86]

Dersaadet'in İngiltere'nin talepleri konusundaki tutum ve kararlarının temelinde, Nasturi katliamına bakış açısının yattığı görülüyor. Bu bakış açısının en özlü ifadesi, Bedirhan Bey ve Nasturi katliamı üzerine Dersaadet'e sunulan 2 Kasım 1843 tarihli imzasız bir raporda yer almaktadır. Bu raporda, Nasturiler arasındaki misyoner faaliyetleri sonucunda bazı Nasturilerin yabancılarla ahbaplık etmeye başladıkları ve bunun sakıncalı sonuçları olabileceğine işaret edildikten sonra şöyle denmektedir:

> Duyduğuma göre, Bedirhan Bey Tiyari taifesinin üzerine asker sevk ederek tamamını terbiye etmiş ve inşa halindeki kilise ve odaları tahrip etmiştir [Dr. Grant'ın inşa ettirdiği misyon binası kastediliyor]. Eğer Bedirhan Bey hakkındaki şikâyet bundan ötürü ise, bu durum telafi edilebilecek (ayn-ı salâh) bir şey olup, akla gelebilecek sakıncalar bertaraf edilecektir.[87]

---

[86] BOA 104, tarihsiz (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 104\img 102+103].

[87] BOA 104, 9 L. 1259 (Dersaadet'e sunulan imzasız rapor) [DVD:\BOA 104\img106].

Sadrazamlığın Erzurum valisine gönderdiği 5 Kasım 1843 tarihli bir yazısında da, Nasturi katliamından "şu küçük olay" diye söz ediliyor olması,[88] rapordaki anlayışın Dersaadet'e hâkim olan anlayış olduğunu görmek için yeterlidir.

Kasım sonu ve aralık ayı başında peş peşe yapılan Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Umumî ve Meclis-i Has toplantılarında, İngiltere büyükelçisinin Dersaadet'e sunduğu ve yukarıda sözü edilen önerileri ayrıntılı olarak ele alınır. Bu toplantıların mazbatalarına yansıyan görüşlerden anlaşılıyor ki, aslında Dersaadet Nasturi meselesinde şu ya da bu şekilde herhangi bir şey yapamamaktan, hiçbir şey olmamış gibi davranmaktan yanadır, ama sırf İngiltere'nin ağır baskısı nedeniyle, bir şeyler yapar gibi görünmek zorunda kalmaktadır. Meclis-i Vâlâ mazbatasında bu yaklaşım çok açık ifade edilir:

> ... İngiltere ile Fransa'nın bu kabile hakkında bu derece himayeci olması ve onları sahiplenir görünmesi, şu andaki koşullarda, duruma istedikleri gibi müdahale edemediklerindendir. O yüzden, onları reâyâ konumuna getirmek [istiyorlar]. Aslında, onların önerilerine itibar edilmeyerek meselenin olduğu gibi bırakılması daha hayırlı görünüyorsa da, Nasturiler saltanatın tebaasından sayıldığı için, onları hiç tanımamak da devlete yakışmaz. Bu gibi kuvvetli kavimlerin öyle ücra yerlerde bulunmaları ülke yönetimi ve mali açıdan hiçbir yarar getirmese bile, bir tür savunma önlemi olarak görülebilir. Kaldı ki, devlet topraklarının bir parçası sayılan yerdeki çatışma ve kavgalarla ilgilenilmemesinin de hem yakışıksız olacağı, hem de yabancı devletlerin dedikodularına neden olacağı açıktır. Bu konunun yabancıların aracılığına gerek bırakılmaksızın halledilmesi yararlı olacaktır.[89]

Meclis-i Vâlâ'nın önerilerini görüşen Meclis-i Umumî'nin tavsiyelerini Sultan Abdülmecid'e sunan Sadrazam Mehmed Rauf Paşa'nın 4 Aralık 1843 tarihli tezkeresinde, İngiltere'nin önerdiği gibi, Nasturilerin Osmanlı tebaası olduğunun kabul edilip Mar Şa-

---

[88] BOA 104, 12 L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img127+128].

[89] BOA 104, tarihsiz (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 104\img 102+103].

mun'a Nasturilerin ruhani lideri olduğu biçiminde bir berat verilmesinin ve sorunun halli için bölgeye bir İngiliz görevlinin gönderilmesi uygun görülmediği belirtilmektedir. Tezkerede bu konuda şöyle denir:

> Nasturi taifesi şimdiye kadar hiçbir zaman devlet yönetimi altına girmemiştir. O bakımdan itaat ettirilip tabi kılınmaları güvenliğin güçlendirilmesi açısından uygun olacaktır. Ama ... İngiliz memurlarından birisi bu işe memur edilirse [Nasturilerin] kendilerine olan güvenleri fazlasıyla artacaktır. (...) Nasturilerin devlet tebaası haline getirilip bazı şartlara tabi tutulmaları İngilizlerin istediği ve kabul edebileceği bir şey ise de, o koşullar altında sağlanacak olan tabiiyet bağımsız bir hükümet biçimini alacak ve Nasturi taifesi şeklen devlete bağımlı, aslında ise İngilizlerin denetimi altında olacaklardır. Bundan amaç, o bölgede istediklerini yaptırmak ve oraya nüfuz etmektir. Öyle bir durumda Nasturi taifesini İngilizler, Keldani takımını da Fransızlar kolayca diledikleri yöne götürecekler ve sonuçta bu durum çok çeşitli sakıncaları davet edecektir. O bakımdan, durumun eski halinde bırakılması daha hayırlı olacaktır. Ama durum bu noktaya vardıktan sonra bir şey yapmamak da uygun olmayacağı için, İngilizler tarafından bir görevli gönderilmeksizin, devletin uygun bir görevli tayiniyle onların bu işe karıştırılmaması hayırlı bulunmuştur.[90]

Görüldüğü gibi, Dersaadet Nasturi sorunu ve esirler konusunda hiçbir şey yapmaktan yana değildir. Ama İngiltere'nin baskısı ve bölgeye bir İngiliz görevli gönderme konusundaki talebi karşısında, daha önce İran'da görev yapmış, bölgeyi iyi tanıyan ve Bedirhan Bey'in konuştuğu Farsça'yı iyi bilen Kemal Efendi'nin görevlendirilmesine karar verilir.[91] Kemal Efendi'nin görevi şu sorulara yanıt aramak olacaktır:

- Nasturilerin asayişini ve devlete bağlılığını sağlamak için ne yapılmalıdır?
- Cizre'nin hangi eyalete bağlanması daha uygun olur?

---

[90] BOA 104, 11 Za. 1259 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 104\img125].

[91] Aynı yerde.

• Nasturilere yönelik saldırıların durdurulmasını ve alınan esirlerin iadesini sağlamanın koşulları nelerdir?

• Bedirhan Bey'in güvenini kazanmak ve gücünü artırmadan kendisinden yararlanabilmek için neler yapılmalıdır? (Bu konuda onunla bizzat görüşülmelidir.)[92]

Fakat, anlaşıldığı kadarıyla, Dersaadet, İngiltere büyükelçisi Canning'in ısrarı üzerine, Kemal Efendi'yle birlikte bölgeye İngiltere'nin Samsun konsolos vekili Stevens'ın da gitmesini kabul etmek zorunda kalır. Buna göre, Stevens Kemal Efendi'yle işbirliği halinde, hem Bedirhan Bey hem de Mar Şamun'la dolaysız ilişki kurma yetkisine sahip olacaktır. Böylece İngiltere bölgenin bütün meselelerinde söz sahibi olmaktadır.[93]

Kemal Efendi'nin Misyonu ve Esirler Sorunu

Önce Musul'a giden Kemal Efendi oradan, Dicle nehri üzerinden kelekle hareket ederek, 19 Şubat 1844 günü Cizre'ye ulaşır. O Cizre'ye vardığında, Musul valisi İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa bir ay kadar önce ölmüştür. Dolayısıyla, Kemal Efendi'nin görevleri arasında yer alan, Cizre'nin hangi eyalete bağlanmasının daha doğru olacağı sorunu da kendiliğinden gündemden düşmüştür.

Osmanlı arşivinde, Kemal Efendi'nin bu görevine ilişkin sunduğu raporlardan sadece üçüne ulaşabildim. Bunlar arasında, Nasturi sorunun çözümü ve onlara yönelik saldırıların nasıl durdurulabileceği konularına ilişkin herhangi bir görüş ve öneri yer almamaktadır. Kemal Efendi 27 Şubat 1844 tarihli ikinci raporunun sonunda, bu konulara ilişkin raporunu daha sonra sunacağını belirtmekle birlikte, böyle bir rapora ulaşamadım.[94]

---

[92] BOA 104, tarihsiz (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 104\ img102+103].

[93] Aboona 2008, 222.

[94] Kemal Efendi'nin ulaşılabilen üç raporu şunlardır: BOA 110, 5 S. 1260 (Kemal Efendi'nin birinci raporu) [DVD:\BOA 110\img1789]; BOA 030, 7 S. 1260 (Kemal

Kemal Efendi'nin Bedirhan Bey'le ilk karşılaşması kalabalık bir ortamda gerçekleşir. Bedirhan Bey'in yanında çok sayıda Kürt ileri geleni de vardır. Bu kişiler arasında Amêdiyeli İsmail Bey de bulunmaktadır. Bedirhan Bey önce tercüman aracılığıyla konuşurken, Kemal Efendi'nin Türkçe ve Farsça konuşarak "güven vermesi" üzerine Bedirhan Bey "rahatlar" ve beraberindeki heyetten bazılarının ayrılmasıyla daha rahat bir konuşma ortamı doğar. Kemal Efendi, kan dökülmesine son vermesi ve el konan mal mülk ile alınan esirlerin iadesi konusundaki padişah iradesini bildirdiğinde, Bedirhan Bey iki elini başının üstüne koyup, "Ben devletin değersiz bir kuluyum, her yüce emri ve iradeyi can ve başla uygulamaya mecburum" der.[95]

Kemal Efendi kâh tehditkâr kâh gönül okşayıcı konuşmalarıyla hem Bedirhan Bey'in hem de yanındakilerin güvenini kazandığını belirtiyor. "Özellikle, Bedirhan Bey'in daima huzurunda, dizi dibinde hizmet eden şeyhin [Abdulkuddûs olabilir] dahi bazı karşılıklı ilmî ve Farsça ve Arapça konuşmalarla kalbine girmesi", hem Bedirhan Bey'in hem de etrafındakilerin kalplerini kazanması mümkün olur. Kemal Efendi raporunda, Bedirhan Bey'in durumu konusundaki tespitlerini ve ona karşı izlenmesini uygun gördüğü politikayı şöyle ifade eder:

> Cizre mütesellimi Bedirhan Bey kulları Musul valisi merhum Mehmed Paşa'dan aşırı korkusu ve devlete karşı beslediği güvensizlik nedeniyle, yaşamını koruma sevdasına düşerek, bir süreden beri etrafına topladığı kuvvetle ve hâkimiyet alanını genişletme arzusuyla [tevsî-i dâire-i hükümet dâiyesiyle], Kürdistan'da ... Amêdiyeli İsmail Paşa ve Hakkâri Beyi Nurullah Bey ile Mardinli Hacı Es'ad Bey ve diğerlerini yanına çekerek ve adeta kendisine tâbi kılarak, nüfuz ve şöhretini hayli artırarak ve gerektiğinde etrafına 15-20 bin asker

---

Efendi'nin ikinci raporu) [DVD:\BOA 030\img259484]; BOA 157, 7 S. 1260 Kemal Efendi'nin üçüncü raporu) [DVD:\BOA 157\img039981].

[95] BOA 110, 5 S. 1260 (Kemal Efendi'nin birinci raporu) [DVD:\BOA 110\img1789].

> toplayacak hale gelerek, kendisine güvenilemeyecek raddeye gelmiştir. [Ama benim ziyaretimle kendisine güven vermek mümkün olduğu için] mîrin bir taraftan şımartılarak, bugünkü haliyle yerinde tutularak istihdam edilmesinde pek bir sakınca olmadığına kanaat getirilmiş ve [Amêdiyeli] İsmail Paşa ve diğerlerine de gerektiği şekilde vaat ve uyarılarda bulunularak ve çeşitli güvenceler verilerek, Mehmed Paşa'nın ölümü dolayısıyla, şu anda Cizre konusunda akla gelen sakıncalar bertaraf edilmiştir.[96]

Bedirhan Bey'in 1845 yılı mayısında başlayan Van isyanı sırasında Erzurum valisine gönderdiği 15 Haziran 1845 tarihli mektubundan, Kemal Efendi'nin onu, idaresi altındaki Cizre ve Bohtan dışındaki yerlerin işlerine karışmaması konusunda uyarmış olduğunu da öğreniyoruz.[97]

Özetle, Kemal Efendi koşul ve imkânlar oluşuncaya kadar Bedirhan Bey'in ve çevresinin üzerine gidilmemesini, o zamana kadar kandırılarak oyalanabileceği görüşündedir.[98]

Esirler sorununa gelince...

Önce şunu anımsamak gerekir ki, Tanzimat Fermanı'na (1839) kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda, savaşlarda ve yağma akınlarında elde edilen esirlerin kurulan pazarlarda alınıp satılması sarayın da dahil olduğu olağan bir uygulamaydı. O bakımdan, Avrupa

---

[96] BOA 030, 7 S. 1260 (Kemal Efendi'nin ikinci raporu) [DVD:\BOA 030\img259484].

[97] BOA 116, 9 C. 1261 (Bedirhan Bey'den Erzurum valisi Sami Paşa'ya) [DVD:\BOA 116\img90].

[98] Lütfi (Ahmed Ramiz), *Emir Bedirhan* adlı broşüründe, Kemal Efendi'nin Bedirhan Bey'e "İstanbul'a gelmesi" konusundaki padişah fermanını da tebliğ ettiğini, ama Bedirhan Bey ile çevresinin böyle bir şeyi "şimdilik uygun bulmayarak" bunu reddettiklerini yazmaktadır (Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 78-79). Ben, ulaşabildiğim arşiv belgelerinde bunu doğrulayan herhangi bir veriye rastlamadım. Zaten temel politikası "Bedirhan Bey'i oyalamak" olan Dersaadet'in, o aşamada, Bedirhan Bey'i zor durumda bırakacak böyle bir fermanla sıkıştırma yoluna gitmesi de akla yatkın değildir. Bedirhan Bey'in İstanbul'a gelmesi yolundaki padişah fermanı, ileride göreceğimiz gibi, daha sonra, 1847 yılında çıkmıştır.

devletlerinin Nasturi katliamı sırasında alınan kadın ve küçük çocuk esirler konusundaki duyarlılığının hem Dersaadet, hem bölge valileri, hem de Kürtler tarafından yadırgandığı kesindir. Esirler sorununun imparatorluğun yönetici kesimleri tarafından bir "sorun" olarak kabulü sadece İngiltere ve Fransa'nın baskılarının ürünüydü. Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa Dersaadet'e yazdığı raporda, Kürtlerin erkekli kızlı bazı çoluk çocuğu ve kadınları esir almalarının "eski zihniyetlerinin gereği" olduğunu söylerken,[99] kendisi de dahil Osmanlı yönetimine bu konuda hâkim olan genel zihniyeti ifade etmektedir.

Dersaadet Eylül 1843 sonunda bütün bölge valilerine kendi eyalet sınırları dahilinde Nasturi esiri olup olmadığını araştırmalarını ve tespit edilenlerin yerlerine iadesini emreden bir ferman gönderir. Bunun üzerine, çeşitli bölge valilerinden gelen raporlardan anlaşıldığına göre, Cizre'ye getirilen Nasturi esirler oradan gelip geçenlere satıldığı gibi, Şam'a, Halep'e, Musul'a, Diyarbekir'e, Bağdat'a, Erzurum'a, hatta İstanbul'a bile götürülüp oralarda satılmışlardır. Esirleri alanlar arasında yabancı devlet konsoloslarının (örneğin Halep'teki Napoli konsolosunun) dahi olduğunu Sayda valisi Vecihi Paşa'nın raporundan öğreniyoruz.[100]

Bedirhan Bey'in Kemal Efendi'ye söylediklerinden ve Musul valisi Mehmed Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği raporundan, Nasturi katliamı sırasındaki yağmanın boyutları ve esirlerin kaderi konusunda kabaca da olsa bir fikir edinebiliyoruz. Kemal Efendi'nin raporuna göre, Bedirhan Bey ona verdiği ifadede, bu konuda şöyle demiştir:

> Tiyari taifesinin emlak ve arazilerine el konulmamış ama muharebe esnasında evleri yakılıp tahrip edilmiş ve el konulan koyunlar askerlere yedirilmiş ve eşya türünden şeylerin beşte biri ulema ve şeyhler

---

[99] BOA 104, 12 L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img127+128].

[100] BOA 108, 19 S. 1260 (Vecihi Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 108\img346427].

> arasında bölüşüldükten sonra geri kalanı satılarak elde edilen gelir dokuz bin kadar askere taksim edilmiş, her askere üçer dörder kuruş ancak düşmüştür.[101]

Musul valisinin raporundan ise, paylaştırılan ve geri kalanı satılan bu "eşya türünden şeyler" arasında esirlerin de olduğu anlaşılıyor:

> [Bedirhan Bey] Cizre'ye döndüğünde gönül ve taraftar kazanmak amacıyla ... el koyduğu malların ve esirlerin beşte birini ulema, din ileri gelenleri ve şeyhler arasında paylaştırmış[tır].[102]

Nasturi katliamı sırasında alınan esirlerin toplam sayısı ve bunlardan kaçının kurtarılıp iade edildikleri konusunda bir veri yok. Kemal Efendi'nin ve bölge valilerinin Dersaadet'e verdikleri raporlardan, iade edilen esir sayısı konusunda şu rakamlara ulaşabildim:

• Bedirhan Bey'in, padişah fermanı üzerine Nurullah Bey eliyle yerlerine iade ettirdiği ve Musul'a gönderdiği ve Kemal Efendi'ye ifade verdiği sırada hâlâ Cizre'de bulunduğu anlaşılan esir toplamı: 300 + 47 + 20 = 367.

• Kemal Efendi'nin, Cizre'den satın alınıp Diyarbekir'e gönderildiğini tespit ettiği esir sayısı: 10.

• Musul valisinin bildirdikleri: Bedirhan Bey'in gönderdiği iki çocuk ve Afgan dervişler tarafından Cizre'den satın alınmış bir kadın ve iki çocuk esir toplamı: 5.

• Erzurum valisinin bildirdikleri: Bağdat, Erzurum, Diyarbekir ve Halep'e gönderildiği tespit edilen esir toplamı: 30.

• Sayda valisi Vecihi Paşa'nın bildirdikleri: Bir kız çocuğu ile bir kadın ve kızı; toplam: 3.

Bu dökümün genel toplamı 415'tir. On bin kişinin katledildiği Nasturi saldısında esir alınan toplam kadın ve çocuk sayısının bu rakamın birkaç katı olduğu tahmininde bulunmak herhâlde çok

---

[101] BOA 110, 5 S. 1260 (Kemal Efendi'nin birinci raporu) [DVD:\BOA 110\img1789]. İtalikler bana ait.

[102] BOA 104, 15 N. 1259 (Mehmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img104].

yanlış olmaz. Bunların dışında, İngiltere büyükelçisi Canning'in bölgeye resmen gönderilmesini sağladığı Samsun konsolos vekili Stevens'ın çalışmaları sonunda çok sayıda esirin kurtarıldığı, bunun için bu esirleri satın almış olan insanlara epey yüklü paralar ödendiği; İngiltere'nin Musul konsolos vekili Rassam'ın da çok sayıda esiri özgürlüğüne kavuşturduğu söylenmektedir.[103]

Bir de, Nasturi esirlerden Müslümanlığı kabul etmiş olanların durumu vardı. Kemal Efendi Dersaadet'e sunduğu raporda, Cizre'de bulunan 20 kadar esirden bir kısmının Müslümanlığı kabul etmiş olduklarını bildirir. Hatta bunlardan beş altısı onun huzurunda kelime-i şahadet getirerek, Müslümanlığı hiçbir baskı ve tehdit olmadan kabul ettiklerini beyan etmişlerdir. Ancak, bunlar arasından ikisinin, yurtlarına iade edilebileceklerini anlayınca, asıl dinlerine geri döndüklerini söylemeleri büyük sorun yaratır. Kürtler, Müslümanlığı kabul etmiş birisinin tekrar eski dinine dönmesinin mümkün olmadığını, bunun büyük bir infiale neden olacağını söyleyerek tepki gösterirler.[104] Cizre'de Müslümanlığı kabul etmiş 12 esirin durumunu özel olarak gündemine alan Meclis-i Vâlâ, Müslümanlığı gönüllü olarak kabul etmiş olanlar konusunda yapılacak bir şey olmadığına; eski dinlerine geri dönmek isteyenlerin yurtlarına iade edilmeleri konusunda ısrar edilecek olursa "Kürtlerin yerleşik ve bilinen tabiatları ve adetlerine göre" bu kişileri bir yolunu bulup öldürecekleri göz önüne alınarak İngiltere büyükelçisinin ve konsoloslarının bu konuda ikna edilmelerine; ve bölge valililerine de meselenin büyümeden kapatılmasını sağlamaları konusunda talimat verilmesine karar verir.[105] Alınan esirlerden Müslümanlığı kabul edenlerin veya kabul etmek zorunda bırakılanların sayısı konusunda da hiçbir veriye ulaşamadım.

---

[103] Layard 2000, 131.

[104] BOA 110, 5 S. 1260 (Kemal Efendi'nin birinci raporu) [DVD:\BOA 110\img1789].

[105] BOA 110, 27 Ra. 1260 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 110\img 1790].

*

1844 yılının başından Van isyanının başladığı 1845 ortalarına kadarki bir buçuk yıla ait ulaşabildiğim arşiv belgesi sayısı neredeyse yok denecek kadar azdır. O nedenle, esirler sorunu dışında Dersaadet'in Nasturilerin durumu ve oraya bir mütesellim atayarak Mar Şamun'un onların ruhani lideri olarak resmen tanınması konularında hangi somut kararları aldığını bilemiyoruz. Bununla birlikte, Bedirhan Bey'in 1846 sonbaharında bu kez Thuma bölgesindeki Nasturilere saldırabilmiş olmasından anlıyoruz ki, esirlerden ancak bir kısmının özgürlüklerine kavuşturulması dışında, İngiltere, Bedirhan Bey'in tasfiyesi ve Nasturilerin durumuna el atılması konusunda Dersaadet'e adım attıramamıştır. Bunun için Tanzimat Fermanı'nın mimarı Mustafa Reşid Paşa'nın Kasım 1846'da sadrazam yapılması gerekecektir.

Bu döneme ait en önemli belge, Bedirhan Bey'in tasfiye edilmesine dair alınmış Meclis-i Vâlâ kararı ile bu konudaki sadrazamlık tezkeresi ve padişah iradesidir. Bu belgelerin incelenmesini "Van İsyanı" başlıklı bir sonraki bölüme bırakıp, "Birinci Nasturi Katliamı" konusunu 1844 yılındaki ilginç birkaç olayı aktararak kapatalım.

Meclis-i Vâlâ'nın Kemal Efendi'nin raporlarını ele aldığı 16 Nisan 1844 tarihli toplantısının mazbatasından şunu öğreniyoruz: Kemal Efendi Bedirhan Bey'le görüşmesi sırasında, ona Bâb-ı Âli'nin resmi yayın organı olan *Takvîm-i Vekayi*'de, kendisinin görevine ilişkin yayımlanmış yazıyı gösterince, Bedirhan Bey bu gazeteye büyük ilgi gösterir ve kendisine de her sayısından birer adet gönderilmesini ister. Kemal Efendi de, onun bu isteğini Deresaadet'e iletirken, bu gazetede Bedirhan Bey'in esirlerin iadesi konusundaki çabasını öven bir yazı yayımlanmasını önerir. Ama Meclis-i Vâlâ böyle bu öneriyi, ileride nasıl davranacağı belli olmayan Bedirhan Bey'i ödüllendirmek anlamına geleceği gerekçesiyle şimdilik uygun bulmayarak reddeder. Gazetenin ona gönderilmesi ricasına da, *Takvîm-i Vekayi*'nin ülkede hiç kimseye özel olarak gönderilmediği,

eğer edinmek istiyorsa her sayından bir adet kendisine gönderilmesini Diyarbekir valisinden istemesi gerektiği yanıtını verir.[106]

Diğer ilginç bir olay, İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa'nın ölümünden bir süre sonra Musul valiliğine atanmış olan Mehmed Şerif Paşa'nın Bedirhan Bey'i yakalayabilmek için kurduğu tuzakla ilgilidir. İngiltere Dışişleri Bakanlığında bulunan bir belgeye göre, 6 Mayıs 1844 günü Bedirhan Bey, Nasturi esirlerin durumunu görüşmek üzere, Musul valisi Şerif Paşa ve Kemal Efendi'yle muhtemelen Cizre ile Musul arasındaki bir kamp yerinde bir araya gelir. Bedirhan Bey herhangi bir valiyle buluşacağı zaman, güvenlik nedeniyle, yanında mutlaka birkaç bin asker bulundurmaktadır. Bu kez de oraya iki bin kadar askerle gitmiştir. Görüşme sırasında, Musul askerlerinin kamp yerine doğru ilerlemekte oldukları haberi gelince, askerlerinden 200'ünü Şerif Paşa'yı gözaltında bulundursunlar diye orada bırakıp, geri kalanlarıyla savaş düzeni alır. Musul askerlerinin ilerlemeyi durdurduklarından emin olunca görüşme yerine geri döner.[107]

Üçüncü olay, yine İngiltere Dışişleri Bakanlığında bulunan başka bir belgeye dayanıyor. Kemal Efendi'yle görüşmesinden ve ondan "kendisini güçlendireceği" konusunda söz aldıktan sonraki bir tarihte, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, Dersaadet, Midyat'ın ve nahiyesi İşti'nin doğrudan Diyarbekir valisine bağlanmasına karar vermiştir. İngiltere'nin Samsun konsolos vekili Stevens, İstanbul'daki büyükelçiliğe gönderdiği raporda, Bedirhan Bey'in buna çok öfkelendiğini ve Kemal Efendi'yi suçladığını bildirir:

> ... bir ayaklanma sırasında, çok sayıda insanın hayatı pahasına kendisine bağlanmış olduğu Midyat'tan yoksun kalmıştı. Aynı zamanda, Garzan Kürtleri üzerindeki nüfuzunu ve ayrıca Siirt halkı üzerindeki etkisini de yitirmişti. Bütün bunların suçunu, ikna gücü çok yüksek olan Kemal Efendi'ye yüklüyordu. Kemal Efendi ona kendisini daha

---

[106] Aynı yerde.

[107] FO, 195/228 (aktaran Gökçe 1999, 69-70).

da güçlendirmeyi vaat ettiği halde, bu sözünü tutacağı yerde, gücünü kırmanın yollarını aramaktaydı.[108]

Sonuncu ilginç olay, Osmanlı arşivindeki 27 Aralık 1844 tarihli bir belgeye dayanıyor. Bu belge, Bedirhan Bey'in Osmanlıyla, ama özellikle Bağdat valisi Necib Paşa'yla arasını iyi tutmak amacıyla yaptığı gönüllü bir yardımla ilgilidir. Dersaadet'ten Bedirhan Bey'e gönderilen bir yazıda şöyle denmektedir:

> Musul tarafından gelip nehir yoluyla Bağdat'a gitmekte olan mîri zahîresini yağmalayıp gasp eden Es-Sayih aşireti eşkıyasının terbiyesi için size herhangi bir talimat gönderilmediği halde, kendiliğinizden, başıbozukların elebaşlarından Muşlu Hüseyin Ağa'ya 1.500 asker göndererek yardımcı olduğunuz Bağdat valisi tarafından yazılı olarak bildirildi. Yardım konusunda gösterdiğiniz gayret memnuniyet yaratmış ve bu memnuniyetimiz Bağdat, Diyarbekir ve Musul valilerine de iletilmiş ve hakkınızdaki teveccühün artmasını sağlayan bu yardım gayretini bundan sonra da göstermeniz...[109]

Malmîsanij'in *Cızira Botanlı Bedirhaniler* adlı kitabında, Celîle Celîl'e atfen, sözünü ettiği ve Bağdat valisinin Bedirhan Bey'e bu yardımından ötürü teşekkür olarak "değerli bir gömlek, bir cariye, harikulâde bir eyer ve birkaç at" gönderdiğini kaydettiği olay bu olsa gerektir.[110]

---

[108] Aynı yerde, 74.

[109] BOA 113, 16 Z. 1260 (Dersaadet'ten Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA 113\ img 10].

[110] Malmîsanij 2000, 127.

VI
VAN İSYANI

Van isyanı, 1845'in hemen başında Tanzimat'ın Erzurum'da uygulamaya sokulması nedeniyle yaşanan gerginliğin mayıs ayında açık direniş ve isyana dönüşmesiyle başlamış ve ancak 1847 temmuzunda, Bedirhan Bey'in yenilgisiyle son bulmuştur. Biz burada bu isyanın 1846 sonbaharına kadar olan gelişimini ele almakla yetinip, gerisini 1847'de Bedirhan Bey'e ve müttefiklerine karşı düzenlenen harekâtla birlikte inceleyeceğiz.

Yükselen hoşnutsuzluk dikkate alınarak Tanzimat uygulamasının bir süre daha ertelenmesiyle muhtemelen yatıştırılabilecek olan gerginliğin kısa zamanda açık isyana dönüşmesine, anlaşıldığı kadarıyla, Sadrazam Mehmed Rauf Paşa hükümetinin acizliği ve ufuksuzluğu neden olur. Hükümetin hoşnutsuzluğu ciddiye almaması, Van halkının Kürt, Türk, Ermeni, vb. bütün kesimlerinin ileri gelenlerinin Bedirhan Bey liderliğindeki Kürt ittifakıyla birleşmelerini kolaylaştırır.

İsyanın Bedirhan Bey liderliğindeki direnişin bir parçası haline gelmesi Osmanlı hükümetini bir açmazla karşı karşıla bırakır. Ya Bedirhan Bey ve müttefiklerinin süregelen direnişlerine son verilmesi ile Van isyanının bastırılması işine aynı anda girişilecek; ya da Bedirhan Bey bir şekilde tarafsızlaştırılıp, önce Van isyanı bastırılacak, Bedirhan Bey'in icabına ondan sonra bakılacaktır. Mehmed

Rauf Paşa hükümeti, isyanın başlamasından devrildiği 1846 sonbaharına kadar geçen yaklaşık bir buçuk yılın tamamını bu iki seçenekten hangisini uygulayacağına dair sonu gelmez tartışmalarla geçirince, kaçınılmaz olarak üçüncü seçeneği, yani hiçbir şey yapmamayı seçmiş olur.

İsyan Başlıyor

Tanzimat'ın "evliye-i selase" olarak adlandırılan Kars, Ardahan ve Batum ile Erzurum ve Diyarbekir'de uygulanmasına Ocak 1845'de başlanır.[1] Uygulamanın başlayacağı duyulur duyulmaz, hoşnutsuzluk da kendisini önce özellikle Van'da hissettirir. Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa bu ilk gerginlikleri ikna yoluyla yatıştırmaya çalışır, Şubat 1845'de görevden alınır, yerine Bekir Sami Paşa atanır. Yeni valinin de devam ettirdiği ikna çalışmaları bir sonuç vermez. Dersaadet'in ise, yaşanan hoşnutsuzlukları ciddiye aldığına dair bir belirti yoktur.

Meclis-i Has'ın isyanın nedenleri konusundaki tespiti şöyledir:

> İhtilaflar, Erzurum eyaletinin Tanzimat uygulamalarına dahil edilmesiyle, tımar ve zeamet sahiplerinin ve Van ileri gelenlerinin eski özgürlüklerini ve kişisel çıkarlarını yitirecekleri endişesine kapılarak, Tanzimât'ın asıl amacının adalet ve şefkat olduğunu anlamamalarından ve Erzurum'daki görevlilerin yanlış davranışlarından ötürü ortaya çıkmış[tır].[2]

İran'la yapılan sınır müzakerelerinde Dersaadet'i temsil eden Sadullah Enveri de, Tanzimat uygulamasına gösterilen tepkinin asıl nedeninin, "tımar, yurtluk ve ocaklık sahiplerinin bu haklarını devam ettirmek istemeleri ve o güne kadar vergi vermeyen Kürtlerin

---

[1] BOA belge özetleri, "Tanzimat Erzurum", 14 M. 1261.

[2] BOA 118, 17 R. 1262 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 118\img75+76].

ve aşiretlerin kendilerinden bir şey talep edilmemesini sağlamak olduğunu" belirtir.[3]

Tanzimat uygulamasının bir parçası olarak, Sırrı Paşa adında birisinin Van'a kaymakam atanmasıyla, kentteki hoşnutsuzluk isyana dönüşür. Bu tayin haberinin Van'a ulaşması üzerine, Sırrı Paşa daha kente varmadan hazırlıklar yapılır ve yeni kaymakam Van'a sokulmaz, halk Van'ın ileri gelen ailesi Timurzadelerden Mustafa Bey'i kaymakam seçer; o arada Osmanlının elinde olan Van kalesine de el konulur. Bunun üzerine, Erzurum valisi Bekir Sami Paşa, Erzurum kalesi topçu miralayı Ömer Bey ile mühürdarı ve meclis üyesi, ulemadan Tosun Ağa'yı Van'a gönderir. Görevleri, durumu incelemek, isyan eden halka nasihatte bulunmak, kente sokulmayan Sırrı Paşa'nın kaymakamlığını ve kente sevk edilecek bir tabur düzenli askeri kabul ettirmektir. Ama direnişçiler bu iki görevliyi tevkif ederler ve kendi aralarından seçtikleri, üç Müslüman'dan ve Martiros adlı bir Ermeni papazından oluşan dört kişilik bir heyetle birlikte Erzurum'a geri yollarlar. Bu dört kişilik heyetin yanında, Erzurum valisine iletilmek üzere, Van halkı adına yazılmış on imzalı bir dilekçe de vardır. Bu dilekçede, Tanzimat'ı kabul etmeyecekleri bildirilmekte ve kendi seçtikleri kaymakam Timurzade Mustafa Bey'in kaymakamlığının onaylanması istenmektedir.[4]

Fakat Van halkı arasında bu isyana karşı çıkan bir kesimin de olduğu anlaşılıyor. Bu kesim de hazırladığı bir başka on mühürlü muhalefet tutanağını, 1845 haziranının ilk günlerinde, kente sokulmayan resmi kaymakam Sırrı Paşa'nın kethüdası Vanlı Mehmed Efendi ve Korubaşı Kilisesi'nin Ermeni papazı eliyle Erzurum valisine ulaştırmayı dener. Direniş ve isyanın en başından beri içinde olan, hatta isyanı yöneten Han Mahmud, bu iki kişinin yolunu kesip, ellerindeki tutanakla birlikte Timurzade Mustafa Bey'e yollar.

---

[3] BOA 120, 13 Ca. 1262 (Sadullah Enveri'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 120\img47].

[4] BOA 116, tarihsiz (Erzurum valisine hitaben 10 mühürlü yazı) [DVD:\BOA 116\img82].

Van'a gönderilen bu iki kişiden Mehmed Efendi önce tabancayla yaralanıp ardından kılıç ve bıçak darbeleriyle, Ermeni papazı ise dövülerek öldürülür.[5] Öldürülme nedenleri, Van ileri gelenlerinin aklını çelmek ve Erzurum'a Van hakkında bilgi veren yazılar göndermektir.[6]

Bedirhan Bey, Kürt İttifakı ve Van İsyanı

Reşid Mehmed Paşa zamanında Diyarbekir'de bulunmuş ve orada kaymakamlık yapmış olduğu için Bedirhan Bey'le yüz yüze görüşmüş bir kişi olan Erzurum valisi Bekir Sami Paşa, Van olayında Bedirhan Bey'in parmağı olabileceğini düşünerek, durumu araştırması için mühürdarı Tosun Ağa'yı Bedirhan Bey'e gönderir.[7] Bedirhan Bey ile Tosun Ağa görüşmesi 15 Haziran 1845 günü gerçekleşir. Bu görüşmenin öyküsünü hem Bedirhan Bey'in Erzurum valisine yazdığı mektuptan[8] hem de Tosun Ağa'nın raporundan[9] öğreniyoruz. Vali Sami Paşa Bedirhan Bey'den, Van'da yaşanan olaylar konusunda bilgisi olup olmadığını sormakta ve olayların arka planı konusunda rapor istemektedir; Van isyanının arkasında onun olduğuna dair söylentiler dolaşmaktadır. Erzurum valisi sadece bilgi istemekle kalmaz, Bedirhan Bey'den Van'a müdahale ederek isyanı durdurmasını da talep eder.

Bedirhan Bey, "kendini bilmez kıt beyinli taifenin uydurma sözlerine itibar edilmesinin kendisini hayrete düşürdüğünü", ama bu vesileyle de olsa, devletin uzun bir aradan sonra kendisinden tekrar hizmet beklemesinden sevinç duyduğunu belirttikten sonra, gerek

---

[5] BOA 116, tarihsiz (Tayfur Bey'den Sami Paşa'ya) [DVD:\BOA 116\ img85].

[6] BOA 116, 23 C. 1261 (Sami Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 116\ img88].

[7] A.yn. yerde.

[8] BOA 116, 9 C. 1261 (Bedirhan Bey'den Sami Paşa'ya) [DVD:\BOA 116\ img90].

[9] BOA 116, 9 C. 1261 (Tosun Ağa'dan Sami Paşa'ya) [DVD:\BOA 116\ img91].

1841'deki Han Mahmud olayında, gerekse 1842'deki "Cizre Meselesi"nde ve Amêdiyeli İsmail Bey'in isyanında nasıl bir tavır sergilediyse, bu kez de aynısını sergiler:

• Van olayı neden kaynaklanmıştır ve oraların Kürt aşiretlerinden hangileri onlarla ittifak halindedir ve bunların amaç ve niyetleri nedir –bu konularda en ufak bir bilgisi yoktur; çünkü 1844 başında Dersaadet adına kendisiyle görüşmeye gelmiş olan Kemal Efendi'ye verdiği sözden çıkmamış, kendi idaresinde olmayan yerlerin "işlerinden elini çekmiş, diğer yerleri gündeminden çıkarmış, oraların hayır ve şer meselelerinden kendisini azat etmiş"tir.

• "Ama şimdi, almış olduğu ferman gereğince, bunların sonuçlarını öğrenmek kendisi için farz" olmuştur. "Van civarındaki aşiretlere genel nasihatte bulunularak isyan yoluna sapmamalarının sağlanmasına gayret ve dikkat edilecek ve elinden geldiğince ve buradaki gücü yettiğince, canını siper ederek, maddi olanaklarıyla gayret gösterecek"tir. "Devletin ve Erzurum valisinin azatlık kabul etmez kulu ve mensubu olma şerefine ulaşmış olarak, devlete karşı hiçbir kusuru olmayacak"tır.

• Ama vali adına kendisine gelmiş olan Tosun Ağa'ya şu noktayı belirtmeyi de ihmal etmez: "Sözlerin bana senet olmaz; [yazılı] emirsiz ve iradesiz hiçbir iş görmem; ben padişahın gazabından korkarım." Bedirhan Bey, kendisine yazılı emirle yetki verilmedikçe Van isyanını sona erdirmek için hiçbir şey yapmayacağını valiye yazdığı mektupta değil, Tosun Ağa'ya sözlü olarak ifade eder.

Bedirhan Bey kendisini ziyaret eden Tosun Ağa'ya Van'daki isyanla hiçbir ilişkisinin olmadığını söylerken, aynı günlerde Van'da ilginç bir olay yaşanmaktadır. Vanlı İshak Paşa'nın oğlu, düzenli süvari birlikleri binbaşılarından ve Van hanedanından Tayfur Bey, Erzurum valisi tarafından Van'a yollanmıştır. Tayfur Bey'e verilen görev, bir tabur düzenli askerin Van kalesine alınması ve Van direnişine son verilmesi konusundaki bir emirnameyi Van isyancılarına

bildirip onları buna ikna etmektir. Tayfur Bey Van'a ulaşınca elindeki emirnameyi, halk tarafından kaymakam seçilmiş Timurzade Mustafa Bey'e verir. Baş başa yaptıkları görüşmede Mustafa Bey'e isyan etmenin sonuçlarının ağır olacağını, tutulan bu yolun kimseye bir yarar sağlamayacağını anlatır ve bu "fesadın nedeni nedir" diye sorar. Mustafa Bey ise, "Bu iş fesat değildir; herkes ırz ve din ve mal ve canı uğrunda çabalıyor" diyerek, Tayfur Bey'i yalnız bırakıp uzunca bir süre Van ileri gelenleriyle görüşür. Sonunda Tayfur Beyi de çağırarak, konağın avlusunda emirnameyi okutur. Bunun üzerine her kafadan bir ses çıkmaya başlar: "Bizler dinimizi terk edip mal ve canımızı vermeyiz. Binbaşı sen niye geldin? Malımızı, ırzımızı alacaksın ve bazılarının zihnini çelip ittifakımıza zarar vereceksin!"

Uzunca süre devam eden bu bağrış çağırıştan sonra Mustafa Bey söz alıp, "İki cambaz bir ipte oynamaz. Sen bilirsin. Bu topluluğun bildiği gibi, benim malım, mülküm yoktur, ama bir canım var, memleketim uğruna ortaya koymuşum" deyince, kalabalık da onun bu sözlerine şöyle karşılık verir:

> Allah sana tükenmez ömürler versin. Bizim de malımız ve canımız senin uğrunda fedadır. Senden başka paşa istemeyiz. Bohtan Beyi [Bedirhan Bey] ve Han Mahmud ve Han Abdal ve Muş ve Kürdistan bizimle birliktedir. Ne Tanzimat'ı kabul ederiz ne de Mustafa Bey'den başka paşa isteriz. İşte bizim son sözümüz budur. Tayfur Bey'in durumu belli oldu. İçimizden çık, yoksa zararımız dokunur.

Bir sonuç elde edemeyeceğini anlayan Tayfur Bey, ne diyeceklerse yazıp kendisine vermelerini, dilekçelerini Erzurum'a götüreceğini söyler. Tayfur Bey, bu olayı Erzurum valisine ayrıntılı olarak anlattığı raporunu şu paragrafla sonlandırır:

> Özetle, Mustafa Bey ve Han Mahmud ve Han Abdal, devlet ile ahali ve fukara arasına perde olmuşlardır. Bu üç kişi Van havalisinde oldukça halkın bir kısmını iğfal edecekler, bir kısmının kalbini kazanacaklar ve bir kısmını da sindireceklerdir. O tarafta kimsenin muhalefet

etmeye gücü olmadığı açıktır. Bu üç adam Van havalisinde oldukça, Van eyaleti bu memleketin bir parçası sayılamaz.[10]

Tayfur Bey'in bu raporu, Bedirhan Bey'in liderliğindeki Kürt ittifakının en başından beri Van isyanının içinde olup gelişmeleri yönlendirdiğini ve ittifakın kapsamını, Kürtler dışında kalan diğer etnik kesimleri, özellikle Ermenilerin ileri gelenlerini de içerecek şekilde genişlettiklerini gösteriyor. Önemli ve ilginç olan bir diğer nokta da, Erzurum'un bir önceki valisi Halil Kâmilî Paşa'nın daha 1841'de öne sürdüğü tahmininin gerçekleşmiş olmasıdır: Van kalesi nihayet, bu isyan vesilesiyle, Kürt ittifakının denetimine girmiştir.

Osmanlının, Van isyanı çerçevesinde oluşan geniş ittifak ve Bedirhan Bey'in hem bu isyanla hem de diğer direnişlerle olan bağlantısı konusundaki çeşitli gözlem ve tespitleri şöyledir:

• *Sadrazam Mehmed Rauf Paşa (26 Mayıs 1845):* Bedirhan Bey'in nüfuz alanının "bir ucu Bağdat'a kadar uzanmaktadır. [Baban hanedanından] Süleymaniyeli Ahmed Paşa'nın bildirilen uygunsuzluğunda Bedirhan Bey'le ittifak halinde olması akla yatkın bulunmuştur.[11]

• *Erzurum valisi Esad Paşa (22 Şubat 1846):* "Han Mahmud ile ... Nurullah Bey birleşerek Van'da fesat çıkarmak için fırsat kollayan Timuroğlu ailesinden Mustafa Bey'le de irtibata geçerek devlete muhalefet etmek üzere ittifak etmişlerdir. (...) Bedirhan Bey adlı nankör ile yazışarak ve haberleşerek, devlet hangisine haddini bildirmeye karar verirse, diğerlerinin onun yardımına koşması konusunda yemin vererek sözleşmişlerdir. Muş kaymakamı Şerif Bey her ne kadar görünüşte bu ittifaka dahil değilse de, hain mizaçlı olduğundan, bu muhaliflerle gizliden gizliye haberleşip onlarla dostluk kurmaktadır."[12]

---

[10] BOA 116, tarihsiz (Tayfur Bey'den Sami Paşa'ya) [DVD:\BOA 116\ img85].

[11] BOA 114, 19 Ca. 1261 (Sadrazamlıktan Serasker Paşa'ya) [DVD:\BOA 114\img346421].

[12] BOA 118, 25 S. 1262 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 118\ img67+68].

• *Sadrazam Mehmed Rauf Paşa (14 Nisan 1846):* "Bu isyan ve muhalefet sadece Van halkıyla sınırlı değildir. Han Mahmud ve Nurullah Bey ve Bedirhan Bey de onlarla ittifak halindedir. Muş kaymakamı Şerif Bey de bunlarla ortaktır. Ayrıca Kör Hüseyin Bey de Mısır'dan kaçarak oraya gelmiş, Van ileri gelenleri tarafından kendisine hürmet gösterilmekte ve o da Kars ve Acara taraflarını tahrik etmektedir."[13]

• *Sadullah Enveri (10 Mayıs 1846):* "[Van isyanının] ortaya çıkmasına ve sona erdirilememesine Bohtan beyi Bedirhan Bey sebep ve alet olmuştur. (...) Bedirhan bir hayli zamandan beri Kürtlerin arasında güçlenmiş, Van'dan ta Revanduz'a kadar uzanan İran hududu boyunca Kürdistan denilen dağlarda yerleşik çoğu mirler ve Kürt aşiretleri üzerinde nüfuz sahibi olmuştur. (...) Bedirhan Bey'in ... bu bozgunculuğun ortaya çıkmasının müstakil sebebi olduğu her ne kadar açıksa da, memuriyetçe Musul valisine bağlı olduğu için, görünüşte kendisini bozgunculuğun başı olarak göstermeyip, tam tersine, bu ihtilale sanki onay vermiyormuş ve dahli yokmuş gibi bir dil kullanmaktadır."[14]

Van Halkının Dilekçesi, Erzurum Valisinin Önerisi, Dersaadet'in Kararı

Tayfur Bey'in Van'a yaptığı başarısız ziyaretten söz edilirken, Van ileri gelenlerinden, her ne diyeceklerse bir dilekçe halinde kendisine vermelerini istediğini belirtmiştik. Bunun üzerine ona, Van halkı adına 51 imzalı bir metin verilir. Tarihsiz olmasına rağmen, diğer arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Erzurum valisi Sami Paşa'ya 18 Haziran 1846 tarihinde sunulan bu dilekçede üç talep

[13] BOA 118, 17 R. 1262 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\ BOA 118\img75+76].

[14] BOA 120, 13 Ca. 1262 (Sadullah Enveri'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 120\img47].

öne sürülür: (1) Kendilerinden 150.000 kuruştan fazla vergi istenmemesi; (2) Tanzimat uygulamasına ve tımarların lağvedilmesine son verilmesi; (3) Van halkınca seçilmiş olan Timurzade Mustafa Bey'in kaymakamlığının onaylanması. 51 imzalı bu dilekçe metni özetle şöyledir:

> Van öteden beri, ahali ve reâyâsı yardım ve merhamete muhtaç bir serhat yeridir. Hepimiz çok eskiden beri devletin sadakası ile geçinmekteyiz ve bundan başka bir kazancımız yoktur. Elimizde bulunan birer parça bahçe veya tarlamız var ise de, tarım yapma gücümüz olmadığı için rızkımızı bunları icara vererek çıkarmaktayız. Tımar erbabının dahi ellerinde birer tımar kaydı varsa da, geçen yıl yaşanan kıtlıktan ve gücümüzü aşan miktarlarda vergi vermekten ötürü reâyâ vatanlarını terk ederek başka diyarlara gitmişler, geriye kalanların ise ne kadar perişan durumda oldukları peş peşe gelen görevlilerce açıkça görülmüştür. Dayanma gücümüzün sınırına gelmiş durumdayız. Mâl-i ihtisâbiye ve cizye ve gümrük ve havâs-ı hümâyûn ve cizye ve bedel-i mukataattan başka, her zamanki vergimiz olan ve iki taksit halinde ödediğimiz iâne-i cihâdiye ve diğer vergilerin toplamı 110.000 kuruş ve bunun üzerine bir de Tanzimat bedeli olarak 40.000 kuruş zam yapıldığında, iki taksitte ödenecek toplam 150.000 kuruştan bir kuruş fazla ödemeye gücümüz yoktur. O nedenle Tanzimat'ın uygulanmasına ve tımarların lağvedilmesine katlanmamızın mümkün olmadığı ispatı gerektirmeyecek kadar açıktır. Yaşanan olayın ortaya çıkış nedeni budur. Bir de, dışarıdan tayin edilen kaymakamlar kendi çıkarlarının peşine düşüp bizim refahımızdan çok, eziyet edip cefa çektirmekle uğraştıklarından, Van'ın eski hanedanı Timurzadelerden, halkın iyiliğini ve hakkını gözeten Mustafa Bey'in Van'a kaymakam tayin edilmesini temenni [ederiz].[15]

Erzurum valisi Sami Paşa 51 imzalı bu dilekçeyi Dersaadet'e iletirken üç karar önerisinde bulunur:

• Sırrı Paşa'nın Van kaymakamlığında ısrar etmek doğru olmadığı gibi, Van halkının seçtiği Timurzade Mustafa Bey'in kayma-

---

[15] BOA 116, tarihsiz (Van halkının Erzurum valisine 51 imzalı dilekçesi)]DVD\BOA 116\img81].

kamlığını onaylamak da söz konusu olamaz. Bunlar yerine, Kürtler arasında sözü dinlenen, saygın bir kişi olan Bayezid hanedanından Behlül Paşa'nın Van'a kaymakam atanması. Behlül Paşa'nın kaymakamlığına hem Kürt ileri gelenleri hem de diğer çevreler itiraz etmeyeceklerdir.

• Erzurum'daki düzenli Osmanlı askerlerinin komutanlarından Bahri Paşa'nın altı tabur askerle Erzurum-Van arasıdaki Eleşkirt tarafına gönderilmesi.

• Bedirhan Bey'e, talep ettiği "yetki emrinin" bir an önce gönderilmesi (Sami Paşa, Bedirhan Bey'e verdiği yanıtta, talep ettiği "yazılı yetkinin" Dersaadet'ten gönderileceğini zaten peşinen bildirmişti).[16]

Sami Paşa'nın bu taleplerinin arka planını oluşturan stratejisi şöyledir: "Bedirhan Bey'in sözüne her ne kadar güven duyulmayacak olsa bile," böyle bir yazılı yetki belgesi verilerek taltif edildiğinde, Han Mahmud'un ve kardeşlerinin, Nurullah Bey'in ve diğer Kürt aşiretlerinin Van isyanına verdikleri desteği geri çekmeleri söz konusu olabilecektir. O durumda, yeni atanacak Van kaymakamı Behlül Paşa ile Bahri Paşa'nın uyum halinde, "tehditkâr bir dille", toplam sayıları yedi-sekiz binden ibaret olan Van halkını zora başvurmaya gerek kalmadan isyandan vazgeçmeye ikna etmeleri mümkün olabilecektir.[17] Osmanlı-İran müzakerelerinde Osmanlı delegesi olan Sadullah (Said) Enveri de Dersaadet'e gönderdiği raporunda, Erzurum valisinin bu görüşlerine destek verir.[18]

Ne var ki, Erzurum valisi Sami Paşa'nın bu raporunu 10 Temmuz 1845 günü görüşen Meclis-i Vâlâ, Bahri Paşa komutasında altı tabur askerin Eleşkirt'e sevk edilmesi dışındaki bütün önerileri kategorik olarak reddeder. O kadar ki, Van'a yeni bir kaymakam atan-

---

[16] BOA 116, 23 C. 1261 (Sami Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 116\img88].

[17] Aynı yerde.

[18] BOA 115, 23 C. 1261 (Said Enveri'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 115\img346417].

ması ihtiyacını bile yok sayar. Sadrazam tarafından benimsenip padişah tarafından da onaylanan Meclis-i Vâlâ kararları özetle şöyledir:

• Van isyanının nedeni, Van ahalisinin, bozguncuların Tanzimat uygulamaları konusundaki yalan ve uydurma sözlerine kanarak, isyana ve eşkıyalığa cüret etmiş olmalarıdır. Fesadın asıl nedeni, halkın ileri gelenlerinden bazılarıdır.

• "Tanzimat uygulamasından maksat, yeni vergi düzenlemeleriyle ahalinin refahını ve asayişini temin etmektir"[19] Oysa Van halkı bu uygulamayı sadece vergilere zam yapılması olarak algılamaktadır. O nedenle, yapılması gereken şey halka Tanzimat uygulamasının gerçek amacını anlatmak, muhalefet etmekte ısrar edecek olurlarsa bunun sonucunun hüsran ve pişmanlık olacağına onları ikna etmektir.

• Eğer bu da fayda etmezse, Eleşkirt'e sevk edilmiş olan altı tabur asker harekete geçirilip son kez ihtarda bulunulmalı, bu da fayda etmezse, zora başvurulmalıdır.

• Bedirhan Bey'in aşikâr olan mizaç ve huyu dikkate alındığında, taltif edilecek olursa bunu kendisine verilen bir tür destek sayacaktır. O bakımdan, kendisine böyle bir yazılı yetki belgesi gönderilmesi sakıncalıdır.[20]

Görüldüğü gibi, Van isyanına son verilmesi konusunda Dersaadet'in o tarihte akıl edebildiği tek çare, Tanzimat'ın amaçlarını halka anlatmak, anlamıyorlarsa zor kullanmaktır. Van isyanının arkasında Bedirhan Bey ve müttefiklerinin bulunması, zor kullanılması halinde Bedirhan Bey'in harekete geçirebileceğine inanılan 20-30 binlik askeri güç, vb. gibi konular Dersaadet için "sorun" değildir. Oysa, böyle bir durumda, Osmanlının o bölgede savaşabilir du-

---

[19] Bir sonraki bölümde görüleceği gibi, Bedirhan Bey Cizre-Bohtan beyliğinde, 1840'ların başından itibaren hayata geçirdiği düşük vergi politikasıyla ve sağladığı görülmemiş asayiş düzeniyle Tanzimat'ın kâğıt üzerinde ilan ettiği be hedefe çoktan varmıştı.

[20] BOA 116, 4 B. 1261 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 116\img84].

rumda 10 bin askeri bile harekete geçirip geçiremeyeceği belli değildir. Dersaadet'in Van isyanını önemsemeyen bu kibirli ve dayatmacı tavrı çaresizliğinin, güçsüzlüğünün ve, en önemlisi, ne yapacağını bilmezliğin ürünüdür. O aşamada atabildiği tek somut adım, Erzurum valisi Bekir Sami Paşa'yı Eylül 1845'te azledip yerine Esad Paşa'yı vali atamak olur.[21] Bu atamayla birlikte, yeni valinin acilen önlem alınması, yoksa isyanın başka yerlere de sıçrayacağına dair ısrarları ve somut önerileriyledir ki, Dersaadet, ilk kez Sami Paşa tarafından ortaya atılmış yukarıdaki plana benzer alternatifleri tartışmaya başlar. Ve bu tartışma, Mehmed Rauf Paşa'nın sadrazamlıktan azledildiği Kasım 1846'ya kadar, bir buçuk yıl boyunca, tek bir somut adım atılmadan sürüp gider.

İsyancılara Verilen 40 Günlük Süre ve Alınan Yanıt

Kasım ayının ikinci yarısında ya da Aralık başında (1845) görev başı yapan yeni Erzurum valisi Esad Paşa'nın[22] ilk işi, Van sorununun ikna yoluyla halledilmesini sağlamak amacıyla Van'a adam göndererek, aralarında Han Mahmud veya kardeşi Han Abdal'ın da bulunacağı bir heyetin Erzurum'a gönderilmesini istemek olur. Esad Paşa'nın bildirdiğine göre, sadece üç kişiden ibaret bu heyet[23] Aralık 1845 ortasında, "Han Mahmud'un onayıyla" Erzurum'a gelir. Anlaşıldığı kadarıyla, heyet içinde Han Mahmud veya Han Abdal yoktur. Bunlar sekiz gün Erzurum'da misafir edilirler, o arada birkaç defa Erzurum valisinin yanına çağırtılarak kendilerine "Tanzimat'ın ne olduğu ve yararları iyice anlatıldığı" gibi, dönüşlerinde bu konuları "herkese ve Van halkına etraflıca anlatmaları" da tembih edilir. Sekiz günün sonunda, Esad Paşa bunlara, 22 Aralık 1845 tarihinden başlamak üzere 40 gün (yani 31 Ocak 1846'ya kadar) süre

[21] BOA belge özetleri, "Esad Paşa", 18 N. 1261.

[22] BOA belge özetleri, "Esad Paşa", 23 Z. 1261.

[23] BOA 118, 8 R. 1262 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 118\img73].

tanıdığını, bu süre içinde padişahın iradesine uygun hareket edeceklerine dair bir taahhütnameyi "muteber ve hanedandan birkaç kişiyle" Erzurum'a göndermeleri gerektiğini bildirir.[24] Esad Paşa'nın Han Mahmud'a iletilmek üzere bu heyete teslim ettiği mektupta şöyle denir:

> Söz konusu kişiler söz konusu dilekçeleriyle buraya gelirlerse durum Dersaadet'e bildirilerek, şimdiye kadar yaşanan huzursuzluk ve ihtilalden ötürü cezalandırılmamaları dilenecek, aksi durumda vebal bizden gitmiş olacak ve durum aynen Dersaadet'e bildirilecek ve bunun sonuçlarına katlanacak[sınız].[25]

Esad Paşa bu durumu Dersaadet'e bildiren raporunu yazarken (22 Şubat 1842), verilen 40 günlük süre dolup üzerinden bir de 22 gün geçmiş olduğu halde, Van'dan herhangi bir yanıt gelmemiştir. O arada, Van isyancıları Erzurum valisiyle her türlü irtibatı da kesmişlerdir. Esad Paşa'nın bildirdiğine göre:

> Oradan gelip gitmekte olan birkaç yolcunun anlattığına göre, Van'da ileri geri konuşulup, atıp tutmak gibi uygunsuzluklar yapılmaktadır. Böylece, yapılan uyarılara aldırmadıkları ve itaat yoluna girmeye niyetli olmadıkları istihbar olunmaktadır.[26]

Esad Paşa'nın bu durumda yapılması gerekenler konusundaki önerileri şöyledir:

> [Timurzade] Mustafa Bey adlı kişi ve Han Mahmud ve Hakkâri Beyi Nurullah ve adları bilinen diğer kişiler, yakınlarında bulunan Bedirhan Bey'le yüksek iradeye muhalefet etme temelinde ittifak etmiş olduklarından, kendilerine verilen nasihatlerin sonuç verici bir etkisi olmayacaktır. (...) Bunlara karşı zor kullanılmadıkça itaat altına alınmaları düşünülemez. Ama hadlerinin bildirilmesi konusunda gecikme ve gösterilecek hoşgörü çok çeşitli sakıncalara ve fesada neden olacağı gibi, belki direnişin başka yerlere de sıçramasına neden olacaktır. (...) Ne var ki, bunların üzerine padişah orduları sevk edilecek olursa, bunlar Van kalesi ile Mahmudi [Hoşap] kalesine sığınacaklar ve Bedirhan

---

[24] BOA 118, 25 Z. 1262 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 118\img64-65].
[25] Aynı yerde.
[26] Aynı yerde.

> tarafından da destek göreceklerdir. O nedenle, zor kullanma, mutlaka yeterli miktarda kuvvet seferber etmeyi gerektirecektir.[27]

Erzurum valisinin Van isyanına ilişkin aldığı ve almayı düşündüğü ve önerdiği önlemleri kuşkusuz yakından izleyen Rusya ve İngiltere konsolosları, Esad Paşa'nın yukarıdaki raporunu yazmasından kısa bir süre sonra İstanbul'daki büyükelçiliklerine, bölgeye asker sevkinin başlayabileceğini ve Van isyanına karşı askeri harekât düzenlenebileceğini bildirirler. Ama her iki konsolos da, böyle bir harekâtın yeterli önlemler alınmadan yapılacağından ve bunun ağır sonuçları olabileceğinden endişelidirler. Rusya'nın Erzurum konsolos vekilinin Mart 1846 başında İstanbul'a gönderdiği raporda şöyle denir:

> ... Muş ve Bitlis Kürtlerinin Han Mahmud ve Cizre beyi Bedirhan tarafından destek görecekleri ve onlarla birleşecekleri kesindir. (...) devlet tarafından önceden gerekli ve etkili önlemler alınmayacak olursa, uygunsuzluğun vahim bir hal alacağını sefaretinize bildirmek görevimdir.[28]

İngiltere konsolosu asker aylıklarının ödenebilmesi için İstanbul, Sivas ve Trabzon'dan yüklü miktarlarda para gönderilmekte olmasını Van isyancıları üzerine asker sevk etme konusunda alınmış bir kararın işareti olabileceğini belirterek, bu harekâtın gerekli olandan daha az sayıda askerle yapılmaya kalkışılmasından endişe etmektedir:

> Van'da isyanın güç kazanıp büyümesinin nedeni bu konudaki ihmal ve özensizliktir. O nedenle, sevk olunması gerekenden daha az asker gönderilmesi halinde bu durum, korkarım ki, isyanın bir kat daha

---

[27] Aynı yerde.

[28] BOA 118, tarihsiz (Rusya'nın Erzurum konsolos vekilinden İstanbul büyükelçiliğine) [DVD:\BOA 118\img63].

fazla taraftar bulmasına neden olur. Bedirhan Bey ve [Muş kaymakamı] Şerif Bey'in ... isyancılarla yek vücut olmaları kuvvetle muhtemeldir. O bakımdan endişelenmek için güçlü nedenler vardır.[29]

İngiltere konsolosunu endişelendiren diğer bir nokta, "alınan duyumlara göre", Van üzerine sevk edilecek askerlerin komutanlığına Erzurum valisi Esad Paşa'nın getirilecek olmasıdır:

> Acaba devlet Esad paşayı böyle bir görevde istihdam etmekten ne fayda ummaktadır? Esad Paşa savaş biliminden habersiz, ileri yaşı nedeniyle at üstünde dahi duramayacak, askere kumanda edecek durumda olmayan birisidir. Eğer dirayetinden ve arabuluculuk yeteneklerinden yararlanmak içinse, tavır ve davranışları arabuluculuktan uzak olduğu gibi, yaşı nedeniyle zihinsel yetenekleri de zayıflamıştır. O nedenle, Esad Paşa'nın bu göreve getirilmesi sonuç elde etme bakımından gerçekten sakıncalıdır.[30]

İngiltere konsolosu Esad Paşa yerine, "askeri yetenekleri, cesaret ve liyakati ve dirayet ve işinin ehli olması" nedeniyle Bahri Paşa'nın atanmasını önermektedir. Konsolos, bu göreve Bahri Paşa atanacak olur ve kendisine "tam bağımsızlıkla hareket etme yetkisi verilirse, Van isyanının kısa zamanda ve devletin tam da arzuladığı şekilde yatıştırılacağından kesinlikle emin"dir.[31]

O arada, Erzurum valisi Esad Paşa'nın Van isyancılarından beklediği yanıt, Van'ın ileri gelenlerinden 70'i tarafından mühürlenmiş ve kendilerine tanınan 40 günlük süreyi yaklaşık 50 gün aşmış olarak, 1846 martının ortalarında gelir. Yanıtta, Esad Paşa'nın öne sürdüğü koşullar reddedilmekte, Tanzimat uygulamasının ertelenmesi ve Van kalesine düzenli asker sevkinden şimdilik vazgeçil-

---

[29] BOA 118, 25 Şubat 1846 (İngiltere'nin Erzurum konsolosundan İstanbul büyükelçiliğine) [DVD: \BOA 118\img69].

[30] Aynı yerde.

[31] Aynı yerde. Nitekim, konsolosun bu mektubunu yazdığı tarihten yedi ay sonra Esad Paşa Erzurum valiliğinden azledilecek, yerine Bahri Paşa atanacaktır.

mesi istenmektedir. Bu talepleri kabul edilirse, kendilerine bildirilecek vergi miktarını ödeyeceklerdir. 70 imzalı bu yanıt özet olarak şöyledir:

> Van halkının epey bir zamandır yoksul ve muhtaç durumda oldukları Tanrı'nın ve herkesin bildiği bir konudur. Bu durumu, bütün muhtaçların başvurdukları merci olan Dersaadet'e yazmanız yüksek katınızdan defalarca dilekçe verilerek rica olundu ise de, bunu yapmayıp Van ahalisinin kötülüğe yatkın olduğunun anlaşıldığı ifade olunmuştur. Oysa Van ahalisinin şimdiye kadar itaat yolundan ayrılmak ve padişahın rızasına aykırı bir şey yapmak türünden hal ve hareketlere tevessül etmediği ve etmeyeceği beyan edilip kayda geçirilmiştir. (...) Van ahalisi, şimdiye kadar herhangi bir kötülükte bulunmadıklarını ve bulunmayacaklarını ayrıntılı olarak padişaha bildirmenizi zat-ı devletlerinden dilemektedir.
>
> Tanzimât-ı hayriyenin Erzurum ve Muş ve Bayezid taraflarında uygulanmaya sokulduğu bilinmekte ise de, bundan sonra Allah'ın yardımıyla bunun yararlarının ve fukara için hayırlı olacağının herkesçe görülmesi, böylece herkesin bunu isteyip rıza göstermesi, aklını yatırması, hayırlı olacağını idrak etmesi için zaman tanınmasını diliyoruz.
>
> Van kalesine bir iki tabur asker sevki de emredilmişti. Bundan önceleri de asker sevki konusunda herkes dehşete kapılmıştı. Söz konusu kale yerli topçuların işgali altına olup muhafazasına canla başla gayret edilmektedir.
>
> Lütfen ve merhameten, Tanzimât-ı hayriyenin uygulanmasından ve Van kalesine düzenli asker sevkinden şimdilik vazgeçilmesi buyurularak, hazineye ne miktar ödeme yapmamız buyurulur ise istenilen zamanda herkesin haline ve vaktine göre herkes tarafından ödenecektir.[32]

Esad Paşa aldığı bu yanıtı Dersaadet'e iletirken şöyle yorumlar: "Gelen yanıttan da görüleceği gibi, ... muhalefet etmekte ısrar etmektedirler. Bunların hadlerinin bildirilmesi biraz daha uzayacak

---

[32] BOA 118, tarihsiz (Van halkının Esad Paşa'ya verdiği 70 imzalı yanıt) [DVD:\BOA 118\img61].

olursa [isyan] başka yerlere de sıçrayarak çok çeşitli sakıncalara neden olacaktır."[33]

Mayıs 1846 ortalarında Esad Paşa'nın Hizan müderrisi Hüseyin Efendi'den aldığı bir istihbarat, Bedirhan Bey'in Han Mahmud aracılığıyla Van isyanını tümüyle kontrol edebildiğini ve nüfuz alanını Van gölünün kuzeyine kadar genişlettiğini göstermektedir. Hizan müderrisinin Van gölünün batı yakasındaki Adilcevaz'dan gönderdiği bu istihbarat notuna göre:

• Van isyancılarının kaymakam seçtikleri Timurzade Mustafa Bey'in gözlerine perde inmiştir. Han Mahmud bunu duyar duymaz Van'a gelmiş, Mustafa Bey'in etrafındaki Vanlıları uzaklaştırarak, Hakkâri beyi Nurullah'ın oğlu Abdülfettah Bey'i Mustafa Bey'i kontrol etmekle görevlendirerek emrine de bir miktar Kürt askeri vermiş, Mustafa Bey'in oğulluğu Mehmed Bey ile Timurzadelerden Fazıl Bey'e de hiçbir işe karışmamalarını tembih etmiştir.

• Han Mahmud Van gölü civarındaki kazalara yönetici de tayin edebilmektedir. Örneğin Adilcevaz'a kardeşi Abdürrezak Bey'i, Van gölünün kuzeyindeki Erciş'e de oğlu Abdülaziz Bey'i yönetici tayin etmiş, kardeşi Abdürrezak Bey'e Adilcevaz kalesini onarması talimatını vermiştir.

• Han Mahmud bu ve benzeri faaliyetlerini Bedirhan Bey'in bilgisi altında ve onun talimatlarıyla yürütmektedir.[34]

Çıldır Direnişi

Mayıs 1846'da Van isyanı başka yerlere de sıçrama istidadı gösterir. Bu durum, Erzurum valisinin bu konudaki uyarılarının isabetliliğinin kanıtıdır. Van'ın epey kuzeyinde, günümüzde Ardahan'ın bir ilçesi olan, Rusya sınırındaki Çıldır'ın kaymakamı Hürrem Bey'in

---

[33] BOA 118, 8 R. 1262 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e)]DVD:\BOA 118\ img73].

[34] BOA 120, tarihsiz (Hizan müderrisi Hüseyin Efendi'den Esad Paşa'ya) [DVD:\BOA 120\img55].

28 Mayıs 1846 tarihinde Erzurum valisine bildirdiğine göre, Tanzimat uygulamasına karşı direniş Çıldır'a da sıçramıştır. Çıldır'ın Posof kazasında halk Tanzimat uygulamasına karşı çıkarak adlarının gelir defterlerine yazılmasına direnmektedir. Livane kazasında da halkın Tanzimat uygulamasına karşı olduğu kesinlik kazanmıştır. Çıldır kaymakamı bu iki kazaya asker sevk edilerek gözdağı verilmesini, direnişin buna rağmen devam etmesi halinde zor kullanılmasını önerir.[35]

Esad Paşa Van sorununun hali konusunda Dersaadet'e yaptığı önerilere bir türlü yanıt alamadığını belirterek durumu protesto eder. Dersaadet'e gönderdiği 31 Mayıs 1846 tarihli raporunda bu konuda özetle şöyle demektedir:

> Van konusunda [hiçbir şey yapılmadığı] için ve ne yapılacağına dair bana herhangi bir bilgi verilmediği için, gözünü Van'a dikmiş olan çevrenin çoğu yerlerinde uygunsuz şeyler ortaya çıkmaktadır. (...) Net bir yetkilendirme (ruhsat-ı kâmile) yapılmadığından ötürü, gereken kişilere karşı keyfi bir biçimde zora başvurulamayacağına göre, beklenmedik hoşnutsuzluklara neden olmamak için hareketsiz kalınmaktadır. (...) Van ve Çıldır hakkında ne karar alınacaksa bir an önce bildirilmesi, yoksa bu konuda sorumluluktan azade tutulma dileğimin kabul edilmesi...[36]

Van isyanının, Van'ın epey uzağındaki Çıldır'ı etkileyebilmesinin en önemli nedeninin Acaralı Kör Hüseyin Bey'in durumu olduğu anlaşılıyor. Acara beylerinden Kör Hüseyin, Halil Kâmilî Paşa'nın valiliği sırasında Acara'nın diğer beyleriyle birlikte Dersaadet'e sürgün edilmiş, orada tutuklu bulunduğu sırada bir yolunu bularak önce Mısır'a kaçmış, oradan da Van isyanının sürdüğü 1845 yılı sonlarında Van'a gelmiştir. Kör Hüseyin Bey'in Van'a gelişi orada büyük coşku ve sevinçle karşılanmış, kendisine büyük saygı

---

[35] BOA 120, 2 C. 1262 (Mehmed Hürrem Bey'den Esad Paşa'ya) [DVD:\BOA 120\img46].

[36] BOA 120, 5 C. 1262 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 120\img44].

gösterilmiştir. Bunun nedeni, Van direnişçileri tarafından iyi tanınması ve Acara taraflarında başlatacağı umulan direniş ve isyanın kendi isyanlarını güçlendireceğini düşünmeleredir.[37]

Kör Hüseyin Bey'in Van'a gelmesinin Rusya sınırındaki Çıldır'da sorunlar yaratabilecek olması Rusya'yı endişelendirir. Bu ülkenin Erzurum konsolos vekili İstanbul'daki büyükelçiliğine gönderdiği 12 Şubat 1846 tarihli yazısında, "Ünlü Kör Hüseyin Bey"in geldiğini haber vererek şöyle demektedir: "Kör Hüseyin Bey gibi asla güvenilmez bir adamın bu civarda bulunması sınır güvenliğimiz bakımından sakıncalı olduğu için, Erzurum'a gelmesi halinde nasıl hareket edeceğime dair büyükelçinin talimat göndermesini rica ederim."[38]

Kör Hüseyin Bey, Çıldır'ın Posof ve Livaneli kazalarında Tanzimat'a karşı direnişin başladığı Haziran 1846 ayı içinde, Çıldır tarafına Han Mahmud'un yanına kattığı 800 Kürt atlısıyla birlikte gider. Bu gelişmeyi 28 Haziran 1846 tarihli yazısıyla Erzurum valisine rapor eden Çıldır kaymakamı Mehmed Hurrem Bey'in, Kör Hüseyin Bey'in kafasındaki plana ilişkin tahmini şöyledir:

> [Kör Hüseyin Bey'in] bu şekilde muhalif harekete cesaret etmiş olması, Van'daki muhaliflerle birlikte hareket etmeye karar verdiğini ve onlarla her türlü ittifaka girmiş olduğunu açıkça doğrulamaktadır. [Acara ve Livane ve Mahcıl taraflarına] gitmesinin nedeni ... asker toplamak ve Livane kazasındaki bozgunculerla ittifak kurup örgütlenme yaptıktan sonra, Trabzon eyaletine bağlı Lazistan taraflarını da bozmak ve Ardanuç ve Mirho ve Satlil ve Posof kazalarına ulaşmak ve ondan sonra ... [Çıldır'a] gelerek büyük bir sorun ve bozgun çıkarmaktır. (...) henüz Livane kazası da ... muhalefet halinde olduğu için, Kör Hüseyin'in onları bozgunculuğa ikna edeceği kesindir. Ayrıca, sözü edilen diğer kazalarda da vergi konusunda huzursuzluklar başlamış olduğundan, ahalinin hal ve davranışlarına bakılacak olursa, ...

---

[37] BOA 118, 25 S. 1262 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 118\img67+68].

[38] BOA 118, 31 Kanun-ı Sani 1846 (Rusya'nın Erzurum konsolos vekilinden büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 118\img62].

> muhalefet kısa sürede büyüyüp büyük bir sorun ve bozgunculuk halini alacaktır. (...) Hüseyin Bey'in yanında Van atlısı bulundurmasının da ara sıra Vanlılarla ilişki kurmak için olduğu anlaşılmıştır.[39]

Kürt ittifakıyla sadece dolaylı bir ilişkisi olan Acaralı Kör Hüseyin Bey'in direnişi ancak Kasım 1846'da bastırılabilmiş, yakalanarak önce Samsun kalesine hapsedilmiş, ardından İstanbul'a gönderilmiştir.[40]

Dersaadet'teki Nafile Tartışmalar

Hatırlanacağı gibi, Nastıri katliamının ardından İngiltere, Osmanlıdan Bedirhan Bey'in bölgedeki hâkimiyetine son verilmesini, yani tasfiyesini talep etmiş, ama Meclis-i Has Eylül 1843'teki toplantısında böyle bir şeyin mevcut koşullarda mümkün olmadığına karar vererek bu talebi reddetmişti. Bedirhan Bey bölgede çok güçlü olduğu için, böyle bir tasfiyenin yapılabilmesi için Musul, Erzurum ve Diyarbekir valilerinin ittifak halinde ve ortak önlemlerle, ani ve hızlı bir harekâtla onu kuşatıp işini çarçabuk bitirmeleri gerekiyordu. Oysa İran'la sınır sorunlarının henüz halledilmediği koşullarda böyle büyük ve kapsamlı bir harekâtın yapılması mümkün değildi. O nedenle, *uygun zamanın beklenmesi gerekiyordu*. O zaman gelene kadar yapılabilecek şey, *Bedirhan Bey'in gücünü daha da artırmasını engelleyecek önlemeleri* almaktı.

1844 başından 1845 ortasına, yani Van isyanının başlamasına kadarki zaman dilimine ait erişilebilen arşiv belgelerinin sayıca azlığı nedeniyle, Dersaadet'in Bedirhan Bey'in gücünü artırmasını engelleyecek herhangi bir önleme başvurup vurmadığını bilemiyoruz. Ama Van isyanının başlamasından sonra Erzurum valileri ile Dersaadet arasındaki yazışmalardan, aradan geçen bu bir buçuk yılda

---

[39] BOA 120, selh-i C. 1262 (Mehmed Hürrem Bey'den Esad Paşa'ya) [DVD:\BOA 120\img38].

[40] Hakan 2007, 147, 193.

bu konuda hiçbir ciddi önlem alınmadığı sonucuna varmak mümkündür. Bu durumun İngiltere'yi rahatsız ettiğini, Dersaadet'i Bedirhan Bey'in tasfiyesine yönelik hazırlıklar konusunda sıkıştırdığını tahmin etmek zor olmasa gerek. Nitekim, Aralık 1844'ün ilk haftasında yapılan Meclis-i Vâlâ toplantısında alınan ve sadrazam ve padişah tarafından onaylanan, bir bakıma "komik" denebilecek karar, İngiltere'nin bu zorlamaları sonucunda, "dostlar alışverişte görsün" hesabıyla alınmış olsa gerektir.

Meclis-i Vâlâ'nın bu toplantısına ait mazbatadan öğrenebildiğimiz kadarıyla,[41] 1844'ün yaz aylarında Arabistan Ordusunu yeniden yapılandırma çalışmaları yapılmaktadır. Bu kapsamda, Diyarbekir redif askerleri miralaylarından Bedirhan Bey'in maiyetindeki askerleri bu ordunun başkomutanı Namık Paşa'ya devretmesi gerekmektedir. Ama böyle bir talebe Bedirhan Bey'in nasıl tepki vereceği bilinmemektedir. Ferik Namık Paşa Dersaadet'e yazdığı raporda, bu konuda iki seçenekli bir plan sunar. Bedirhan Bey'i emrindeki askerleri vermeye razı edebilmek için kendisine güven verilmeye çalışılacaktır. İkna edilebilirse mesele kalmayacak, direnmesi halinde zor kullanılacaktır.

Dersaadet Namık Paşa'nın bu önerisini "çok parlak" bulur, hatta böyle bir plan sunduğu için kendisine takdirname bile gönderilir. Meclis-i Vâlâ Namık Paşa'nın bu önerisinden hareketle Bedirhan Bey'in tasfiyesine yönelik şöyle bir plan geliştirir:

• Bedirhan Bey'le tanışıklığı olan Anadolu Ordusu kurmay reisi Ferik İsmail Paşa onunla güven verici, rızasını alıcı bir görüşme yaparak maiyetindeki redif askerlerini Arabistan Ordusuna vermeye ikna etmeye çalışacaktır. Ama bu görüşme sırasında, Osmanlının bölgedeki düzenli askerlerinin tertip ve teşkil edilmiş ve eskisinden farklı olarak yeterince güçlü olduğunu da anlatarak

---

[41] BOA 112, 6 Z. 1260 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 112\img97].

ona gözdağı verecektir. Meclis-i Vâlâ, Ferik İsmail Paşa ile Bedirhan Bey arasında yapılacak bu görüşmeden iki farklı sonuç çıkacağını öngörerek iki alternatifli bir "tasfiye planı" yapar.

• Bedirhan Bey, büyük bir olasılıkla, Osmanlı ordusunun o bölgede kendisini yenebilecek güçte olduğunu kavrayıp, güven duyduğunu ve hizmete hazır olduğunu söyleyerek redif askerlerini vermeye razı olacaktır. Ama onun bu tutumu "tabiatı gereğince, gerçek bir güven gösterme, sadakat etme biçiminde olmayacak, sadece zaman kazanmaya yönelik, kötü niyetli, düzmece bir durum olacağı için", gerekli tedbirler de alınacaktır. Güven ve sadakat beyanında bulunmuş olacağı için, bir bahane yaratılarak, önce Bedirhan Bey, ardından müttefikleri Amêdiyeli İsmail Bey, Garzanlı Derviş Bey, Mardinli Es'ad Bey, amcazadesi Mir Sêvdin ve benzerleri birer birer kandırılarak Dersaadet'e gitmeye razı edilip orada tutulacaklar, sonra aileleri de Dersaadet'e getirtilip, hepsi birden uygun yerlere sürgün edilecekler, "böylece o bölgedeki fesat kaynakları temizlenmiş olacaktır."

• Yok, eğer Ferik İsmail Paşa Bedirhan Bey'i ikna edemez ve o da redif askerlerini vermez ve "isyan ve eşkıyalığa" kalkışırsa, bu sefer zor kullanılarak yakalanacak ve yandaşları ve aileleriyle birlikte sürgüne gönderilecektir. Böyle bir durumda, Han Mahmud ve diğer müttefiklerinin Bedirhan Bey'in uzaklaştırılması karşısında isyana kalkışma olasılıkları da akla gelmekteyse de, Bedirhan Bey ve yandaşlarının uzaklaştırılmaları "belki diğerlerinin gücünü kırıp onlarda yılgınlık da yaratabilir. O zaman, onlar üstünde de hâkimiyet kurmak mümkün olacaktır."

Meclis-i Vâlâ bu planın serasker paşaya ve bölge valilerine bildirilmesine, ama Namık Paşa'dan gelecek rapora göre başvurulacak seçenek belirlenene kadar konunun kesinlikle gizli tutulmasına karar verir.[42] Bu kararı alan Meclis-i Vâlâ'ın ve onaylayan sadrazamın, Bedirhan Bey'in yanına birkaç bin asker almadan hiçbir Osmanlı

[42] Aynı yerde.

valisi ya da komutanıyla görüşmediğini, hiçbir Osmanlı memurunun izinsiz ve denetimsiz bir biçimde Cizre-Bohtan sınırları içinde bulunmasına imkân vermediğini, salt kendisine güzel sözler söylendiği için Dersaadet'e gitmeye razı olmayacağını bilmiyor olmaları mümkün değildir. Ferik İsmail Paşa'nın bu karar doğrultusunda Bedirhan Bey'le görüşüp görüşmediğini ve Namık Paşa'nın Dersaadet'e nasıl bir rapor gönderdiğini bilmiyoruz. Bilebildiğimiz, Bedirhan Bey'in maiyetindeki redif askerlerinden üç bölüğünü "ileride bir zaman" vermeyi taahhüt ettiği[43] ve Tanzimat uygulaması çerçevesinde Cizre-Bohtan'da "nüfus kaydı yapılması gibi konularda gerekli kolaylığı göstereceğini" bildirdiğidir.[44] Dolayısıyla, Bedirhan Bey'in ne redif askerlerini teslim etmeye ne de Cizre-Bohtan'daki Tanzimat uygulaması çerçevesinde yapılan çalışmalara, sözde de kalsa, bir itirazı vardır. Bu durumda, Meclis-i Vâlâ'nın yaptığı "tasfiye planının" birinci seçeneğinin koşulları gerçekleştiği halde, Osmanlı "tasfiye" konusunda adım atamaya teşebbüs dahi etmez. Ama Bedirhan Bey razı gelmeyip direnseydi bile, Osmanlının söz konusu planın ikinci seçeneği, yani "zor kullanma" seçeneğini de uygulayabilecek güçte olmadığını, bölgede 8-10 bin kişilik bir askeri kuvveti bile seferber etmekten aciz olduğunu Bedirhan Bey'e ilişkin daha sonraki yazışmalardan öğreniyoruz. O nedenle, Meclis-i Vâlâ'nın Aralık 1844 ayı başında aldığı, yukarıda sözü edilen kararının sadece İngiltere'yi yatıştırmaya yönelik olduğu söylenebilir. Nitekim, Van isyanının patlak verdiği günlerde yapılan Meclis-i Has toplantısında alınan "Bedirhan Bey" konulu karar bu tahmini doğrular niteliktedir.

24 Mayıs 1845 günü yapıldığı bildirilen bu Meclis-i Has toplantısına ilişkin sadrazamlık tezkeresine ulaşamadım. Bu toplantıda alınan kararı Sadrazam Mehmed Rauf Paşa'nın serasker paşaya

---

[43] BOA 114, 19 Ca. 1261 (Sadrazam'dan serasker paşaya) [DVD:\BOA 114\img346421].

[44] BOA 117, 3 L. 1261 (Musul valisinden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 117\img346419].

gönderdiği 26 Mayıs 1845 tarihli yazısından öğreniyoruz. Sadrazamın bu yazısında şöyle deniyor:

> Bildiğiniz gibi ve evvelki gün [24.05.1845] Meclis-i Hâs'ta görüşüldüğü gibi, (...) Bedirhan Bey sorununun ortadan kaldırılmasına yönelik önlemlerin yeterli düzeyde, kuvvetle, kusursuzca uygulanarak ileride herhangi bir sorun yaratmayacak şekilde gereğinin yapılması şarttır. Anadolu ve Arabistan ordularının dahi henüz oluşturuluyor ve düzenleniyor bulunmasından ötürü, bu işe şu anda teşebbüs edilmesi pek de akla yatkın görünmemektedir. Öte yandan ise, Bedirhan Bey'e zaman kazandırıp teşkilatını güçlendirmesine de meydan verilmemesi gerekmektedir.[45]

Bu karar, aynı Meclis-i Has'ın bir buçuk yıldan daha uzun bir süre önce, Nasturi katliamının hemen ardından aldığı kararın aynısıdır. Dolayısıyla, Meclis-i Vâlâ'nın Namık Paşa'dan ilham alarak geliştirdiği planın tamamıyla göstermelik olduğunun bundan daha açık itirafı olamaz. Sadrazamın serasker paşaya Meclis-i Has'ın son kararını bildiren yazısı şöyle devam ediyordu:

> Bedirhan Bey sorunun ortadan kaldırılması ... şu anda mümkün müdür, bu konudaki bilgiler, kanaatler nelerdir? Bunların Anadolu Ordusu ve Erzurum müşir ve valileri paşalar tarafından araştırılması...[46]

Görüldüğü gibi, Dersaadet, Nasturi katliamının üzerinden 21 ay geçtikten sonra, ancak ve ilk kez duruma hâkim olmadığını açıkça itiraf ederek sahici sorular sormaya başlamıştır.

Meclis-i Has'ın Bedirhan Bey'in nasıl tasfiye edileceğini araştırmaya karar verdiği o günlerde Erzurum valisi Bekir Sami Paşa, patlak vermiş olan Van isyanının Bedirhan Bey'le bağlantısının yarattığı sorunlarla uğraşmaktadır. Hatırlanacağı gibi, Bedirhan Bey Erzurum valisinin kendisine gönderdiği Tosun Ağa'ya, Kürt ittifakının bu isyana verdiği desteği kesmesi için kendisine "yazılı yetki" verilmesini talep etmişti. Bu taleple verdiği mesaj daha öncekilerle

---

[45] BOA 114, 19 Ca. 1261 (Sadrazam'dan serasker paşaya) [DVD:\BOA 114\img346421].

[46] Aynı yerde.

aynıydı: "Kürdistan'daki sorunları ancak beni muhatap alarak, benimle birlikte çözebilirsiniz." Bu mesajın, dönemin Erzurum valileri Sami Paşa ve Esad Paşa ile (Dersaadet tarafından görüşlerine önem verilen) Sadullah Enveri tarafından dikkate alınabilecek bir seçenek olarak görülmüş olması, Van isyanının Mayıs 1845-Ekim 1846 evresine ilişkin ciddi bir çıkış yoluydu. Sami Paşa'ya ve Sadullah Enveri'ye göre, Bedirhan Bey'in ve müttefiklerinin Van isyanına verdikleri desteği çekmeleri halinde, sayıları topu topu yedi-sekiz binden ibaret olan Van halkını zor kullanmaya mecbur kalmadan ikna etmek kolaylıkla mümkün olabilirdi.[47] Ne var ki, Dersaadet, Sami Paşa'nın denenmesini istediği bu seçeneği kategorik olarak reddedip, Tanzimat'ın yararlarının Van halkına anlatılmasına, anlamıyorlarsa zor kullanılmasına karar vermişti.[48] Anadolu ve Arabistan ordularının henüz yeni yeni oluşturulup düzenlendiği ve Bedirhan Bey'i tasfiye etmenin koşullarının olup olmadığının ilk kez araştırılmaya başlandığı bir sırada, Meclis-i Vâlâ'nın Bedirhan Bey ve Kürt ittifakının diğer güçleriyle bir savaşı göze alma anlamına gelen böyle bir karar alabilmesi, Dersaadet'in bu döneme özgü ufuksuzluğunun bir başka göstergesiydi.

Sami Paşa'nın görevden alınıp yerine Esad Paşa'nın atanmasıyla ve onun da "Bedirhan Bey'in ikna edilmesi"ne dayanan benzer bir öneride bulunmasıyla, bu seçenek Dersaadet'in önüne tekrar gelir. Yeni Erzurum valisi Esad Paşa'nın Şubat 1846'da Dersaadet'e önerdiği plan şöyledir:

• Van isyancılarına karşı zor kullanılmadıkça itaat altına alınmaları düşünülemez. Ama zorluk şuradadır: Van'ın üzerine gidilirken Bedirhan Bey'e dokunulmayacak olursa, aralarındaki ittifak anlaşması gereğince, Bedirhan Bey onlara destek verecek; yok Van meselesi sonraya bırakılıp önce Bedirhan Bey'in üzerine gidilecek

---

[47] BOA 116, 23 C. 1261 (Sami Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 116\img88] ve BOA 115, 23 C. 1261 (Said Enveri'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 115\img346417].

[48] BOA 116, 4 B. 1261 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 116\img84].

olursa, bu sefer de Van tarafı Bedirhan Bey'e destek verecektir. İran meselesi henüz sonuçlanmadığı için, her iki tarafın üzerine aynı anda gidilmesi mümkün olmuyorsa, o zaman yapılabilecek şey şudur:

• Eskiden olduğu gibi, Erzurum valileri (yani kendisi) bütün yetkileri ellerinde tutan askeri valiler haline getirilsin. Bedirhan Bey'in yönetimi altında bulunan yerlere de Anadolu Ordusu başkomutanına bağlı general rütbesinde bir beylerbeyi atansın ve emrine birkaç alay asker verilsin ve bu askerler Bedirhan Bey'in yönetimindeki yerlerin yakınına "gösterişli bir şekilde" yerleştirilsin. Güçlü bir askeri güce kumanda eden, yetki sahibi böyle bir beylerbeyinin Bedirhan Bey'i taltif ederek Van isyanına destek olmaması gerektiğine ikna etmesi mümkündür.

• Bu durumda, Van halkını zora başvurmadan isyandan vazgeçirmek mümkün olacaktır. Bunun için, aralarından gerekli olanları devlet safına kazanmak için onlara çeşitli rütbeler vaat etmek ve çeşitli hediyeler vermek gerekecektir. Van sorunu böyle halledildikten sonra, Bedirhan Bey'in tasfiyesi de mümkün olacaktır.

Önerdiği bu planın zayıflıklarının kendisi de farkında olsa gereketir ki, Esad Paşa, ister önerdiği bu plan olsun, isterse başka bir plan, "her ne yapılacaksa hemen yapılsın" anlamında, şöyle demektedir:

> Van ihtilalinin ortaya çıkmasından bu yana bir yıldan fazla zaman geçmiş ... [ama] herhangi bir sonuç elde edilememiş ve ... muhalefet günbegün şımarmakta ve kendileriyle uzlaşılacağını uman bazı kişiler ... her tarafı azdırıp kendilerine uydurmak için türlü yalan ve uydurma söylentiler çıkarmaktadırlar. (...) Van meselesinin şu andaki durumunda bırakılmasının uygunsuzluğun gittikçe artmasına neden ola-

> cağı açıktır. Raporda gösterilen işlere başlanması, benim fikrimce, hiçbir şey [yapmamaktan] daha iyidir. (...) [Her ne yapılacaksa] yaz mevsimi sona ermeden ... yapılması şarttır.[49]

Erzurum valisi Esad Paşa bu önerilerini, ilk iki parçası 22 Şubat 1846'da, sonuncusu 3 Mayıs 1846'da olmak üzere, iki seferde yazar. Bu raporların ilk ikisini, sadrazamın emriyle görüş bildirmek üzere okuyan bir yetkili, hem Bedirhan Bey meselesinin hem de Van meselesinin çözümünün ertelenmesini önerir. 31 Mart 1846 tarihli bu raporda özetle şöyle denir:

> ... işe eksik hazırlıkla başlanması mevcut hainlerin muhalefetlerini bir kat daha artırmalarına neden olacağı için, eksik hazırlık ve önlemle işe girişmektense, hadlerinin bildirilmesini ileriye bırakmanın daha iyi olacağı düşünülebilir. Şimdiye kadar yerel düzeyde başvurulan önlem, Tanzimat'ın anlatılması ve hayata geçirilmesi şeklinde olmuştur. Acaba, şimdilik [Erzurum da Tanzimat uygulamasından] istisna tutulan diğer eyaletler arasına sokulur ve halka gereken teminat verilir ve kaymakamlığa layık bir kişi atanabilirse, bir süre sonra Van kalesinden çıkmış olan düzenli askerler oraya tekrar yerleştirilerek, diğer yerlerin arzu edilen yönetim tarzı oturulduktan sonra, işin gelişine göre icabına bakılması yoluna gidilmesi seçeneği akla gelmektedir.[50]

Bu öneri, belki de, sadrazam da dahil Dersaadet'te herkesin aklından geçirip de yüksek sesle dile getiremediği bir seçenektir, çünkü sonuçta varılan karar, sorunun hallinin bir sonraki yıla bırakılması olacaktır.

Esad Paşa'nın önerileri önce 8 Nisan 1846 tarihli Meclis-i Umumî toplantısında, ardından Meclis-i Has'ta görüşülür ve alınan kararlar sadrazamlık tezkeresiyle 14 Nisan 1846 günü padişahın onayına sunulur. Duruma ilişkin tespitler ve alınan kararlar özetle şunlardır:

---

[49] BOA 118, 25 S. 1262 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 118\img67+68]; BOA 118, 25 Z. 1262 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 118\img64+65] ve BOA 120, 6 Ca. 1262 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 120\img49+50].

[50] BOA 118, 3 R. 1262 (Sadrazama imzasız rapor) [DVD:\BOA 118\img72].

• Esad Paşa zor kullanılmasını tercih etmekte haklıdır, ama bu isyan ve muhalefet sadece Van halkıyla sınırlı değildir. Timurzade Mustafa Bey, Han Mahmud, Nurullah Bey ve Bedirhan Bey arasındaki anlaşma uyarınca, devlet bunlardan hangisine haddini bildirmeye kalkışsa diğerleri onun yardımına geleceklerdir.

• Bedirhan Bey'in yönetimi altındaki yerlerin bağlandığı general onu ikna etmeyi başaramaz ve zor kullanmaya mecbur kalıp asker takviyesi talebinde bulunur ve bu talebini karşılamak mümkün olmazsa, isyan daha da büyüyecek ve doğuya ve belki Anadolu içlerine ve Sivas taraflarına yayılacaktır. Bunun nasıl önleneceği Esad Paşa'nın raporunda yer almamaktadır.

• Direnişe zor kullanmadan son verebilmek için, Bedirhan Bey ve Van için ihtiyaç duyulacak asker miktarının 20.000 olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Meclis-i Umumî bu işe eksik kuvvetle girişilmesini uygun görmemiştir.

• Herhangi bir karara varılabilmesi için şu soruların yanıtlanabilmesi gerekmektedir: (a) Önce Van meselesinin halledilmesi, ardından öte tarafın [Kürt beyler ittifakının] terbiyesi mümkün müdür? (b) İki tarafın aynı anda ele alınması durumunda, Esad Paşa'nın belirttiği birkaç alay asker miktarı yeterli olur mu? (c) Yeterli olsa bile, bu kuvvetle bu beyleri ikna etmek mümkün olmayıp zor kullanmak gerektiğinde, bu gücü temin etmek için gereken zamanda isyanın daha da büyüyüp yaygınlaşmamasını sağlamak mümkün görünüyor mu?[51]

Sultan Abdülmecid önüne gelen bu kararları onaylarken şöyle bir not düşer:

> Bu konuda alınması düşünülen önlemler henüz fikir düzeyindedir; ne şekilde karar alınacağı belli değildir. Eğer bu konuda direnişçilere herhangi bir ipucu verilecek olursa, fesat ve muhalefetlerine bir kat daha

---

[51] BOA 118, 17 R. 1262 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 118\img75+76].

fazla tarafter ve takviye edinebileceklerdir. O nedenle konunun tamamıyla gizli tutulması...[52]

Görüldüğü gibi, Dersaadet, 24 Mayıs 1845 tarihli sadrazamlık tezkeresinde sorduğu soruların neredeyse tıpa tıp aynısını bir yıl sonra da sormaya ve bu konuda bölge valilerinden görüş istemeye hâlâ devam etmektedir.

Konuya ilişkin bir sonraki Meclis-i Has toplantısı dört buçuk ay sonra yapılır. O arada sadrazamlığa, biri Sadullah Enveri'nin, diğeri Anadolu Ordusu kurmay reisi İsmail Paşa'nın iki raporu ve bir de Askeri Şura toplantısı kararları ulaşır.

Sadrazamın önerisi üzerine padişah tarafından, "Van'daki sorunlu Kürtlere ve aşiretlere ilişkin özel görevli" tayin edilmiş olan Sadullah Enveri'nin 19 Mayıs 1846 tarihli ilginç ve önemli raporu dört başlıktan oluşmaktadır:

• *Bedirhan Bey'in üzerine gitmemek gerekir:* Bedirhan Bey'in düzenli, normal bir savaş halinde Osmanlı ordusunun karşısında dayanamayacağı açık olduğundan, üzerine varılması halinde dağlara çekilecektir ki, onu orada yenmek çok zordur. Nitekim merhum Reşid Mehmed Paşa 1836'da, maiyetinde 25.000 asker olduğu halde onu yenememiş, ancak daha sonra kendisiyle uzlaşılarak teslim olmaya ikna edilebilmiştir. Soran beyi Revanduzlu Mir Muhammed'i de savaşarak değil, sözle ve kandırarak teslim olmaya razı edebilmiştir. Şu anda Dağıstan'da isyan halinde bulunan Şeyh Şamil'in üzerine Ruslar dört kez çok miktarda asker sevk ettikleri halde onu yenememişler, bu isyanın üç dört yıl daha devam edeceği tahmin edilmektedir. Bedirhan Bey şu anda Van isyanıyla bir ilişkisi olmadığını iddia etmektedir. Bundan yararlanmak gerekir. Bedirhan Bey'i yola getirmenin çareleri aranacağına, onun Van isyanıyla olan ilişkisini görmezden gelip, sadece Van isyanının üzerine gitmek gerekir. Bedirhan Bey, 1841-1842'de nasıl Han Mahmud'un Hoşap kalesine ve Bitlis'e yaptığı saldırılara

---

[52] Aynı yerde.

açıkça arka çıkıp destek vermediyse, bu sefer de öyle davranacaktır.

• *Van isyanının geldiği nokta:* Erzurum valisi Esad Paşa'nın kaymakam olarak Van'a göndermiş olduğu Hüseyin Ağa şu anda orada bu sıfatıyla ikamet edebilmektedir.[53] Ayrıca, Vanlılar cizye vergisine mahsuben, "deneme mahiyetinde", 40.000 kuruşluk bir ödeme yapmışlardır. Bu gelişmeler, Van halkının yakın bir gelecekte, Tanzimat uygulamalarını kabullenerek, mühürlerini basıp imzalarını atmalarının kuvvetle muhtemel olduğunu göstermektedir.

• *Osmanlı-İran sınır sorunu çözülmek üzeredir:* İran'la süregelen müzakereler, İran sefirinin önümüzdeki günlerde İstanbul'a gelmesiyle sona erecektir. O zaman, Kürtler ve aşiretler çekişmeye zaten son verecekler ve Van sorunu o zamana kadar hâlâ çözülmediyse bile, bu şekilde sona erecektir. Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Umumî gibi yerlerde oy sahibi olan zevatın, Van eşkıyasına haddinin bildirilmesi meselesinin bir süreliğine ertelenmesini arzulamalarının nedeni budur.

• *Esad Paşa'ya "Şark Seraskeri" rütbesi verilmelidir:* Bütün bunlara rağmen, eğer sorunu ertelemeyip hainlere hadlerinin bildirilmesi seçeneği tercih edilecekse, başka bir komutana yetki verilmesi yoluna gidilmeyip, Erzurum valisi Esad Paşa'ya, tüm yetkilere sahip "Şark Seraskerliği" rütbesi verilmelidir.[54]

Anadolu Ordusu kurmay reisi İsmail Paşa'nın konuya ilişkin istenen ifadesi 12 Haziran 1846 günü önce seraskere sunulur, o da bir hafta sonra sadrazama gönderir. İsmail Paşa bu ifadesinde şu görüşleri savunmaktadır:

---

[53] Diğer belge ve raporlarda, vali tarafından gönderilen bu kişiyi Van halkının kabullendiğine dair bir bilgiye rastlanmıyor. Van halkınca kaymakam seçilmiş Timurzade Mustafa Bey'in gözlerine perde inmesinden sonra ortaya böyle yeni bir durum çıkmış olabilir.

[54] BOA 120, 13 Ca. 1262 (Sadullah Enveri'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 120\img47].

• Van ile Bedirhan Bey sorununun ikisini birden aynı anda halletmek mümkün değildir. Önce Bedirhan Bey Van isyanına destek vermemesi konusunda ikna edilmeli, ardından Van isyanına son verilmelidir.

• Bedirhan Bey'i ikna etmenin yolu şudur: Bedirhan Bey'in istediği, devlet tarafından kendisine bir görev verilmesi ve karşılığında kusurlarının affedilmesidir. O nedenle, ona, "Van sorunun halli için çaba gösterirsen devlete hizmet etmiş olursun" denilmeli, ama sorunun halli ona bırakılmadan devlet tarafından çözülmelidir.

• Van sorunun halli için 8-10 bin kişilik bir kuvvete ihtiyaç vardır. Bu kuvvet oluşturulduktan sonra, Van halkına sözlü nasihatte bulunulmalı, kabul etmezlerse bu kuvvetle zor kullanılmalıdır.

• O bölgede kış ağustos ortasında başlayacağı için, asker sevki bir aydan fazla zaman alırsa, o dağlardan asker geçirmek mümkün olmaz.[55]

Ferik İsmail Paşa'nın dört maddede özetlenen bu görüşlerinin en son maddesi, daha önceki üç maddede yer alan önerilerini zaten hükümsüz kılmaktadır. Sözünü ettiği önlemlerin bir ay içinde alınamayacağını, bunların kâğıt üzerinde kalacağını kuşkusuz en iyi kendisi bilmektedir. Nitekim, 18 Haziran 1846 tarihli Askeri Şura toplantısının tutanağında uzun uzadıya, ne tür askeri birliklerin nereden nereye, ne miktarda ve nasıl sevk edileceği üzerinde durduktan sonra, Ferik İsmail Paşa'nın da toplantıya davet edildiği belirtilerek şu sonuca varıldığı "arz edilmektedir":

> Bu sene o bölgeye asker sevk olunmasının mevsimi sona ermek üzere olduğundan, işin gelecek yıla ertelenmesi gerekmektedir.[56]

Sadullah Enveri ile Ferik İsmail Paşa'nın yukarıdaki raporları ile Askeri Şura toplantısının bu kararını görüşen Meclis-i Has, 10 ve 16

---

[55] BOA 120, tarihsiz (Ferik İsmail Paşa'nın yazılı ifadesi) [DVD:\BOA 120\img53].

[56] BOA 120, 23 C. 1262 (Askeri Şura toplantısı kararları) [DVD:\BOA 120\img42].

Haziran 1846 günleri iki kez toplanır. Çok tartışmalı geçtiği anlaşılan bu toplantıların tezkeresi sadrazam tarafından ancak bir ay sonra, yani 15 Temmuz 1846'da padişaha sunulur. Zaten artık temmuz ortasına gelinmiştir ve yapacak bir şey kalmamıştır. Meclis-i Has'ta alınan karar da bu biçimde olur:

- Bedirhan Bey'in üzerine gidilmesinin bu yıl mümkün olmadığına;
- Kış başlamak üzere olduğundan Van isyancılarının üzerine gidilmesi için de zaman kalmadığına;
- Van isyancılarına destek vermemesi konusunda Bedirhan Bey'e hangi güvenceler verilerek ikna edilebileceğinin Erzurum valisi Esad Paşa'dan ve ilgili ordu komutanlarından sorulmasına;
- Sivas'ta bulunan Nazım Efendi'nin İstanbul'a çağırılarak, kendisine –Esad Paşa'dan ve ilgili ordu komutanlarından gelecek raporlar çerçevesinde– Bedirhan Bey'e güvence verme ve onu ikna etme görevinin verilerek, önce Bedirhan Bey'e, ardından da Van'a gönderilmesine...[57]

Van Halkından İki Dilekçe

Meclis-i Has'ın Van isyanına müdahalenin ertesi yıla bırakılması yönündeki bu kararından bir buçuk ay sonra, 3 Eylül 1846 günü, Esad Paşa Erzurum valiliğinden alınıp Sivas valiliğine gönderilirken, yerine Bahri Paşa atanır. Hatırlanacağı gibi, İngiltere'nin Erzurum konsolosu altı ay önce İstanbul'daki büyükelçisine yazdığı raporda, "çok yaşlı ve işinin ehli olmadığı" gerekçesiyle Esad Paşa'nın azledilip yerine Bahri Paşa'nın atanması gerektiğini bildirmişti. Bu kez de, İngiltere büyükelçisi Canning Dersaadet'e başvurarak, Esad Paşa'nın Erzurum'da bulunan İran delegesi "Mirza Taki Han'a

[57] BOA 120, 20 B. 1262 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 120\img57+56].

karşı yaptığı uygunsuz hareketinin telafisi ve delegenin yatıştırılması konusundaki başarısızlığından dolayı" azlini ve yerine Bahri Paşa'nın atanmasını talep etmiştir.[58] Bu vali değişikliği üzerine, Van halkında, kendilerinden talep edilen vergileri ödeme konusunda bir yumuşama görülür.

Eylül ayı içinde bir zaman, Muş kaymakamı Şerif Bey Han Mahmud'un yanına gidip orada 5-10 gün kaldıktan sonra, Han Mahmud'un Erzurum valisine iletilmek üzere verdiği 49 imzalı bir dilekçeyle döner. Van halkı adına verilmiş bu dilekçede, devlete her yıl, iki taksit halinde, toplam 350.000 kuruş vergi ödeneceği taahhüt edilmektedir. Bu miktar bir önceki vali Esad Paşa'nın tahsil etmeyi hedeflediği miktardan 25.000 kuruş daha fazladır.[59]

Van halkı adına verilen ve "Van şehrinin ulemâ ve sulehâ [salihler] ve hutbeci ve eşraf ve ağa ve ahali ve reayâ kullarının kararlarını Osmanlı yüksek katına bildirir, sadakat eseri dilekçeleri" olduğu belirtilen metnin altındaki 49 mührün dağılımı şöyleydir:

- Yeni ve eski müftüler (2 kişi)
- Üç müderris ve bir müderris yardımcısı (4 kişi)
- Eski kaymakam naibi (1 kişi)
- Timurzade (5 kişi)
- Topçuzade (1 kişi)
- Hâmidşeyhizade (4 kişi)
- Muhtar sülâlesi (6 kişi)
- Han Mahmud (1 kişi)
- Ermeniler (14 kişi)
- Diğer (11 kişi)

Dilekçede o güne kadar vergilerini niye ödemedikleri, şimdi ödemeye nasıl ve niçin razı oldukları şöyle anlatılıyordu:

---

[58] BOA belge özetleri, "Esad Paşa", 10 N. 1262.

[59] BOA 140, 23 Z. 1262 (Sadullah Enveri ile Ali Tevfik'in Dersaadet'e ortak imzalı raporları) [DVD:\BOA 140\img1353].

Ayrıca belirtmeye gerek yok ki, geçtiğimiz senelerde biz fukara kullarına yapılan her çeşit cebir ve zulümden ötürü gücümüz kalmadığı için mirlik hazinesine hiçbir taahhütte bulunamamışızdır. Taahhütte bulunamayışımız çaresizliğimizden ve fakirliğimizden kaynaklanmış olabileceğine hamledilmeyip, isyanımıza hamledilmiştir. Buraya gelen bütün memurlar gözdağı vermekten ve padişahımızın bizi kılıçtan geçirip ırz ve ailemizi yağma edeceğini söylemekten başka bu biçare kullarına bir yanıt vermemiş olduklarından, bizler gittikçe korkuya kapıldık. Bu korkumuzun yaygınlaşmasının tek nedeni bu durumdur.

Eyalet vergilerinin yoluna sokulması için Muş emirlerinden ve şerefli hanedanından, şu anda Muş kaymakamı olan Şerif Bey kulları, vali hazretlerinin [yeni vali Bahri Paşa'nın] emri ve defterdar beyefendinin iradesiyle özel vekil tayin edildiğini söyleyerek tarafımıza gelip hakkımızda layık bulunan şefkat ve merhameti bütün yönleriyle ifade ve tebliğ etti. Şerif Bey hazretlerinin öteden beri bu havalinin eski hanedanına mensup olduğunu ve deneyimli ve görgülü bir bendeniz olduğunu bildiğimiz için ona itibar edip güvendik. Güvenimizi kazandıktan sonra, cizye, gümrük ve diğer iltizam vergileri dışında, şu kadar vergiyi iki taksit halinde hazineye vermemiz gerektiğini bildiren yüksek iradeyi biz fukara kullarına teklif ettiler.

Oysa, tanrı biliyor ki, o kadar fakir duruma düşmüşüzdür ki, yıllık 50.000 kuruş verme gücümüz yoktur. Ne var ki, bunca dedikodudan sonra bu fukara kullarına yine de lütuf ve merhamet edildiği için, daha başka bir şey demeye cesaret edemeyip, 1262 [1846] senesi Kasım ayından hesaplanmak üzere, gerek Van ve kazaları ve gerekse Han Mahmud Bey kullarının idaresi altındaki nahiyeler olarak, eyaletçe senede 350.000 kuruşu hazineye iki taksit halinde ödenmeyi Şerif Bey kullarına taahhüt ettik. Bugünden itibaren, her sene 350.000 kuruşu iki taksit halinde mirlik hazinesine teslim etmek boynumuzun borcudur. Ama bunun dışında, padişahımız efendimizin bu biçare kullarından başka bir şey talep etmemeyi uygun bulmasını diliyoruz.

Diğer söyleyeceklerimizi Şerif Bey kullarının sözlü raporuna tevdi ettik.[60]

---

[60] BOA 140, tarihsiz (Van halkından Erzurum valisine 49 imzalı dilekçe) [DVD:\BOA 140\img1349].

Sadullah Enveri ile Ali Tevfik'e göre, Şerif Bey'e versin diye, bu dilekçeyi Van'dan bir ulakla Han Mahmud'a ulaştıranlar Timurzadelerdir. Dilekçenin sonunda, Şerif Bey'in sözlü olarak ileteceği belirtilen mesaj şöyleydi:

> Van emirleri ve eşrafı ve Han Mahmud, suçlarının affedilmesini dilemektedirler.[61]

Bu dilekçenin yazılmasından kısa bir süre sonra, 49 imzadan bazılarının, birkaç ek imzayla birlikte, Bedirhan Bey'e 19 mühürlü bir başka dilekçe gönderdikleri görülüyor. Bu dilekçe, Bedirhan Bey'in yenilgisinin ardından, Anadolu Ordusu komutanı Osman Paşa'nın yaptırdığı mekân aramalarında bulunmuş ve "ihanetin belgesi" olarak Dersaadet'e gönderilmiştir. Dilekçenin altındaki 19 imzanın dağılımı şöyledir:

- Van müftüsü (1 kişi)
- Van kadısı (1 kişi)
- Timurzade (5 kişi)
- Topçuzade (3 kişi)
- Hâmidşeyhizade (6 kişi)
- Satırzade (1 kişi)
- Nuhbeyzade (1 kişi)
- Veys Veysobeyzade (1 kişi)

İmzalar arasında, bir önceki dilekçede mührü olan Han Mahmud'un bulunmaması dikkat çekiyorsa da, Bedirhan Bey'e sadakat bildiren böyle bir metnin altında, Bedirhan Bey'in en önemli müttefikinin imzasının bulunmasını beklemek zaten doğru olmayabilir. 30 Eylül 1846 tarihli bu dilekçenin metni şöyledir:

> Devletlü inâyetlü atûfetlu re'fetlü veliyyü'l-himmet-i bî-imtinân efendim hazretleri,

---

[61] BOA 140, 23 Z. 1262 (Sadullalh Enveri ile Ali et Tevfik'in Dersaadet'e ortak imzalı raporları) [DVD:\BOA 140\img1353].

Erzurum'dan gelen bir kişiden, Erzurum valiliğinin bu kez Bahri Paşa hazretlerinin yüksek uhdesine verildiği ve her taraftan asker sevk edilerek Eruzurum'a gelmekte olduğu istihbar edilip duyulmuş ise de, Van ahalisi olarak hep birlikte eski ittifak ve birliğimiz gereği, tek yürek ve tek taraf olduğumuz daha önce size bildirilmişti. Allah'ın izniyle şimdi de eskisinden daha da güçlü bir ittifak ve birlik halinde [Timurzade] Mustafa Bey biraderlerinin görüş (re'y) ve önlemine uyduğumuz ve ileride de uyacağımız şüphesizdir. Birleştirici yüce ilminiz buyurduğunda, öteden beri zat-ı devletlerinin hepimizin büyüyüğü olduğu aşikârdır. Hepimizin, zat-ı devletlerine daha önce verdiğimiz söze doğrulukla ve eksiksiz olarak bağlı olduğu aşikârdır. Bunun her durum ve halde tez elden tarafınıza bildirilmesi doğruluğumuzun ve sadakatimizin gereğidir. Tanrı'ya malûm olduğu ve bu konuda ve her durumda emrinize amade olduğumuz kesindir. Alınması gerekli önlemler ve hareket tarzı size bağlı bir konu olduğu için, emrinizi lütfen bildirmenizi temenni ettiğimizi bu vesileyle arz ederiz. Emir ve irade devletlü inâyetlü atûfetlu re'fetlü veliyyü'l-himmet-i bî-imtinân efendimiz hazretlerinindir.[62]

Bedirhan Bey ve Han Mahmud'la ittifak içinde oldukları anlaşılan, Van'ın bu 19 ileri gelerinin niçin böyle bir dilekçe gönderme ihtiyacı duyduklarını açıklayan herhangi bir veriye ulaşamadım. Bedirhan Bey ile müttefikleri arasındaki yazışmaların çok ender örneklerinden biri olan bu metnin kaleme alınma nedeni herhalde, Bahri Paşa'nın vali olması üzerine ona gönderilmiş olan 49 imzalı dilekçenin, bağlı kalmaya söz verdikleri ittifak anlaşmasından bir sapma olmadığı güvencesini verme ihtiyacı olsa gerektir.

Van isyanıyla ilgili bu gelişmeler olurken, Nasturiler de Bedirhan Bey'in kendilerine karşı hazırlamakta olduğu ikinci katliamın telaşına düşmüşlerdi.

---

[62] BOA 004, 8 L. 1262 (Van ileri gelenlerinden Bedirhan Bey'e 19 imzalı dilekçe) [DVD:\BOA 004\img259624].

VII
BEDİRHAN BEY VE CİZRE-BOHTAN BEYLİĞİ

İkinci Nasturi katliamıyla devam etmeden önce, bir parantez açıp, 1840'lı yılların ortalarındaki Bedirhan Bey ve Cizre-Bohtan beyliği üzerinde biraz duralım. 1844-1846, Bedirhan Bey'in gücünün doruğa ulaştığı yıllardır. Bu dönem, 1843'teki Nasturi katliamı nedeniyle batılı gözlemcilerin, özellikle misyonerlerin, Bedirhan Bey'i ve Cizre-Bohtan'ı yoğunlukla ziyaret edip gözlem ve izlenimlerini kaleme aldıkları yıllardır. Özellikle Bedirhan Bey'i bir insan olarak tanımamıza yardımcı olacak en fazla malzemenin üretildiği dönem de 1844-1846'ı yılları olmuştur.

"Direniş ve isyan" denince akla ilk gelen, bu direniş ve isyanı yürütenin askeri gücü oluyor. Oysa Bedirhan Bey'i "Bedirhan Bey" yapan, sahip olduğu askeri güç ve Osmanlıyla yaptığı muharebelerde elde ettiği zaferler değildi. 1837 yılında Cizre-Bohtan müteselliimi oluşundan, gücünün doruğuna ulaştığı 1846 yılı sonuna kadar, yürütegeldiği direnişin hiçbir aşamasında Osmanlıya karşı hiç şiddete başvurmadığı, tek bir Osmanlı askerine karşı kılıç sallayıp ateş etmediği okurun dikkatinden kaçmış olamaz. Bedirhan Bey'i bugün de tüm tazeliğiyle yaşayan bir efsane haline getiren ve direniş ve isyanını 19. yüzyılın kendinden önceki ve sonraki bütün başkaldırılarından ayıran temel etmenler, onun diplomasi ve siyaset ustalığı, yönetim becerisi, izlediği ekonomik ve sosyal politikalar ve kurduğu ittifaklardı.

Osmanlı sultanı Abdülmecid'in 1839 sonbaharında ilan ettiği Tanzimat Fermanı Kürdistan'da 1845 yılı başından itibaren uygulanmaya başladı. Tanzimat uygulamasının iddiası, yeni vergi düzenlemeleriyle halkın refah düzeyini yükseltmek, asayişsizliğe, çapul ve yağmaya son vermek, kısacası Kürdistan'ı "uygarlaştırmaktı". Oysa, Bedirhan Bey'in yönetimindeki Cizre-Bohtan'da bu hedeflere o tarih itibarıyla büyük çapta zaten ulaşılmıştı. O kadar ki, Cizre-Bohtan bütün Kürdistan için bir çekim merkezi, özenilen bir örnek haline gelmişti. Bu başarıyı taçlandıran en önemli kazanımlardan biri de, Cizre-Bohtan'ın hiçbir Osmanlı memurunun ve askerinin giremediği, neredeyse tümüyle bağımsız bir beylik olarak, kendi ayakları üzerinde durarak, gelişip zenginleşiyor olmasıydı. Bedirhan Bey'in liderliğinde, o güne kadar hiç görülmemiş genişlikte kurulmuş olan "Kürt beyleri ittifakı" bu başarının tüm Kürdistan'da yaygınlaştırılabileceği umudunu yaratıyor, "bağımsız/özerk bir Kürdistan" idealinin maddi temeli yavaş yavaş oluşuyordu. 19. yüzyılın sonlarındaki Kürt ulusal uyanışının temel referans noktalarından birinin Bedirhan Bey olması ne bir tesadüf, ne de bu uyanışın başını çeken Kürt aydınları içinde yer alan torunlarının kendi dedelerini öne çıkarma gayretiydi.

Bu bölümde, bu maddi temelin bazı yönlerini ancak *kısmen* aydınlatmaya çalışacağız. "Kısmen", çünkü Osmanlı arşiv belgelerinde konunun bu yönüne ışık tutan malzeme çok sınırlıdır. Bu da anlaşılabilir bir durum, çünkü Osmanlı görevlilerinin, sınırlarından içeri giremedikleri, hiçbir şekilde müdahale edemedikleri bir beyliğin iç durumuna ilişkin gözlemlerde bulunabilmeleri kolay değildi. Konunun bu yönüne ışık tutabilecek malzeme ancak, Bedirhan Bey'in Cizre-Bohtan'ın yönetici kadrolarıyla ve müttefikleriyle ve bunların birbirleriyle yaptıkları yazışmalar olabilirdi ki, böyle bir arşiv malzemesi, bildiğim kadarıyla, ne yazık ki mevcut değil.

Bedirhan Bey

Bedirhan Bey'in doğum tarihinin büyük bir olasılıkla 1806 olduğuna daha önce değinmiştik. 63 yıllık yaşamının belli başlı dönüm noktaları şunlardır:

- 1837: Cizre-Bohtan'a mütesellim olması (31 yaşında).
-1847: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın üzerine sevk ettiği oduya teslim olması ve tüm aile fertleriyle birlikte Girit'e sürgün edilmesi (41 yaşında).
-1857: Padişah Abdülmecid'in ona "Paşalık" rütbesi vermesi (51 yaşında).[1]
- 1862: Girit'ten ayrılıp İstanbul'a yerleşmesi (56 yaşında).
- 1868: İstanbul'dan ayrılıp Şam'a yerleşmesi (62 yaşında).
- 1869: Şam'da ölümü (63 yaşında).

Bedirhan Bey'i bir efsane haline getiren Cizre-Bohtan yöneticiliğinin onun yaşamındaki yeri sadece 10 yıldır. Yaşamının geri kalan 22 yılı sürgünde geçmiş, Kürdistan'a dönmesine asla izin verilmemiştir.

Bedirhan Bey'in fiziksel görünümüne ilişkin çok az şey biliyoruz. Bu konudaki bilgiler, 1843 yılındaki Nasturi katliamı dolayısıyla kendisini ziyaret eden misyonerlerin yazdıkları birkaç satırdan ibarettir. Bu kitabın kapağında yer alan, Miner Kilbourne Kellogg'a ait suluboya resmin sol alt köşesine ressam şöyle yazmış:

Cizreli Kürt Reisi
Bedirhan Bey'in giysisi
Pera.[2]

---

[1] Bedirhan Bey'e "Paşalık" rütbesi verilmesi her ne kadar onun"sürgün yılları"nın ele alınacağı ikinci cildin konusuysa da, yeri gelmişken belirteyim: Ona "Paşalık" rütbesi verilmesinin nedeni, Osmanlıya verdiği herhangi bir "hizmet"in karşılığı değil, Girit'ten kaçıp Kürdistan'a gitmesini engelleyebilme düşüncesidir. Yoksa, Bedirhan Bey sürgün yaşamı boyunca, ne bu rütbeyi almazdan önce ne de aldıktan sonra, Osmanlıya hiçbir zaman hizmet etmemiştir.

[2] Costume of Beder Khan Bey / Kurdish Chief of Jezirah / Pera.

Ressamın kendi ifadesiyle, bu tablo Bedirhan Bey'in değil, giysisinin resmidir. Kürdistan'a hiç gitmemiş ve Bedirhan Bey'le hiç karşılaşmamış olan Kellogg tanıdığı İngiliz misyonerlerinin Bedirhan Bey hakkında anlattıklarından esinlenerek, İstanbul-Pera'da hayali bir "Bedirhan Bey" tablosu yapmıştır. Kellogg'un tanıştığı misyonerler arasında olduğunu tahmin ettiğim İngiliz misyoner George Percy Badger da, Bedirhan Bey'in fiziksel görünümü yerine giysisini tasvir etmektedir (onu gören Avrupalıların en çok giysilerinden etkilendikleri anlaşılıyor):

> Bu büyük feodal Kürt Beyi, altın işlemeli cüppesi, bir metre çapında ipekten kocaman boyun atkısı ve mendili, kenarları kırmızı kıvrımlı çizmeleri, acayip kıyafeti ve davranışlarıyla neredeyse bir kral görünümündeydi. Kürt köylülerinin gözünde bir çeşit "ikinci Muhammed" derecesindeydi ve çok büyük saygıya mazhar olurdu.[3]

Bedirhan Bey'in kendisini değil de giysisini anlatan bir başka misyoner, Amerikalı Dr. Grant'tır. Onu Dergül'de ziyaret ettiğindeki ilk karşılaşmalarında "zengin nakışlı bir sarık ve Şam ipeğinden yapılmış bir kaftan giydiğini, kuşağında fildişi sapı görünen bir kama taşıdığını" söylemektedir.[4]

John S. Guest, Êzidiler üzerine yazdığı kitapta, Bedirhan Bey'in fizikisel görünümünden söz eden iki kişinin tanıklığını aktarır:

> Bedirhan Bey'in 1844'teki bir ziyaretçisi onu şöyle anımsıyor: "İnce ama güçlü yapılı, 35 yaşlarında, yaklaşık 1,80 boyunda, yüzü hafif çiçek bozuğu, ince bıyıklı ama sakalsız bir adam." Bedirhan Bey'i yolda koruması eşliğinde at sürerken gören daha inanılır bir seyyah ise onu şöyle tarif ediyor: "Sert bakışlı, gizemli, kaşmir şalına sarınmış, siyah sakallı ve kaşlı, Grek burunlu, çakmak çakmak bakan, meydan okuyucu siyah gözlü bir adam."[5]

---

[3] George Percy Badger, *A Mission to Mesopotamia and Coordistan; The Nestorians and their Rituals*, Londra 1852, 305 (aktaran Kutschera 2001, 25).

[4] Aktaran Guest 1987, 87.

[5] Guest 1987, 79.

Bu tanıklıkları doğru kabul edersek, Bedirhan Bey'in zaman zaman sakal bıraktığını, bıyık ve sakalının siyah olduğunu öğreniyoruz. Dolayısıyla, Amerikalı ressam Kellogg'un kitap kapağındaki tablosunda şu düzeltmeleri yapabiliriz: Daha ince yapılı, siyah sakal ve bıyıklı.

Bedirhan Bey'in sürekli yaşadığı yerin Cizre olduğuna dair yaygın ama yanlış bir inanış vardır. Oysa onun Cizre'de değil, Cizre'nin 30 kilometre kadar kuzeydoğusunda, Şırnak yolu üzerinde, günümüzdeki resmi adı Kumçalı olan Dergül'de[6] yaşadığını Osmanlı arşiv belgelerinden ve onu orada ziyaret etmiş misyonerlerin tanıklıklarından öğreniyoruz.

Dersaadet'in Nasturi esirlerin durumu, Bedirhan Bey ve bölge hakkında bilgi toplasın diye Kürdistan'a gönderdiği Kemal Efendi 27 Şubat 1844 tarihli raporunda, "Bedirhan Bey'in Cizre'de yerine vekil bırakarak, sürekli, beş saat içeride, Dergül denen yerde ikamet etmekte olduğundan" ve kendisiyle görüşmek amacıyla özel olarak bir gün önce misafir olarak Cizre'ye gelip beklediğinden söz eder.[7]

Bedirhan Bey'i Haziran 1843'te Dergül'deki ikametgâhında ziyaret eden Dr. Grant oraya Musul'dan hareketle, Zaho ve Cizre üzerinden beş günlük bir yolculuktan sonra ulaştığını yazar. İkametgâhının "dağlarda, kale biçiminde inşa edilmiş iki saray" olduğunu belirtir.[8]

Bedirhan Bey'i üç yıl sonra, 1846 mayısında yine Dergül'de ziyaret etmiş olan Dr. Wright, Dergül kasabası ve Bedirhan Bey'in "sarayı" konusunda şu bilgileri verir:

> [Dergül,] taş ve çamurdan yapılmış birkaç yüz evden oluşan küçük bir kasabadır. Bey'in kalesi, kasabanın yakınında, Dicle'ye kavuşan küçük

---

[6] Türkçe yazımındaki kolaylığı nedeniyle basitçe "Dergül" olarak yazdığımız bu kasabanın Osmanlı belgelerinde "Deyr-i Kûl" veya "Dergûle" şeklinde iki farklı yazım biçimi daha var.

[7] BOA 030, 7 S. 1260 (Kemal Efendi'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 030\img259484].

[8] Grant 1843, 434.

> bir çaya bakan bir tepenin yamacındadır. Sıcaklar bastırdığı için, Bedirhan Bey ertesi gün daha yüksek ve daha serin yerlere doğru çıkacağı yolculuğun hazırlıklarını yapmaktaydı.[9]

Dindarlığının, Bedirhan Bey'in karizmatik kişiliğinin kopmaz bir parçası olduğu anlaşılıyor. Sadece Şafi bir Müslüman değil, aynı zamanda Nakşibendi tarikatının Halidiye kolunun müritlerindendi.[10] Cizre-Bohtan beyliği halkının çoğunluğu da aynı tarikatın bu koluna bağlıydı.[11] Bedirhan Bey "ibadete çok zaman ayırır, dini görevlerinin hepsini yerine getirmekte çok titiz ve çoğu zaman, çalışma saatleri içinde, dua ve namazla uğraşır"dı.[12] Dindar kişiliği o kadar önde gelirdi ki, dini liderlik (imamlık) da yapıyordu.[13] Kürtler Bedirhan Bey'in benzersiz özelliklere sahip olduğuna "o derece inanıyorlar ve ona o derece güveniyorlardı ki, kendisinde gizli bir manâ olduğuna inanmışlardı."[14] Bedirhan Bey'in "Tanrı vergisi bir güce" sahip olduğu inancı sadece Cizre-Bohtan beyliği ile sınırlı değildi; bu inanç en azından müttefiki diğer Kürt beylerinde de vardı. Onu 1846 yılında ziyaret etmiş olan Dr. Wright'ın bu konudaki tanıklığı şöyleydi:

> Bütün Müslümanların zihinlerine iyice yerleşmiş olan alın yazısı fikri Bedirhan Bey'in gücünü pekiştirmekte ve ona karşı kalkan elleri felç etmekte önemli bir rol oynamaktadır. Ona tâbi ateşli beylerin çoğu, dizginlenmeye ne kadar tepkili ve tahammülsüz olurlarsa olsunlar, Bedirhan Bey'in karşısında kollarını dahi kıpırdatmaya cesaret edemezler. Kendi ifadeleriyle: "Onun gücü Tanrı vergisidir, aynı güce sahip olmak kimsenin haddi değildir."[15]

---

[9] Wright 1846, 381.

[10] BOA 140, tarihsiz (Hayreddin Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 140\img1348].

[11] BOA 140, 18 Ca. 1263 (Hayreddin Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 140\img1351].

[12] Wright 1846, 382.

[13] BOA 135, tarihsiz (Bedirhan Bey'den İngiltere Musul konsolosluğuna) [DVD:\BOA 135\img1320].

[14] Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 32.

[15] Wright 1846, 381.

Bedirhan Bey'in, bu koyu Sünni-Şafi inancından ötürü Hıristiyanlara veya Yahudilere karşı salt dinsel kimliklerinden ötürü düşmanca davrandığına dair herhangi bir bulguya rastlamadım. Doğu Hıristiyanlarına (Nasturilere) karşı giriştiği katliamın nedeni, daha önce de işaret edildiği gibi, Hıristiyanlıkları değildi. Ama aynı şeyi Êzidiler için söylemek mümkün değil. Sadece Bedirhan Bey değil, Êzidilere komşu olan neredeyse bütün Müslüman Kürt beylerinin ve Osmanlının bölge valilerinin onlara karşı özel bir düşmanlıkları olduğu, sık sık saldırdıkları bir gerçektir. Maddi temelleri her ne olursa olsun, bu saldırıları kendileri açısından ahlâken meşru kılan gerekçe, Êzidilerin üç büyük semavi dinin dışında kalan bir dinsel inanç kategorisi oluşturmalarıydı.

Êzidilerin, bazı Kürt beyleri ve bu işin ticaretini yapanlar için, istikrarlı bir esir kaynağı olduğu anlaşılıyor. Dr. Wright, Bedirhan Bey'in çok sayıda Êzidiyi esir aldığını, bunlara kâh ikna yoluyla kâh kılıç zoruyla din değiştirttiğini, maiyetindeki adamlarından elli altmış kadarının Müslümanlığı kabul etmiş Êzidiler olduğunu söyledikten sonra şöyle devam ediyor:

> Bunlara her ne kadar köle deniyorsa da, maiyetindeki insanların en iyi giyinenleri, en iyi beslenenleri ve her bakımdan en iyi muamele görenleri bunlardır. Onlar Bedirhan Bey'in aile fertleri gibidirler ve, Müslüman olarak doğmuş oldukları halde kendisinden çok uzakta tutulanların hiç de azımsanmayacak hoşnutsuzluklarına rağmen, Bedirhan Bey'in evlatları olarak kabul ediliyorlardı. Başlangıçta sayıları kabarık olan Tiyarili esirlerden sadece altısını alıkoymuş ve bunlar da İslam inancını benimsediklerini söylüyorlardı.[16]

Bedirhan Bey'in ağabeyi Salih Bey'in torunlarından Mehmed Salih Bedirhan, Bedirhan Bey'in 16 kadın aldığını, bunlardan yalnız en büyük oğlu Hamid'in (Têlî'nin) annesinin amca kızı olduğunu, diğerlerinin Êzidilere karşı düzenlediği saldırılarda esir alınmış cariyeler olduğunu söyler.[17]

---

[16] Aynı yerde, 382.

[17] Mehmed Salih Bedirhan 1992, No. 4 (29 Kasım 1992).

Bedirhan Bey'in çocuklarının sayısı tam olarak bilinmiyor. Malmîsanij; Nazmi Sevgen'in, Lütfî (Ahmed Ramiz)'in ve İbrahim Alaâettin Gövsa'nın verdikleri 96 rakamını doğru kabul eder.[18] Bedirhan Bey'in toplam çocuk sayısının 96 olduğunu söyleyen bir önemli kaynak da Mehmed Selahaddin'dir.[19] Bedirhan Bey 1847 yılında İstanbul'a gönderilirken yanında dört nikâhlı karısı, dokuz cariyesi, beş oğlu ve on kızı vardır.[20] Kadınlarının toplam sayısı gerçekten 16 idiyse, diğer üç kadının kimler olduğuna ve yazgılarına ait herhangi bir bilgiye ulaşamadım. 1869'da öldüğünde, Bohtan'dan ayrılırken beraberindeki nikâhlı dört karısı hayattadır: Gazale, Hazare, Fatma ve Ruşen. Cariyelerinin sayısı ise beştir: Zeynep, Fatma, Gülnaz, Dellale ve Ayşe.[21] İstanbul'a giderken beraberinde götürdüğü diğer dört cariye hakkında başkaca bir bilgiye ulaşamadım.

Bedirhan Bey öldüğünde ardında 21'i erkek, 21'i kız, toplam 42 çocuk bırakmıştır.[22] Bunlardan beşi erkek, 10'u kız olmak üzere, 15'i Kürdistan doğumlu, diğer 27'si Girit ve İstanbul doğumludur. Eğer yaşamı boyunca sahip olduğu toplam çocuk sayısı gerçekten 96 ise, diğer 54 çocuk hakkında hiçbir bilgi yoktur.

İstanbul'a götürülürken beraberinde olan erkek çocukları ve doğum tarihleri şöyledir:[23]

- Hamid (Têlî) (1252/1836)
- Necib (1258/1842)
- Mustafa Âli (1259/1843)
- Ahmed Bedri (1260/1844)

---

[18] Malmîsanij 2000, 69.

[19] Mehmed Selahaddin 1306, 195.

[20] BOA 151, 3 Za. 1263 (Dersaadet'e varan Bedirhan Bey ve beraberindekilerin listesini içeren defter) [DVD:\BOA 151\img346435]. Bu defterde çocuklarının 1847 itibariyle yaşları da yazılıdır.

[21] BOA 082, tarihsiz (Necîb Bey'den Dersaadet'e).

[22] Bu çocukların tam listesi için bak. Malmîsanij 2000, 87.

[23] BOA 151, 3 Za. 1263 (Dersaadet'e varan Bedirhan Bey ve beraberindekilerin listesini içeren defter).

- Rıza Bahri (1260/1844)[24]

1846 yılında Bedirhan Bey'i ziyaret etmiş olan Dr. Wright ile Breath onunla birlikte yaylaya çıkmışlar ve orada ailenin ve maiyetindeki insanların sağlık sorunlarıyla da ilgilenmişlerdir. Dr. Wright Bedirhan Bey'in erkek çocuklarının nasıl yetiştirildiğine ilişkin tanıklığını şöyle yapar:

> Her gün, Bedirhan Bey'in aile fertlerinin ve maiyetindeki insanların hastalıklarıyla az çok mesleki olarak ilgilenmenin yanı sıra, onları aşıyla da tanıştırmıştık ki, hem Bey'in hem de genel olarak herkesin aşının erdemlerine ta baştan itibaren gösterdikleri güven bizi şaşırtmıştı. Daha önce hiç böyle bir şey duymamışlardı; ve suçiçeği gibi çok korkulan bir hastalığın ağır sonuçlarını önlemenin mümkün olduğunu öğrenmek onları hayrete düşürüp sevindirmişti. Hem Bey'in çocuklarını hem de maiyetindekilerden birçoğunu aşıladık; ve nasıl kullanılacağını ileri gelen hizmetkârlarından birine öğreterek bu işi ona havale ettik.
>
> Bedirhan Bey'in oğullarının aşılanırken takındıkları tavır nasıl yetiştirildiklerini göstermektedir. Üç dört yaşlarında pırıl pırıl üç erkek çocuğu kaldığımız çadıra getirildi.[25] Bedirhan Bey de oradaydı. Aşının yapılması için çocuğun koluna neşter uygulanmak üzereyken, Bey şöyle dedi: "Oğlum, korkmuyorsun değil mi?" Küçük çocuk babasının yüzüne bakıp şöyle dedi: "Hayır. Niye korkayım ki? Ben senin oğlunum." Diğer oğluna da şöyle dedi: "Korkuyor musun oğlum?" Aldığı yanıt şöyleydi: "Hayır. Eğer istiyorsan bütün kolumu da kesip atabilirsin."[26]

---

[24] Bu adların yer aldığı orijinal belgede, Rıza Bahri'nin adı "Bedreddin" olarak yanlış yazılmıştır. Doğrusunun "Rıza Bahri" olduğunu, Necib Bey'in babasının ölümü üzerine Dersaadet'e gönderdiği dilekçede en büyük çocukları olarak verdiği isim listesinden anlıyoruz (BOA 082, tarihsiz).

[25] Bunların, o tarihte sahip olduğunu bildiğimiz beş çocuktan hangileri olduğuna dair bir bilgi yoksa da, o tarihte Ahmed Bedri ile Rıza Bahri henüz iki yaşında olduklarına göre, bu üç erkek çocuk Hamdi (Têli), Necib ve Mustafa Âli olsa gerektir.

[26] Wright 1846, 382.

Beylik Yönetimi

Cizre-Bohtan Beyliği'nin sivil yönetimi konusunda ulaşabildiğim tek kaynak Lütfi'nin (Ahmet Ramiz) *Emir Bedirhan* adlı broşürü oldu. Lütfi, beyliğin şeyhülislamın başkanlığında en önde gelen ulemâdan oluşan ve görevi "ümmete" adalet dağıtmak olan bir "meşveret meclisi" (danışma meclisi) tarafından yönetildiğini, Bedirhan Bey'in kararlarını şerrî kurallara uygun olarak, bu meclise danışarak aldığını belirtir. Lütfi (Ahmed Ramiz) bu meclisin iki üyesinin adlarını da verir: Şeyhülislam Abdulkuddûs ve Şeyh Erzai.[27] Şeyh Abdulkuddûs'un Bedirhan Bey'in şeyhülislamı olduğu Bedirhan Bey'le birlikte İstanbul'a gönderilenlere ait listede de belirtilmektedir. Bu listede Şeyh Erzai'nin de adını görüyoruz.[28] Meşveret meclisinin diğer üç üyesinin adları konusunda da bir tahminde bulunmak mümkün görünüyor. Osmanlının Anadolu Ordusu Cizre üzerine hareket etmezden önce, zamanın Diyarbekir valisi Hayreddin Paşa 4 Mayıs 1847 tarihli bir mektupla, Bedirhan Bey'in "görüşlerine itaat ettiklerini" söylediği, Nakşibendi tarikatının Mevlâna Halid kolunun halifelerinden dört ulemâya Bedirhan Bey'i uyarmaları için bir mektup yazar.[29] Bu dört ulemâdan biri Şeyh Erzai, diğer üçü ise Şeyh Salih, Şeyh Hamid ve Şeyh İbrahim'dir. Son üçünün de "meşveret meclisi" üyesi oldukları düşünülebilir. "Sürgün listesinde" yer alan bir şeyh daha var: Şeyh Abdülgani. Belki bu da aynı meclisin üyesiydi. Osmanlı belgelerinde adı geçen başka şeyh ve mollalar da vardır: Şeyh Yusuf Efendi (Bedirhan Bey'in Osmanlıya teslim koşullarını bildiren mektubunu İngiltere'nin Musul konsolosluğuna götüren kişi[30]); Şeyh Abdülhalik

---

[27] Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 33.

[28] BOA 151, 3 Za. 1263 (Dersaadet'e varan Bedirhan Bey ve beraberindekilerin listesini içeren defter) [DVD:\BOA 151\img346435].

[29] BOA 140, 18 Ca. 1263 (Hayreddin Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 140\img1351].

[30] BOA 135, 3 Ca. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 135\img1324].

(Bedirhan Bey'in İran'a iltica olanağını araştırmak üzere Tebriz'e gönderdiği kişi[31]); Molla Resûl ve Molla Mustafa (Evreh kalesine çekilen Bedirhan Bey'in yanında olup, kuşatma başlamazdan önce kaleyi terk edenler[32]).

Beyliğin sivil yönetim kademelerindeki diğer bazı kişilerin de adlarını bilebiliyoruz. Bunlardan birisi, arşiv belgelerinde en çok adı geçen, Bedirhan Bey'in divan kâtibi Osman Efendi'dir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Bedirhan Bey bölge valileriyle ilişkilerini esas olarak Osman Efendi aracılığıyla kurmaktaydı. Bir başka kâtibi de, Şubat 1842'de Diyarbekir valisi Vecihi Paşa'yı ziyaret eden Salih Bey'in refakatçisi Ahmed Efendi'dir.[33] Efendi Ağa, Bedirhan Bey'in hazinedarı, Ali Ağa da ulağıdır.[34] Sarrafı ise, bir Ermeni olan Thomas Anton'dur.[35]

Beylik ordusunun nasıl örgütlendiğine gelince; Lütfî (Ahmed Ramiz), "Askerî teşkilâtın, tüm Kürtlerin silahlı bir millet olması" esasına dayandığını söyler.[36] Fakat Martin van Bruinessen'in Bohtan bölgesinden derlediği söylencelere göre, Lütfî (Ahmed Ramiz)'nin sözünü ettiği aşiret birliklerinin varlıklarını sürdürüyor olmalarına karşılık, Bedirhan Bey'in yöneticilik döneminde, "artık bütün aşiret kendi reisinin yönetiminde savaşa gitmiyordu: Her aşiretin en iyi askerlerinden oluşan ve doğrudan mirin komutasında bulunan seçkin birlikler kurulmuştu."[37] Bundan, Bedirhan Bey'in mirliğe ait, özel ve sürekli, görece modern bir ordu oluşturduğu anlaşılıyor.

---

[31] BOA 142, 19 Ca. 1263 (Tebriz konsolos vekili Ali Rasim Efendi'den Sadullah Enveri'ye) [DVD:\BOA 142\img1489].

[32] BOA 001, tarihsiz (Thomas Anton'un ifadesi) [DVD:\BOA 001\ img259452].

[33] BOA 097, 28 Z. 1257 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img188].

[34] BOA 151, 3 Za. 1263 (Dersaadet'e varan Bedirhan Bey ve beraberindekilerin listesini içeren defter) [DVD:\BOA 151\img346435].

[35] BOA 001, tarihsiz (Thomas Anton'un ifadesi) [DVD:\BOA 001\ img259452].

[36] Lütfî (Ahmed Ramiz) 2007, 33.

[37] Bruinessen 2006, 274.

Torunlarından Süreyya Bedirhan, Bedirhan Bey'in "dışarıdan silah ve cephane temin etmenin zorluklarını göz önüne alarak, başkenti Cizre'de bir silah fabrikası inşasına giriştiğini ve eğitimli kişileri silah ve cephane üretiminde uzmanlaşmaları için Avrupa'ya gönderdiğini" söyler.[38] Aynı şeyi Lazarev de söylemektedir: "Askeri birliklerin ateşli silahlarla teçhizine özel bir dikkat gösterildi, Bedirhan Bey özel olarak çağrılmış ustaların yardımıyla barut, tüfek, tabanca ve hatta top üretimini gerçekleştirdi. Genç Kürtler, askerlik mesleğinde uzmanlaşmak amacıyla Avrupa'ya gönderildi."[39]

Silah ve cephane üretimine yönelik bu yenilikçi adımların, bu konuya ilişkin anlatımların ima ettiği boyutlara gerçekten ulaştığından emin değilim, çünkü silah üretimi bu boyutlara ulaşmış olsaydı, Bedirhan Bey'i bir şekilde tasfiye etmeyi planlayan Osmanlının bölge valileri bundan mutlaka haberdar olurlar ve Dersaadet'e bildirirlerdi. Oysa Osmanlı arşiv belgelerinde bu konuya ilişkin tek bir imaya bile rastlamadım. Bu durum, silah ve cephane üretimi konusunda hiç adım atılmadığını veya bu konuda projeler yapılmadığını değil, atılan adımların ima edildiği boyutlarda olmayabileceğini akla getiriyor.

Bu sürekli ordunun başkomutanı, Bedirhan Bey'le birlikte sürgüne gönderilenler arasında yer alan Tahir Ağa'dır (Tahir Mâmo).[40] Cizre-Bohtan beyliği ordusu içinde Ermenilerin de önemli bir güç oluşturdukları anlaşılıyor. "Danışmanları ve ordu komutanları arasında Stephan Manoglyan, Oganes Çalktryan ve Mir Marto gibi Ermeniler de bulunuyordu ki, bunlardan Manoglyan İstanbul'daki İtalyan okulunda öğrenim görmüştü, Fransızca, İtalyanca ve

---

[38] Chirguh 2009, 34.

[39] Lazarev, vd. 2007, 219.

[40] Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 33; Sevgen 1982, 62; BOA 004, tarihsiz (Ordu-yı Hümâyûn'dan Dersaadet'e gönderilen isim listesini içeren defter) [DVD:\BOA 004\img259611].

Türkçe bilmekteydi."[41] Bunların dışında bir de, Mirzo adlı bir Ermeni komutanı olduğu anlaşılıyor.[42]

Lütfi (Ahmed Ramiz), bu düzenli ordu dışında, her aşiretten alınan yüzer piyade ve süvariden oluşan, sadece "iç işlerde" kullanılan, Hamid Ağa komutasındaki özel bir birlikten de söz eder.[43] Bu anlatımdan, Cizre-Bohtan sınırları içinde asayişin sağlanmasıyla görevli "zaptiye kuvveti" benzeri özel bir askeri birlik de oluşturulduğu anlamı çıkıyor.

Asayişsizlik, çapul, yağma ve eşkıyalık –toplumsal yaşamın bütün yönleri üzerinde yarattığı ağır sonuçlarla– Kürdistan'ın her yerinde en önemli sorunların başında geliyordu. Bedirhan Bey'in asayişin sağlanmasına, kanun ve düzen hâkimiyetinin kurulmasına özel önem verdiği ve bu konuda ciddi başarı sağladığı anlaşılıyor. Nasturi katliamının ardından, 1844 yılında, kendisiyle görüşen, İngiltere'nin Samsun konosolos vekili Stevens'a şöyle diyordu:

> Kürdistan'da ben kontrolü ele almadan önce güvensizlik kol gezerdi. Şimdi herkes, başının üstünde altın dolu bir bohça taşıyor olsa bile, bu yörenin bir ucundan öteki ucuna güvenlik içinde seyahat edebilir.[44]

Bu sadece Bedirhan Bey'in var olduğunu iddia ettiği bir durum değil, Kürdistan'da seyahat eden yabancıların da kendi deneyimleriyle doğruladıkları bir gerçeklikti. Örneğin 1846 yılında Urmiye'den kalkıp Dergül'e kadar gelmiş, Bedirhan Bey'le birlikte Bohtan yaylarına çıkmış ve tekrar Urmiye'ye dönmüş olan Dr. Wright bu konudaki kendi deneyimini şöyle anlatır:

> ... bölgedeki Kürt kabilelerinin tepesine Bedirhan Bey'in demir yumruğu inmezden önce, [buraları] bir eşkıya yatağıydı. (...) Benzer ülkelerde adaleti yoldan çıkartıp yasaları tümüyle etkisizleştiren rüşvet,

---

[41] Goro Sasuni ve Celîle Celîl'den aktaran Malmîsanij 2000, 51.

[42] BOA 144, 5 C. 1263 (Han Abdal'dan İzzed Paşa'ya) [DVD:\BOA 144\img1362].

[43] Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 51.

[44] FO, 195/228, 10 Temmuz 1844, Stevens'tan Stratford Canning'e (aktaran Gökçe 1999, 66).

> adam kayırma gibi şeylerden burada eser yok. (...) Kürdistan'ın en yabanıl bölgelerinde öylesine büyük bir güvenle yolculuk ettik ki, sık sık soygun ve cinayetlere sahne olduğunu duyup okuduğumuz bir bölgede bulunduğumuzun farkına bile varmadık. Çoğunlukla açıkta uyuduk; atlarımızı gece boyunca otlasınlar diye serbest bıraktık; eşyalarımız korumasız, açıkta duruyordu; nöbetçi koymuyorduk. Seyyahlar, Türkiye ve İran'ın birçok yerinde, böyle davranmanın güvenlikli olmayacağını söyleyeceklerdir.[45]

Bedirhan Bey'in asayişin sağlanmasına verdiği önemi gösteren ilginç bir uygulama örneğini, İngiltere'nin Samsun konsolos vekili Stevens'ın İstanbul'daki büyükelçiye yazdığı raporda görüyoruz:

> Gece saldırılarına karşı gözetim ile görevlendirdiği kâhyasının bu konuda ne derece dikkatli olduğunu anlamak için, Dergül'deki şatosundan iki yüz atlıyla bir gece yarısı inip, Cizre civarında kamp kurmuş olan bir aşirete saldırmış, onların tahıl depolarını yağmalamış, ertesi gün de, ganimeti sahiplerine geri götürmüş ve kâhyasına ağır bir para cezası verip, ondan aldığı parayı, yağmaya katılmış olan adamlarına dağıtmıştı. Sözün kısası, Kürt beyi, kâhyasının topraklarını çapulculara karşı koruma görevini yerine getirmediğine karar vermiş.[46]

Asayişi ihlal etmenin cezası, İslam şeriatının öngördüğü yaptırımlar temelinde, Bedirhan Bey'in acımasız demir yumruğuydu – sağ elin ya da burnun kesilmesinden idama kadar uzanan cezalar. Örneğin Dr. Wright, Bedirhan Bey'le yaylada birlikte oldukları günlerde, bir sabah, suçu sabit olur olmaz sağ eli kesilmiş bir hırsızın huzura getirildiğini söyler ve Bedirhan Bey'in yönetiminde suçluların kaçabilecekleri hiçbir yer olmadığını belirtir.[47] Stevens da, hırsızlık yaptıkları için sağ eli ya da burnu kesilen erkek ve kadınlardan söz eder.[48] Değişik araştırmacıların kitap ve makalelerinde, söylencelere dayalı bu türden çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür.

---

[45] Wright 1846, 380, 381, 382.

[46] FO, 195/228, 17 Kasım 1844, Stevens'tan Stratford Canning'e (aktaran Gökçe 1999, 67).

[47] Wright 1846, 382.

[48] FO, 195/228, 17 Kasım 1844, Stevens'tan Stratford Canning'e (aktaran Gökçe 1999, 67).

Cizre-Bohtan Beyliği'ne "devlet" özellikleri kazandıran en önemli uygulamalardan biri asayişin ve kamu düzeninin sağlanması idiyse, bir diğeri de sosyal dayanışma uygulamalarıydı. Bunların yaygınlık ve süreklilik boyutunu bilmemekle birlikte, Bedirhan Bey'in beylik gelirlerinin bir bölümünü yaşlı, sakat, kimsesiz ve yoksullar gibi dezavantajlı insanlara, onların zorluklarını azaltıcı yardımlara ayırdığı söylencelerde yer alan noktalardan biridir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivinde yer alan raporların birinde, Bedirhan Bey'in "cömert bir bey olarak tanınmak istediğinden, Dergül'deki şatosuna yoksulları kabul ederek onlara para ve yiyecek verdiğinden, hasat kötü olmuşsa köylülere tohum dağıttığından" söz edilmektedir.[49] 1846 yılında Bedirhan Bey'i ziyaret eden iki Amerikalı misyoner 28 Mayıs 1846 günü, Dergül'den yaylaya hareket edilmezden hemen önce, böyle bir "sosyal dayanışma" örneğine tanık olurlar:

> Dergül'den ayrılmak üzereyken kalenin avlusunda olağandışı bir sahne yaşandı. Birkaç gün öncesinden çevreye haber salınarak her sınıftan sakatların, körlerin ve yoksulların belli bir saatte kaleye gelmeleri, orada toplanmaları istenmişti: Bey onlara armağanlar dağıtacaktı. Bildirilen saatte avlu sayıları birkaç yüzü bulan dullar, kimsesizler ve benzerleriyle dolmuştu. Bey, yanında bir para torbasıyla, kalenin giriş kapısının önündeki yerini alınca, bu insanlar da teker teker avludan çıkmaya başladılar. Onun önünden geçerken, Bedirhan Bey yanındakilere geçen kişinin ihtiyaçlarını soruyor ve aldığı yanıta göre o kişiye armağanlarını veriyordu. Bu şekilde yüz yirmi beş dolar dağıtıldı. Kendi payına düşeni alan kişi gözlerini göğe çevirip bu cömert, iyiliksever Bey için hayır duaları ediyordu.[50]

[49] FO, 195/228 (aktaran Gökçe 1999, 80.).
[50] Wright 1846, 381.

Ekonomik Refah ve Vergi Politikası

Hırsızlığı, çapulu, yağmacılığı ve eşkıyalığı etkili şekilde önleyen asayiş önlemlerinin getirdiği can ve mal güvencesinin ve sağlanan huzurun ekonomik canlanma yaratması, refah düzeyini yükseltmesi doğal bir sonuçtu. Reşid Mehmed Paşa'nın 1836 yılında Cizre'ye saldırmasının yarattığı yıkımın sonuçlarının, Bedirhan Bey'in Cizre-Bohtan miri ve mütesellimi olmasından sonra ortadan kalkmaya başlaması, yıkılıp talan edilmiş köylerin tekrar ayağa dikilmesi ve terk edilmiş tarım alanlarının tekrar işlenmeye başlaması onun en büyük başarılarından biri olur. Ekonomik refah düzeyindeki istikrarlı yükseliş Cizre'yi bütün orta ve kuzey Kürdistan'ın çekim merkezi haline getirir ve Cizre-Bohtan o güne kadar hiç yaşamadığı bir zenginliğe kavuşur.

Cizre'nin ekonomik yaşamındaki iyileşmenin Bedirhan Bey'in yönetici olmasından hemen sonra başladığını, Cizre halkının Kasım 1841'de Bedirhan Bey eliyle Vecihi Paşa'ya ilettiği, padişaha hitaben yazılmış 26 imzalı dilekçe belirtilmektedir. "Cizre Meselesi" başlıklı bölümde içeriğini özetle verdiğimiz bu dilekçenin ilgili paragrafını tekrar hatırlatacak olursak, orada Cizre-Bohtan mirliğinin ve mütesellimliğinin Bedirhan Bey'e verilmesiyle, "o günden bu yana ne kadar harap yer varsa tümü onarılıp mamur olmaya" başlamıştır deniyordu.[51]

Cizre-Bohtan'ın 1837'den itibaren yükselmeye başlayan refah düzeyine tanıklık eden İngiliz ve Fransızların 1842-1845 yıllarına ait gözlemlerinden bazı örnekler verelim.

1842 yılında Musul'dan İstanbul'a gitmekte olan Fransa'nın Musul konsolosu Cizre'nin durumunu büyükelçisine şöyle rapor eder:

> Dicle'nin iki kolu arasında yer alan bir adada bulunan Cizre adlı küçük kent (...) inanılmaz bir yıkıntı halinde. Bu harabe, Reşid Paşa'nın

---

[51] BOA 097, tarihsiz (Cizre halkının 26 imzalı dilekçesi) [DVD:\BOA 097\img186]. Aslı Arapça olan bu dilekçenin Türkçe çevirisi için bak. Sevgen 1982, 68-69.

> Kürtlerle savaştığı dönemin sonucunda ortaya çıkmış. (...) Şimdiki yöneticisi Bedirhan Bey sayesinde yavaş yavaş ayağa kalkıyor.[52]

1844 yılı başında, İstanbul'daki büyükelçi Canning'e gönderdiği raporda, İngiltere'nin Musul konsolos vekili Rassam, Bedirhan Bey'in yönetimi altındaki Cizre-Bohtan beyliğinin 1839'dan sonraki ekonomik durumu konusunda şöyle diyordu:

> [1839'dan sonra] yöredeki diğer beyliklerden daha adil bir yöneticiye sahip Cizre beyliğinde, Musul paşalığından ve diğer paşalıklardan gelen Müslüman göçmenler sayesinde, nüfus dikkate değer bir oranda arttı. Bunun sonucunda, Turabdin bölgesi[53] hızla ekilmeye başladı, yıkılmış köyler yeniden inşa ediliyor ve bu dağlık yörelerde bir refah rüzgârı esiyor –Osmanlı refahının uzağında kalan bu yerler için eşi az görülen bir durum.[54]

Yine 1844 yılında, Nasturi katliamının ardından, büyükelçi Canning'in emriyle ve sağladığı olanaklarla Musul'a giden Samsun konsolos vekili Stevens'ın Cizre-Bohtan beyliği konusundaki izlenimi şöyleydi:

> Bedirhan Bey'in topraklarında evler ve insanlar mutlu ve varlıklı görünüyor. Bu, Musul ve Diyarbekir'in köylerinde gözlenen sefalet ile tezat oluşturan bir durum.[55]

Bir yıl kadar sonra, 1845 yazında, İstanbul'dan Musul'a giden Fransız büyükelçisinin çevirmeni Rouet, Osmanlı topraklarında "yalnızca sefalet, yıkım ve moral çöküntüsü gördüm" dedikten sonra, Cizre-Bohtan'a ulaştığında karşılaştığı manzaranın kendisini nasıl şaşırttığını şöyle ifade eder:

> ... birden bire, bambaşka bir ülke manzarasıyla çarpıldık. Daha gelişkin bir kültür, daha iyi inşa edilmiş köyler ve göründüğü kadarıyla

---

[52] AMEA, CCC, 12 Haziran 1842 (aktaran Gökçe 1999, 65).

[53] Batı sınırı Mardin, doğu sınırı Cizre, kuzey sınırı Dicle nehri ve güney sınırı da bugünkü Suriye olan, Midyat platosu denilen yer.

[54] FO, 195/228, 18 Ocak 1844, Rassam'dan Stratford Canning'e (aktaran Gökçe 1999, 66).

[55] FO, 195/128 (aktaran Gökçe 1999, 66).

> daha yüksek bir refah düzeyi. Burada Bedirhan Bey'in toprakları başlıyor [...] Ülkesi iyi yönetiliyor. Çok sert ama adil bir bey; topraklarına kusursuz bir güvenlik ve huzur görünümü hâkim –Türk egemenliği altındaki komşu vilayetlerde zor bulunur bir özellik. Bedirhan Bey'in egemenliği altındaki birkaç Keldani köyünü ziyaret edince, durumlarından genel olarak mutlu olduklarına ikna olabildim. Sadece, sultanın ülkesindeki kadar büyük bir dinsel hoşgörüden yoksunlar.[56]

Bedirhan Bey'in ekonomik başarısını uyguladığı vergi politikasına bağlayan Osmanlının Bağdat'taki Arabistan Ordusu komutanı ile Musul valileri, böylelikle, Avrupalı gözlemcilerin "adil bir ekonomik düzen" tespitlerinin bu politikanın ürünü olduğunu söylemiş oluyorlardı. Arabistan Ordusu komutanı Ferik Namık Paşa 1843 yılında, Bedirhan Bey'in vergi politikası ile Cizre-Bohtan'ın çekim merkezi haline gelmesi arasındaki ilişkiyi şöyle kurar:

> [Bedirhan Bey] idaresi altındaki yerlerin asayişini temin ederek, ... canlarını onun için feda edecek insanları etrafına toplayabilmek için, Müslüman halktan öşürden başka herhangi bir vergi almayarak sözüm ona adil davranmakta[dır]. Musul ve Diyarbekir eyaletlerinin vergilerine kıyasla idaresi altındaki yerlerin vergisi hiç mertebesindedir. Böylece, Musul ve Diyarbekir eyaletindeki Kürtlerden pek çok hane bulundukları yeri terk ederek bu yana taşınıp göç etmekte ve onun idaresindeki yerler şenlenmekte ve özellikle Zaho ve Diyarbekir arazisinin nüfusu azalmakta, buraları hepten harap olmaktadır.[57]

Zamanın Musul valisi Mehmed Tayyar Paşa, Dersaadet'e gönderdiği 5 Ekim 1846 tarihli raporunda, Bedirhan Bey'in vergi politikasının Cizre-Bohtan Beyliği'ni nasıl bir çekim merkezi haline getirdiğini şöyle anlatır:

> Musul eyaletinin ahalisi bir süreden beri dağınık ve perişan bir durumdadır. Bazı nahiyeleri ve çoğu köyleri reâyasız kalmış ve tamamıyla harabeye dönmüş [durumdadır]. (...) Cizre ve Bohtan ve Hacıbehram kazaları mütesellimi Bedirhan Bey idaresi altındaki yerlerin

---

[56] AMEA, CPC, 11 Temmuz 1845, Rouet'in mektubu (aktaran Gökçe 1999, 65).

[57] BOA 103, 14 Ş. 1259 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\ BOA 103\img141].

ahalisinden vergi adına hiçbir şey almayıp, sadece a'şar-ı şer'iye almakta olduğundan, Musul eyaletinden firar edenlerin çoğu sözü geçen kazalara gidip oralara yerleşmişlerdir. Hatta Zaho kazası üç yük kuruş [300 bin kuruş] bedel ile hazine tarafından bana ihale buyurulmuş olduğu halde, bu kaza Cizre kazasıyla komşu olduğu için, ahalisinin çoğu birkaç senedir Cizre toprağına geçip orada yeni köyler kurmakta olduklarından, Zaho kazası harap olmuştur. O nedenle, bu kazanın ihale bedeli tutmamakta, şu anda vergisinden ve aşârından, yani cümlesinden 70-80 bin kuruş bile toplanması mümkün olmamış, bir miktarı ertesi yıla kalmıştır. Zaho kazası ahalisinden vergi ve aşâr adı altında bir şey istenecek olsa, çeşitli mazeret ve bahanelerle ödenmemekte ve biraz baskı uygulandığında ise onların da Bedirhan Bey'in toprağına firar edecekleri kesindir. (...) Tıpkı Zaho gibi, civardaki aşiret ve köy ahalileri de çeşitli hilelerle mirlik alacağını vermemektedir.[58]

Mehmed Tayyar Paşa'nın ardından, Kasım 1846'da, Musul valiliğine atanan Esad Paşa ise, Bedirhan Bey'in izlediği bu vergi politikasının aynı zamanda onun askeri gücünü de artırdığına işaret eder:

[Bedirhan Bey civar yerlerin ahalisine] sizlerden yıllık vergi olarak sadece beş kuruş ve bir de yıllık mahsülden öşür alıp başkaca bir şey istemem, diyerek onları kandırmış ve çok sayıda haneyi kendi etrafına çekerek, ... elinde tuttuğu Ceziretü'l-Ömer etrafına iskân etmiştir. Böylece, devletçe üzerine asker sevk edildiği takdirde kendisini koruyabileceği bir güç edinmiştir.[59]

Celîlê Celîl de, Bedirhan Bey'in izlediği bu vergi politikasını askeri gücünü artırmak için kullandığını şöyle anlatır:

... göçmenler Bedirhan Bey'in topraklarında yerleştiler ve onun askeri oldular. (...) [Ama] her isteyen Bedirhan Bey'in toprağına yerleşemez ve "Bedirhan'ın Kürdü" adını taşıyamaz. Birinci koşul, her yeni gelen

[58] BOA 124, 13 L. 1262 (Mehmed Tayyar Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\ BOA 124\img29].

[59] BOA 127, tarihsiz (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 127\ img15+16].

> kişi at, silah, kılıç ve tüfek sahibi olmalı, kısaca iyi silahlanmalı ve gerekli durumda Bedirhan Bey'in ordusuyla birlikte düşmana karşı [savaşmalıydı].[60]

Gerek Avrupalıların gerekse bölge valilerinin tanıklık ve anlatımlarından, Bedirhan Bey'in bu "adil vergi politikasından" sadece Müslümanların yararlanabildiği, gayri Müslimlerden alınan cizye vergisinin diğer eyaletlerdeki gibi yüksek olduğu gibi bir sonuç çıkmaktadır ki, bunun doğru olmadığı anlaşılıyor. Bedirhan Bey'in "adil vergi politikasından" Müslüman tebaanın, gayri Müslimlere kıyasla daha fazla yararlandığı doğru olabilir. Ama zanaatkârlık ve tüccarlık mesleklerini ellerinde tutan, muhtemelen tarımla da uğraşan gayri Müslim tebaadan alınan cizye vergisinin komşu eyaletlerdeki cizye evergisinden daha düşük olduğunu Bedirhan Bey'in Nazım Efendi eliyle Dersaadet'e gönderdiği 22 Ocak 1847 tarihli taahhütnamenin beşinci maddesinden öğreniyoruz. Bu maddede, Bedirhan Bey, öne sürdüğü koşulların kabulü halinde şu taahhütte bulunmaktadır:

> Uhdemde olan yerin cizyesi (emvâl-i hazine-i şer'iyesi) her sene götürü usulüyle Musul'a ödenmekte ise de, bölgenin genişliği ve reâyâ nüfusunun fazlalığı ileri sürülerek ödenen götürü miktarının az olup artırılabileceği zaman zaman dile getirilmekte olduğundan, irade buyurulduğu takdirde, bundan böyle götürü usulü kaldırılıp, Musul valileri tarafından birer özel görevli atanıp ve gereği halinde tarafımdan da adamlar verilerek reâyâ nüfusuna ve güçlerine göre, cizyenin üç sınıf üzerinden ve kişi başına belirlenmesi ve tutarının tahsil olunması ve buna benim tarafımdan müdahale [edilmemesi].[61]

---

[60] Cêlîlê Celîl, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler* (aktaran Malmîsanij 2000, 53).

[61] BOA 134, 5 S. 1263 (Bedirhan Bey'den Deresaadet'e) [DVD:\BOA 134\img1480].

Bağımsızlık/Özerklik ve Osmanlı'yla İlişkiler

Kürdistan'ın fethi seferenin 1835-1839 dönemindeki ilk aşamasının sonunda, tam özerkliğe sahip Kürt beylikleri "idari birim" olmaktan çıkartılıp, beylik sınırları içindeki önemli yerleşim birimleri ayrı birer kaza haline getirilip Osmanlının atadığı eyalet valilerine bağlanmışlardı. Kazaların yöneticiliğine atanan mütesellimler, valilere bağlı birer "memur" statüsündeydiler. Buna göre, artık "Cizre-Bohtan beyliği" diye bir idari birim ve bu beyliğin "Bedirhan Bey" diye bir miri yoktu. Onun yerine, önce Diyarbekir, daha sonra Musul valiliğine bağlı Cizre, Bohtan ve Hacıbehram kazaları vardı ve bunların mütesellimlikleri Bedirhan Bey'e verilmişti. O aşamada, Osmanlının gücü Kürt beyliklerinin hanedan ailelerini tümüyle tasfiye etmeye yetmemiş, mütesellimlikler yine bu ailelerin mensuplarına ihale ediliyordu.

Fakat bütün bu yeni idari düzenlemeler, örneğin Cizre-Bohtan beyliği ve onun miri Bedirhan Bey bakımından tümüyle kâğıt üzerinde kalan düzenlemelerdi. Bu idari düzenlemeyi göstermelik hale getiren, Bedirhan Bey'in özellikle 1839 Nizip Savaşı sonrasındaki direnişi ve Han Mahmud, Nurullah Bey, vb. gibi Kürt beyleriyle kurduğu ittifak olmuştur. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın Bedirhan Bey ve müttefiklerinin yenilgisinden sonra, 26 Temmuz 1847 tarihli tezkeresindeki şu ifadesi, Bedirhan Bey'in ve müttefiklerinin fiilen geri almayı başardıkları "özerkliklerinin" derecesini gösteriyordu:

> Görünüşte yüce devletin, ama aslında birtakım zalim ve serkeşlerin elinde olan Kürdistan...[62]

Cizre-Bohtan'ın fiili bağımsızlığının/özerkliğinin sembolik işaretlerinden biri, Bedirhan Bey'in padişah adına değil, kendi adına hutbe okutması, ikincisi de kendi adına sikke bastırmış olmasıydı.

---

[62] BOA 014, 16 ş. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 014\img259572].

Bunlar bağımsızlık ilanının geleneksel sembolik biçimleriydi. Bedirhan Bey'in kendi adına hutbe okuttuğunu sadece söylencelerden değil, doğrudan kendisinden öğreniyoruz. Bedirhan Bey 1847 başlarında İngiltere'nin Musul konsolosluğu aracılığıyla Osmanlıya itaat koşullarını bildirirken, "Bundan sonra kendi adına hutbe okutmaktan vazgeçip, hutbeyi padişah adına okutmayı" ve "imamlık hizmeti vermekten vazgeçmeyi" taahhüt ediyordu.[63] Osmanlı açısından, kendi adına hutbe okutması ve imamlık hizmeti vermesi "alçaklık", "ihanet" ve "İslam şeriatının ihlali" demekti ve "isyan ve azgınlığının zirveye ulaştığının" kanıtıydı.[64]

Osmanlı belgeleri içinde, Bedirhan Bey'in sikke bastırdığına ilişkin bir kayda rastlamadım. Ama çok çeşitli kaynaklarda, bir yüzünde "Emir-i Bohtan Bedirxanî", diğer yüzünde "Sene 1258 [1842]" tarihinin yazılı olduğu bir sikke bastırıldığı belirtilmektedir. Hatta, Süleyman Nazif bu sikkelerden birini gördüğünü söylemektedir.[65]

Bedirhan Bey'in fiili bağımsızlığı/özerkliği –Osmanlı belgelerine yansıdığı kadarıyla– kazalara yönetici atamak, Osmanlı ordusuna asker vermemek, vergi ödememek veya uygun gördüğü miktarda ödemek ve valilere sadakat bildiriminde bulunmamak biçimlerini alıyordu.

Arabistan Ordusu komutanı Ferik Namık Paşa 1843 yazında Dersaadet'e gönderdiği yazısında, Bedirhan Bey'in kazalara keyfi olarak yönetici atayıp azletmesi konusunda şöyle diyordu:

> Erzurum ve Van sancaklarında valilerin hükümleri geçerli olmayıp, Bedirhan Bey Diyarbekir eyaletinin sarp dağlık yerlerinde halkı Kürt olan Şirvan ve Garzan ve Sefer ve Rıdvan ve diğer kazaların beylerini atamaya, özellikle Han Mahmud'u ve Hakkâri Beyi'ni kendi yanına çekerek, onların azil ve tayin yönündeki kararlarına müdahale etmeye

---

[63] BOA 135, tarihsiz (Bedirhan Bey'den İngiltere'nin Musul konsolosluğuna) [DVD:\BOA 135\img1320].

[64] BOA 135, 3 Ca. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi)) [DVD:\BOA 135\img1324].

[65] Bu kaynaklar ve Süleyman Nazif'in yazısı için bak. Malmîsanij 2000, 51-52, 262.

ve oralardaki işlerin yürütümünde kendisine başvurmalarını sağlamaya yönelik girişimlerde bulunarak, kendi yönetimini günden güne genişletme sevdasındadır.[66]

Bedirhan Bey'in Han Mahmud aracılığıyla Adilcevaz ve Erciş kazalarına yönetici atadığını, isyan halindeki Van halkının önde gelenlerinin onun talimatlarıyla hareket ettiklerini, Nasturi köyü Aşita'ya Zeynel Bey'i mütesellim tayin ettiğini daha önce görmüştük. Yukarıda, Cizre-Bohtan'da Müslüman ve gayri Müslim halktan toplanacak vergi miktarlarını Osmanlıdan bağımsız olarak kendisinin belirlediğini gördük. Bunun dışında, Musul valisi Mehmed Paşa'nın tayin ettiği yıllık 2.000 kese vergi miktarını çok bulup ödemediğini de biliyoruz. Ayrıca, hiç vergi ödemeyen Hakkâri Beyi Nurullah'a Osmanlıya vergi ödemeyi ve Zırnık madeni gelirlerinden pay vermeyi kabul ettirip, isteklerini Erzurum valisine kabul ettirmek amacıyla bunu pazarlık konusu haline getirdiğine de işaret etmiştik. Namık Paşa, yukarıda sözünü ettiğimiz yazısında, Bedirhan Bey'in "Ben hayatta olduğum sürece bu memleket halkına zulüm ettirmem" dediğini ve böylece taraftarlarının sayısını bir hayli artırdığını da belirterek, bütün bu uygulamalarının altında yatan mantığa da işaret etmiş oluyordu.[67]

Bedirhan Bey'in "mütesellim" olarak kâğıt üzerinde kalan yükümlükleri yanında, "miralay" olarak Osmanlı ordusuna talep edildiğinde asker verme yükümlülüğü de vardı. Ama Osmanlı onun emrindeki redif askerlerini alabilmek için kendisiyle pazarlık yapmak zorunda kalabiliyordu. Bedirhan Bey asker verme yükümlülüğünü yerine getirmediğini, Ocak 1847'de Nazım Efendi kanalıyla Dersaadet'e gönderdiği taahhütnamesinin dördüncü maddesinde açıkça ifade ederek, bundan böyle bu yükümlüğünü yerine getirme vaadinde bulunuyordu:

---

[66] BOA 103, 14 Ş. 1259 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 103\img141].

[67] Aynı yerde.

> ... padişah orduları için ülkenin her yerinden her yıl alınmakta olan askerler gibi, benim idarem altında bulunan mevcut nüfus ve usul ve düzene göre alınması gereken askerin de, yüce emir ve irade çıkar çıkmaz, dakika sektirmeden toplanıp, belirlenecek ve irade buyurulacak yere sevk edileceği...[68]

Bedirhan Bey'in Osmanlıyla temas noktası bölge valileriydi. Ama Cizre'nin Diyarbekir'den alınıp Musul valisine bağlanmasından sonra, 1841 sonbaharından itibaren, Osmanlı valilerinin hiçbirinin ayağına gidip sadakat bildiriminde bulunmamıştır. İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra (Ocak 1844) Musul'a atanan yeni valilerin de ayağına gitmemiş, ama onlarla ilişkiyi tümüyle kesememek için, Musul'a gitmekte olan her yeni valiyi kendi idaresi altında geceledikleri iki yerden birinde, beraberindeki birkaç bin askerle birlikte ziyaret etmekteydi. Bu durum, hem Osmanlı devleti hem de söz konusu valiler açısından "aşağılanma" anlamına geliyordu. 1847 başında Musul'a vali atanan Esad Paşa bu duruma düşmemek için Bedirhan Bey'in "iki üç bin adamıyla" gelerek kendisiyle görüşmesini "hükümetin namusunu korumaya aykırı olduğu", bu durumun "padişah rızasına uygun davranma mesleğine uygun olmadığı" gerekçesiyle kabul etmeyip, Bedirhan Bey'in kendisini Musul'da ziyaret etmesini istiyordu.[69]

Bedirhan Bey'in Nüfuz Alanı ve Müttefikleri

Bedirhan Bey'in liderliğindeki "Kürt beyleri ittifakı"nın egemenlik alanının sınırlarından söz etmenin, bu alanı coğrafi olarak tanımlamanın kolay olmadığını, hatta imkânsız olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz. Bunun nedeni, bölgede Bedirhan Bey'le birlikte hareket eden beyler kadar ona karşı çıkanların da var olmasıdır.

---

[68] BOA 134, 5 S. 1263 (Bedirhan Bey'den Deresaadet'e) [DVD:\BOA 134\img1480].

[69] BOA 148, 5 R. 1263 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 148\img1379].

Böyle bir durumda, o bölgeyi ittifakın egemenlik alanına dahil etmek kadar etmemek de mümkün değildir. Örneğin Hizan Bey'i Şerafeddin Bey'in beyliği, Müküs ile kuzeyindeki Kisan arasında yer almaktadır. Müküs beyi Han Mahmud ile Kisan Bey'i Halid, Bedirhan Bey'in müttefikleri iken, Hizan Beyi Şerafeddin Bedirhan Bey'e muhaliftir. Benzer bir örnek Muş kaymakamı Şerif Bey'in durumudur. Şerif Bey 1845-1846 yıllarındaki Van isyanı sırasında Han Mahmud'a yakınlaşmış, hatta bir ölçüde onunla birlikte hareket etmiş olmasına rağmen, o dönemde bile ikili oynadığına dair somut kanıtlar vardır. Kaldı ki, Bedirhan Bey'in müttefiklerinin yaklaşık bir listesini çıkartabilecek yeterli veriye bile sahip değiliz. O nedenle, Bedirhan Bey'in "egemenlik alanından" değil, "nüfuz alanından" söz etmek daha doğru olacaktır.

Bu nüfuz alanının sınırları şöyle çizilebilir: Van gölünün kuzeyindeki Malazgirt'ten başlayıp, doğuda Urmiye'yi, batıda da Muş, Bitlis, Batman ve Midyat'ı içine alacak şekilde güneye, bugünkü Suriye sınırına ve oradan Tılafer, Musul ve Erbil hattına kadar olan bölge. Ama, örneğin Bağdat valisi Necib Paşa Bedirhan Bey'in nüfuz alanının bundan ibaret olmadığını, daha güneye, Süleymaniye'ye, hatta Bağdat'a kadar bile uzandığını söylemektedir.[70]

Osmanlı belgelerinde, Bedirhan Bey'in müttefikleri olarak görülen Kürt beylerinin, aşiret reislerinin ve eşraf ailelerinin adları şunlardır:

- Müküs: Han Mahmud ve kardeşleri Han Abdal, Abdürrezak Bey, Derviş Bey, Şeyho Bey ve Seyfeddin Bey.
- Hakkâri: Nurullah Bey.
- Hertoşi aşireti: Öıner Ağa.
- Van: Timurzade, Topçubaşızade ve Hamiscizade aileleri.
- Kisan: Halid Bey.
- Malazgirt/Hasnanlı aşireti: Rızvan Ağa.

---

[70] BOA 140, 13 Ca. 1263 (Necib Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 140\img1350].

- Muş: Şerif Bey.
- Ahlat: Mustafa Bey.
- Berwari: Abdülsamed Bey.
- Mardin: Hacı Es'ad Bey.
- Midyat (?): Osman Hasan[71]
- Siirt (?): Ali Ramo.
- Şirvan (?): Haco Keleş.
- Garzan: Derviş Bey.
- Behdinan: Amêdiyeli İsmail Bey (Paşa) ve Zeynel Bey.
- Soran: Revanduzlu Resûl Bey.
- Baban: Süleymaniyeli Ahmed Bey (Paşa).

Bunların dışında, Sinan Hakan, Ahlat beyi Mustafa Bey ile Müküs ile Hizan arasındaki Spayert beylerinin de ittifaka dahil olduklarını belirtmektedir.[72]

Bedirhan Bey'in gücünün doğuda İran sınırından batıda Mezopotamya'nın içlerine, Diyarbekir ve Musul kentlerinin kapılarına kadar uzandığını söyleyen Dr. Wright, Bedirhan Bey'le birlikte yaylada oldukları sırada "kuzey Kürdistan'ın neredeyse bütün beylerinin armağan olarak sunmak üzere para, at, katır ve diğer eşyalarla birlikte gelip ona saygılarını sunduklarını", "hatta ondan rütbece daha yüksek olan Hakkâri Beyi ile ... Han Mahmud'un bile onu ziyaret etmekten onurlanmış göründüklerini" söyler.[73]

Dr. Wright'ın, Bedirhan Bey'in müttefiklerinin onun "Tanrı vergisi" bir güce sahip olduğuna inandıklarına, onun karşısında "kıllarını dahi kıpırdatmaya cesaret edemediklerine" dair gözleminden yukarıda söz etmiştik. Aynı noktaya Erzurum valisi Halil Kâmilî

---

[71] Midyat, Siirt ve Şirvan'ın hanedan ailelerinden Osman Hasan, Ali Ramo ve Haco Keleş adlarını Diyarbekir valisi Hayreddin Paşa'nın Dersaadet'e yazdığı 4 Mayıs 1847 tarihli raporundan aldım (BOA 140, 18 Ca. 1263). Her adın önüne gelen yerin yanına soru işareti konmasının nedeni, bu raporda hangi adın nerenin hanedan ailesine ait olduğunun açıkça belirtilmemiş olmasıdır.

[72] Hakan 2007, 173, 175.

[73] Wright 1846, 381.

Paşa da değinir. Dersaadet'e gönderdiği 5 Kasım 1843 tarihli raporunda, Bedirhan Bey ile müttefikleri arasındaki ilişki konusunda şöyle der:

> Kürdistan emirlerinin tamamı birkaç seneden beri Bedirhan Bey'in ağzına bakmaktalar ve kendisine azıcık muhalefet eden herkesin kellesini almaya muktedir bulunmaktadır.[74]

Daha önce, Bedirhan Bey'i, Soran beyi Mir Muhammed'den ayıran en önemli özelliklerinden birinin, diğer Kürt beyliklerini istila etmemesi, onlarla siyasi araçlar kullanarak "rızaya dayalı" ittifaklar kurması olduğunu söylemiştik. Bu doğru olmakla birlikte, bu "siyasi araçların" kısmen "şiddete başvurma tehdidini" de içerdiği anlaşılıyor. Nitekim, Bitlis müdürü Murad Bey'in Muş kaymakamı Şerif Bey'e gönderdiği 20 Haziran 1846 tarihli bir istihbarat raporunda bunun ilginç bir örneği anlatılır. Buna göre, Bedirhan Bey'in birkaç hizmetkârı Kisan'a bağlı Engisor adlı köye geldiklerinde, köylüler ile aralarında tartışma ve kavga çıkar ve Bedirhan Bey'in adamlarından biri kılıç darbesiyle yaralanır. Bunu haber alan Bedirhan Bey kendi adamlarından 400 piyadelik bir birliği Kisan kazasına gönderir. Kisan halkı dehşete kapılıp evlerine çekilirken, bu birlik Engisor köyünü ateşe verip arkadaşlarını kılıçla yaralamış olan kişiyi öldürürler ve 20 kese (10.000 kuruş) para alarak Kisan'dan ayrılırlar. Bu olay üzerine, Han Mahmud, yanına Kisan beyi Halid Bey'i de alarak, herhalde özür dileyip öfkesini yatıştırmak amacıyla olsa gerek, Bedirhan Bey'in yanına gider. Fakat Bedirhan Bey Halid Bey'i huzuruna bile kabul etmeyip hapse attırırken, Han Mahmud'u da göz hapsine aldırır ve Kisan kalesinin derhal kendisine teslim edilmesini ister.[75]

Bitlis müdürü ve kardeşi Murad Bey'in bu raporunu Erzurum valisi Esad Paşa'ya ileten Muş kaymakamı Şerif Bey'in bu olaya ilişkin yorumu şöyledir:

---

[74] BOA 104, 12 L. 1259 (Halil Kâmilî Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 104\img127-128].

[75] BOA 120, 25 C. 1262 (Murad Bey'den Şerif Bey'e) [DVD:\BOA 120\img40].

> ... nâil oldukları ekmek ve nimetin ve şeref ve rütbenin ve emniyet ve rahatın kadrini ve şükrünü bilmeyip böyle açıktan açığa azgınlık yoluna sapanlar ve işin sonunun nereye varacağını göremeyenlerin, dünya ve ahrette mahcup olacakları besbelli olup, birbirine düşüp ağaç kurdu gibi yiyip kendi kendilerini bitirecekleri aşikârdır.[76]

Han Mahmud'un Bedirhan Bey tarafından göz hapsine alındığı haberinin Dersaadet'e ulaşmasıyla, Van isyanını görüşen Meclis-i Has toplantısında (Haziran 1846), "Bedirhan Bey-Han Mahmud ittifakının" çatlayacağı umudu doğar.[77]

Bu olay, eğer doğruysa, Bedirhan Bey ile müttefikleri arasıdaki ilişkinin niteliğine ışık tutması bakımından ilginç ve önemli sayılabilir. Bedirhan Bey, kendi sorumluluk alanlarında olup bitenlerden ötürü müttefiklerini zincirleme sorumlu tutmaktadır. Adamını yaralayanın cezası ölüm, köy sakinlerinin cezası evlerinin yakılması, köyün bağlı olduğu Kisan beyinin cezası hapse atılmak, Kisan beyini kendisine getiren Han Mahmud'un cezası da göz hapsine alınmaktır. Fakat bu olaydan ötürü ittifakın çatlayacağı beklentisi boşunadır. Han Mahmud ve Kisan beyi Halid, Bedirhan Bey'e ettikleri yemine sonuna kadar sadık kalırlar. Her ikisi de Bedirhan Bey'le birlikte sürülenler arasında yer alırlar.

Bu bölümü bitirirken, Bedirhan Bey-Han Mahmud ilişkisine ışık tutan, 17 Mart 1845 tarihli bir mektuba da değinelim. Bedirhan Bey'den Han Mahmud'a yazılmış bu mektup, ikisi arasındaki yazışmaların benim ulaşabildiğim tek örneği olması bakımından da önemlidir. Tıpkı Han Abdal'ın Bedirhan Bey'in ağabeyi Salih Bey'e Hoşap kalesinin zaptedildiğini duyuran 1841 tarihli mektubu ve Van isyancılarının Bedirhan Bey'e bağlılıklarını bildirdikleri 1846 tarihli dilekçeleri gibi, bu mektup da 1847 temmuzundaki yenilgiden sonra yapılan mekân aramalarında ele geçmiş ve "ihanetin belgesi" olarak Dersaadet'e gönderilmiştir. 17 Mart 1845 tarihli bu mektubun tam metni şöyledir:

---

[76] BOA 120, 27 C. 1262 (Şerif Bey'den Esad Paşa'ya) [DVD:\BOA 120\img39].

[77] BOA 120, 20 B. 1262 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 120\img57-56].

Merhametli kardeşim Han Mahmud hazretleri,

Kâmil Paşa hazretlerinin o tarafa gelmesiyle olup bitenleri aranızda konuştuğunuzu ve bir süre önce bu tarafa gelmeniz konusundaki ricayı sadıkane düşüncelerle reddetmediğinizi bildiren yazınızı aldık. Kâmil Paşa ile vukuatınıza ilişkin durumu halletmiş olmanıza memnun olduk. Bir süre önce saadetlü İzzeddin Bey'in hayırlı işi için bu tarafa gelmeniz rica edilmiş, fakat sözü geçen vukuatın gereğini yerine getirme zorunluluğu yüzünden gelememiştiniz. Gelmenizi geciktirmiş olmanızın bazı bakımlardan daha iyi olduğu düşünülerek, bu defa gelecek olmanıza memnun olduk. Bu yazımızın yazılma nedeni, bize daima sadık ve diğerlerinden üstün bir kişi olduğunuzdan ötürü, şimdi gelmeyecek olsanız bile ne zaman geleceğinizin sizin takdirinize kalmış olduğunu ifade etmektir. Bizi hayırlı dualarınızdan mahrum bırakmamanız en halisane umudumuzdur. 7 Ra. Sene 61.[78]

Bu mektupta dikkat çeken üç nokta var:

Birincisi, Kâmil Paşa'nın (Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa'nın) Müküs taraflarına gelip Han Mahmud'la özel bir görüşme yapmasıdır. Han Mahmud'un bu görüşmeye konu olan "vukuatının" ne olduğuna dair diğer arşiv belgelerinde herhangi bir ipucu bulamadım. Ama bu mektuptan anlaşıldığı kadarıyla, Erzurum valisi ile Han Mahmud arasında böyle bir görüşme yapılacağından Bedirhan Bey'in haberi vardır. Erzurum valisinin Han Mahmud'un ayağına giderek onunla görüşmesi alışagelmiş, olağan bir durum değildir. O bakımdan, bu olay, Bedirhan Bey'in Halil Kâmilî Paşa ile, 1840'da Hafız Mehmed Paşa ile kurduğu ilişkiye benzer bir ilişki kurmuş olabileceğini akla getiriyor.

İkincisi, "İzzeddin Bey'in hayırlı işi" meselesidir. Sözü edilen "İzzeddin Bey" çok büyük bir olasılıkla, Bedirhan Bey'in amcazadesi Mir Sevdîn'in oğlu Yezdanşer'dir. Bedirhan Bey'in Han Mahmud'dan hazır bulunmasını istediği, Yezdanşer'in söz konusu "hayırlı işi"nin ne olabileceğine dair herhangi bir ipucu bulamadıysam

---

[78] BOA 004, 7 Ra. 1261 (Bedirhan Bey'den Han Mahmud'a) [DVD:\BOA 004\img259613].

bile, bu "hayırlı iş"in, Hakkâri beyi Nurullah'ın kızının Yezdanşer'e istenmesi ya da bu ikisinin düğünleri olabileceğini düşünüyorum.

Dikkat çeken üçüncü nokta, Bedirhan Bey'in Han Mahmud'a karşı kullandığı sıcak, samimi ve saygılı üsluptur.

VIII
İKİNCİ NASTURİ KATLİAMI: SONUN BAŞLANGICI

"Bedirhan Bey ve Cizre-Bohtan Beyliği" başlıklı bir önceki bölümle açtığımız büyük parantezi kapatıp kaldığımız yerden devam edelim.

Hatırlanacağı gibi, Osmanlı hükümeti Haziran 1846 ortasında, Bedirhan Bey'i tasfiye etmek ve Van isyanını sona erdirmek için yapılması gerektiğine karar verdiği askeri harekâtı mevsimi geçtiği için ertesi yıla ertelemeye karar vermiş ve Sultan Abdülmecid de Meclis-i Has'ın aldığı bu kararı 15 Temmuz 1846 günü onaylamıştı. Bedirhan Bey'in ikinci Nasturi katliamı, bu kararın alınmasından üç ay kadar sonra, Ramazan ayının hemen ardından, Eylül 1846'nın son günlerinde başlar.

Bu ikinci katliamın yaklaşmakta olduğunun Musul'da duyulması ile gerçekleşmesi arasındaki zaman aralığı sadece 15-20 gün kadardır. Sürenin kısalığı, Bedirhan Bey'in, birinci katliamdan farklı olarak, böyle bir saldırıda bulunacağından Nasturileri çok kısa bir süre önce haberdar ettiğine ve herhalde yaz başından beri sürdürdüğü askeri hazırlıkları gizli tuttuğuna işarettir. Ama haberin Musul'a bu kadar geç ulaşması bir başka gerçeğin de işaretidir: Üç yıl önceki ilk katliamdan sonra, Nasturi yurdunun koşulları kökten değişmiştir.

Nasturi Yurdunun Yeni Koşulları

Nasturilerin yaşadıkları Diz, Tiyari ve Thuma yöreleri üç yıl önceki birinci katliamdan sonra tümüyle Bedirhan Bey'in egemenlik alanı haline gelmişlerdi. İngiltere ve Fransa'nın Musul konsoloslukların ikinci Nasturi katliamının yaklaşmakta olduğunu İstanbul'a haber veren mektuplarında, Hakkâri beyi Nurullah'ın daha önce kendisine bağlı olan yörelerin yönetimlerini artık Bedirhan Bey'e terk etmiş olduğundan söz edilmektedir.[1] Nasturi yurdunda üç yıl önceki birinci katliamdan sonra meydana gelmiş birinci köklü değişiklik budur.

Bir diğer köklü değişiklik, Nasturi patriği Mar Şamun'un ve misyoner faaliyetlerinin durumudur. Musul'un yeni valisi Mehmed Tayyar Paşa'nın ikinci katliam devam ederken Dersaadet'e yazdığı 5 Ekim 1846 tarihli raporunda, üç yıl önceki birinci katliam sırasında Musul'a sığınmış olan Mar Şamun'un o tarihten beri, "kendisine bir miktar yiyecek ve 1.300 kuruş aylık verilerek" Musul'da ikamete mecbur edildiği belirtilmektedir.[2] Nitekim, Mar Şamun'un kendisi de, ikinci katliamdan dört ay kadar önce, 2 Haziran 1846 tarihinde, Dersaadet'e yazdığı dilekçede, Tiyari'ye gitmesine izin verilmesini talep ederken Nasturi yurdunun yeni durumunu da tasvir etmektedir:

> Dağınık durumda bulunan [Nasturilerin] çoğu kendi yerlerine dönerek huzur içinde, köylerinde oturmaya, çiftçilikle uğraşmaya ve hanelerini imar ve inşa etmeye başlamışlardır. Ancak, kiliselerimiz harap durumdadır. Oysa milletin kilise ve papazları olmayınca o milletin bireyleri arasında fesat ve eşkıyalık ortaya çıkabilir. O nedenle, amacım o tarafa gidip milletime papazlar bulup tayin etmek ve bunlardan dağ

---

[1] BOA 118, 19 Eylül 1846 (İngiltere'nin Musul konsolosluğundan büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 118\img74] ve BOA 124, 20 Eylül 1846 (Fransa'nın Musul konsolosluğundan büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 124\img24].

[2] BOA 124, 13 L. 1262 (Mehmed Tayyar Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 124\img28].

ve sahrada dağınık ve perişan durumda kalmış olanları toplayıp köylerini imar ettirmektir. (...) O nedenle, ait olduğum yere gidebilmem için devletin Musul valisine izin ve ruhsat ihsan etmesini diliyor ve yalvarıyorum.[3]

Mar Şamun bu dilekçesinin ardından aynı talebini sözlü olarak Musul valisine de iletmiş, ama "aşireti arasına dönmesi yine fesada sebep olacağı için" izin verilmeyip, "ikamet ettiği konağın eşyaları yeni baştan tanzim olunarak o şekilde yatıştırılmıştır."[4]

Bütün bu parçalar bir araya getirildiğinde, 1843'teki birinci katliamın ardından Nasturiler arasındaki her türlü misyoner faaliyetinin son bulduğu, hatta Mar Şamun'un bile ruhani işlevlerini yerine getiremediği ve Nasturilerle bağlarının büyük ölçüde koptuğu anlaşılmaktadır. Oysa hatırlanacağı gibi, birinci katliamın hem yapılacağına hem de sonuçlarına dair haberlerin esas kaynağı Mar Şamun'un kendisi ve o yörede faaliyet gösteren misyonerlerdi. Bu iki kaynağın kuruduğu koşullarda yaklaşmakta olan ikinci felakete ilişkin haberlerin Musul'a gecikerek ulaşması doğaldı.

Yaklaşan Felakete Dair İlk Haberler

Bedirhan Bey'in bu kez Thuma yöresinde yaşayan Nasturilere karşı ikinci bir katliama hazırlandığına dair ilk haberleri Musul'a ulaştıran kişinin Austen Henry Layard olduğu anlaşılıyor. O tarihlerde Ninova harabelerinde arkeolojik kazılar yapmakta olan Layard, 1846 ağustosunun son günlerinde Tiyari, Thuma ve Baz yörelerini ziyaret eder, birinci katliama ait ayrıntılı bilgi toplamanın yanı sıra, Bedirhan Bey'in Ramazan ayının bitimiyle birlikte (22 Eylül 1846'dan hemen sonra) ikinci bir saldırıya hazırlandığını da Nastu-

[3] BOA 124, 7 C. 1262 (Mar Şamun'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 124\img31 (Arapça orijinal), img30 (Osmanlıca çevirisi)].

[4] BOA 124, 13 L. 1262 (Mehmed Tayyar Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 124\img28].

riler'den bu gezi sırasında öğrenir. Tiyari yöresini gezerken uğradığı Regula köyünde görüştüğü Nasturiler ona, Bedirhan Bey'in Thuma'yı istila etmesinden endişe ettiklerini söylerler. Önce Büyük Zap suyunun civarındaki Tiyari köylerini ziyaret eden Layard daha sonra batıdaki Thuma yöresine ve oranın kuzeydoğusundaki Baz yöresine geçer. Thumalılar üç yıl önceki katliamdan kurtulmuş oldukları için mutlu olmakla birlikte, bu kez büyük bir endişe içindedirler. Kadınlar takılarını ve mutfak eşyalarını emin yerlere gömmekle, erkekler de silahlarını hazırlamakla ve barut imal etmekle meşguldürler. Layard, Thuma Gawaya köyü'ne geldiğinde, halkı köyün kilisesinde toplantı halinde bulur. Gündem yaklaşan felakete karşı alınacak önlemlerdir. Çok iyi silahlanmış olan erkekler köyü savunmak için seve seve öleceklerini söylemektedirler. Bu toplantıda Thuma'da bulunan iki üç Kürt köyünün halkının da hazır bulunduğunu görür. Bunlar da Nasturiler'den yana olduklarını, elde silah onlarla birlikte savaşacaklarını söylemektedirler. Sonuçta, iki papazdan, meliklerinin ailesinden iki kişiden ve köyün ileri gelen iki kişisinden oluşan bir heyet eliyle Musul valisine başvurmaya karar verilir, bir dilekçe yazılır ve heyet Musul'a doğru yola çıkar. Ama aşağıda göreceğimiz gibi, Kürtlerin egemenliğindeki Berwari bölgesini aşıp Musul'a varamayacaklardır. Birinci katliamdan zarar görmemiş olan Baz yöresindeki Nasturiler de bu kez endişe içindedirler. Bir felaketin yaklaşmakta olduğunu sezdiklerinden, kilise kitaplarını ve eşyalarını saklamaya başlamışlardır.[5]

Musul'daki İngiltere ve Fransa konsolosluklarının büyükelçiliklerine katliam tehlikesini bildirdikleri raporlarının tarihleri 19 ve 20 Eylül 1846 olduğuna göre, yaklaşmakta olan felaketin haberinin Musul'a o günlerde ulaştığı varsayılabilir. Layard Nasturi yörelerindeki gezisini Ramazan ayının sonuna doğru tamamladığını söylemekle birlikte[6] kesin bir tarih vermez. O yıl Ramazanın son günü 22 Eylül 1846 olduğuna göre, Layard'ın dönüş tarihinin o ayın ikinci

[5] Layard 2000, 143-147, 149, 154.

[6] Aynı yerde, 115.

yarısından sonraki bir tarih olduğu ve katliamın yapılacağı haberini İngiltere ve Fransa konsolosluklarına onun vermiş olabileceği düşünülebilir. Anlaşıldığı kadarıyla, Musul valisi Tayyar Paşa da Bedirhan Bey'in ikinci bir katliam yapacağını aynı tarihlerde öğrenmiştir, zira Dersaadet'e yazdığı yukarıda sözü edilen raporunda, Mar Şamun'un 15 Eylül 1846 günü kendisine gelip, "hava değişimi için 15-20 günlüğüne Amêdiye'ye gidebilmek için izin verilmesini rica ettiğini, ama orası Thuma aşiretine yakın olduğu ve aşiretin o sıralar azgınlık etmekte olduğu duyulduğundan" kendisine izin vermediğini bildirmektedir.[7] Tayyar Paşa'nın bu sözlerinden, Bedirhan Bey'in Thuma'ya saldırma niyetinin 15 Eylül 1846 tarihi itibariyle Musul'da henüz bilinmediği anlaşılıyor.

İngiltere'nin Musul'daki konsolos vekilinin büyükelçiliğine yazdığı rapordan, Nasturilerin kendilerini koruması için Musul valisine gönderdikleri ulakların Musul'a niçin ulaşamadıklarını da öğreniyoruz. Nasturilerin Tayyar Paşa'ya gönderdikleri heyetlerin yolu, Bedirhan Bey'in müttfeki Berwari beyi Abdülsamed'in adamları tarafından kesilmekte, o nedenle Musul'a ulaşmak isteyen heyetler ya geri dönmek zorunda kalmakta ya da Abdülsamed Bey tarafından katledilmektedir.[8] Layard'ın sözünü ettiği, Thuma Gawaya köyünden gönderilen heyet Musul'a ulaşamadığına göre, onun da başına aynı şey gelmiş olsa gerektir.

O arada, Kürtler arasında evliya sayılan Musullu Şeyh Mehmed ile Zaholu Şeyh Yusuf'un bölgedeki Kürtler arasında, aralarındaki çekemezlikleri bir yana bırakıp Nasturileri yok etmek amacıyla Bedirhan Bey'le birleşmeleri, kendi davalarına ancak ondan sonra bakmaları gerektiği yolunda propaganda yapmakta oldukları duyulur. Bunun üzerine, Musul valisi, Şeyh Mehmed üzerindeki nüfuzunu kullanarak onu Berwari'ye gönderip Kürtleri yatıştırmakla

---

[7] BOA 124, 13 L. 1262 (Mehmed Tayyar Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 124\img28].

[8] BOA 118, 19 Eylül 1846 (İngiltere'nin Musul konsolosluğundan büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 118\img74].

görevlendirdiği halde, Şeyh Mehmed kendisine söylenenin tam tersini yapınca, onu derhal geri çağırıp hesap vermesini ister ve bu sefer kendi adamlarından birini Berwari'ye gönderip Nasturilerden bir kişiye bile dokunulacak olursa bundan onları sorumlu tutacağını bildirir ve ayrıca bu adamına Nasruturi köylerini gezerek Hıristiyanların durumlarını araştırmasını emreder.[9] Yine aynı günlerde, Bedirhan Bey'e de özel bir ulak göndererek, Thuma yöresinin Erzurum valisine bağlı olduğunu, eğer onlarla bir sorunu varsa durumu Erzurum valisine bildirmesi, kendi idaresi altında olmayan yerlere karışmaması, hele asker sevk etmek gibi önlemleri aklına dahi getirmemesi gerektiğini bildirir.[10]

İngiltere ve Fransa'nın Alınmasını İstedikleri Önlemler

Hem İngiltere hem de Fransa konsolosları bu seferki katliamın boyutlarının üç yıl öncekinden çok daha büyük olacağını bildirirler. Aldıkları duyumlara göre, Bedirhan Bey bu kez satılmak üzere esir alıkoymayıp kadın, çocuk, genç, yaşlı kimseye merhamet etmeyip tümünü katledecektir; ne Musul valisinin ne de herhangi bir konsolosun Bedirhan Bey'in öfkesini yatıştırmaya gücü yetmeyecektir.[11]

İngiltere'nin Musul Konsolos vekiline göre, Bedirhan Bey'in yapacağı saldırının önlenebilmesi için yapılması gereken üç şey vardır: (1) Bütün Nasturi nahiyeleri Erzurum'dan alınıp derhal Musul'a bağlanmalı, böylece yöreye çok daha yakın olan Musul üzerinden Nasturilere asker ve diğer türden yardımların gönderilmesi mümkün hale getirilmelidir. (2) Osmanlı Bedirhan Bey'in gücünü

---

[9] Aynı yerde.

[10] BOA 124, 13 L. 1262 (Mehmed Tayyar Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 124\img28].

[11] BOA 118, 19 Eylül 1846 (İngiltere'nin Musul konsolosluğundan büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 118\img74] ve BOA 124, 20 Eylül 1846 (Fransa'nın Musul konsolosluğundan büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 124\img24].

fazla abartıp kendisine çok hoşgörülü davranmaktadır. Oysa bölgede ona karşı çıkacak çok sayıda düşmanı vardır. Pinyaniş ve Zıbari ve diğer Kürt aşiretleri devlet tarafından teşvik edilirse, Bedirhan Bey'i Nasturi bölgesinden sürüp çıkarmak mümkündür. Kaldı ki, Thuma, Cilo ve Baz'daki Nasturilerin de savaşmayı iyi bilen birkaç bin askeri vardır. (3) Musul valisi Ramazan bayramından sonra çok sayıda askerle Cizre'ye kadar devriye çıkacak olsa, Bedirhan Bey'in Nasturiler üzerine yürümesi engellenebilecektir.[12]

Fransa'nın Musul konsolosu da, Osmanlının Bedirhan Bey hakkında hâlâ bir önlem almamış olmasını garip bulmakta ve devletin bu konudaki kararsızlığının korkusundan ileri geldiği izlenimini verdiği için, Bedirhan Bey'in bundan yararlanarak kuvvet ve nüfuzunu daha da artırabildiğini düşünmektedir. Ona göre, Osmanlı devleti, bu konuda seri ve yeterli tedbir alarak, daha zaman varken, bu kan dökücülüğünü durdurmak zorundadır. Musul'da bulunan az sayıdaki askerle valinin bu konuda bir sonuç elde etmesi ve Nasturilere yardım etmesi mümkün değildir.[13]

Fransa'nın İstanbul'daki büyükelçisi ise, ikinci Nasturi katliamının yapılacağı haberinin kendisine ulaşması üzerine, Osmanlının Hariciye Nazırı Âli Efendi nezdinde girişimde bulunur. Fakat Âli Efendi büyükelçilik tercümanı Lukserda'ya, Musul valisinin girişimleri ile tehlikenin önlenebileceğini umut ettiğini söyler. Ne var ki, yaklaşmakta olan felaketin nasihat ve sözlerle savuşturulamayacağını düşünen Fransız büyükelçisi bu kez Sadrazam Mehmed Rauf Paşa ve Hariciye Nazırı Âli Efendi ile bizzat görüşerek, "salta-

---

[12] BOA 118, 19 Eylül 1846 (İngiltere'nin Musul konsolosluğundan büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 118\img74].

[13] BOA 124, 20 Eylül 1846 (Fransa'nın Musul konsolosluğundan büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 124\img24].

natın şanının ve Avrupa nezdindeki itibarının ve kuvvetinin korunabilmesi için ... hiç gecikmeden zor kullanılması gerektiğini" boş yere anlatmaya çalışır.[14]

Fakat artık her şey için çok geçtir. Bedirhan Bey Ramazandan hemen sonra, 23-26 Eylül 1846 tarihleri arasında bir gün, Thuma yöresinin üzerine yürür.

Katliam ve Nedenleri

Ayrıntılarını bölgeyi bizzat ziyaret ederek değil de duyduğu kadarıyla aktaran Layard'ın Thuma katliamı hakkında yazdıkları şundan ibarettir:

> Ben Musul'a döndükten birkaç gün sonra, Tayyar Paşa'nın felaketi önleme girişimlerine karşın, Bedirhan Bey Tiyari dağlarından geçerek yaptığı seferde, önüne gelen aşireti haraca bağlayarak, talan ederek Thuma'ya girdi. Meliklerin öncülüğünde savaşan Thuma bir süre direniş gösterdi ama sayıca üstünlük karşısında sonunda düştü. Kimse ayırt edilmeksizin yeni bir katliam daha yapıldı. Kadınlar şefin önüne getirildi ve büyük bir soğukkanlılıkla öldürüldüler. Kaçmaya çalışanların kafaları uçuruldu. Sayıları üç yüzü bulan kadın ve çocuklar, Baz'a kaçmaya çalışırken acımaksızın kılıçtan geçirildiler. En güzel köyler, bahçeleri ile birlikte yakılıp yıkıldı, kiliseler yerle bir edildi. Hemen hemen nüfusun yarısı bu çılgın Kürt beyinin öfkesinin kurbanı oldu. Bunların arasında meliklerden birisi ve Kaşa Bodaka da vardı. Bu iyi yürekli papazla birlikte Nasturi ruhban sınıfının en bilgili adamı Kaşa Oraha ve bir zamanlar Keldani Papazlığı içinde hep varolan coşku ve ilimden pay almış son kişi olan Kaşa Kana da öldürülenler arasındaydı. (...) Bedirhan Bey Thuma'dan çekildikten sora, nasılsa sağ kalmış olan birkaç köylü harap olmuş köylerine döndüler ama bu sefer de, onların seferden önce gizlenmiş para ve altınların yerini bildik-

[14] BOA 124, 3 Kasım 1846 (Fransa büyükelçisinden Hariciye Nazırı Âli Efendi'ye) [DVD:\BOA 124\img23].

lerini düşünen Nurullah Bey çöktü üzerlerine. Birçoğu uygulanan işkencelerin altında can verdi, diğerleri serbest kalır kalmaz İran'a kaçtılar. İşte bu güzel topraklar böyle yok edildi.[15]

Musul valisi Tayyar Paşa'nın bildirdiğine göre, Bedirhan Bey'in askerlerinin sayısı, 1843 katliamındaki kadar, yani 10.000 civarındadır.[16] Fransa'nın Musul konsolosluğunun Dersaadet'e ulaşan bir yazısına göre, "Bedirhan Bey erkek, kadın ve çocuk 20.000'den fazla insan katletmiştir."[17] Bu rakam üç yıl önceki katliamda öldürülenlerin iki katıdır.

Katliamın hemen ilk günlerinde, 29 Eylül 1846 günü, Mar Şamun valiliğe haber vermeden Musul'dan kaçar[18] ve iki hafta kadar sonra, "Amêdiye kazası dağlarında bulunan Berwari aşireti tarafına firar ederken orada bulunan zaptiye askeri tarafından görülüp yakalanarak" Musul'a getirilir.[19]

Musul'daki İngiltere ve Fransa konsolosluklarının raporlarına göre, katliamın nedeni, Nasturilerin Bedirhan Bey'in kendilerinden talep ettiği vergi miktarını ödememeleri ve ödeyememeleridir.[20] Buna karşılık, Musul valisi Tayyar Paşa'nın bildirdiğine göre, katliamın nedeni, Thuma aşiretinin Müslüman köylerine yaptıkları saldırılardır. Onların bu saldırıları üzerine önce Hakkâri Beyi Nurullah, ardından Bedirhan Bey bu aşirete yazılar göndererek bu saldırılardan vazgeçmelerini ve Müslüman ahaliden gasp ettikleri eşya

---

[15] Layard 2000, 170-171.

[16] BOA 124, 26 L. 1262 (Mehmed Tayyar Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\ BOA 124\img25].

[17] BOA 124, 17 Za. 1262 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\ BOA 124\img22].

[18] BOA 124, 13 L. 1262 (Mehmed Tayyar Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\ BOA 124\img28].

[19] BOA 124, 26 L. 1262 (Mehmed Tayyar Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\ BOA 124\img25].

[20] BOA 118, 19 Eylül 1846 (İngiltere'nin Musul konsolosluğundan büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 118\img74] ve BOA 124, 20 Eylül 1846 (Fransa'nın Musul konsolosluğundan büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 124\img24].

ve malları geri vermelerini talep etmişler, ama bu talepler yerine getirilmediği için Bedirhan Bey'in üzerlerine yürüyeceği duyulmuştur. Musul valisi bu duyum üzerine Bedirhan Bey'e bir yazı göndererek kendi idaresi altında olmayan yerlere müdahale etmemesi ve hele asker sevk etmemesi gerektiğini bildirmiştir.[21] Musul valisi bu yazısında Bedirhan Bey'in verdiği yanıtı ve aldığı bu yanıt üzerine gönderdiği ikinci yazıyı ve katliamın nasıl başladığını Dersaadet'e şöyle rapor eder:

> Bu yazıya verdiği yanıtta, Bedirhan Bey, Thuma reâyasının daima Müslüman köylerine rahatsızlık ve zarar verdiğini ve onların da buna karşılık verecek kimseleri olmadığı için, orası her ne kadar Erzurum eyaletine dahil ise de, bu reâyanın Müslümanlara bu şekilde hasar vermeye hakları olmadığından, kendisinin asker sevk etmeye mecbur kaldığını ve gereken miktarda asker göndermiş olduğunu; eğer söz konusu aşirete Müslüman ahaliye ait talan ettikleri eşya ve mallarını iade etmesi konusunda benim tarafımdan bir buyuruldu yazılır ve onlar da bunu kabul edip eşya ve malları iade ederlerse, o zaman askerini geri çekeceğini söylemiştir. Ama Thuma aşiretinin üzerinde yaşadığı yer benim idaremde olmadığı için, öldürdükleri nüfus ve gasp ettikleri mallar kimlerdendir ve ne miktardadır, her şeyden önce bunun araştırılarak tarafıma bildirilmesi ve benim de bu durumu Erzurum valisine iletmem gerektiğini söyleyerek, sevk ettiği askeri geri çekmesi ve talimatlarıma uygun hareket etmesi gerektiğini kendisine cevaben yazdım (...) Ama Bedirhan Bey, duyduğuma göre, benim cevabımı beklemeden, 10 binden fazla Kürt askeriyle söz konusu aşiret üzerine hareket etmiş.[22]

İkinci Nasturi katliamına ilişkin verilerin sınırlılığı, katliamın nedenlerine ilişkin daha ayrıntılı bir analize imkân vermiyor. Bununla birlikte, bu katliamın en önemli nedenlerinden birinin de, tıpkı birincisinde olduğu gibi, Bedirhan Bey'in, kendisine saldırı hazırlığı

---

[21] BOA 124, 13 L. 1262 (Mehmed Tayyar Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\ BOA 124\img28].

[22] Aynı yerde.

yapmakta olan Osmanlıya gözdağı vererek onu bu planlarından vazgeçirmeye çalışmak olduğunu söylemek yanlış olmayabilir.

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa

İkinci Nasturi katliamının ilk günlerinde, 28 Eylül 1846'da, Bedirhan Bey'in kaderini belirleyecek çok önemli bir gelişme olur: Ağustos 1842'den beri dört yıl boyunca kesintisiz sadrazamlık makamında oturan Mehmed Rauf Paşa azledilir ve yerine Mustafa Reşid Paşa atanır. Sadaretteki bu değişikliğin Bedirhan Bey'le ve ikinci Nasturi katliamıyla doğrudan bağlantılı olduğunu iddia etmek çok doğru olmayabilir. Fakat sadrazamlığa getirilişinin 40. gününde Kürdistan'daki bütün sorunlarının çözümünün Bedirhan Bey'in o bölgedeki varlığının ortadan kaldırılmasına bağlı olduğu saptamasını yaparak 1847 nisanında başlatılacak büyük bir askeri harekât kararı alması dikkate alındığında, Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam yapılması ile Bedirhan Bey ve Nasturi katliamı arasında hiçbir bağlantı olmadığını iddia etmek de doğru olmasa gerekir.

Mart 1800'de İstanbul'da doğup Ocak 1858'de, altıncı sadrazamlığı sırasında ölen Mustafa Reşid Paşa 1834'de, Sultan II. Mahmud döneminde, Paris ortaelçiliğine atanarak diplomasi kariyerine başlamış, Paris ve Londra büyükelçilikleri yapmış, 1837 yılında hariciye nazırı olmuş, "reformcu" görüşlerinden ötürü tekrar Paris elçiliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmış, sonra tekrar İstanbul'da görevlendirilmiş, hariciye nazırlığını fiilen yürütmeye başlayarak Ağustos 1838'de İngiltere'yle imzalanan serbest ticaret anlaşmasını imzalamış, ardından tekrar Londra elçiliğine atanmış, Tanzimat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre önce tekrar İstanbul'da görevlendirilerek hariciye nazırlığı görevini üstlenmiş, II. Mahmud'un ölümüyle tahta oturan Sultan Abdülmecid'i Tanzimat'ın ilanına ikna edip, bu fermanı Gülhane Parkı'nda okuyan kişi olmuştur. 1841'den 1845'e kadar kesintilerle yine Paris büyükelçiliği yapmış ve 1845'te tekrar İstanbul'a döndükten sonra, 28 Eylül 1846'da,

Tanzimat sürecinin derinleştirilebilmesi için İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle sadrazamlığa atanmıştır. İngiltere ve Fransa'nın güvenip desteklediği bir diplomat ve devlet adamıdır.

Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığının 36. gününde, 3 Kasım 1846'da, Fransa büyükelçisi, Hariciye Nazırı Âli Efendi kanalıyla, Osmanlı hükümetine yazılı bir ültimatom vererek, Nasturi katliamı nedeniyle Bedirhan Bey'in varlığına derhal son verecek girişimlerde bulunulmasını talep eder. Büyükelçi bu ültimatomunda, ikinci Nasturi katliamının sonuçlarını ve bir önceki Sadrazam Mehmed Rauf Paşa'nın bu katliam karşısındaki kayıtsızlığını eleştirdikten sonra şöyle devam eder:

> Bu günahların sorumluluğunu, olaylardan benim kadar üzüntü duyduğunu bildiğim saltanat üzerine yıkmak şöyle dursun, tersine, Musul valisinin iyi niyetine çok müteşekkirim. Ne var ki, iyi niyet bugün yaşanmakta olanları örtmeye yetmemektedir. Hükümetin yönetimi altındaki memlekette yaşanan bu hunharlığın hesabını bakanlar kurulundan isteyen Avrupa Hıristiyanlığının öfkesine ancak uygulamayla yanıt verilebilir.
>
> Bedirhan Bey'in varlığı birkaç gün öncesine kadar devlet için bir eksiklikti. Ama Bedirhan Bey'in varlığını şimdiden sonra hâlâ devam ettirmesi devlet için bir utançtır; öyle bir utançtır ki, bu utancı taşıyan devletin, şanını rezil eden ve nüfuzunu yok sayan bir mahkumun pislik vücudunu Kürdistan'dan temizleyecek önlemlerin uygulanmasıyla kendisini ancak ve şimdilik unutturması mümkündür.
>
> Bunları ifade ettiğim kişilerin de benim bu düşüncelerimi paylaşıp uygun bulduklarından emin olduğum içindir ki, sert ifadeler kullanmaktan sakınmadım.[23]

---

[23] BOA 124, 3 Kasım 1846 (Fransa büyükelçisinden Hariciye Nazırı Âli Efendi'ye) [DVD:\BOA 124\img23].

Bedirhan Bey'in Varlığına Son Verme Kararı

Fransız büyükelçisinin 3 Kasım tarihli bu ültimatomundan iki gün sonra, 5 Kasım 1846 tarihinde, alelacele toplanan Meclis-i Has hem Fransa büyükelçisinin talebini, hem de Musul valisi Tayyar Paşa ile patrik Mar Şamun'un[24] Hakkâri sancağının Musul'a bağlanması yönündeki taleplerini ve Fransa'nın Musul konsolosunun ikinci Nasturi katliamında 20.000 kişinin öldüğünü bildiren yazısını gündemine alarak görüşür. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e sunduğu 7 Kasım 1846 tarihli tezkeresine göre, bu toplantıda alınan kararlar özetle şunlardır:

• *Nasturilerin yaşadığı Hakkâri sancağının durumu:* Nasturilere saldıran Bedirhan Bey'in etkisizleştirilmesi amacıyla Hakkâri sancağının Erzurum'dan alınıp Musul'a bağlanmasına.

• *Nasturi katliamının değerlendirilmesi:* Padişahlığın böyle bir yerinde bu kadar çok sayıda insanın katledilmesi imparatorluk için hem zararlı hem de devletin şanına ve şefkatine aykırı ve zarar vericidir; dışarıya karşı ise, bu olay devletin zayıflığına mal edileceği için devlet düşmanlarının ekmeğine yağ sürerek onların eline büyük bir malzeme verecektir.

• *Bedirhan Bey'in durumu:* Bedirhan Bey'in bir yandan sahte adalet gösterileri yaparken, öte yandan maiyetindeki haddini bilmez güruhu Nasturilerden elde edilen ganimetlerle doyurması üzücü bir durumdur. Artık bundan sonra, Bedirhan Bey'e, lütfedici ve güvenini kazanmaya yönelik önlemlerden vazgeçilerek o bölgedeki varlığının ortadan kaldırılması için ne lazımsa onun yapılması kaçırılmaz bir hal almıştır. Bunu gerçekleştirmek zor olmayacaktır; çünkü bu tür insanlar ortaya çıkarken adaletten yana olduklarına dair sahte bir izlenim yaratarak ve sureti haktan yana

---

[24] BOA 124, 7 C. 1262 (Mar Şamun'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 124\img31 (Arapça orijinal), img30 (Osmanlıca çevirisi)].

görünerek etraflarına haddini bilmez bir güruh toplarlar, ama varlıklarına son verilmesine dair karar alınıp da padişahın gazabına uğrayınca da perişan ve rezil ve rüsva olup hüsrana uğrarlar. Bu durum tecrübeyle sabittir. Bedirhan Bey'in de en kısa zamanda belasını bulacağına kuşku yoktur.

• *Bedirhan Bey'in varlığına son verilmesi için:* Bunun gerektirdiği hazırlıkların yapılabilmesi için Anadolu Ordusu komutanı Osman Paşa'ya verilecek gizli görev gereği, Musul valisi Tayyar Paşa, Diyarbekir valisi İzzed Paşa, Erzurum valisi Bahri Paşa ve Sivas valisi Esad Paşa ile yazışarak ve haberleşerek, onlarla birlikte şu soruların yanıtlarını hazırlamasına: (1) Bedirhan Bey meselesine son verilmesi için ne gereklidir? (2) Hangi mevsimde gerçekleştirilmelidir? (3) Bedirhan Bey'in varlığına son verilmesi için ordunun mevcut askeri gücü yeterli midir ve daha ne kadar asker sevkine ihtiyaç vardır? Anlaşıldığı kadarıyla ve Anadolu Ordusu kurmay reisi İsmail Paşa'nın ifadesine göre, bunun için harekete geçme zamanı nisan ayı başlarıdır. O zamana kadar gerekli olan önlemler alınmış olacağından, yukarıdaki soruların yanıtlarının gelmesinden sonra gereğinin yapılmasına.

• *Bedirhan Bey'le görüşmekle görevlendirilmiş Nazım Efendi hakkında:* Sabık Sadrazam Mehmed Rauf Paşa zamanında Nazım Efendi'ye, Bedirhan Bey'le onun güvenini kazanmaya yönelik bir görüşme yapması talimatı verilmişti. Fakat bu görev o günün koşulları gereğiydi. Şimdi koşullar değişmiştir. Nasturi katliamının ardından kendisiyle bu amaçlı bir görüşme yapılması sakıncalıdır, çünkü: (1) Güvenirin kazanılmaya çalışılmasını bir zayıflık olarak değerlendirecektir; (2) İran sorunun henüz halledilmediği koşullarda, İran ile olan ilişkilerini Osmanlı devletinin aleyhine kullanabilir; (3) Nazım Efendi'nin bu ziyaretini etrafına, Nasturi katliamından ötürü kendisinin taltif edilmesi olarak takdim edebilir. O nedenle, Nazım Efendi'nin görev tanımı değiştirilmelidir. Bedirhan Bey'le görüştükten sonra Van ve Erzurum tarafına gitmesine

artık gerek yoktur. Bedirhan Bey'le görüşürken ona sadece, Nasturi katliamının uygunsuz ve padişah rızasına aykırı olduğunu, kendisindeki askeri evrakı derhal iade etmesi gerektiğini[25] ve o bölgenin asayişini ihlalden vazgeçmesini bildirmelidir. Nazım Efendi Bedirhan Bey'le görüştükten sonra, Anadolu Ordusu komutanı Osman Paşa'nın yanına giderek, Bedirhan Bey'i konuşturarak elde ettiği bilgileri rapor etmelidir. Görev tanımındaki bu değişikliğin Nazım Efendi'ye Osman Paşa tarafından bildirilmesine.

• *Yabancı devlet elçilerinin bilgilendirilmeleri hakkında:* Fransa elçisi ve muhtemelen diğer elçiler de Bedirhan Bey hakkında alınacak önlemlerin uygulanması konusunda bilgi isteyeceklerdir. Bu konuda kayıtsızlık gösterilmemesi gerektiği için, soru geldiğinde, Hariciye Nazırı'nın gerekli bilgileri –gizli tutmaları koşuluyla– onlara vermesine.[26]

Bedirhan Bey'in tasfiyesi konusunda alınan ve padişah Abdülmecid tarafından onaylanan bu kararı eski Sadrazam Mehmed Rauf Paşa zamanında alınan aynı yöndeki karardan ayıran temel nokta, Bedirhan Bey'le herhangi bir uzlaşma arayışını kategorik olarak reddetmesidir. İkinci Nasturi katliamını Bedirhan Bey için sonun başlangıcı haline getiren, Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olması ve Fransa'nın –kuşkusuz İngiltere'nin de onayı ve desteğiyle– verdiği ültimatom gereği bu kararı alması olur. Böylece Bedirhan Bey, 1840'lı yılların başından beri kullana geldiği diplomatik manevralara başvurma seçeneğini yitirmiş olur. Artık önünde sadece üç seçenek vardır: Ya savaşmadan teslim olacak ya savaşmayı göze alacak ya da İran'a sığınmayı deneyecektir.

---

[25] "Askeri evrak" ile, Bedirhan Bey'in redif askerleri miralaylığı kastediliyor olsa gerektir.

[26] BOA 124, 17 Za. 1262 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 124\img22].

IX
TASFİYE KARARI, İSYAN VE YENİLGİ

1846 sonbaharındaki ikinci Nasturi katliamının Bedirhan Bey için sonun başlangıcı olduğu doğruydu. Ama bu katliam sadece bir vesile işlevi gördü. Meclis-i Has'ın Bedirhan Bey'in tasfiyesini öngören 7 Kasım 1846 tarihli kararı sadece onun değil, Kürdistan'daki özerk/bağımsız tüm beyliklerin varlığına kesin olarak son verme kararıydı. Böylece, 1835'te başlayıp 1839'daki Nizip savaşı bozgunuyla kesintiye uğramış olan Kürdistan'ın fethi tamamlanacaktı ve nitekim öyle de oldu; Bedirhan Bey'in yenilgisiyle birlikte belli başlı bütün hanedan aileleri sürgüne gönderilip Kürdistan Osmanlı idari sisteminin sıradan bir parçası haline getirildi. Kürdistan'ın fethinin, Kasım 1846'dan Temmuz 1847'ye kadar sekiz ay süren bu ikinci aşaması dört etapta tamamlandı:

- Osmanlının savaş hazırlığı (Kasım 1846-Şubat 1847)
- Bedirhan Bey'in savaşı önleme amaçlı iki uzlaşma girişimi (Ocak-Mart 1847)
- Kürt ittifakında çözülmeler (Nisan-Mayıs 1847)
- İsyan ve yenilgi (Mayıs-Haziran 1847)

Osmanlının Savaş Hazırlığı

Meclis-i Has'ın 7 Kasım 1846 tarihli kararının temel noktasını; Bedirhan Bey'e karşı o güne kadar izlenegelmiş olan, onu hoş tutup

güvenini kazanma politikasının bir yana bırakılması, bütün stratejinin Bedirhan Bey'in Kürdistan'daki varlığına son verilmesi üzerine kurulması, bölgedeki diğer bütün sorunların çözümünün Bedirhan Bey'in tasfiyesine bağlı olduğunun kabulü oluşturuyordu. Bu temel stratejiyi hayata geçirmekle görevlendirilmiş olan Anadolu Ordusu müşiri (komutanı) Osman Paşa ilgili bölge valilerinin de görüşlerini alarak, Nisan 1847'den itibaren uygulamaya sokulacak bir plan hazırlayacaktı.

Osman Paşa bu plan üzerinde çalışırken Dersaadet'e, Bedirhan Bey'e karşı izlenecek askeri taktiğe ilişkin 30 Ocak 1847 tarihli bir öneri ulaşır. Bu önerinin altında imza olmadığı için kimin tarafından hazırlandığını bilemiyorsak da, raporu sadrazama ileten sunuş yazısında imza sahibi hakkında şöyle denmektedir: "Bedirhan Bey'in durumuna ve bulunduğu mevkiye ilişkin bilgi sahibi bir zat."[1] Bu raporun en önemli yönü, Bedirhan Bey'in ve Han Mahmud'un askeri güçleri konusundaki saptamalarıydı. Rapora göre, "Bedirhan Bey'in kuvveti bir şey demek değildir" ve "Han Mahmud denilen herifin toplayacağı asker en fazla iki üç bin neferden ibaret olabilir ki, bunların da talimli olmadıkları için düzenli askerler karşısında dayanamayacakları açıktır."[2] Bu raporda, biri ilginç, ötekisi önemli iki nokta göze çarpıyor. İlginç olan, Bedirhan Bey'in askeri gücüne ilişkin o güne kadar Dersaadet'e sunulan bütün raporlarda 20-30 bin kişilik bir ordudan söz ediliyor olmasına karşılık, Dersaadet'te Bedirhan Bey'in tasfiyesi konusunda kararlı bir duruşun ortaya çıkmasının ardından, gerçek askeri gücünün önemli bir sayıya ulaşamayacağına dair raporların gelmeye başlamış olmasıdır. Önemli olan ise, 1847 mayıs sonu ve haziran ayı içindeki çarpışmaların bu tespiti teyit edecek olmasıdır.

---

[1] BOA 128, 16 S. 1263 (Bedirhan Bey'e karşı askeri harekât planlaması konusundaki imzasız raporu sadrazama sunuş yazısı).

[2] BOA 128, tarihsiz (Bedirhan Bey'e karşı askeri harekât planlaması konusunda imzasız rapor [DVD:\BOA 128\img1454].

Anadolu Ordusu komutanı Osman Paşa "Bedirhan Harekâtı"na ilişkin ayrıntılı planını Şubat 1847 başında hazır edip, "Bedirhan Bey'in tasfiye edilerek yarattığı soruna son verilmesi konusunda sadrazamlığın gizli olarak ilettiği sorulara cevaben yazdığım rapordur" diyerek Dersaadet'e sunar. Osman Paşa'nın hazırladığı plan özetle şu ana başlıklardan oluşur:[3]

• *Bedirhan Bey'in durumu:* "Bedirhan Bey ... kendisini gün geçtikçe daha da güçlendirmeye bakmış, idaresi altında bulunan yerlerde dayanıklı kaleler yaptırmış ve yaptırmaktadır ve çevredeki aşiretleri de çeşitli hilelerle kandırıp kendisine bağlamıştır. Kendi yönetimi dışında olan ama isyan halindeki aşiretlere ve ahaliye de yardım etmekte ve kalabalık bir nüfusa ve paraya sahip olarak gerektiğinde onlara para verip birtakım aşiretleri yanına çekmekte ve sürekli bozguncu tahriklerde bulunmaktadır." Bedirhan Bey etrafa çeşitli casuslar bırakmış olduğu için, her konuda gelişmelerden haberdar olmakta, başına ne geleceğini anlayıp mal ve askerce kendisini ona göre güçlendirmektedir.

• *Anadolu Ordusu'nun mevcut gücü ve durumu:* Anadolu Ordusu'nun düzenli askerlerden oluşan bölümünün bir kısmının, bulundukları yerlerin güvenliklerinin sağlanması ve savunulması için oldukları yerlerde bırakılmaları gerekmektedir. Kaldı ki, bunların dışında kalacak olan kısmı da yeterince güvenilir değildir, çünkü bunların çoğu Kürdistan'dan tertip edilmiş insanlardan oluşmaktadır. Bu nedenlerle, Anadolu Ordusu'nun sadece bir kısmı bu harekât için seferber edilecek, ihtiyacın geri kalan kısmı Dersaadet'ten ve Arabistan Ordusu'ndan getirtilecektir.

• *Oluşturulacak askeri gücün bileşimi:* Bedirhan Bey'in tasfiyesi için oluşturulacak ordu iki kol halinde tertip edilecektir: Osman Paşa'nın komutasındaki birinci kol; ve Ferik Ahmed Paşa komutasındaki ikinci kol. Bu iki kolun bileşimi şöyle olacaktır:

---

[3] BOA 129, tarihsiz (Osman Paşa'nın "Bedirhan Harekâtı planı") [DVD:\BOA 129\img1457+1458+1459].

Birinci Kol (Osman Paşa komutasında)					
	Tabur	Süvari bölüğü	Top	Başıbozuk süvari	Başıbozuk piyade
Anadolu Ordusu'ndan	4	12	18		
Dersaadet'ten	6				
Arabistan Ordusu'ndan	4	4	4		
Sivas eyaletinden				500	
Harput'tan				250	1.000
Trabzon eyaletinden					500
Halep ve Urfa'dan				750	
Diyarbekir eyaletinden					1.000
Muş sancağından					500
TOPLAM	**14**	**16**	**22**	**1.500**	**3.000**

İkinci Kol (Muş-Bitlis kolu) (Ferik Ahmed Paşa komutasında)					
	Tabur	Süvari bölüğü	Top	Başıbozuk süvari	Başıbozuk piyade
Anadolu Ordusu'ndan	4	3	12		
Trabzon eyaletinden					1.000
TOPLAM	**4**	**3**	**12**		**1.000**

Anadolu Ordusu'nun Erzurum, Kars, Bayezid, Tercan, Ardahan, Harput, Diyarbekir, Malatya, Samsun, Sivas ve Mardin'de bulunan 15 piyade taburu ile 47 topu oldukları yerde bırakılacaktır.

• *Harekât planı:* Harekât Nisan 1847 başında başlayacaktır. Ferik Ahmed Paşa komutasındaki ikinci kol Muş ve Bitlis tarafına yerleşip orada beklerken, Osman Paşa komutasındaki birinci kol ilkbahar sonunda Cizre'ye ulaşıp, Cizre köprüsünü ele geçirecektir. Sonra, buradan hareketle, Bedirhan Bey'in yönetimindeki yerler ele geçirilecektir. Bu durumda Bedirhan Bey şunlardan birini yapacaktır: (1) ya muharebeye girecektir; (2) ya ordunun iki kolundan birine

teslim olacaktır; (3) ya geriye çekilip sarp bir yere sığınacaktır; (4) ya da hepten firar edecektir.

• *Kürt ittifakında çatlaklar yaratmak:* Osman Paşa Kürt ittifakının parçalanarak Bedirhan Bey'in gücünün kırılmasını da planlar. Raporunda Muş kaymakamı Şerif Bey ile Nurullah Bey'e ve Hakkâri'nin diğer beylerine güvence verilerek gönüllerinin alınmasının yanı sıra, diğerleri konusunda da şöyle der: "Civar kazaların hanedan ve aşiretlerinden Bedirhan Bey'e kin ve gizli düşmanlık içinde oldukları bilinen mirlerin, ağaların ve şeyhlerin getirtilerek gönüllerinin alınması, hanedandan bazılarına kaza müdürlüğü ve bazılarına da çeşitli rütbeler verilmesi; şeyhlerden ve diğerlerinden saygın ve etkili olanlara kaftan ve şal gibi şeyler giydirilmesi."

Osman Paşa'nın bu raporu Meclis-i Has'ın 17 Şubat 1847 günü yapılan toplantısında ele alınır ve şu konular görüşülerek karara bağlanır: (1) Bedirhan Bey'in şu andaki durumuna son vermek şart mıdır, değil midir? (2) Eğer şartsa, bunu bu sene gerçekleştirmenin zamanı ve sırası mıdır? (3) Eğer sırasıysa, Osman Paşa'nın raporunda yer alan önlemler yeterli midir? Gündemin bu şekilde formüle edilmesi her üç sorunun yanıtının "evet" olacağını daha baştan ilan ediyor olsa bile, bu başlıklar altında alınan bağlantılı kararlar bakımından ilginç ve önemlidir. Bu kararlar özetle şöyledir:[4]

• *Bedirhan Bey'in tasfiye edilmesi niçin şarttır?* Bedirhan Bey "adil ve halkın hoşuna gidecek bir yönetim" vaadiyle "akılsız ve kafası çalışmayan" Kürtlerin ve aşiretlerin birçoğunu etrafına toplayıp avenesi haline getirmiştir. Bu zemin üzerinden, ileride belki Bağdat taraflarına bile tasallut edebilecektir. Şeyhülislamın verdiği fetvada da, Bedirhan Bey şeriat hükümlerine göre asi sayıldığına göre, varlığının devamı şeriat, hilafet ve devlet yönetimi bakımından caiz değildir. Bedirhan Bey konusunda bütün bunlara rağmen

[4] BOA 129, 6 Ra. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\ BOA 129\img1462].

bir şey yapılmayacak olursa, bu hareketsizlik hepten devletin güçsüzlüğü olarak görülecektir. Böyle bir şey saltanatın namusu ve Avrupa devletleri karşısındaki durumu açısından çok sakıncalıdır.

• *Bedirhan Bey'i tasfiye etmenin zamanı mıdır?* Ülkenin her tarafında asayiş ve huzur sağlanmış durumdadır. Tasfiye işine girişmek için bundan daha uygun bir zaman olamaz.[5]

• *Tasfiye biçimi ne olmalıdır?* Bedirhan Bey'i tasfiye girişimi asla onun şahsına yönelik düşmanlıktan ileri gelmemektedir. Amaç sadece onun bugünkü durumuna son vermektir. O nedenle, Osman Paşa onun üzerine yürümeden önce kendisine bir mektup yazmalı ve bu mektubun içeriği şöyle olmalıdır: "Bir süredir tuttuğun yol padişah fermanlarına ve rızasına aykırıdır. Devlet seni terbiye etmeye mecbur olmuştur. Eğer yüce saltanata sığınırsan, mal ve canından emin olarak ülkenin başka bir yerinde kendinden emin ve müsterih olarak ikamet ettirileceksin. Ama bu nasihati dinlemeyip tersini yapacak olursan, karşılaşacağın vahim sonucun vebali sana ait olacaktır." Bu nasihate uymayacak veya kendisine tanınan süre dolacak olursa, zora başvurulacaktır.

• *Bedirhan Bey'in başvurabileceği seçenekler ve bunlara ilişkin değerlendirmeler:* Bedirhan Bey'in önünde dört seçenek vardır: (1) Büyük bir ihtimalle, askerin saldırısına dayanamayıp İran'a kaçacaktır. Bu durumda cemiyeti (örgütü) dağılacağı için amaca ulaşılmış olacaktır. İran ise, hem kendi güçsüzlüğü hem de diğer devletlerin baskısı nedeniyle ona maddi destek vermeye cesaret edemeyecektir. (2) Zor durumda kalıp teslim olacaktır. Bu durumda da amaca ulaşılmış olacaktır. (3) Kendi bölgesindeki sarp yerlerden birine çekilecektir. Bu durumda, korkuya kapılmış taraftarlarını toparlaması mümkün olmayacak, bunlardan bazıları isteyerek, diğerleri de mecburen taraf değiştireceklerdir. Bu koşullarda kuşatmaya

---

[5] Gerçekten de, Balkanlardaki isyanlar yatışmış; Mısır sorunu Mehmed Ali Paşa'nın 1845'de İstanbul'a gelerek Sultan Abdülmecid'e bağlılığını ilan etmesiyle kesin olarak çözülmüş; İran'la uzun süredir yaşanan sorunlar ise, Ocak 1847'nin ilk yarısında varılan anlaşmayla çözülmüştü.

uzun süre dayanması mümkün olmayacaktır. (4) O civarda bulunan başka bir Kürt aşiretine sığınacaktır. Kendi aşireti içinde kendisini korumaya gücü yetmeyen Bedirhan Bey yabancı bir aşiret içinde daha da zayıf bir duruma düşmüş ve etrafı boşalmış olacaktır. O durumda, devlet tüm askeri gücünü sığındığı o Kürt aşireti üzerine sevk edebilecektir. Kürt aşiretlerinden bir miktar güç toplayıp kendi mekânına geri dönmeye cesaret edebilecek olsa bile, eski gücüne ulaşması ve yedikleri şiddetli darbeden sonra gerçek taraftarlarını tekrar harekete geçirmesi mümkün olmayacaktır.

• *Askeri harekâtın bütçesi:* Düzenli askerlerin birikmiş maaş alacaklarının derhal ödenmesi için 5.000 kese akçe, zahire alımı ve silah altına alınacak başıbozuk askerlerin maaşları için de 10.000 kese akçe olarak, toplam 15.000 kese akçe. (Bunun dışında, düzenli askerlerin en az bir altı aylık maaşlarının da geciktirilmeden ve biriktirilmeden ödenmesine de karar verildiğine ve bu da tahminen 5.000 kese akçelik bir yük getireceğine göre, toplam savaş bütçesinin en az 20.000 kese akçe olduğu söylenebilir.)

Bu kararları alan Meclis-i Has, Osman Paşa'nın sunduğu raporda yer alan önlemleri ve seferber edilmesi öngörülen asker gücünü de yeterli bulur. Osman Paşa'nın raporunda, iki kol halinde tertip edilmesi düşünülen 18 tabur piyadeden, 19 süvari bölüğünden, 1.500 başıbozuk süvariden, 4.000 başıbozuk piyadeden ve 34 toptan oluşan askeri kuvvet mevcudunun 12.000 olduğu belirtiliyor. Rapor hazırlanırken bu büyüklükte olması öngörülmüş asker sayısında harekât arifesinde bir miktar artış yapılmış olsa bile, seferber edilen asker mevcudunun en fazla 15.000 olduğu söylenebilir. Osman Paşa'nın bu raporu, Bedirhan Bey'e ve Kürt ittifakına karşı seferber edilen asker gücünün en az 30.000, hatta çok daha fazla olduğunu iddia eden rivayetlerin doğru olmadığını gösteriyor.

Bedirhan Bey'in askeri gücü konusunda herhangi bir veri olmadığı gibi, bu konuda bir tahminde bulunmak da mümkün görünmüyor. Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olduğu 1847 sonbaharına kadar, Dersaadet'e ulaşan bütün raporlarda Bedirhan Bey'in 20-30 binlik bir askeri gücü seferber edebileceği belirtilegelmişse de, Bedirhan Bey'in iktidarı dönemi boyunca (1837-1847) harekete geçirebildiği en büyük askeri gücün Nasturi katliamları sırasında olduğunu ve bunun da 10.000 dolaylarında olduğunu biliyoruz. Osman Paşa'nın raporunda hasmının askeri gücü konusunda herhangi bir tahmin yer almamakla birlikte, 12.000'lik bir askeri gücü yeterli bulduğuna göre, Bedirhan Bey'in seferber edebileceği asker sayısının bu rakamın epey altında kalacağını tahmin etmiş olmalıdır.

Bedirhan Bey'in askeri gücü ne denli büyük olursa olsun, ordusunun düzenli savaş koşullarında Osmanlı askerleri karşısında duramayacağı zaten bir ön kabul olagelmişti. Dersaadet'in çekindiği nokta, Reşid Mehmed Paşa'nın 1835-1836 yıllarındaki deneyiminin de gösterdiği gibi, dağlara çekilecek olan Bedirhan Bey'i orada yenmenin güçlüğüydü. Bu engeli aşmanın tek yolu, Bedirhan Bey'in hem Cizre-Bohtan içinden hem de müttefiklerinden alabileceği desteklerin önünü kesebilmek, çekildiği sarp dağlarda onu yalnız bırakabilmekti. Nitekim, Osman Paşa'nın planını hazırlarken Kürt ittifakını parçalayıcı önlemlere de yer vermesinin nedeni bu olsa gerekti. Osman Paşa bu raporunu Dersaadet'e henüz sunmadığı 1842 ocak ayı içinde, Bedirhan Bey'le iki kez görüşmüş ve bölgeden istihbarat toplamış olan Nazım Efendi'nin Dersaadet'e döndüğünde verdiği sözlü rapor böyle bir taktiğin başarılı olabileceğini gösteriyordu:

> Bedirhan Bey'in kuvveti öyle söylendiği ve işitildiği gibi değildir. Bir kere, ahali devletin ona öfkelendiğini öğrendiği anda ve padişah askeri de üzerine yürüyünce, herkes Bedirhan Bey'den yüz çevirecektir. O da, ya umutsuzluğa kapılıp devlete sığınacak ya da, muhtemelen,

önce Hakkâri içinde hazırlamış olduğu korunaklı bir yere sığınıp kurtuluşunu orada arayacaktır.[6]

Osman Paşa'nın savaş planını, esas olarak, Bedirhan Bey'i "tek hedef" haline getirip etrafının boşaltılması üzerine oturttuğu anlaşılıyor. Nitekim, nisan ayı içinde Van direnişçileri arasında ciddi ayrılıklar ortaya çıkıp da Van sorununu bu çatlaklardan yararlanarak çözmek mümkün hale geldiğinde bile, Erzurum valisinin bütün ısrarlarına rağmen,[7] Dersaadet ve Osman Paşa stratejinin odak noktasında böyle bir kayma yaratmayı kesinlikle kabul etmeyeceklerdir. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa zamanın Erzurum valisi İzzed Paşa'ya verdiği 16 Mayıs 1847 tarihli yanıtında şöyle diyecektir:

> Bedirhan Bey sorunu bir kez hallolduktan sonra, bozgunculuğun önü alınıp halk itaat altına alındıktan ve Bedirhan'ın Kürtler arasındaki sahte şöhreti ve örgütlülüğü yıkıldıktan sonra, bu durumun diğerleri için de ibret olacağı; (...) Bedirhan meselesi bitene kadar Van hakkında bu gibi şeylerin uygulanmasından vazgeçilmesi ve durumun idare edilerek oyalanması...[8]

Osman Paşa'nın raporunu görüşen Meclis-i Has toplantısına dönecek olursak; raporun mecliste kabul edilip padişah tarafından da onaylanmasından sonra, Sultan Abdülmecid Osman Paşa'nın, öngörüldüğü gibi, nisan ayından itibaren harekete geçmesini emreden bir irade yayımlar. 17 Mart 1847 tarihli bu irade özetle şöyledir:

> Anadolu ordu-yı hümâyûnun müşiri Osman Paşa'ya hüküm ki:
>
> Cizre mütesellimi bulunan Bedirhan Bey devletimin o bölgedeki ahalisine zaman zaman zarar verdiği ve katliama başvurduğu için kendisine çeşitli defalar özel görevli göndererek gerekli nasihat ve tembihlerde bulunulmuş ve gittiği yolu terk edip nizam doğrultusunda ve itaat yoluna gitmesi halinde selamet bulacağı kendisine bildirildiği

---

[6] BOA 135, 3 Ca. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 135\img1324].

[7] Örneğin bak. BOA 140, 23 Ca. 1263 (İzzed Paşa ve Ali Tevfik'ten Dersaadet'e) [DVD:\BOA 140\img1352].

[8] BOA 137, 1 C. 1263 (Sadrazam'dan İzzed Paşa'ya) [DVD:\BOA 137\img346412].

halde aklını başına toplamayıp eski hareketlerine ve zarar vermeye devam etmektedir.

Bedirhan Bey'in tuttuğu usul şeriata ve devlet yönetimine zararlı bulunduğu için yola getirilip terbiye edilmeyi kendisi davet etmiş olduğundan o konuda Şeyhülislâmdan alınan ayrıntılı fetvaya göre [cezalandırılması gerekmektedir]. (...)

Ordu-yı hümâyûnumdan gerekli miktar asker alarak Bedirhan Bey'in bulunduğu yere varılıp önce bir kere daha etkili nasihatte bulunulması; dinlemediği durumda artık vebali boynuna olmak üzere, Şeyhülislâmın fetvası gereği, zor kullanılması...[9]

Bedirhan Bey'in Birinci Uzlaşma Girişimi (Ocak 1847)

Hatırlanacağı gibi, Nazım Efendi'nin Bedirhan Bey'le görüşmesine daha Mehmed Rauf Paşa hükümeti zamanında karar verilmiş; Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olmasından sonra da Nazım Efendi'nin bu görevinin devam etmesi ama tanımının değiştirilmesi kararlaştırılmıştı. Görevi artık Bedirhan Bey'in güvenini kazanmak değil, durumu hakkında istihbarat toplamak ve padişah rızasına uymayıp bölge asayişini ihlal etmekten vazgeçmesi konusunda kendisini uyarmak olacaktı. Bu durumda, Bedirhan Bey'le görüştükten sonra Van sorunun halli amacıyla Van ve Erzurum taraflarına gitmesine de gerek kalmamıştı. Görev tanımındaki değişiklileri Nazım Efendi'ye bildirme görevi Anadolu Ordusu komutanı Osman Paşa'ya verilmişti. Fakat görev tanımında yapılan değişiklikler Nazım Efendi'ye ya tam aktarılamadığı ya da kendisi anlamamazlıktan geldiği için, Bedirhan Bey'le yaptığı ikinci görüşmesinden, ona karşı yapılması planlanan tasfiye harekâtına gerek bırakmayabilecek şekilde kaleme alınmış bir "taahhütname"yle dönmüş ve Van sorunun halli amacıyla hem Van'a uğramış, hem de Erzurum'da uzunca bir süre kalmıştır.

---

[9] BOA 132, evâhir-i Ra. 1263 (Padişah iradesi) [DVD:\BOA 132\img12].

Nazım Efendi'nin Bedirhan Bey'le, birincisi Ocak 1847 başında, ikincisi 22 Ocak 1847 öncesi olmak üzere iki kez görüştüğü anlaşılıyor. Ocak başında gerçekleşen birinci görüşmede neler konuşulduğuna dair bilgiler ne yazık ki çok sınırlı. Osman Paşa'nın Bedirhan Bey'in tasfiyesi konusunda hazırlayıp Şubat 1847 başında Dersaadet'e sunduğu raporda, Nazım Efendi'nin bu birinci görüşmesine ilişkin kendisine ulaştırdığı bilgileri de kısaca özetlediği görülüyor. Buna göre, Nazım Efendi Bedirhan Bey'i Dersaadet'e gitmeye ikna etmeye çalışmışsa da başarılı olamayıp Musul'a geçmiş, oradan ayrılırken tekrar Cizre'ye uğrayıp onunla bir kez daha görüşme niyetindeymiş. O arada, Osman Paşa'nın Diyarbekir valisinden aldığı bir yazıya göre, Nazım Efendi bu birinci görüşme sonunda Bedirhan Bey'in yanından "üzgün ayrılmış".[10] 25 Mart 1847 tarihli Meclis-i Has toplantısına ilişkin sadrazamlık tezkeresine göre ise, Nazım Efendi ile yaptığı ilk görüşmede Bedirhan Bey "kafa tutucu ve tepeden konuşucu bir tavır" içindeymiş.[11]

Nazım Efendi Musul'dan dönerken Dergül'e uğrayıp Bedirhan Bey'le ikinci kez görüşür. Bu görüşmeye dair raporun ekindeki "tahhütname"nin tarihi 22 Ocak 1847 olduğuna göre, birkaç gün sürdüğü anlaşılan bu görüşmenin başlangıç tarih 20 Ocak dolaylarında olsa gerektir. Bu ikinci görüşmenin öyküsünü Nazım Efendi'nin Dersaadet'e gönderdiği 2 Şubat 1847 tarihli iki raporundan öğreniyoruz. Bu raporlardan anlaşıldığına göre, ocak ayı başındaki birinci görüşme ile ikinci yarısındaki bu ikinci görüşme arasında Osmanlı ile İran arasında epey uzun zamandır süren müzakereler nihayet tamamlanıp anlaşmaya varılmıştır. Bunun üzerine, İran'ın Urmiye yöneticisi Yahya Han[12] kaynaklı çıkan bir söylenti hem Nazım

---

[10] BOA 129, tarihsiz (Osman Paşa'nın "Bedirhan Harekâtı planı") [DVD:\BOA 129\img1457+1458+1459].

[11] BOA 134, 9 R. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 134\img1485].

[12] Yahya Han bir yandan İran şahının kayınpederi, öte yandan Hakkâri beyi Nurullah'ın bacanağıdır.

Efendi'nin hem de Bedirhan Bey'in kulağına ulaşmıştır. Bu rivayete göre Yahya Han şöyle demektedir:

> Uzun süreden beri Bedirhan Bey'i bu tarafa [İran'a] getirtebilmek için uğraşılmaktaydı. Bedirhan Bey bugüne kadar yerinde kalabildiyse, bunu Osmanlı ile İran arasında barış meselesinin halledilmemiş olmasına borçludur. Ama artık barış konusu sonuçlandırıldı ve Bedirhan Bey yolun sonuna geldi. Eğer hâlâ görmezden gelirse, Osmanlı ordusunun üzerine gönderilmesine karar verilmiştir. O zaman söylediklerimin doğru mu, yalan mı olduğu anlaşılır.[13]

Nazım Efendi görüşmenin hemen başında kulağına gelen bu söylentiyi aktarınca, rivayetin Bedirhan Bey'in duyduklarını teyit ettiğini ve bu durumun onu etkilemiş olduğunu görür. Bunun üzerine, ikisi arasında özetle şöyle bir konuşma geçer:

> *Bedirhan Bey:* Padişah rızasına bile bile aykırı hareket etmedim. Bir miktar kusurum olduysa bunların bazılarını bilmeyerek, bazılarını da [bölge valilerinin] emirlerine uymak zorunda kaldığım için yapmışımdır. Padişaha itaat etmemeye ve Osmanlı ordusuyla karşı karşıya gelmeye cüret etmek asla haddim değildir. Emir ve ferman buyurulup, şimdiye kadar uzak durduğum yere [Dersaadet'e] sığınmam saltanatça uygun görülürse, çoluk çocuğumla çekip oraya giderim. [Nazım Efendi'nin belirttiğine göre, Bedirhan Bey bunları kederle ve sıkılarak ifade etmiştir.]
>
> *Nazım Efendi*: Devletin size yönelik böyle bir hiddeti ve düzenlemesi olsa benim bundan mutlaka haberim olurdu. Oysa böyle bir şeyden asla haberim yoktur. Devletin böyle küçük bir yere benim gibi büyük bir memur göndermesi, ancak sizi taltif edip şereflendirmek amacıyla yapılır. Ne var ki, eğer hakkınızda bu türden haberler yapılıyorsa, buna sizin kendi davranışlarınız neden olmaktadır. O yüzden, kapılmış olduğunuz vesveselerden kurtulup padişahın rızası doğrultusunda devlete iyi hizmet ederseniz, yüce iltifata nail olup mükâfatlandırılırsınız. O zaman hakkınızdaki bu tür sözler kesilir.[14]

---

[13] BOA 134, 16 S. 1263 (Nazım Efendi'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 134\img1483].

[14] Aynı yerde.

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa hükümetinin direktiflerinin tamamıyla tersine, Bedirhan Bey'e güven verme amaçlı bu konuşma sonunda, Bedirhan Bey, her ne emredilirse yerine getirmeye hazır olduğunu, ama padişahın kendisinden ne istediğini bilmediğini belirterek, Nazım Efendi'ye, "Siz söyleyin ben gerçekleştirmeyi taahhüt edeyim" deyince, müzakere ve pazarlık başlar. Sonuçta ortaya, altında Bedirhan Bey'in mührü olan altı maddelik bir "taahhütname" çıkar. 22 Ocak 1847 tarihli bu taahhütnamenin metni şöyledir:

Devlet ileri gelenlerinden atûfetlü Nazım Efendi kullarıyla müzakere edilerek karar verilen ve uygulanacağı taahhüt edilen maddeler aşağıda beyan olunur.

[1] Yüce devletin sonsuza kadar devamını ve şimdiye kadar hakkedemediğim halde bana layık görülen yüce ihsan ve iltifattan mahcup ve o bakımdan yüceliğinin kesintisiz sağlanmasını isteyen kulu ve kölesi olduğumdan, yüce nzarın uygun bulmasıyla nail olduğum kölelik şerefine halel gelmemek ve mal ve can ve ırz güvenliğim sağlanmak kaydıyla, uhdemde bulunan emirlik ve Cizre mütesellimliğinin akrabalarımdan başka bir kulunuza verilmesiyle, kulunuzun çoluk çocuğuyla ve mevcut haliyle bir şeye karışmayarak evinde ikâmet ve padişahımızın ömür ve haşmet ve saltanatının devamına duacı olmasına izin verilmesi ya da emirlik ve mütesellimliğin saltan-ı seniyyeden bir kulunuza verilip benim onun kethüdalık [kâhyalık] hizmetinde bulunmam için bu kullarına emir ve ferman buyurulursa, buna gönülden razı olarak gerekli hizmette asla kusur ve ihmal olunmayacağı;

[2] Padişah hazretlerinin ve saltanat-ı seniyyenin vasfı olan eksiksiz merhamet ve şefkat gereğince bir önceki maddede beyan edilen hususlar uygun bulunmaz da, kulunuz yine lütfen ve inayeten istihdam edilmeye layık görülürse, her bir yüce emrin ve fermanın yerine getirilmesine gücüm yettiğince gayret göstererek, şimdiye kadar civar kazalardan idarem altındaki yerlere göçmüş olan hanelerin emir ve irade buyrulduğu anda asıl yurtlarına iade edilmelerine ve bundan sonra gelecek olanların da kabul olunmamasına çalışılacağı;

[3] İdarem altında bulunan yerler için Musul tarafından saptanıp mirliğin payına düşen belli taksitler ödenmekte olup, bundan böyle de vadeleri geldiğinde tamamen ödenerek ileriye bırakılmamasına gayret edilecektir. Bunun dışında, Musul harcamaları olarak kazalara pay edilen paralardan uhdemde bulunan yerlerin durum ve güçlerine göre hisselerine isabet edecek miktar akçenin de ödenmesi emri ve iradesi buyurulduğunda, aynı şekilde bölüştürülüp dikkatle ve zamanında toplanıp tahsil edilerek ödenmesi için çaba gösterileceği;[15]

[4] Rabbimiz, padişahımız efendimiz hazretlerinin şan ve ezici kuvvetini gün be gün artırsın ve yıldızlar gibi parlak düzenli asker sayısını çoğaltsın. Ülkede, oluşturulması başarılmış olan padişah orduları için, ülkenin her yerinden her yıl alınmakta olan askerler gibi, benim idarem altında bulunan yerin mevcut nüfusuna ve usul ve düzenine göre alınması gereken askerin de yüce emir ve irade çıkar çıkmaz dakika sektirmeden toplanıp belirlenecek ve irade buyurulacak yere sevk edileceği;

[5] Uhdemde olan yerin cizyesi [emvâl-i hazine-i şer'iyesi] her sene götürü usulüyle Musul'a ödenmekte ise de, bölgenin genişliği ve reâyâ nüfusunun fazlalığı ileri sürülerek ödenen götürü miktarının az olup artırılabileceği zaman zaman dile getirilmekte olduğundan, irade buyurulduğu takdirde, bundan böyle götürü usulü kaldırılıp, Musul valileri tarafından birer özel görevli atanıp ve gereği halinde tarafımdan da adamlar verilerek reâyâ nüfusuna ve güçlerine göre, cizyenin üç sınıf üzerinden ve kişi başına belirlenmesi ve tutarının tahsil olunması ve buna benim tarafımdan müdahale edilmeyerek yukarıdaki türden sözlerin önünün alınması;

[6] Ayrıca belirtmeye gerek yok ki, Cizre kazası her ne kadar Musul'a bağlı ise de, Diyarbekir ve Erzurum'a da yakın olduğundan, Erzurum ve Diyarbekir valileri zaman zaman Cizre'ye yakın yerlere ait işler için benden çaba gösterip yardım etmemi kâh sözlü kâh yazılı olarak emir ve talep etmektedirler. Bunun görev kapsamına girmediğini söyleyecek olsam bana kırılıp gücenmelerine yol açacaktır. Bu durumun hakkında birtakım söylentilerin çıkmasına neden olageldiği ve bunun da hakkında mazarrata davetiye çıkarmakta olduğundan, bundan böyle

---

[15] Bu paragraf Nazmi Sevgen'in yayınladığı metinde–herhalde bir yanlışlık sonucu–atlanmıştır (bak. Sevgen 1982, 81-84).

saltanat-ı seniyyenin veya Musul valisinin özel emri ve kesin iradesi olmadıkça idarem altındaki yerlerin dışında kalan kaza ve aşiretlerden hiçbirinin işlerine ilişilmeyeceği.

Nazım efendi kulunuzla müzakere edilip karar verilen ve yerine getirileceği taahhüt edilmiş bulunan hususlar yukarıda madde madde yazılarak beyan edilmiştir. Bunlara göre hareket edilmesi, yüksek emir ve iradeye uygun bulunduğu takdirde harfiyen uygulanmasına gayret edilip, onun haricinde kesinlikle tek bir adım dahi atılmayacaktır. Eğer bunlar haricinde herhangi bir hal ve hareketim işitilirse, buna derhal itibar edilmeyip yüce adalet gereğince garazsızca tahkikat yapılması ve rivayet olunan hareketimin kesinlik kazanması durumunda hakkımda şeriata ve kanuna göre gereken cezanın cümlesine razı olup boyun eğeceğim. Ol bâbda ve her halde emir ve ferman efendimindir.[16]

Nazım Efendi'ye göre, o güne kadar Dersaadet'in ve bölge valilerinin Bedirhan Bey'den ne kadar şikâyetleri varsa hepsi bu altı madde içinde yer almaktadır[17] ve buradaki taahhütlerini yerine getirmek zorunda kalacaktır, çünkü verdiği bu sözler "çevresi ve aşiretler tarafından da bilineceği için", bunlara uymayacak olursa, "onlar nezdindeki nüfuzunu ve haysiyetini yitirmeyi, çok geçmeden sıradan bir Kürt beyi durumuna düşmeyi göze alması gerekecektir. Bedirhan Bey'le birlikte olduğu süre boyunca "gözlediklerinden ve yapıp ettiklerinden ve tavırlarından anlayabildiği kadarıyla, ... şu andaki durumuna göre yerinde bırakılıp görevinde istihdam edilmesinde" sakınca yoktur.[18]

Nazım Efendi'nin Bedirhan Bey hakkındaki olumlu izlenimlerini anında öğrenen Musul'daki Fransız konsolosluğunun bunu büyükelçiliğine iletmesiyle, Büyükelçi Adolphe de Bourqueney ko-

---

[16] BOA 134, 5 S. 1263 (Bedirhan Bey'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 134\img1480].

[17] BOA 134, 16 S. 1263 (Nazım Efendi'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 134\img1483].

[18] BOA 134, 16 S. 1263 (Nazım Efendi'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 134\img1482].

nuyu Hariciye Nazın Âli Efendi'nin dikkatine sunarak Osmanlı hükümetinin Bedirhan Bey konusundaki tavrında bir değişiklik olup olmadığını sorar. Bunun üzerine hariciye nazın da hükümetin tavrında bir değişiklik olmadığı ve kararlaştırıldığı gibi Bedirhan Bey'e karşı yapılması planlanan harekâtın yapılacağı güvencesini verirken, Nazım Efendi'nin Kürt beyini kuşkulandırmamak, onu İstanbul'a gelmeye ikna edebilmek için yumuşak bir üslup kullandığını söyler.[19] Fakat, gerçek durum tam da böyle değildir. Mustafa Reşid Paşa hükümeti Bedirhan Bey'e karşı planladığı askeri harekâtı gerçekleştirmekte kararlıdır ama, Nazım Efendi, hükümet politikasının tamamen tersine, Bedirhan Bey'le pazarlığa oturmuş ve ona dokunulmamasını öğütleyen görüşler bildirmiştir.

Bedirhan Bey'in imzaladığı taahhütnamenin en önemli kısmı ilk iki maddesiydi. Bedirhan Bey, birinci maddeyle, Cizre-Bohtan beyliğinin sınırları içindeki yerlerin mütesellimliğinin kendi aile fertlerinden birisine verilmesi halinde, Cizre-Bohtan'dan ayrılmamak koşuluyla bir kenara çekilmeyi; ya da, devlet tarafından bir mütesellim atanacak olursa, onun yardımcısı konumuna getirilmeyi kabul ediyordu. İkinci madde de ise, eğer bu önlemlere başvurulmaya gerek duyulmayıp da mütesellimlik eskiden olduğu gibi kendisine verilecek olursa, üçüncü maddeden altıncı maddeye kadar olan konuları gerçekleştireceğine söz veriyordu. Bedirhan Bey'in Kürdistan'daki varlığına son vermeye ve kendisini ailesiyle birlikte sürgüne göndermeye kesin karar vermiş olan Dersaadet'in bu koşulları kabullenmesi mümkün değildi. Nitekim, 25 Mart 1847 günü toplanıp Bedirhan Bey'in gönderdiği taahhütnameyi ve Nazım Efendi'nin raporlarını görüşen Meclis-i Has özetle şu sonuçlara varır:

• Nazım Efendi "Bedirhan Bey'in sözlerine ve tavrının dış görünüşüne aldanmış ve o bakımdan Bedirhan Bey'in taahhütnamesini uygun bulmuştur."

---

[19] AMEA, CP, 27 Ocak 1847, Bourqueney'dan Guizot'ya (aktaran Gökçe 1999, 77).

• "Bedirhan Bey'in bu söylediklerinin samimiyetten tamamıyla uzak olduğu açıktır, çünkü Nazım Efendi ile yaptığı ilk görüşmede kullandığı lisanda hiç böyle şeylerden söz etmeyip kafa tutucu ve tepeden konuşucu bir tavır içindeyken, şimdi bu şekilde yelkenleri suya indirmesi, alınmakta olan askeri önlemlerin sonucudur. Başına gelecek olanları anladığı için, itaat eder görünüp eski durumunu koruyabilmek için aklınca oyun kurmaktadır. (...) Onun asıl niyeti ve gizli amacı, büyük bir olasılıkla, böyle birtakım sözlerle [hükümeti] oyalayıp askeri harekât mevsimini atlatmaktır. (...) Bütün bu nedenlerle, Bedirhan Bey hakkında alınmasına karar verilmiş önlemlerden hiçbiri değiştirilmemelidir."[20]

Osmanlının, onun Kürdistan'daki varlığına son verecek geniş bir askeri harekât hazırlamakta olduğunu en geç Ocak 1847 ortalarında öğrenmiş olan Bedirhan Bey'in Nazım Efendi kanalıyla yaptığı bu uzlaşma girişimine paralel olarak, böyle bir saldırıya karşı ne gibi önlemler aldığını ne yazık ki bilmiyoruz. Ama Diyarbekir defterdarının Dersaadet'e ulaştırdığı bir istihbarat raporundan, Bedirhan Bey'in, en azından "kendi idaresindeki kaza ve nahiyelerden aynî olarak zahire ve civar kazalardan kara barut gibi savaş mühimmatı ayırtıp topladığını" öğreniyoruz.[21]

Bedirhan Bey'in İkinci Uzlaşma Girişimi (Mart 1847)

Bedirhan Bey Osmanlıyla ikinci uzlaşma girişimini İngiltere'nin Musul konsolosluğu üzerinden 1847 martının ortalarında yapar. Ama ondan önce, şubat ayının ortalarında, Musul'a vali atanan Esad Paşa'yla yeni görev yerine giderken kurduğu temas, Bedirhan

---

[20] BOA 134, 9 R. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 134\img1485].

[21] BOA 134, 23 Ra. 1263 (Diyarbekir Defterdarı Süleyman'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 134\img1484].

Bey'in yaptığı uzlaşma girişimlerine verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Nazım Efendi Bedirhan Bey'le ikinci görüşmesini tamamlayıp Dergül'den ayrılırken ona, Sivas'tan Musul valiliğine atanmış olan Esad Paşa'nın yakında Musul'a geçeceğini haber verip onun desteğini kazanmaya gayret etmesini öğütler.[22] Bedirhan Bey de, şubatın ikinci yarısında bir zaman, Mardin üzerinden Musul'a gitmekte olan Esad Paşa'ya kâtibi Osman Efendi'yi göndererek, Musul'a Cizre üzerinden gitmesini teklif eder. Fakat Esad Paşa Musul'a karayoluyla gitmeyi tercih ettiğini ve yolda geceleyeceği iki konak yerine Bedirhan Bey'in birkaç bin adamıyla gelmesini de doğru bulmadığını, diyeceği bir şey varsa adamı aracılığıyla yazılı olarak bildirmesinin, ne zaman uygun buluyorsa o zaman Musul'a bizzat gelmesinin daha doğru olacağını iletmesi üzerine, Bedirhan Bey adamlarından Tahir Ağa ile kâtibi Osman Efendi eliyle ona, Nazım Efendi'yle müzakere ederek kararlaştırılan taahhütnamesinin bir kopyasını ve birkaç adet de at hediye gönderir. Esad Paşa da ona, bu taahhütleri yerine getirerek padişahın rızasını almaya gayret etmesini tavsiye edip, bunları uygulamaya başlarsa kendisinin de onun hakkında Dersaadet'e olumlu rapor vereceğini belirtir. Esad Paşa'nın taahhütname konusunda böyle olumlu konuşmasının nedeni, kendi belirttiğine göre, padişahın Bedirhan konusundaki nihai iradesinden henüz haberdar olmaması ve Bedirhan beyi ürkütmeden "durumu idare etmeye" çalışmasıdır.[23] Fakat Esad Paşa'nın bu sözlerinin, Bedirhan Bey tarafından, sunduğu taahhütlerin kabul görebileceği ve üzerine ordu gönderilmesinden vazgeçilebileceği şeklinde anlaşılıp, umudunu güçlendirdiği tahmininde bulunmak herhalde yanlış olmaz.

Hasan Gökçe'nin İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivlerine dayanarak aktardığına göre, aynı tarihlerde, İngiltere de, Musul konso-

---

[22] BOA 134, 16 S. 1263 (Nazım Efendi'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 134\img1482].

[23] BOA 148, 5 R. 1263 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 148\img1379].

los vekili Rassam aracılığıyla Bedirhan Bey'i Dersaadet'e gidip teslim olmaya ikna etmeye çalışıyor, bu konuda her iki tarafın adamları kanalıyla pazarlıklar sürüyordu. Bedirhan Bey kendisine karşı hazırlanan askeri harekâtta İngiltere ve Fransa'nın oynadığı rolün farkındaydı.[24] O nedenle olsa gerek, Dersaadet'in kendisine karşı saldırıya geçmesini önleyebilmek için İngiltere'yi tatmin edebilecek taahhütlerin neler olabileceğini Rassam kanalıyla araştırıyor olmalıydı. Bedirhan Bey'in İngiltere'nin Musul konsolos vekili aracılığıyla yaptığı ikinci uzlaşma girişiminin böyle bir sürecin ürünü olduğu anlaşılıyor. Osmanlı arşivinde yer alan bu uzlaşma metninin üzerinde herhangi bir tarih bulunmuyor. Aynı metni yayımlamış olan Nazmi Sevgen'e göre, bu belgenin tarihi 15 Mart 1843'tür.[25] Bedirhan Bey'in "itaat koşullarını" bildiren bu metin Şeyh Yusuf tarafından konsolos vekili Rassam'a iletilir. On iki maddeden oluşan ve "itaat koşulları"nı içeren bu metin şöyledir:

[1] Konsolos güvenle ve sağ salim geri döneceğine kefil olursa, Bedirhan Bey Dersaadet'e gelir.

[2] Hakkâri kazalarına her türlü müdahaleden vazgeçer ve Tiyari ve Thuma aşiretlerine bir daha karışmaz.

[3] Gerek kendi yanında ve gerekse halkın elinde bulunan Nasturi esirlerini serbest bırakır.

[4] Bundan sonra kendi adına hutbe okutmaktan vazgeçip, hutbeyi padişah adına okutmayı taahhüt eder.

[5] Bundan sonra imamlık hizmetinden vazgeçer.

[6] Zeynel Beyi Musul'a gönderecektir.

[7] Kendisinin idare edeceği kazalar için devlet tarafından belirlenecek uygun miktar akçeyi her sene ödemeye hazır ve âmâdedir.

[8] Mar Şamun adlı patriği Nasturilerin patriği olarak kabul eder ve hiçbir şekilde karışmaz ve saldırmaz.

[9] Müslümanlar ile Hıristiyanları bir tutup aralarında hiçbir ayırım gözetmeksizin hepsine eşit davranacaktır.

---

[24] Gökçe 1999, 76.

[25] Sevgen 1982, 84-85.

[10] Bundan sonra idam cezası uygulamaktan vazgeçer.

[11] Bundan böyle, Musul valilerinin yanına gideceği zaman, daha önceleri yaptığı gibi yanında çok sayıda asker götürmez.

[12] Kısacası, devletten her ne teklif gelirse hepsini kabul eder.[26]

Musul konsolos vekili Rassam bu koşulları ileten Şeyh Yusuf'a, İngiltere'nin büyükelçisi tarafından kendisine talimat gelinceye kadar bir yanıt veremeyeceğini ve herhangi bir vaadde bulunamayacağını belirtir.[27] İngiltere büyükelçisi kendisine ulaşan bu metni Hariciye Nazırı'na ileterek, Bedirhan Bey'e ne yanıt verileceğini sorar. Mustafa Reşid Paşa hükümeti Bedirhan Bey tarafından öne sürülen bu "itaat koşulları"nı Nisan 1847 ayının ikinci yarısında yapılan bir Meclis-i Has toplantısında değerlendirir ve İngiltere büyükelçiliğine verilecek yanıt 21 Nisan 1847 tarihli padişah iradesiyle kesinlik kazanır.[28] Hükümetin bu "koşullara" verdiği yanıtı aşağıda ayrıca ele alacağız. Şimdilik, bu "itaat koşulları" ile daha önce Nazım Efendi ile müzakere ederek ilettiği "taahhütname" arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerinde durmakla yetinelim.

İngiltere konsolosluğu aracılığıyla sunulan "itaat koşulları"nın birinci maddesi "taahhütname"nin birinci maddesiyle kökten farklıdır. Bedirhan Bey artık Dersaadet'e gitmeyi kabul etmekte, ama güven içinde ve sağ salim geri dönebilmeyi şart koşup bu konuda İngiltere'nin kefil olmasını talep etmektedir. Artık, ailesinden birinin ya da devletin istediği bir kişinin kendi yerine mütesellim yapılmasından söz edilmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, Rassam'ın verdiği "ipuçları" sayesinde böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını, Dersaadet'e mutlaka gitmesi gerektiğini öğrenmiş, buna ancak sağ sağlim geri dönebilme koşuluyla razı olabileceğini söylemektedir. Birinci maddeyi izleyen diğer maddeler genellikle Nasturi kat-

---

[26] BOA 135, tarihsiz (Bedirhan Bey'den İngiltere Musul konsolosluğuna) [DVD:\BOA 135\img1320].

[27] Aynı yerde.

[28] BOA 135, 3 Ca. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah İradesi) [DVD:\BOA 135\img1324].

lamlarıyla bağlantılı, İngiltere'yi hoşnut etmeye yönelik taahhütlerdir. 11'inci madde, yeni Musul valisi Esad Paşa'nın yakınmasını karşılamaya yöneliktir; Bedirhan Bey bundan sonra Musul valilerinin yanına birkaç bin kişilik bir askeri güçle gitmeyecektir.

Sonuncu maddede (Madde 12), "devletten her ne gelirse hepsini kabul edeceğini" taahhüt etmesi özellikle dikkat çekicidir. Bedirhan Bey bununla, Cizre-Bohtan'dan uzaklaştırılmak dışında, gerek daha önce, gerekse şimdi gerçekleştirmeye söz verdiği hususları sınırsızca genişletmeye hazır olduğunu beyan etmektedir. Kendisini Osmanlıyla savaşmak zorunda bırakacak herhangi bir askeri harekâtı engellemek için her türlü tavizi vermeye hazırdır. Niçin? Arşiv belgelerinde bu sorunun yanıtı olabilecek herhangi bir ipucuna rastlayamadım. Bu konuda olsa olsa birtakım tahminlerde bulunulabilir.

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Bedirhan Bey'in bu uzlaşma girişimleriyle zaman kazanmaya çalıştığı iddiasındadır. Gerçekten de, olasılıklardan birisi budur. Bedirhan Bey'de, 1839'daki Nizip bozgununu izleyen yedi buçuk yılda, Osmanlının kendisini gerçekten tasfiye etmeyi amaçlayan bir saldırıya girişmeye asla cesaret edemeyeceğine dair güçlü bir kanaat oluşmuş olabilir. Aşırı özgüveni nedeniyle hiç beklemediği ve, dolayısıyla, hazırlıksız olduğu bu saldırı kararlığı karşısında, zaman kazanmak amacıyla, alabildiğine geniş taviz önerilerinde bulunuyor olabilir. Ama gerçeğe muhtemelen daha yakın başka bir olasılık daha vardır. Bedirhan Bey İslâm halifesi Osmanlı sultanıyla savaşmayı zaten hiçbir zaman düşünmemiş, kafasındaki özerk/bağımsız Kürdistan hedefine savaşmadan, diplomasi yoluyla varabileceğine gerçekten inanmış olabilir. O durumda, böyle büyük tavizler vermesinin nedenini salt "zaman kazanmak" olarak açıklamak doğru olmaz. Nitekim, 1837-1847 arasındaki on yıllık iktidarı döneminde Osmanlı ordusunu en zayıf olduğu anda bile kendisiyle savaşmak zorunda bırakmaktan sürekli kaçınmış, diplomasi kanallarını açık tutmaya büyük özen göstermiştir.

Akla başka olasılıklar da gelebilir. Fakat kesin olan bir şey varsa, o da, Osmanlının Bedirhan Bey'i askeri bir operasyonla tasfiye etmekteki kesin kararlılığının, ittifak halinde olduğu diğer Kürt beylerini, aşiret reislerini ve şeyhleri paniklettiğidir. Ocak 1847'de Bedirhan Bey'le iki kez görüşmüş olan Nazım Efendi'nin Dersaadet'e verdiği sözlü rapordaki tahmini doğru çıkmıştır. Hatırlanacağı gibi, Nazım Efendi o raporunda, Bedirhan Bey'in askeri kuvvetinin öyle söylendiği kadar büyük olmadığını, devletin onun üzerine yürümekte kararlı olduğunu gören "halkın" (beylerin, aşiret reislerinin, şeyhlerin, vb.) Bedirhan Bey'den "yüz çevireceğini" söylüyordu. "Davalarının haklılığı"na ve kendi güçlerine değil de, sadece "dokunulmaz olduğuna" inandıkları Bedirhan Bey'e güvenen Kürt ittifakının önemli bir kesiminin, bu inançlarının çürüklüğü ortaya çıkınca paniğe kapılıp taraf değiştirmesi beklenmedik bir şey sayılmaz. Osmanlının, Bedirhan Bey'in bu zaafını ve bu zaaftan nasıl yararlanılabileceğini gayet iyi bildiği anlaşılıyor.

Kürt İttifakında Çözülmeler

Bedirhan Bey liderliğindeki Kürt ittifakında 1847 nisanı ortasından başlayıp mayıs ortasına kadar, bir ay gibi çok kısa bir zaman aralığına sığabilen hızlı bir çözülme yaşandığı görülüyor. Ayrıntıları şöyle:

1. Van direnişçileri

İlk çözülme Van direnişçileri arasında ortaya çıkar. Bu çözülmenin nasıl olduğunu görebilmek için, altıncı bölümde ele aldığımız Van isyanının Eylül 1846'dan sonra izlediği seyre kısaca bakmak gerekir.

Hatırlanacağı gibi, 1846'nın eylül ayı içinde, Van direnişçileri Dersaadet'e gönderdikleri 49 imzalı dilekçeyle, Esad Paşa'nın ye-

rine Erzurum'a Bahri Paşa'nın vali atanması ve o havalinin eski hanedan ailesinden Muşlu Şerif Bey'e duydukları güven nedeniyle, Van mirlerinin ve eşrafının ve Han Mahmud'un suçlarının affedilmesi koşuluyla, devlete yılda 350.000 kuruş vergi ödemeyi taahhüt etmişlerdi. Bu dilekçenin sunulmasından kısa bir süre sonra, Van ileri gelenlerinden 19 kişi, 30 Eylül 1846 tarihli bir dilekçeyle Bedirhan Bey'e olan bağlılıklarını bir kez daha teyit etmişlerdi. Bu dilekçeyi imzalayan üç Topçuzade'den birisi de Şerif Ağa'dır.[29] Sadullah Enveri ile Erzurum kaymakamı ve defterdarı Ali Tevfik'in Dersaadet'e gönderdikleri 13 Aralık 1846 tarihli ortak raporlarından öğreniyoruz ki, Topçuzade Şerif Ağa bir süreden beri, Muşlu Şerif Bey'le birlikte, Van isyanının sona erdirilmesi konusunda Erzurum valisiyle gizlice işbirliği yapmaktadır.[30]

Yeni Erzurum valisi Bahri Paşa Aralık 1846'da ölür. Sadullah Enveri ile Ali Tevfik bir yandan Van eşrafına ve Han Mahmud'a bir yazı göndererek, Bahri Paşa'nın ölümünün Dersaadet'ten talep ettikleri "af emrinin" istenmesini engellemeyeceğini bildirirlerken, bir yandan da Dersaadet'e yazarak söz konusu "af emrinin" gönderilmesini isterler[31] ve bu emir nisan ayı ortalarında Erzurum'a ulaşır. Topçuzade Şerif Ağa'ya haber yollanarak Erzurum'a gelmesi istenir. Yeni Erzurum valisi İzzed Paşa'nın defterdar ve kaymakam Ali Tevfik, Sadullah Enveri ve Şerif Ağa ile birlikte yaptığı toplantıda, "af emrinin" koşullu olarak uygulanmasına karar verilir. Bu emir Van'a, ancak bir tabur düzenli askerin Van kalesine girmesini ve tayin olunacak kaymakamı kabul etmeleri koşuluyla gönderilecek, tersi durumda zor kullanılacaktır. Alınan bu kararı Van direnişçilerine iletme görevi Topçuzade Şerif Ağa'ya verilir. Topçuzade Şerif Ağa Van'a gelip af emrinden yararlanabilme koşullarını Van

---

[29] BOA 004, 8 L. 1262 (Van ileri gelenlerinden Bedirhan Bey'e 19 imzalı dilekçe) [DVD:\BOA 004\img259624].

[30] BOA 140, 23 Z. 1262 (Sadullaıh Enveri ile Ali Tevfik'in Dersaadet'e ortak imzalı raporları) [DVD:\BOA 140\img1353].

[31] Aynı yerde.

meclisinde okuyunca direnişçiler arasına ayrılık düşer. O tarihte, Osmanlının Bedirhan Bey'i tasfiye amacıyla büyük bir askeri harekât yapacağı bütün Kürdistan'da duyulmuştur. Han Mahmud Şerif Ağa'nın ilettiği karardan ilk haberdar olduğunda karşı çıkmazsa da, daha sonra, "Ben Bedirhan Bey'in aleyhinde bulunmayacağıma yemin ettim; nasıl hareket edilmesi gerektiğini ona soracağım ve alacağım yanıta göre davranacağım" der. Timurzadeler de "af emri"nden yararlanabilme koşullarına karşı çıkarlar. Ama diğerleri kabul etmeye hazırdırlar ve karşı çıkanlara ve Timurzade (Kör) Mustafa Bey'in yüzüne karşı şöyle derler: "Padişah rızasına aykırı hareket edilmesi halinde çoluk çocuğumuzla bu beldeden ayrılıp başka yere göçeriz." Timurzadeler Van direnişçileri arasındaki bu görüş ayrılığını ona ilettiklerinde, Han Mahmud, kardeşi Abdürrezak Bey ile Muş sancağının Malazgirt kazasının Hasnanlu adlı büyük aşiretinin ağası olup bir süredir Han Mahmud'un yanına sığınmış olan Rızvan Ağa'yı Osmanlıyla işbirliği yapan Topçuzade Şerif Ağa'yı cezalandırmak üzere, bir miktar piyade ve süvariyle Van'a gönderir. Van'a giden bu birlik direnişle karşılaştığı için Şerif Ağa'ya zarar veremezse de, Kürtlerin ve Timurzadelerin kendisine karşı cephe aldıklarını gören Şerif Ağa Van'da barınamayıp, erkek kardeşi ve adamlarıyla birlikte Erzurum'a kaçar.[32] Aynı tarihlerde, Timurzadelerden Fazıl Bey Han Mahmud tarafından Timurzade (Kör) Mustafa Bey'in yerine Van yöneticiliğine getirilir. Han Mahmud'un kardeşi Han Abdal'ın dediğine göre, Fazıl Bey bu konumunu, Van ve Hoşap kalelerini Bedirhan Bey'e teslim etme vaadiyle elde etmiştir.[33] Oysa, aşağıda göreceğimiz gibi, gerçek niyeti Van kalesini Bedirhan Bey'e değil Osmanlıya teslim etmektir.

---

[32] BOA 140, 23 Ca. 1263 (İzzed Paşa ve Ali Tevfik'ten Dersaadet'e) [DVD:\BOA 140\img1352].

[33] BOA 144, 5 C. 1263 (Han Abdal'dan İzzed Paşa'ya) [DVD:\BOA 144\img1362].

2. Muşlu Şerif Bey ve diğerleri

Van direnişçileri arasında bölünme yaşandığı 1847 nisan ayı ortalarında, o güne kadar kâh Osmanlı'dan kâh Kürt ittifakından yana tavır alarak ikili oynayagelen Muş'lu Şerif Bey kesin seçimini yaparak Osmanlı ordusuna sığınır. Sığınma talimatını Anadolu Ordusu komutanı Osman Paşa'dan almıştır. Bedirhan Bey'e saldırmak üzere tertip edilmiş olan ordunun Muş-Bitlis kolu komutanı Ferik Ahmed Paşa'nın yanına gider, kendisine bir adet establ-ı âmire nişanı, kardeşleri Murad ve Hurşid beylere de birer adet kılıç ve aynı rütbeden nişanlar verilir. Osman Paşa'nın orduya sığınması konusunda Şerif Bey'e özel talimat vermesinin nedeni, "Şerif Bey'in o havalide itibarlı ve önemli bir kişi ve Bedirhan Bey'in dostlarından olması, Hakkari Beyi Nurullah Bey ile Han Mahmud ve diğerleriyle olan ilişkisi ve onlara yakınlığıdır. Kendisine nişan verilmesi hem bu çevrelerin, hem de korku içinde bulunan diğer Kürt mirlerinin dostluğunun kazanılıp güven duymalarını sağlayacaktır."[34]

Osman Paşa Şerif Bey'e, bundan böyle nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda bir de yazılı talimat verir. Bu talimatın başında, Bedirhan Bey'in itaatsizlik ve isyanda ısrar etmesi halinde üzerine asker sevk edileceği, bu konuda Şeyhülislamdan gerekli fetvanın alındığı, askeri seferberliğin şimdiden başlamış olduğu ayrıntılı bir şekilde açıklandıktan sonra şöyle denmektedir:

> Ferik Ahmet Paşa, o tarafta hazır ve amade bulunan ve gerektiğinde Bedirhan Bey'in üzerine sevk olunacak çok sayıda süvari ve piyade ve topçu düzenli askerleri ve başıbozuk askerlerle birlikte Muş ve Bitlis tarafına gönderilmiştir. Siz de sadakat ve gayret gereği, her halde paşa hazretleriyle yek dil ve yek cihet olarak, birlikte ve hiçbir konuda onun emrinden çıkmayarak, onun söz ve onayıyla hareket edip, ahali ve fukaranın asayiş ve rahatını sağlayacak girişimlerde bulunarak onların padişahımız efendimize hayır dua etmelerine hizmet edeceksiniz.

---

[34] BOA 136, 16 Ca. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 136\img346407].

Bir de, sadece kötülük edip zarar vermek amacıyla düşmanlığını gizleyip dost görünenler ile casusluk amacıyla dolaşanlar vardır. Bulunduğunuz yerlerde, bozguncu ve nifakçı olduğu söylenen her kim olursa olsun, bu kişileri hatır ve gönüle katiyen bakmadan, tarafımıza gönderilmek üzere derhal [Ferik Ahmed] Paşa hazretlerine ihbar edeceksiniz.

Bedirhan Bey'in zorbalıkla tasallut ettiği kaza ve köylerin ahalisinin onun zulmünden kurtulmak için Ahmed Paşa hazretlerine meyil edip kendisine tabi olacakları kesin olmakla birlikte, şimdiye kadar Bedirhan Bey'e mecburen tabi oldukları için, kendilerinin de isyancılar güruhundan sayılacakları endişesiyle, Ahmed Paşa'ya meyil edip tabi olmaktan çekineceklerdir. Bu türden fukara ve ahaliden tabi olmaya meyil edenler olduğu haber alınacak olursa, kendilerine aman verilmek üzere onları da Paşa hazretlerine haber vereceksin. Ahmet Paşa'nın amanı bizim amanımız ve bizim amanımız da padişahımız efendimizin amanı demek olacaktır.[35]

Osman Paşa Muşlu Şerif Bey'e bir görev daha verir: Bizzat kendisi tarafından yazılmış ve Han Mahmud ile Hakkâri Beyi Nurullah'a orduya teslim olmalarını ihtar eden birer adet mektubu iletmek. Metinleri birbirinin aynı olup sadece tarihleri farklı olan (Han Mahmud'a gönderilen 27 Nisan, Nurullah Bey'e gönderilen 2 Mayıs 1847 tarihlidir) bu mektuplar şöyledir:

Kendisine talimatımız üzerine, Muş Kaymakamı saâdetlü Şerif Bey bir süre önce tarafımıza gelmiş ve kendisine establ-ı âmire müdîrliği rütbesi ile bir adet nişan verilmiştir. Şerif Bey sizin de devlete hizmet etmeye istekli olduğunuzu ifade ve tavsiye etmiştir. Hakkınızda iyi olacağını bilip ve Şerif Bey'in ifadesine güvenip, bu yazımız elinize ulaştığında, dostluğumuza nail olmak üzere en kısa zamanda tarafımıza gelmeniz. Şayet şunun bunun sözlerine aldanıp ve Şerif Bey'in ifadesine güvenmeyip gelmeyecek olursanız, sonradan pişmanlığın bir yararı olmayacaktır. Din ve devletten kaçıp sonunda mahvolmamış hiç kimse yoktur. Padişahımız efendimiz tarafından görevlendirilmiş ola-

[35] BOA 136, 11 Ca. 1263 (Osman Paşa'dan Şerif Bey'e) [DVD:\BOA 136\img346409].

rak, gerek mal ve can ve gerek ırz ve namusunuza bir halel gelmeyeceğine kefilim. İleride, korkuya kapıldım veya falancanın sözüne aldandım gibi sözler geçer akçe olmayacaktır. Hazır af ve merhamet ve bolluk ve ilerleme kapıları açıkken ve yarın mahşer günü bir diyeceğiniz kalmaması için sana her bakımdan onay vermiş bulunuyorum. İşte bunları düşünerek, Şerif Bey'in ifadesine güvenerek, hiç kimsenin sözüne aldanmayarak, hakkındaki ihsan ve lütufları boş yere elden çıkarmayarak, hemen yanımıza gelmeniz için bu özel mektup yazılıp gönderildi. Elinize geçtiğinde yazıldığı gibi davranmanız umulur.[36]

Osman Paşa'nın bu "teslim ol" çağrısından sonra, nisan ayının sonlarına doğru, Han Mahmud, kardeşi Abdürrezak ve oğlu Abdülaziz beyler ile Rızvan Ağa'yı bin kadar piyade ve süvariyle birlikte Muş sancağına bağlı Ahlat'ın köylerinden Karmuç'a saldırtır, Muşlu Şerif Bey'in akrabasından Reşid Bey'i köyden çıkarttırıp köyü işgal ettirir. Her ne kadar, bu saldırının Osmanlı ordusuna sığınan Muşlu Şerif Bey'i cezalandırmak için yapıldığına dair bir veri yoksa da, onun akrabalarından birinin hedef alınmış olması ve Han Mahmud'un ayrıca Şerif Bey'in kardeşi ve Bitlis kazası müderrisi Murad Bey'e haber salarak Bitlis'e de saldıracağını söylemesi, böyle bir olasılığı akla getirmektedir. Ne var ki, o bölgede bulunan düzenli Osmanlı askerlerinin altı bölük piyade ve bir topla köyün üzerine yürümesi üzerine, bunlar çatışmaya girmeden Malazgirt'e doğru geri çekilirler.[37] Gönderdiği birliğin Osmanlı askerleriyle çarpışmayı göze alamayarak geri çekilmesi üzerine, Han Mahmud kardeşi ile oğluna ve Rızvan ağaya bir mektup göndererek, Malazgirt'e doğru çekilmelerine izin verdiğini, ama üzerlerine gelen Osmanlı askeri ne kadar kalabalık olursa olsun, bir daha "geri çekilip düşmanı şımartmamalarını" sıkı sıkıya tembih eder.[38] Fakat Han Mahmud'un bu mektubu yazmasından 15 gün kadar sonra, Osman

---

[36] BOA 136, 11 Ca. 1263 (Osman Paşa'dan Han Mahmud'a) [DVD:\BOA 136\img346410].

[37] BOA 140, 23 Ca. 1263 (İzzed Paşa ve Ali Tevfik'ten Dersaadet'e) ve BOA 144, 13 C. 1263 (İzzed Paşa ve Ali Tevfik'den Dersaadet'e).

[38] BOA 144, 29 Ca. 1263 (Han Mahmud'dan Abdürrezak ve Abdülaziz beylere ve Rızvan Ağa, İbrahim Ağa ve Mehmed Bey'e) [DVD:\BOA 144\img1360].

Paşa'nın Diyarbekir'den hareketle Cizre'ye vardığı günlerde, Hasnanlu aşiret ağası Rızvan Ağa, ferik Ahmed Paşa'nın haber yollaması üzerine, 200 kadar süvarisi ile gelip 2 Haziran 1847 günü teslim olur. Beraberinde Haydaranlu aşiret ağası İbrahim Ağa'nın kardeşi Mustafa Ağa ile Ahlat kazası hanedanından Ahmed Paşazade Mustafa Bey de vardır. İbrahim Ağa ise o sırada Şekâki aşiretini de teslim olmaya ikna etmekle uğraştığı için daha sonra gelecektir. Ferik Ahmed Paşa bunlara "gereken saygıyı göstererek rütbelerine göre kaftan giydirir."[39]

Van dolaylarındaki çözülmelerin haziran ayı boyunca sürdüğü anlaşılıyor. Rızvan Ağa'nın Ferik Ahmed Paşa'ya teslim olmasının hemen ardından, 5 Haziran 1847 günü de, Adilcevaz kazası hanedanlarından Selim Ağa, Kahraman Bey, Şafi Bey ve Hüseyin Ağa da gelip orduya teslim olurlar ve onlara da kaftan giydirilerek geldikleri yerlere gönderilirler.[40]

3. Bedirhan Bey'in Nakşibendi şeyhleri

Yine aynı tarihlerde, Nisan 1847 ortalarında, Diyarbekir valisi Hayreddin Paşa, Bedirhan Bey'in yönetimi altındaki halkın büyük çoğunluğunun Nakşibendi tarikatından olduğunu ve onun da bu tarikata mensup olup, Mevlâna Hâlid'in halifelerinden dört Nakşibendi şeyhinin görüşlerine çok değer verdiğini öğrenince, bu şeyhlere bir mektup göndererek, Bedirhan Bey'i direnmekten vazgeçmeye ve gelip kendisine teslim olmaya ikna etmelerini ister. Şeyh Salih, Şeyh Hamid, Şeyh İbrahim ve Şeyh Erzai efendilere gönderilen bu Arapça mektupta özetle şöyle denmektedir:

> Bildiğiniz gibi, ben Nakşibendi tarikatının Hâlidiye kolunun müritlerindenim. Hatta şeyhim ve seyidim Tosyevi Hâlidi Nakşibendi hazretlerinden aldığım icazet ve icazetnâmenin kopyasını göresiniz

---

[39] BOA 146, 19 C. 1263 (Ferik Ahmed Paşa'dan İzzed Paşa'ya). [DVD:\BOA 146\img1388].

[40] BOA 146, 22 C. 1263 (Ferik Ahmed Paşa'dan İzzed Paşa'ya). [DVD:\BOA 146\img1389].

diye sizlere gönderdim. Tarikatın gereği olarak, Bedirhan Bey'e nasihat etmeniz muradımdır. (...) Şeriat ve tarikatımızda Müslümanların sultanı ve Allah'ın birliğine inananların imamı ve bütün âlemlerin rabbi olan İslâm padişahına itaat her Müslüman için vâcibdir. (...) Bedirhan Bey'in de Nakşibendi tarikatından olduğunu öğrendim. (...) Mektubuma güvenin ve Bedirhan Bey'e vaaz edin ve aciz fukaraların selametine sebep olun. Eğer Bedirhan Bey, mal ve can ve zât ve akrabasından korkar ise, ben aman veririm ve padişahım efendim tarafından taahhüt ederim ki, Bedirhan Bey sizinle birlikte tarafımıza gelsin, kendisini Deraliyye'ye [İstanbul'a] gönderiririm. Padişahımız ona nimet ve rütbe ihsan eder. Ama eğer nasihatinizi dinlemez ise, kendisinden uzaklaşın ve onunla birlikte olmayın. Bundan sonra (...) muhalefet ettiği durumda, müritleriniz oralardan ayrılıp devletten yana geçeceklerdir. O zaman Bedirhan Bey yalnız ve eli boş kalır ve göreceğini inşallah görür vesselam. Son.[41]

Bu dört şeyhten kaçının Diyarbekir valisinin istediği şekilde davrandığını bilmiyoruz. En azından Şeyh Erzai'nin Bedirhan Bey'i terk etmediğini, yenilgi sonrasında onunla birlikte sürgüne gönderilenler arasında yer almasından anlıyoruz. Diyarbekir valisi Hayreddin Paşa'nın iddiasına göre, bu dört şeyh mektubu alınca Bedirhan Bey'in yanına gidip kendisine şöyle derler:

Devlete gizli veya açık itaat edip boyun eğmek üzerimize farzdır; mutlaka itaat edip sığınmalısın; eğer yapmazsan, Nakşibendi tarikatına mensup bu havalide 20.000 sadık dostumuz vardır, hepsini birden alıp devlete sığınırız; aklını başına topla, bizden size fayda yoktur.[42]

Hayreddin Paşa'nın Nakşibendi tarikatının müritlerini Bedirhan Bey'den kopartma hedefli bu girişiminin ne kadar etkili olduğunu bilmiyorsak bile, tümüyle etkisiz olduğunu düşünmek de

---

[41] Belge 140, tarihsiz (Hayreddin Paşa'dan Nakşibendi tarikatı şeyhlerine) [DVD:\BOA 140\img1347-Arapça orijinal ve img1348-Osmanlıca çevirisi]. Nazmi Sevgen bu mektubun yazılış tarihinin Ca. 1263 olduğunu belirtmektedir ki, benim de mektubun yazılış tarihi konusundaki tahminim Nisan 1847 ortalarıdır.

[42] BOA 140, 18 Ca. 1263 (Hayreddin Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 140\img1351].

mümkün değildir. Hayreddin Paşa'nın bu konudaki raporunu değerlendiren 24 Mayıs 1847 tarihli sadrazamlık tezkeresinde, bu konuda Diyarbekir valisinin raporuna ek olarak alınan "diğer istihbarata göre" de, valinin bu girişimi sonucunda "Bedirhan Bey ile avanesi arasına bütün bütün ayrılık düştüğü" belirtilmektedir.[43]

4. Yezdanşer

Mir ailesi mensuplarından, Mir Sêvdin'in oğlu Yezdanşer'in taraf değiştirmesinin, Bedirhan Bey'in hem maddeten hem de manen verdiği en büyük kayıp olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz. Musul valisi Esad Paşa'nın bildirdiğine göre, Yezdanşer 1847 nisanının 16-20'si arasında bir tarihte Cizre'den Musul'a kaçarak Esad Paşa'ya sığınır ve başta kayınpederi Nurullah Bey olmak üzere, Bedirhan Bey'in müttefiki beylere ve aşiret reislerine, Bedirhan Bey'i terk edip itaat ettikleri takdirde haklarında hayırlı ve yararlı olacağını bildiren mektuplar yazar. Hem Bedirhan Bey'i terk etmesi hem de yazdığı bu mektuplar Bedirhan Bey saflarından önemli kopmalara neden olur. Nitekim Esad Paşa, "Yezdanşer'in yanı sıra orduya dehalet etmiş olan diğer bey ve eşraftan" da söz etmektedir.[44]

Musul valisinin, Yezdanşer'in Musul'a ulaşıp sığındığını haber veren yazısı daha kendisine ulaşmadan durumu öğrenen Osman Paşa, Musul valisinden Yezdanşer'i derhal kendisine göndermesini isteyince, Esad Paşa 23 Nisan 1847 günü onu, 100 kadar başıbozuk süvari eşliğinde gizlice Musul'dan çıkartarak, kara yoluyla Osman Paşa'nın yanına gönderir.[45]

---

[43] BOA 140, 9 C. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 140\img1354].

[44] BOA 144, 16 Ca. 1263 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 144\img1369].

[45] Aynı yerde.

5. Han Abdal

Yezdanşer'in Osmanlı safına geçişi Bedirhan Bey cephesinde ne kadar büyük bir gedik açtıysa, Han Abdal'ın saf değiştirmesi de Han Mahmud cephesinde aynı derecede önemli bir yıkım anlamına geliyordu. Han Abdal'ın Erzurum valisi İzzed Paşa'ya gönderdiği 14 Mayıs 1847 tarihli yazısıyla, Osmanlı safına geçiş öyküsünü kendi ağzından öğreniyoruz. Bu yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, Erzurum valisi Nisan 1847'de Topçuzade Şerif Ağa'yı "af koşullarını" bildirmek üzere Van'a gönderirken, yine onun eliyle, o sırada İran'a dört saat uzaklıktaki Sadmansk kalesinde bulunan Han Mahmud'un kardeşi Han Abdal'a da, teslim olması gerektiğini bildiren bir emirname göndermiştir. Bu emirnameyi alan Han Abdal, aynı tarihlerde, ağabeyi Han Mahmud'un Van ve Hoşap kalelerini Bedirhan Bey'e vermeye hazırlandığını öğrenir. Han Abdal'ın iddiasına göre, bu konudaki prensip kararı Van direnişinin başladığı 1845 ilkbaharında alınmıştır. O sırada Han Mahmud'u ziyarete gelmiş olan Muş kaymakamı Şerif Bey ile Han Mahmud iki kalenin Bedirhan Bey'e verilmesi konusunda anlaşıp "yemin etmişlerdir". Kendisine danışılmadan alınan bu kararı onaylamadığı anlaşılan Han Abdal, zaten o tarihten itibaren Van isyanına uzak durup destek vermemiştir. Muşlu Şerif Bey ile Han Mahmud'un iki yıl kadar önce sadık kalmaya yemin ederek aldıkları bu kararın uygulanacağını öğrenen Han Abdal, Bedirhan Bey'den önce davranıp Hoşap kalesine el koyar ve Timurzade Fazıl Bey'e ve bütün Van direnişçilerine, Van kalesini Bedirhan Bey'e teslim etmemeleri konusunda bir mektup gönderir.[46] Ayrıca, ağabeyi Han Mahmud'a muhalefet, devlete de itaat etmeye karar verdiğini bütün Kürtlere ilan eder.[47]

---

[46] BOA 144, 28 Ca. 1263 (Han Abdal'dan İzzed Paşa'ya) [DVD:\BOA 144\img1361].

[47] BOA 144, 13 C. 1263 (İzzed Paşa ve Ali Tevfik'ten Dersaadet'e) [DVD:\BOA 144\img1363].

Kardeşi Han Abdal'ın Hoşap kalesine el koyması üzerine Han Mahmud ona 30 Nisan 1847 tarihli bir mektup göndererek, bundan sonra hiçbir şeye karışmamasını, karşılığında ne istiyorsa vermeye hazır olduğunu bildirir:

> Saadetlü, sevgili, merhametli, şerefli ve kerimim kardeşim muhterem mir Han Abdal Bey hazretleri;
>
> (...) Nahiye istersen sana bir nahiye verelim; bundan böyle fukaranın işlerine karışmayasın. Köy istersen sana bir köy verelim yerleşesin. Şayet tarafımızdan güvence verilmesini talep edersen inandırıp ikna edelim; gel benim yanıma yerleş, yiyip ve içip sefada olasın. Bundan sonra fukaradan bir nebze ve bir akçe ve bir çöp alınacak olsa kabulüm değildir. Akıllıca hareket ederek, her nereyi canın isterse veya yanımızda kalmak istersen veya bu tarafta bir köye ve nahiyeye yerleşmeyi canın dilerse, derhal yeterli yanıtını tarafımıza göndermenizi beklerim. Zira bu kadar çok fukaraya saldırarak fukaranın ezilmesi hiçbir şekilde uygun değildir. Bu mektup elinize ulaştığında konuya ilişkin yeterli yanıtı yazarak tarafımıza göndermenizi umuyor ve talep ediyorum.[48]

Han Mahmud bunun dışında, Han Abdal'a bağlı, nüfuz sahibi bir kişi olan Hacı Abdi'ye de bir mektup göndererek, bundan böyle kardeşi Han Abdal'ın "memleket işlerine ve köy işlerine ve fukara işlerine müdahale etmemesi", böylece "fukara arasındaki söylentilere son verilmesi" gerektiğini söyleyip, tersi durumda onu sorumlu tutacağını ihtar eder.[49] Fakat Han Abdal, "ona hiç muhtaç olmayıp, inşallah padişah sayesinde Han Mahmud Bey'e üstün gelineceği düşüncesiyle" ağabeyinin bu talebini reddeder.[50]

Han Abdal'ın Hoşap kalesine el koyduğunu duyan Bedirhan Bey ise, komutanlarından Ermeni Mirzo ile Dudêri aşireti ağası Ali

---

[48] BOA 144, 14 Ca. 1263 (Han Mahmud'dan Han Abdal'a) [DVD:\BOA 144\img1357].

[49] BOA 144, 15 Ca. 1263 (Han Mahmud'dan Hacı Abdi'ye) [DVD:\BOA 144\img1358].

[50] BOA 144, 5 C. 1263 (Han Abdal'dan İzzed Paşa'ya) [DVD:\BOA 144\img1362].

Ağa'yı bir mektupla birlikte Hoşap kalesindeki Han Abdal'a gönderir. Bedirhan Bey'in Han Abdal'a yazdığı 7 Mayıs 1847 tarihli mektubu şöyledir:

> ... bir süre önce buraya gelen bazı kişilerden işittik ki, Hoşab kalesini hırsızlayıp zaptetmişsiniz. Sebebini bilemedik. Hatta burada bulunan hizmetkârınız da sebebini bize söyleyemediği için, yanınıza Ali Ağa'yı gönderdim. O tarafta sizinle otursun. Bugünlerde Rom [Osmanlı] tarafından bize güzel haber ve yanıt gelir de, Rom ile aranızda anlaşma olur ve söyledikleri sözler doğru çıkarsa, o zaman Ali Ağa'nın gelmesine izin veririm. Yok, eğer tersi olur da bizim ile Rom arasında düşmanlık başlarsa, sizi görmek için bu tarafa gelmenizi isterim. Birlikte otururuz. Siz geriye dönünceye kadar Ali Ağa orada kaleyi beklesin. Diğer diyeceklerimizi bu varakayı getiren söyleyecektir. Bu kadar ile yetiniyoruz.[51]

Mirzo, Han Abdal'dan, Hoşap kalesini Ali Ağa'ya teslim etmesini ister, ama o bunu kabul etmeyince, kendisi Van kalesini teslim almaya giderken Ali Ağa da Cizre'ye geri döner.[52] Van kalesi Bedirhan Bey'e hiç teslim edilmediğine göre, Mirzo'nun da Van'dan eli boş döndüğü anlaşılıyor.

Han Abdal Erzurum valisine yazdığı 14 ve 20 Mayıs 1847 tarihli iki mektubunda, "dehalet" edip Hoşap kalesini Osmanlıya teslim etmesinin koşullarını bildirir: Bir adet miralaylık nişanı, bir kat nizamiye elbisesi (üniforma) ve Hoşap kalesini teslim edeceği bir yetkili. Eğer bu koşulları kabul edilmeyecek olursa İran'a sığınacak ve İran şahıyla birlikte hareket edecektir.[53] Bu mektuplarıyla birlikte, Han Mahmud'un kendisine ve Hacı Abdi'ye yazdığı iki mektupla Bedirhan Bey'in yazdığı mektubu da valiye gönderir. Han Abdal'ın

---

[51] BOA 144, 21 Ca. 1263 (07.05.1847) (Bedirhan Bey'den Han Abdal'a) [DVD:\BOA 144\img1359].

[52] BOA 144, 28 Ca. 1263 (Han Abdal'dan İzzed Paşa'ya) [DVD:\BOA 144\img1361].

[53] BOA 144, 28 Ca. 1263 (Han Abdal'dan İzzed Paşa'ya) [DVD:\BOA 144\img1361 ve img1362].

bu taleplerini, maiyetindeki insanlarla birlikte değerlendiren İzzed Paşa'nın aldığı kararlar şunlar olur:

• "Han Abdal da hemcinsleri gibi hainler güruhundan olmakla birlikte, kendisini bazı sevdalara kaptırmıştır. Devlete yakınlaştığına ve diğerleriyle arasına bu şekilde ayrılık girdiğine göre, Han Abdal'a şu sıra, onu umutsuzluğa sürükleyecek yanıt verilmesi sakıncalıdır."

• Bu aşamada ona miralaylık rütbesi verilip nişan ve nizamiye elbisesi gönderilmesi doğru olmaz. Onun yerine, Kürt beylerinin giydikleri sırma işlemeli kısa ve kırmızı bir elbiselik kumaşın 1.500 kuruşa satın alınıp Hoşap kalesine yerleştirilecek yetkili ve dört beş nefer adam eşliğinde, Han Abdal'ın kethüdası ile birlikte gönderilmesi ve kethüdaya da, adet olduğu üzere, bir adet kaftan giydirilmesi.[54]

Talep ettiği miralaylık rütbesi verilmeyince "Istabl-ı Amire Müdürlüğü Payesi"ne razı olan Han Abdal Erzurum'dan gelen heyeti 400'e yakın süvarisiyle yolda karşılar, kendisine gönderilen havraniyi giyip gelen emirnameyi aşiret mensupları önünde okutur ve Hoşap kalesini Osmanlıya teslim eder.[55] Osmanlının elindeki Hoşap kalesini 1841 yılında zaptetmiş olan ve altı yıl sonra onu Osmanlıya geri veren Han Abdal, 4 Temmuz 1847'de Osmanlıya teslim olmak zorunda kalan ağabeyi ve Bedirhan Bey ile birlikte sürgüne gönderilmekten kurtulamaz.

6. Said Bey'in oğlu Mir Mehmed ve Aziz Ağa (Züheyri Aşireti)

Yezdanşer'in Nisan 1847 ortalarında Cizre'den kaçıp Musul valisine sığınmasının ardından, bir zamanlar Hacıbehram miri olan,

---

[54] BOA 144, 13 C. 1263 (İzzed Paşa ve Ali Tevfik'ten Dersaadet'e) [DVD:\BOA 144\img1363].

[55] BOA. Fon: İ.MSM / Dosya: 50 / Gömlek: 1269, 25 C. 1263 (Han Abdal'dan İzzed Paşa'ya) (aktaran Hakan 2007, 212).

Yezdanşer'in dayısı Said Bey'in oğlu Mehmed Bey ile Züheyri aşireti ağası Aziz Ağa da nisan ayı sonunda (28 Nisan 1847) Bedirhan Bey'i terk ederek Musul valisine sığınırlar. Bu gelişmeyi Dersaadet'e bildiren Musul valisi Esad Paşa'nın raporunda ilginç bir iddia da yer alır: Bedirhan Bey, 1838'de Osmanlıyla işbirliği yaparak kalesini düşürüp Musul'a sığınmak zorunda bıraktığı Said Bey'i (1842-1843 yıllarında, Musul valisi İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa ile birlikte kendisine karşı hareket ettiği için olsa gerek) öldürtmüştür.

Esad Paşa, Mehmed Bey ile Aziz Ağa'nın Osmanlı saflarına geçmesinin önemi konusunda şöyle der:

> Mir Mehmed'in ve Aziz Ağa'nın hanedan ve ağırlığı olan saygıdeğer kişiler olmaları Bedirhan Bey'in her geçen gün kuvvet yitirmekte olduğunu göstermektedir. Ordu-yı hümayun tüm gücüyle üzerine yüklendiğinde Bedirhan Bey ve çevresinin buna karşı duramayacakları herkesçe bilinmektedir.[56]

7. Midyat-Siirt-Şirvan-Garzan

Aynı tarihlerde, yani nisan sonlarında, Diyarbekir valisi Hayreddin Paşa da, Bedirhan Bey'in Midyat, Siirt ve Şirvan tarafındaki gücünü kırmak amacıyla, eşraftan Osman Hasan, Ali Ramo ve Haco Keleş'i yanına çağırtıp onlara kaftan giydirerek taraf değiştirmelerini sağlar. Vali Dersaadet'e yazdığı raporda, üzerine vazife olmadığı halde böyle bir işe kalkışmasının nedenini şöyle açıklar: Bedirhan Bey, taraftarlarının sayısını artıracağı umuduyla, bu kazaların ileri gelenleri arasında, "Devlet benim malımı ve emlak gelirlerimi almak ve sizleri de bitirmek kastıyla üzerime sebepsiz yere ordu sevk etmiştir" söylentisi yaymakta ve "ahmak Kürtler de bu yalanlara" inanmaktadırlar. Diyarbekir valisi, Bedirhan Bey'in böyle diyerek gü-

[56] BOA 144, 16 Ca. 1263 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 144\img1369].

cünü daha da artırmasını önleyebilmek için böyle bir işe cesaret etmiştir. Hayreddin Paşa Osmanlıdan yana taraf olmalarını sağladığı bu üç kişi hakkında şöyle der:

> Bu kişilerden ve benzerlerinden sadakat beklemek uygun değilse de, hem kendilerine bir tür güven gelip Bedirhan'ın gücü kırılsın, hem de gerektiğinde el altında bulunsunlar diye [böyle bir şey yapılmıştır]. Bedirhan sorunu bertaraf edilince bunlar da kolayca tasfiye olunurlar.[57]

Bedirhan Bey'in yenilgisinden 15 yıl sonra yazılmış bir belgeden de, "Garzan ve Şirvan aşiretlerinden" Fettah ve Şîr beylerin de o dönemde Osmanlı safına geçmiş olduklarını öğreniyoruz.[58]

8. Hakkâri beyi Nurullah

Nisan 1847 ortalarında Cizre'den kaçıp Musul valisine sığınmış olan Yezdanşer'in, kayınpederi Nurullah Bey'e kendisi gibi saf değiştirmesi için mektup yazdığını ve Anadolu Ordusu komutanı Osman Paşa'nın da, Mayıs 1847 başında, Muşlu Şerif Bey kanalıyla Nurullah Bey'e aynı içerikli bir mektup gönderdiğini yukarıda belirtmiştik. Kesin günü bilinmemekle birlikte, Hakkâri beyi Nurullah, bir süredir zaten uzak durmakta olduğu Bedirhan Bey ile Han Mahmud'u yalnız bırakarak, Mayıs 1847 ayı içinde bir zaman tavrını kesinleştirerek Osmanlıya sığındığını bildirir. Anadolu Ordusu komutanı Osman Paşa da, bunun üzerine, kendisine Dergâh-ı Âli Kapucıbaşılığı nişanı vermiş, Bedirhan Bey'in isyanının bastırılmasından sonra da Hakkâri'ye müdür olarak atanmış ve oğlu İbrahim Han da orduya alınmıştır.[59]

---

[57] BOA 140, 18 Ca. 1263 (Hayreddin Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 140\img1351].

[58] BOA 153, 21 N. 1278 (Sadrazam'dan Kürdistan valisi Kâmilî Paşa'ya).

[59] Hakan 2007, 204.

9. Timurzade Fazıl Bey ve Van kalesi

Yukarıda, Van direnişçileri arasındaki bölünmeyi aktarırken, 1847 nisanı sonunda, Van ve Hoşap kalelerini Bedirhan Bey'e teslim etmeyi vaat ederek Han Mahmud tarafından Van direnişçilerinin yöneticiliğine getirilmiş olan Timurzade Fazıl Bey'in gerçek niyetinin, Van kalesini Bedirhan Bey'e değil Osmanlıya teslim etmek olduğuna işaret etmiştik. Erzurum valisi İzzed Paşa Dersaadet'e gönderdiği 28 Mayıs 1847 tarihli raporunda, Fazıl Bey'in bu gizli niyetinin öyküsünü şöyle aktarmaktadır: Timurzade Fazıl Bey Han Mahmud tarafından Van yöneticiliğine getirildikten sonra, Erzurum valisiyle gizlice temas kurmuş ve ona, "isyan ve muhalefetten vazgeçtiğini ve devletten yana çalışmalarını çevresiyle birlikte gizlice yürütmeye karar verdiğini" bildirmiştir. Devlete itaatini açıkça sergileyememesinin nedeni "Kürtlerin zorbalıkları"dır. Birkaç tabur düzenli askerin Van'a sevk edilmesi halinde kaleyi onlara teslim edip gönderilecek kaymakama da itaat etmeye hazırdır. Erzurum valisi, Timurzade Fazıl Bey'in bu gizli taraftarlığını ve "hizmete hazır olduğunu" ordunun Muş-Bitlis kolunun komutanı Ferik Ahmed Paşa'ya da bildirir.[60]

Şu halde, Mayıs ayı ortalarında sadece Hoşap kalesi değil, Van kalesi de fiilen Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un kullanamayacakları duruma gelmiştir. 24 Mayıs 1847 günü Diyarbekir'den hareketle Cizre üzerine yürüyen Osman Paşa'nın Van kalesinin Bedirhan Bey tarafından kullanılamayacağını biliyor olmasına karşılık, Bedirhan Bey'in bundan henüz haberi yoktur.

---

[60] BOA 144, 13 C. 1263 (İzzed Paşa ve Ali Tevfik'ten Dersaadet'e) [DVD:\ BOA 144\img1363].

Dersaadet'in "İtaat Koşulları"na Yanıtı ve İran'a İltica Yoklaması

Kürt ittifakındaki çözülmelerin başlayıp yoğunlaştığı Nisan 1847'nin ikinci yarısında, Bedirhan Bey için önemli bir gelişme daha olur. Mart ortasında Şeyh Yusuf Efendi eliyle İngiltere'nin Musul konsolosluğuna ilettiği "itaat koşulları" Meclis-i Has'ta görüşülür ve 19 Nisan 1847 tarihli sadrazamlık tezkeresiyle padişaha sunulup 21 Nisan günü onaylanır. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa hükümeti açısından, Bedirhan Bey'in bu ikinci uzlaşma arayışının –tıpkı Nazım Efendi aracığıyla yaptığı ilk uzlaşma arayışı gibi– hiçbir anlamı ve önemi yoktur. "Bedirhan isyankârlığıyla kendi davet etmiş olduğu saltanat-ı seniyyenin gazabından aklınca kurtulmak ve üzerine sevk olunacak askeri birlikler karşısında duramayacağını bildiğinden, askeri harekât zamanını savuşturduktan sonra yine eski konumunu sürdürmek üzere sözüm ona bazı şartlarla itaat edeceğini" söylemektedir.[61] Fakat İngiltere büyükelçiliği Bedirhan Bey'e verilecek yanıtı beklemekte olduğundan konu önce Meclis-i Umumî'de, ardından da Meclis-i Has'ta görüşülür. İngiltere büyükelçiliğine verilecek yanıtın özetle şöyle olmasına karar verilir:

> Bedirhan Bey ayaklanıp isyan ederek cezalandırılmayı kendisi davet etmiştir. Bununla birlikte, padişahın merhamet kapısı daima açık olduğundan, sırf kan dökülmesin diye, bulunduğu yerden ayrılıp buraya gelir ve padişahtan af dilerse, malından ve canından kendisi, akrabası ve yakınlarının emin olacakları geçende kendisine yazılmıştır.[62] Bunun kadrini bilip de çıkar gelirse ne âlâ; yoksa ordu-yı hümâyûnun hücum ederek zararlı örgütlenmesini (heyet-i muzırrasının) dağıtmasına karar verilmiştir. (...) Bedirhan Bey'in bozguncu birisi olduğu ye-

---

[61] BOA 135, 3 Ca. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 135\img1324].

[62] Bedirhan Bey'e bu içerikli bir yazı yazılmasına karar verilip Osman Paşa'ya gönderilmişse de, Osman Paşa bu "teslim ol" çağrısını Bedirhan Bey'e ancak nisan ayı sonunda gönderecektir.

terince açıklık kazandığına göre, onun bu bozguncu ve edepsiz sözlerle arz etmekte olduğu sahte itaatine kulak asılmayacağı kesindir. Bundan böyle, sahiden sığınmayacak olursa, layık olduğu cezasını kendisi aramış olacağından, devletin yakında görülecek olan başarısını beklemekten başka [yapılacak bir şey yoktur].[63]

Bedirhan Bey'in, Kürt ittifakının büyük bir hızla çözülmeye başladığı o günlerde, Dersaadet'e sunduğu "itaat koşulları" konusunda Musul konsolosluğu aracılığıyla alacağı yanıtı beklediğini tahmin etmek zor olmasa gerek. Nitekim, Hoşap kalesine el koyan Han Abdal'a yazdığı (yukarıda aktardığımız) 7 Mayıs 1847 tarihli mektubunda, "Bugünlerde Rom [Osmanlı] tarafından bize güzel haber ve yanıt gelir de, Rom ile aramızda anlaşma olur ve söyledikleri sözler doğru çıkarsa" biçimindeki sözleri bu tahminimizi teyit etmektedir.[64] Musul valisi Esad Paşa da, Dersaadet'e yazdığı 20 Nisan 1847 tarihli raporunda, Bedirhan Bey'in bir yandan ihtiyacından daha fazla zahire ve asker toplayarak ve Dergül'den ayrılıp kendi yönetimindeki kaleleri dolaşarak ve çevresini genişletici temaslar kurarak savaş hazırlığı yaparken, bir yandan da kâtibi Osman Efendi'yi kendisine göndererek Dersaadet'in kendisi hakkında nasıl bir karar aldığını anlamaya çalıştığını bildirmektedir.[65]

İngiltere'nin Musul konsolos vekili Rassam'la sürekli ilişki içinde olduğunu bildiğimiz Bedirhan Bey, Dersaadet'in, önerdiği uzlaşma koşullarına ilişkin ret kararından nisan sonunda haberdar olmuş olabilir. Aynı tarihlerde, yani nisan ayının son günlerinde, şeyhlerinden Abdülhalik'i Tebriz'deki Yahya Han'a göndererek İran'a iltica olanağı olup olmadığını yoklatır. Böyle bir yoklamada bulunmaya Dersaadet'in hakkındaki kararını öğrendikten sonra mı, yoksa daha önce mi karar verdiğini arşiv belgelerine bakarak

---

[63] Aynı yerde.

[64] Bedirhan Bey, Han Abdal'a bu mektubu yazdığı 7 Mayıs tarihi itibariyle, Osmanlının, önerdiği uzlaşma koşullarına ret yanıtı verdiğinden büyük bir olasılıkla haberdardı ve sadece Han Abdal'ı Hoşap kalesini kendisine teslim etmeye razı edebilmek için böyle yazıyordu.

[65] BOA 139, 4 Ca. 1263 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 139\img1339].

saptamak mümkün görünmüyor. Bu "iltica yoklaması"nın ayrıntıları şöyledir:

Revanduzlu Resûl Bey (Paşa) Ekim 1846'da İran toprağındaki Şeno adlı yere kaçar. O tarihte Süleymaniyeli Ahmed Bey (Paşa) de aynı yerde bulunmaktadır. Osmanlı İran'dan, bunların ya iade edilmelerini ya da sınırdan uzakta bir yere nakledilmelerini talep eder.[66] Resûl Bey 1847 ilkbaharında Tebriz'deki Osmanlı konsolos vekili Ali Rasim Efendi'yle görüşerek devlete sığınmak istediğini söyleyince, onu bu niyetinden vazgeçirmek isteyen İran yönetimi nisan ayının ikinci yarısında bir tarihte, Urmiye yöneticisi (Nurullah Bey'in akrabası) Yahya Han'ı Tebriz'e gönderir ve o da, Resûl Bey'i bu kararından caydırabilmek için birtakım cazip tekliflerde bulunur. Resûl Bey konsolos vekili Ali Rasim Efendi'ye gelerek Yahya Han'ın yaptığı teklifleri aktarır ve Osmanlı devletine sığınma konusundaki kararından dönmediğini bildirir. O arada, iki gün kadar önce, Bedirhan Bey'in muteber adamlarından Şeyh Abdülhalik'in Yahya Han'ın yanına geldiğini de haber verir. Resûl Bey'in söylediğine göre, Bedirhan Bey Şeyh Abdülhalik eliyle Yahya Han'a, Hacı Abdülmennan adlı birisi adına 20.000 tumanlık bir havale ile kendisi tarafından mühürlenmiş iki boş kağıt göndermiş ve "Yahya Han ne şekilde uygun görürse üzerini öyle yazsın" diye haber yollamıştır. Bunun üzerine, durum Osmanlının Tebriz'deki genel konsolosuna aktarılır ve o da Şeyh Abdülhalik'i yanına getirterek açıklama ister. Şeyh Abdülhalik'in yanıtı şöyle olur: "Geçen sene [1846] Hicaz tarafına gidip dönerken Cizre'ye uğramış olan Şahın dayısı Nur Mehemmed Han'ı ağırlayıp hürmet edemedik, hatırını almaya geldim."[67]

Fakat aynı tarihlerde, Erzurum'da bulunan Rusya devleti görevlisi Albay Danizi, Sadullah Enveri'ye gelerek Tebriz'de bulunan Rusya konsolosundan bir mektup aldığını, Bedirhan Bey'in İran'a

---

[66] BOA 142, tarihsiz (Sadrazam tezkeresi ve Padişah İradesi).

[67] BOA 142, 19 Ca. 1263 (Tebriz konsolos vekili Ali Rasim Efendi'den Sadullah Enveri'ye) [DVD:\BOA 142\img1489].

iltica etmek istediğine dair haberlerin duyulması üzerine, Rusya konsolosunun Şah'ın kardeşi Behmen Mirza'ya giderek, İran'ın Bedirhan Bey'e sahip çıkması halinde Rusya ile İran arasında sorun çıkacağını ihtar ettiğini aktarır.[68] Osmanlının Tebriz konsolos vekili Ali Rasim Efendi de, Dersaadet'e, Sadullah Enveri'nin verdiği bu haberi doğrulayan bir yazı gönderir. Ali Rasim Efendi'nin bildirdiğine göre, Bedirhan Bey'in İran'a iltica etmeyi düşündüğü haberlerinin duyulması üzerine Rusya konsolosu, şehzade Behmen Mirza'nın huzuruna çıkarak bu söylentinin doğru olup olmadığını sorunca, ondan şöyle bir yanıt alır: "Benim haberim yoktur; Yahya Han'ın işidir."[69]

Yahya Han'ın Şeyh Abdülhalik'le Bedirhan Bey'e ne haber yolladığı bilinmiyorsa da, Dersaadet, Tebriz'deki konsolos yardımcısının verdiği istihbarat sayesinde, İran'ın Bedirhan Bey'e sahip çıkmayacağını kesinliğe kavuşturmuş olur.

İsyan ve Yenilgi

Bedirhan Bey Osmanlıya ne zaman açıkça isyan etmiştir; kendisini tasfiye etmekle görevlendirilmiş Osman Paşa komutasındaki ordu onun üzerine ne zaman yürümüştür; çarpışmalar ne zaman başlamış, kaç çarpışma olmuş, Bedirhan Bey Evreh kalesine ne zaman çekilmiştir; Osmanlı ordusunun Evreh kalesi etrafındaki kuşatması ne kadar sürmüş ve Bedirhan Bey ile Han Mahmud hangi tarihte teslim olmuşlardır? İnceleme olanağı bulabildiğim ikincil kaynaklar arasında, bu soruları arşiv belgelerine dayanarak yanıtlamaya çalışan bir tek Sinan Hakan'ın çalışması vardır ve o da bu sorulardan sadece bazılarını ancak kısmen yanıtlayabilmektedir. Osmanlı arşiv belgelerinde benim bu sorulara bulabildiğim yanıtlara geçmeden

---

[68] BOA 142, 29 Ca. 1263 (Sadullah Enveri'den Deresaadet'e) [DVD:\BOA 142\1490].

[69] BOA 142, 10 C. 1263 (Tebriz konsolos vekili Ali Rasim Efendi'den Hariciye Nazırı'na) [DVD:\BOA 142\1491].

önce, Bedirhan Bey'in direniş ve isyanının bu dönemine ilişkin –tespit edebildiğim kadarıyla yanlış– rivayetlere dayalı "bilgilere" kısaca değinmekte yarar olabilir.

Bu türden "bilgilerin" temel kaynaklarından biri, Bedirhan Bey'in torunlarından Süreyya Bedirhan'ın ilk kez 1930'da Kahire'de yayımlanmış olan *Kürt Sorunu: Kökeni ve Nedenleri* adlı çalışmasıdır. Süreyya Bedirhan, Bedirhan Bey'in Cizre-Bohtan yöneticisi olduğu 1837'den 1847'ye kadarki on yıllık dönemde oluşturduğu geniş nüfuz alanını izlediği ittifaklar politikasıyla değil, askeri operasyonlarla ve istilalarla oluşturduğunu iddia ettikten sonra, Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuyla savaşı konusunda şunları söyler:

• Türk [Osmanlı] ordusuyla Bedirhan orduları arasındaki ilk büyük çarpışma Urmiye şehri yakınlarında gerçekleşti ve yenilgiye uğrayan Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı.

• Yezdanşer'in taraf değiştirip Osmanlı ordusunun desteğiyle Cizre şehrini işgal ettiğini öğrenen Bedirhan Bey, Urmiye önünden geri çekilmekte olan Osmanlı kuvvetlerini kovalamayı bırakarak ve geride sadece bir "örtme kuvveti" bırakarak, ordusunun geri kalanıyla Cizre üzerine yürüdü. Güneye doğru kaçmak zorunda kalan Yezdanşer'i ve Osmanlı birliklerini bu bölgeden sürerek başkent Cizre'yi geri aldı.

• Bu arada, takviye kuvvetlerle desteklenen Osmanlı ordusunun saldırıları karşısında Urmiye dolaylarında bıraktığı kuvvetlerini geri çekmek zorunda kalan Bedirhan Bey, Evreh kalesine çekildi ve kale Osmanlı ve Yezdanşer birlikleri tarafından kuşatıldı.

• Evreh kalesi kuşatması sekiz ay sürdü ve sonunda Bedirhan Bey yenilgiyi kabul ederek teslim olmak zorunda kaldı.[70]

Osmanlı arşivinde ulaşabildiğim belgelerde bu anlatımı doğrulayan hiçbir ize rastlayamadım. Bedirhan Bey'in, sürgün yılları bo-

[70] Chirug, 2009, 38-39.

yunca, oğullarına, direniş ve isyanının sadece bu son evresi konusunda değil tamamı hakkında da, sonraki kuşaklara aktarabilecekleri neredeyse hiçbir şey anlatmadığı anlaşılıyor. Bu evrenin aşağıda ayrıntılarını vereceğimiz olayları özetle şöyledir:

• Nisan sonu (1847): Osman Paşa Diyarbekir'e gelip, komutasındaki birinci kolun asker, silah ve cephane eksikliklerinin tamamlanmasını beklerken, Ferik Ahmed Paşa komutasındaki ikinci kol da Muş-Bitlis bölgesine konuşlanmaya başlar. Osman Paşa Bedirhan Bey'e, Dersaadet'ten gönderilmiş "teslim ol" çağrısını gönderir.

• Mayıs ortası (1847): Bedirhan Bey "teslim ol" çağrısına ret yanıtı verir.

• 24 Mayıs 1847: Osman Paşa komutasındaki birinci kol Diyarbekir'den Cizre'ye doğru harekete geçer.

• 27 Mayıs 1847: Osmanlı ordusu Cizre'ye ulaşır.

• 28-29 Mayıs 1847 gecesi: Osmanlı ordusu ile Bedirhan Bey ordusu arasındaki ilk çarpışma.

• 29 Mayıs 1847: Bedirhan Bey Dergül yolu üzerindeki Kasrık (Zeytinlik) boğazına doğru çekilmeye başlar.

• 1 Haziran 1847: Osmanlı ile Bedirhan Bey kuvvetleri arasında, Cizre-Kasrık boğazı arasında ikinci çarpışma.

• 11 Haziran 1847: Osmanlı kuvvetleri ile Han Mahmud kuvvetleri arasındaki Yumru/Bamerd çarpışması.

• 14 Haziran 1847: Bedirhan Bey'i izleyen Osmanlı kuvvetleriyle Kasrık (Zeyetinlik) boğazında çarpışma.

• 19 Haziran 1847: Bedirhan Bey 300-400 kişilik bir kuvvetle Korkandil dağındaki Evreh kalesine çekilmeye karar verir.

• 30 Haziran - 4 Temmuz 1847: Evreh kalesini kuşatan Osmanlı kuvvetleriyle Evreh kalesindeki Bedirhan Bey kuvvetleri arasında dört gün süren çarpışmalar.

• 4 Temmuz 1847: Bedirhan Bey Evreh'te Osman Paşa'ya, Han Mahmud da Tatvan'da Ferik Ahmed Paşa'ya teslim olurlar.

Eğer bu evreyi Osman Paşa'nın Bedirhan Bey'e "teslim ol" çağrısını gönderdiği nisan ayı sonundan başlatırsak, bu tarihten Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un teslim oluşuna kadarki isyan, savaş ve yenilgi evresinin uzunluğu sadece 60-70 gün kadardır. İki ordu arasındaki çarpışmalar ise, aralıklarla, 37 gün sürmüştür.

1. Osmanlı kuvvetlerinin konuşlandırılması

Hatırlanacağı gibi, Osman Paşa'nın Şubat 1847'de Dersaadet'e sunulup Meclis-i Has kararıyla kesinleşen planına göre, Bedirhan Bey'in tasfiyesiyle görevli Osmanlı ordusu iki koldan oluşacaktı. Osman Paşa komutasındaki birinci kol Diyarbekir'de toplanıp oradan Cizre üzerine yürüyecek; Ferik Ahmed Paşa komutasındaki ikinci kol ise Muş-Bitlis tarafına konuşlanarak kuzey cephesini kontrol altına alacaktı.

Osman Paşa, Ferik Ahmed Paşa'ya gönderdiği 25 Nisan 1847 tarihli yazıyla, emrindeki birlikleri Muş ve Bitlis'e konuşlandırmasını emreder. Bu emre göre, 4 tabur (1 alay) piyade, üç bölük süvari, 12 top ve 1.000 kadar başıbozuk piyadeden oluşan ikinci kolun bu tarih itibariyle bir eksiğinin kalmadığı anlaşılıyor. Osman Paşa'nın Ferik Ahmed Paşa'ya gönderdiği bu yazıya göre, askeri harekât sırasında ona verdiği görev özetle şöyledir:

> ... vardığınız yerlerde aldığınız talimata uygun hareket edip, ahali ve fukaranın güvenlik ve rahatlarını sağlayacak gerekli girişimlerde bulunacak[sınız]. (...) [Daha önceleri ister istemez Bedirhan Bey'e tâbi olmuş] fukara ve ahaliye aman vererek onların kalplerini kazanıp hoşnut ederek padişahımız efendimize hayır dua etmelerini sağlayınız. Sizin vereceğiniz aman benim kendi amanım ve benim kendi amanım da padişahımız efendimizin amanı demek olacaktır. (...) Askerlerinizle birlikte Muş ve Bitlis üzerinden yürüyüp vardığınız her yerde [göreviniz], padişahın asıl amacı doğrultusunda, halkın ve fukaranın güvenini elde ederek onları [devletten yana] kazanmaktır. Bedirhan Bey taraftarlarından isyankâr hareketlerle size karşı koyanları bir kez uyarın, ama buna rağmen ısrar edenleri ... tamamıyla tasfiye edin. Bir de, düşmanlıklarını gizleyerek dost görünen ve casusluk yapanları

tespit ettiğinizde, kim olursa olsun, hatır ve gönül dinlemeden, hemen yakalayıp en hızlı şeklide tarafımıza göndereceksiniz.[71]

Diyarbekir'den Cizre üzerine yürüyecek Osman Paşa komutasındaki birinci kolun konuşlandırılması henüz tamamlanmadığı gibi, beklenen cephane ve mühimmat da henüz ulaşmamıştır. Bu eksikliklerin tamamlanmasını beklemeden, Osman Paşa'nın kendisi de aynı tarihlerde (Nisan 1847 sonunda) Diyarbekir'e gelir. Planı şöyledir: Nisan 1847 ortalarında Urfa'ya varmış olan Ferik Ömer Paşa komutasındaki Arabistan Ordusu'na ait 4 tabur piyade, 4 bölük süvari, 4 top ve Halep ve Urfa'dan tertip edilmiş 750 başıbozuk süvari ile Anadolu Ordusu'ndan ve Dersaadet'ten henüz gelmemiş olan düzenli ve başıbozuk askerler, mühimmat ve hayvanlar 12 Mayıs 1847 tarihine kadar Diyarbekir'e ulaşmış olacaktır. Böylece, kendi emrindeki birinci kol Mayıs 1847'nin ikinci yarısında bir zaman Diyarbekir'den hareketle Cizre'ye varmış olacaktır.[72] Osman Paşa komutasındaki birinci kolda yer alacak başıbozuk askerlerin komutası, eski Musul valisi İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa'nın akrabasından, "cesaret ve dirayet sahibi, bölgeyi iyi tanıyan ve Kürtlerin savaş tarzına vakıf" Mustafa Paşa'ya verilmiştir.[73]

2. "Teslim ol" çağrısı ve isyan kararı

Nisan sonunda Diyarbekir'e gelen Osman Paşa, aynı tarihlerde, Dersaadet'ten gönderilmiş olan "teslim ol" çağrısını Bedirhan Bey'e gönderir. Bu çağrının metnine her ne kadar ulaşamadıysam da, Meclis-i Has'ın iki ay kadar önce, 17 Şubat 1847 günlü toplantısında, böyle bir çağrı yapılması konusunda aldığı karardan içeriğinin ne olduğunu en azından yaklaşık olarak biliyoruz:

---

[71] BOA 136, 9 Ca. 1263 (Osman Paşa'dan Ferik Ahmed Paşa'ya) [DVD:\BOA 136\img346408].

[72] BOA 136, 16 Ca. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 136\img346406].

[73] BOA 129, 6 Ra. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\ BOA 129\img1462].

> Bir süredir tuttuğun yol padişah fermanlarına ve rızasına aykırıdır. Devlet seni terbiye etmeye mecbur olmuştur. Eğer yüce saltanata sığınırsan, mal ve canından emin olarak ülkenin başka bir yerinde kendinden emin ve müsterih olarak ikamet ettirileceksin. Ama bu nasihati dinlemeyip tersini yapacak olursan, karşılaşacağın vahim sonucun vebali sana ait olacaktır.[74]

Meclis-i Has'ın belirlediği bu içerikte eksik olan ve Osman Paşa tarafından belirlenecek tek nokta, Bedirhan Bey'e tanınacak teslim süresiydi. Bu sürenin, çağrının "Bedirhan Bey'in eline geçtiği tarihten sonraki bir hafta içinde" biçiminde belirlendiğini ve Diyarbekir ulemasından ve hanedanından çok sayıda kişinin de böyle bir çağrı yapıldığından haberdar edildiğini, Musul valisi Esad Paşa'nın bir raporundan öğreniyoruz.[75]

Bu çağrıyı en geç Mayıs 1847 başlarında almış olması gereken Bedirhan Bey'in o tarihte karşı karşıya olduğu koşulları anımsayacak olursak: Van direnişçileri kendi içlerinde bölünmüşler; Muşlu Şerif Bey Osman Paşa'nın çağrısıyla orduya teslim olmuş; Diyarbekir valisi kendisine bağlı dört şeyhe mektup göndererek onlardan Bedirhan Bey'i uyarmalarını istemiş; yeğeni Yezdanşer ona "ihanet" ederek Musul valisine sığınmış; Han Abdal Hoşap kalesine el koyup ona ve ağabeyi Han Mahmud'a karşı cephe almış; kısacası saflarında hızlı bir çözülme başlamış ve İran'ın kendisine sahip çıkmayacağı anlaşılmıştır. Durumu satranç tahtasına benzetirsek, Osman Paşa gönderdiği "teslim ol" çağrısıyla Bedirhan Bey'e "Şah" deyince, Bedirhan Bey'in teslim olma ile savaşı kabullenme dışında başka hiçbir seçeneği kalmamış; savaşmayı göze alması durumunda ise, Kürt ittifakındaki ve kendi saflarındaki çözülmeler nedeniyle, daha kaç hamle yapabileceği de iyice belirsizleşmiştir.

Bu koşullara rağmen teslim olmayıp savaşı göze alan Bedirhan Bey'i, çevresinin de bu yönde kararlar alması için büyük bir baskı

---

[74] Aynı yerde.

[75] BOA 144, 16 Ca. 1263 (Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 144\img1369].

altında tuttuğu anlaşılıyor. İngiltere'nin Musul konsolos vekili Rassam, Bedirhan Bey'in isyan etmenin eşiğinde durduğu o günlerine ilişkin olarak şöyle yazar:

> Teslim olmaya yanaşmamasının bir nedeni de, Musul ve Diyarbekir'dan gelen ve ona, Türkleri de, İngiliz konsolosunu da dinlememesini salık veren, ister savaşsın ister teslim olsun, her iki durumda da nasıl olsa öldürülmesine karar verilmiş olduğunu öne süren mektup ve mesajların ardı arkasının kesilmemesiydi.[76]

Rassam, daha ileri tarihli bir başka raporunda, Bedirhan Bey'in sadık çevresinin, saldırıya geçmiş olan ordunun Osmanlı sultanı tarafından değil, Avrupalılar tarafından gönderildiğine inandıklarını yazar:

> Bu ülkedeki bütün Müslümanların gönlü, İslâm'ın son kalesi olarak gördükleri Bedirhan Bey'den yanadır. Üstelik, bu zırcahiller, ona karşı gönderilmiş askerlerin Sultan tarafından değil, Avrupalılar tarafından gönderildiğine inanıyorlar. İngiliz konsolosunun adı ise çok özel bir nefret nesnesi haline gelmiş durumda.[77]

Bedirhan Bey Osman Paşa'nın "teslim ol" çağrısına ret yanıtını Mayıs 1847 ortalarında verir. Osman Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği 2 Haziran 1847 tarihli rapora göre, bu çağrı Bedirhan Bey'e – sadrazamın talimatına uygun biçimde– Diyarbekir'in bazı ileri gelenleri eliyle gönderilir. Çağrıyı Cizre'ye götüren heyet Bedirhan Bey'in verdiği yanıtı bir mektupla ilettikleri gibi, iki gün sonra kendileri de Diyarbekir'e dönerek Bedirhan Bey'le görüşmelerini ve aldıkları yanıtı Osman Paşa'ya aktarırlar. Bedirhan Bey'in verdiği yanıtın özü şudur: "Hele ordu Cizre'ye bir gelsin, bakalım nasıl olur."[78]

---

[76] FO, 195/228, 29 Mayıs 1847, Rassam'dan Henry Wellesley'e (aktaran Gökçe 1999, 77).

[77] FO, 195/228, 14 Haziran 1847, Rassam'dan Lord Cowley'e (aktaran Gökçe 1999, 78).

[78] Başbakanlık Arşivi. Hatt-ı Hümâyûn, 22388, 18 C. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) (aktaran Sevgen 1982, 98-99). Osman Paşa'nın, ordunun Diyarbekir'den Cizre'ye doğru hareket ettiği 24 Mayıs 1847'den başlayıp 1 Haziran 1847'ye kadarki harekâtını gün gün anlatan, 1960'lı yıllarda Nazmi Sevgen'in elde edebildiği bu önemli raporu ben Osmanlı arşivinde bulamadım.

Bedirhan Bey'in yaklaşık 1840 yılında başlatıp 1847 yılı mayısına kadar sürdürdüğü direnişini isyan noktasına taşıdığı tarih, Osman Paşa'nın "teslim ol" çağrısına ret yanıtı verdiği tarihtir: 1847 mayıs ayı ortalarında bir gün.

3. Han Mahmud'un desteği

Kardeşi Abdürrezak ve oğlu Abdülaziz beyler ile Rızvan Ağa'nın, nisan sonlarına doğru Karmuç köyüne yaptıkları saldırıda, Osmanlı askerlerinin üzerlerine gelmesi karşısında çatışmaya girmeden geri çekilmelerinden sonra, Han Mahmud, 15 Mayıs 1847'de, Muşlu Şerif Bey'in kardeşi Murad Bey'in müdürlüğünü yaptığı Bitlis kazasına bağlı, Ahlat'ın batısında, askeri bakımdan stratejik bir geçiti kontrol altına almak amacıyla, o bölgede yerleşik, kendisine muhalefet eden Helaci aşireti üzerine yürür. Fakat Muş bölgesinde yerleşik düzenli Osmanlı birliklerinin bu aşirete yardım etmek üzere harekete geçmeleri üzerine geri çekilip,[79] zaptettiği Hoşap kalesini teslim etmeye ikna etmek üzere kardeşi Han Abdal'ın yanına gider, ama razı edemeyince, 20 Mayıs 1847 günü Hoşap'tan ayrılarak, Bedirhan Bey'e destek vermek üzere, Bohtan'a geçer.[80]

Han Mahmud'un yenilgiden sonra Bedirhan Bey'le birlikte götürüldüğü Dersaadet'te verdiği zaptiye ifadesine göre, üç oğlu da beraberindedir. Bedirhan Bey onun yanına "üç beş yüz Kürdü katarak üzerine gelmekte olan Osmanlı askerlerini karşılamak üzere" gönderir.[81] Osman Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği rapora göre, Han Mahmud'un Hasankeyf dolaylarında konuşlanan piyade ve süvari olarak toplam kuvveti 3.000 kadardır.[82]

---

[79] BOA 144, 13 C. 1263 (İzzed Paşa ve Ali Tevfik'ten Dersaadet'e) [DVD:\BOA 144\img1363].

[80] BOA 144, 5 C. 1263 (Han Abdal'dan İzzed Paşa'ya) [DVD:\BOA 144\ img1362].

[81] BOA 009, tarihsiz (Han Mahmud'un zaptiye ifadesi) [DVD:\BOA 009\ img259450].

[82] Başbakanlık Arşivi. Hatt-ı Hümâyûn, 22388, 18 C. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) (aktaran Sevgen 1982, 98-99). Ferik Ahmed Paşa'nın bildirdiğine göre ise, Bedirhan Bey Han Mahmud'a "üç beş yüz" değil, 2.000 asker vermiş, bunun dışında

4. Osman Paşa Cizre üzerine hareket ediyor

Osman Paşa komutasındaki birinci kol 24 Mayıs 1847 günü Diyarbekir'den hareketle Cizre üzerine ilerlemeye başlar. Diyarbekir valisi Hayreddin Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği bu konudaki raporu özetle şöyledir:

> Ordunun burada ikâmet ettiği süre zarfında gereken zahire ve erzak ve diğer eşyaların tedarik ve hazır edilmesinde, mühimmat ve cephanenin ve diğer malzemelerin nakil ve sevki için gereken kiralık beygirlerin tedarikinde herkes gecesini gündüzüne katarak askerlere hiçbir bakımdan zorluk ve sıkıntı çektirmemiş ve onları rahat ve bolluk içinde ve izzet ve ikramla uğurlamıştır. Gidecekleri yerlerde su kıt olduğu için, herhangi bir sıkıntı çekmemeleri için yol üstünde geceleyecekleri köylerde ve gerekse yolculuk sırasında her ne zaman su isterlerse hazır bulundurmak için köy halkının tulumlar ile yol üzerine su getirmeleri ve bir nefer bile su isteyip de bulamayacak olursa mesul tutulacakları konusunda köy muhtarlarına ve gereken memurlara tekrar tekrar buyrultu yazılıp tembihlerde bulunulmuştur. O nedenle, asker ne yiyecek ne de içecek konusunda herhangi bir sıkıntı ve zorluk yaşamayacaktır.[83]

Ordunun Cizre'ye doğru ilerleyişinin ve 1 Haziran 1847 akşamına kadarki olayların öyküsünü Osman Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği rapordan öğreniyoruz.[84]

Ordu birinci günün sonunda, gecelemek üzere Kenek denilen konakta mola verir. Bu sırada Bedirhan Bey'in şeyhlerinden biri, onun adına görüşmelerde bulunmak üzere, Osman Paşa'ya gelir. Kendisine Bedirhan Bey'in niyetinin ne olduğu sorulduğunda, Bedirhan Bey'in onun sözünden çıkmayacağını, bir mektup yazılarak

---

Han Mahmud da Gevaş kazasından 100 ve bazı yerlerden de 100'er piyadenin yollanmasını istemiş, ama Gevaş dışında diğer yerlerden kimse gelmemiştir (bak. BOA 146, 5 B. 1263, İzzed Paşa ve Ali Tevfik'ten Dersaadet'e [DVD:\BOA 146\img1394]).

[83] BOA 143, 13 C. 1263 (Hayreddin Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 143\img212].

[84] Başbakanlık Arşivi. Hatt-ı Hümâyûn, 22388, 18 C. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) (aktaran Sevgen 1982, 99-101).

kendisiyle gönderilecek olursa "itaate geleceğini zannettiğini" söyler. Bunun üzerine istediği mektup yazılarak kendisine verilir ve Cizre'ye yolcu edilir.

25 ve 26 Mayıs günleri yolda geçer ve 27 Mayıs günü ordu Cizre'ye vardığında, Bedirhan Bey ile Osman Paşa arasında aracılık yapan şeyh, Bedirhan Bey'in "eğer üzerime varılırsa iki el bir baş içindir" mealindeki mektubuyla birlikte, iki tarafın tayin edecekleri yetkili görevlilerin Cizre'ye yakın bir yerde görüşmeleri önerisini getirir.

Ertesi gün (28 Mayıs), "Cizre önünden akan" Dicle nehrinin karşı yakasındaki dağdan bir takım atlılar inerek "tüfek atmak ve hezeyanlı sözler söylemek gibi edepsizliğe cüret etmişlerse de" şeyhin isteği üzerine bu ateşe karşılık verilmez ve Bedirhan Bey'in bu atlılar arasında bulunduğu öğrenilince, kendisine güven verip nasihatte bulunan bir mektup yazılarak, Yarbay Ahmed Bey'le, sözü geçen şeyhin eşliğinde, Bedirhan Bey'e gönderilir. Epey uzun süren görüşme sonucunda Bedirhan Bey'den gelen mektupta "işe yarar bir söz ve ifade" bulunamaz. Bedirhan Bey Yarbay Ahmed Bey'e, üzerine gelinirse savaşacağını söylemiştir. Ahmed Bey de ona, "Size iki gün süre veriyoruz, iyice düşünün, süre bitinceye kadar size hasım muamelesi yapılmayacaktır" deyince, Bedirhan Bey, "Süreye gerek yoktur, hemen bir saat evvel yapacağınızı yapın, geleceğiniz varsa göreceğiniz de vardır. Benim Evreh adında sağlam ve kuvvetli bir kalem var, siz değil, üç kral gelse zaptedemez, gücüm tükeninceye kadar sizinle dövüşeceğim, sonunda baş edemeyecek olursam Evreh kalesine çekileceğim" yanıtını verir.

Aynı gün, Cizre önünde bu görüşmeler yapılırken, Osman Paşa Cizre'ye sınır olan Hasankeyf adlı yere Emin Paşa komutasında düzenli ve başıbozuk askerlerden oluşan, tam donanımlı bir birlik gönderir. Bu birlik oraya varır varmaz, Han Mahmud emrindeki üç bin kadar silahlı Kürt birliğiyle karşılaşır. Bu birlik Emin Paşa komutasındaki askerlere uzaktan ateş açar ama saldırmaz. Emin

Paşa'ya emir verilmedikçe saldırmaması talimatı verildiği için, Osmanlı askerleri bu ateşe karşılık vermezler. Han Mahmud bir süre sonra geri çekilir.

5. İlk çarpışma

Yarbay Ahmed Bey'in Bedirhan Bey'le görüştüğü 28 Mayıs'ı 29 Mayıs'a bağlayan gece, Osman Paşa ileri karakolda bulunan başıbozuk askerleri teftiş etmek üzere Dicle nehri sahiline gittiğinde, civardaki köylüler kendisine, nehrin karşı yakasında, kurşun atımı uzaklıkta, Bedirhan Bey'in askerleriyle birlikte baskın amacıyla pusuya girmiş olduğunu ve karşı yakaya asker geçirmek için keleklerin hazırlatmakta olduğunu haber verirler. Bunun üzerine Osman Paşa, Miralay Mustafa Bey komutasında bir tabur piyade, iki bölük süvari ve yüz kadar başıbozuk askeri ve bir topu nehrin bu tarafında pusuya sokar. Bu birlik Bedirhan Bey'den önce davranarak, tüfek ve top atışıyla baskın tarzında bir saldırı düzenler. Bu saldırı sırasında Bedirhan Bey'in adamlarından kırk kadarı ölür, Osman Paşa'nın kaybı ise, acele ile doldururken tüfeği ateş alan bir süvariden ibarettir. Uğradığı bu bozgun karşısında Bedirhan Bey, Dergül yolu üzerindeki Kasrık (Zeytinlik) boğazına doğru çekilmeye başlar.

6. İkinci çarpışma

Bedirhan Bey daha önce Dicle üzerindeki köprüyü yıktırmış olduğu için Osman Paşa Bedirhan Bey'i takip edemez. Köprünün onarımı ancak 30 Mayıs günü tamamlanır ve ordu Cizre'den hareketle Bedirhan Bey'in bulunduğu dağlık arazi yönünde ilerler.

1 Haziran 1847 gecesi, Cizre ile Kasrık boğazı arasında bir yerde, Bedirhan Bey 2.000 kadar piyadeyle Osman Paşa'nın kuvvetlerine karşı bir gece baskını yapma girişiminde bulunur. Ordunun yarım saat kadar yakınına koruma amacıyla yerleştirilmiş yan kuvvetler bu baskını fark edip ateş açarlar. Bir saat kadar süren çarpışma sonunda Bedirhan Bey'in kuvvetleri püskürtülür.

Osman Paşa bu olayları aktardığı 2 Haziran 1847 tarihli raporunu şöyle tamamlar:

> Bedirhan Beyin bir hayli süvarisi vardır. Fakat hepsi derme çatma, zorla tutma olduğundan, bazıları kendilerine verilen gizli güvencelerle, bir kısmı da kendiliklerinden kaçarak bize sığınmaktadır. (...) bu yıl buralarda havalar iyi gitmekte, sıcaktan asla sıkıntı çekilmemektedir. Asâkir-i Şahane huzur ve sevinç içindedir. İki ay içerisinde, gerek Hassa ve Dersaadet ve gerekse Arabistan ve Anadolu ordularından emrimdeki nizamiye askerinden dört neferden başka ölen olmamıştır. Elli dört nefer de zararsızca hastadır.

Raporun son cümlesinde, Osman Paşa, Diyarbekirli Yusuf Efendi ile akrabası Hasan Efendi'ye Bedirhan Bey'e iletilmek üzere bir yazı verildiğinden, ama bu kişilerin henüz geri dönmediklerinden söz etmektedir. Daha ileri tarihli bir sadrazamlık tezkeresinden, bu kişilerin ve bir de onlarla birlikte hareket eden Mustafa Efendi adlı bir kişinin, Bedirhan Bey'i teslim olmaya ikna edebileceklerini söyleyerek Osmanlı kuvvetlerini yanlış yöne sevk edip Bedirhan Bey'e zaman kazandırmaya çalıştıkları ve Osman Paşa tarafından tutuklandıkları anlaşılmaktadır.[85]

7. Yezdanşer: Cizre mütesellimliği için pazarlık

Osman Paşa söz konusu raporunda, Bedirhan Bey'in yeğeni Yezdanşer ile akrabasından birinin 2 Haziran 1847 günü "orduya sığındıklarını" söyler.[86] Bunun ne anlama geldiği açık değildir, zira Yezdanşer'in nisan ayının 16-20'si arasında bir tarihte Cizre'den kaçıp Musul valisine sığındığını ve Esad Paşa'nın onu, Osman Paşa'nın talebi üzerine, 23 Nisan 1847 günü kara yoluyla Anadolu Ordusu'na (yani, muhtemelen, Osman Paşa'nın geldiği ya da geleceği

---

[85] BOA 147, 12 Ş. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 147\img1377].

[86] Başbakanlık Arşivi. Hatt-ı Hümâyûn, 22388, 18 C. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) (aktaran Sevgen 1982, 100).

Diyarbekir'e) gönderdiğini biliyoruz. Osman Paşa'nın Diyarbekir'den Cizre'ye doğru hareket tarihi 24 Mayıs olduğuna göre, Yezdanşer'in o güne kadar Diyarbekir'e çoktan varmış olması gerekir. Bir olasılık, Cizre'ye hareketinde Osman Paşa'nın onu Diyarbekir'de bırakmış olması ve Yezdanşer'in Cizre'de bulunan Osman Paşa'nın yanına 2 Haziran günü varmış olmasıdır.

Her ne ise, orduya katıldıktan sonra Yezdanşer'in Bedirhan Bey'e düzenlenen harekât sırasında orduya çeşitli "hizmetlerde" bulunduğu anlaşılıyor. Yezdanşer'den söz eden Osmanlı belgelerinde, "Bedirhan'dan ayrılıp orduya sığınmış ve bu davranışıyla epey yarar sağlamış" olduğundan söz edilmektedir.[87] Yezdanşer'in Bedirhan Bey'in üzerine yürüyen Osmanlı ordusuna sunduğu hizmetlerden biri, başta kayınpederi Hakkâri beyi Nurullah olmak üzere, önemli kişilerin taraf değiştirmesinde oynadığı roldür. Bir diğer hizmeti, Osmanlı ordusunun zahire sıkıntısını gidermek olmuştur. Örneğin bir arşiv belgesinde Yezdanşer'in "Cizre ahalisinden defter karşılığında borçlanarak külliyetli miktarda yiyecek ve erzak, vb. satın alıp askerlerin gerekeli yiyecek ihtiyacını karşıladığı"ndan söz edilmektedir.[88] Bir başka belgeden, bu hizmeti senet karşılığında borçlanarak sunduğu ve Bedirhan Bey'in yenilgisinden 17 yıl sonra bile Osmanlı Devleti'nden hâlâ tahsil edemediği 96.000 kuruş alacağı kaldığı anlaşılmaktadır.[89]

Yezdanşer'in, Kasrık boğazına doğru çekilmekte olan Bedirhan Bey'in peşine düşmüş olan Osman Paşa'nın yanına 2 Haziran 1847 günü gelmesinin ardından, bir süre onunla birlikte hareket ederek, ordunun yabancısı olduğu o bölgede askeri birliklere kılavuzluk

---

[87] Örneğin bak. BOA 003, 27Ş. 1263 (Osman Paşa ve Abdülaziz Agâh'tan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 003\img259630].

[88] BOA 156, 3 C. 1265 (Kürdistan valisi Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 156\img004001].

[89] BOA 200, 1 S. 1281 (Sadrazamlık'tan Meclis-i Vâlâ Başkanlığı'na) [DVD:\BOA 200\img64174].

yaptığı da düşünülebilir. Ama Bedirhan Bey'in Evreh kalesine çekilmiş olduğu 25 Haziran 1847 günü ve sonrasında, kaleyi kuşatmaya giden askeri birliklerin yanında olmayıp, Cizre'de, ordunun Kurmay Başkanı Mustafa Sabri Paşa, Mirliva Muammer Bey, Muhasebeci Esseyid Ali Rıza ve Yarbay Mustafa Neş'et ve ordu defterdarı Agâh Efendi ile Cizre mütesellimliği için pazarlık masasına oturduğunu biliyoruz. Bu pazarlıktan ve Bedirhan Bey'in devletçe el konan dokuz köyünden aşağıda ayrıca söz edeceğiz.

8. Yumru/Bamerd[90] çarpışması

Osman Paşa komutasındaki birlikler Bedirhan Bey'in peşinden Dergül'e doğru ilerlerken, Bağdat'tan Cizre'ye gelen posta ulağı Osman Paşa'ya ulaşamayınca, yaptığı soruşturma sonucunda elde ettiği bilgileri Diyarbekir Valiliğine bir not halinde iletir. Buna göre, Han Mahmud 11 Haziran 1847 günü Yumru (Bamerd) denilen yerde Dergâh-ı Âli Kapucıbaşlarından İsmail Bey komutasındaki Osmanlı birliğinin üzerine saldırır. Çarpışma sırasında, Mahmud Bey'le birlikte olan Amêdiyeli İsmail Bey'in yeğeni Zeynel Bey ve Bedirhan Bey'in Ermeni komutanlarından Muyo (Marto-?) ölür, Han Mahmud bozguna uğrayarak firar eder. Posta ulağının verdiği bu bilgi dışında, Diyarbekir valisi de Dersaadet'e yazdığı raporda, saldırıya uğrayan İsmail Bey'in kendisine ilettiği bilgileri aktarır. Buna göre, Han Mahmud'un birliğinden 18 asker esir alınmış, 60'ı suda boğulmuş, 100 kadarı da yaralanmış veya ölmüştür. İsmail Bey'in komutasındaki başıbozuk askerlerden yaralanan ve ölenlerin sayısı 18'dir.[91]

Han Mahmud ise, İstanbul'daki zaptiye ifadesinde bu çarpışma hakkında şunları söyler:

---

[90] Sinan Hakan, Osmanlı belgelerinde "Yumru" diye adlandırılan bu yerin Siirt'in Kurtalan ilçesinin güneyinde "Bamerd" diye anılan bir köy olduğunu belirtmektedir (Hakan 2007, 224).

[91] BOA 145, 5 B. 1263 (Hayreddin Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 145\img1374].

... askerin hücumuna dayanamadığımızdan yüz elli kadar Kürt Şad Suyunda [Dicle nehrinde] boğuldu. (...) Benim de üç uşağımdan ikisi suda boğulup yalnız bir uşağım kalmış bulunduğundan, oradan firar [ettim].[92]

9. Kasrık (Zeytinlik) Boğazı çarpışması

Bağdat'tan gelen aynı posta ulağının tanıkların anlatımlarına dayanarak bildirdiğine göre, 14 Haziran 1847 gecesi, Cizre'nin kuzeyinde, Dergül yolu üzerinde, Mir Sêvdin'e ait Kasr-ı Geli kalesinin bulunduğu yerde, Kasrık (Zeytinlik) Boğazı olarak anılan yerde, Ferik Ömer Paşa komutasındaki Arabistan ordusu alayı ile Dersaadet ordusundan iki tabur asker çadırsız (açıkta) dinlenme halindeyken, gece saat dört sularında, Bedirhan Bey'in kâhyalarından biri ile Telli Bey 1.000 kadar Kürt askeriyle Osmanlı kuvvetlerine saldırırlar. Çatışma sırasında Bedirhan Bey'in kâhyası bir top güllesiyle ayağı kırılarak yaralanırken, Telli Bey de topların üzerine hücum ederken Arabistan ordusu alayının ikinci taburunun binbaşısının kılıç darbesiyle ölür. Kürt kuvvetleri karşı saldırıya dayanamayıp bir hayli kayıp vererek geri çekilir. Osmanlı ordusunun yaralı ve ölü olarak kayıpları bir yüzbaşı ile 28 erdir.[93]

10. Bedirhan Bey'in gerekirse Van Kalesi'ne sığınma planı

Erzurum valisi İzzed Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği 19 Haziran 1847 tarihli raporunda, kendisine ulaşan bir istihbarata dayanarak bildirdiğine göre, Gevaş halkının Bedirhan Bey nezdinde bulundurduğu ulağının Gevaş'a getirdiği evrakların birinde, Bedirhan Bey'in "başı sıkışırsa maiyetindeki askerlerle Van'a gelip orada barınmak

---

[92] BOA 009, tarihsiz (Han Mahmud'un zaptiye ifadesi) [DVD:\BOA 009\img259450].

[93] BOA 145, 5 B. 1263 (Hayreddin Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 145\img1374].

amacıyla, Selim Bey adlı adamını bir miktar askerle birlikte Van'a göndereceği" yazılıymış. Ama Bedirhan Bey'in bu talebi konusunda Van halkı ikiye bölünmüş. Bir taraf "Daha sonra bunun hesabını veremeyeceğimiz için kaleye alınmamalıdır" derken, diğer taraf "Her ne pahasına olursa olsun kaleye alınmalıdır" şeklinde görüş bildirince, herhangi bir karara varılamamış.[94]

Aynı günlerde Van halkı adına, kaza nâibi Esseyyid Abdullah ile Van halkından 48 kişinin iki ayrı dilekçeyle Osmanlıya sadakat bildiriminde bulunmuş olmaları, ayrıca Bitlis halkı adına da 35 mühürlü benzer bir dilekçenin sunulmuş olması, o sıra Van ve Muş dolaylarındaki genel havayı yansıtmaktadır. Van halkı adına verilen "sadakat bildirimi"nin altındaki 48 mühürden 12'sinin ve Bitlis halkı adına verilenin altındaki 35 mühürden de 11'nin Ermenilere ait olması ayrıca dikkat çekicidir.[95]

11. Bedirhan Bey'in Evreh kalesine çekilmesi ve teslim olması

Osman Paşa Dersaadet'e gönderdiği 19 Haziran 1847 tarihli raporunda, Bedirhan Bey'in Osmanlı kuvvetlerine karşı düzenlediği birkaç başarısız baskından sonra, beraberindeki birkaç yüz kişiyle birlikte "selâmet yeri" kabul ettiği Evreh kalesine sığınmak üzere geri çekildiğini bildirir. Bu raporu "Bedirhan'ın eski meskeni olan Dergül"de kaleme alan Osman Paşa, "bu mektup tarihinden birkaç gün sonra, orduyla birlikte Dergül'den hareketle, Allah'ın yardımıyla, Evreh kalesi üzerine gidileceğini" söylemektedir.[96]

---

[94] BOA 146, 5 B. 1263 (İzzed Paşa ve Ali Tevfik'ten Dersaadet'e) [DVD:\ BOA 146\img1394].

[95] BOA 014, 23 C. 1263 (Bitlis halkı adına 35 mühürlü dilekçe); 30 C. 1263 (Van nâibinin dilekçesi); tarihsiz (Van halkı adına 48 mühürlü dilekçe) [DVD:\BOA 014\img259564, img259565, img259563].

[96] BOA 090, 5 R. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 090\ img1792].

Ferik Ahmed Paşa'nın daha ileri tarihte yazdığı bir rapordan ise, Bedirhan Bey'in sığındığı Evreh kalesinin kuşatılmasına 30 Haziran 1847 Çarşamba günü başlandığını öğreniyoruz:

> Musul'dan getirtilen büyük balyemez top ve havanlarla, içinde bulunduğumuz ayın 16. Çarşamba günü [30 Haziran 1847] adı geçen kale, düşman saflarını yaran yiğitlerin gelmesiyle ve Allah'ın yardımıyla kuşatılmıştır.[97]

Evreh kalesi, Siirt ilinin Pervari ilçesinin güneydoğusunda ve Van ilinin Çatak ilçesinin güneybatısında bulunan Korkandil dağının kuzey eteğinde, derin bir uçurumun yamacındadır. Uçurumun dibinden akan nehirden yüksekliği 80-100 metreyi bulur. Kalenin bulunduğu uçurumun karşı yakasında, az bir meyille yükselen Xılor tepesi vardır ki, bu tepenin zirvesi ile nehrin karşı yakasındaki Evreh kalesi aşağı yukarı aynı yüksekliktedir. Kaleye Korkandil tarafından sadece keskin bir sırttan ulaşılabildiği için, zapt edilmesi neredeyse imkânsızdır. Rivayete göre, Evreh'i kuşatan Osmanlı ordusu elindeki balyemez toplarını bu Xılor tepesine çıkartarak kaleyi oradan ateş altına almış ve Bedirhan Bey'i ancak böylelikle teslim olmaya zorlayabilmiştir.[98]

Evreh kalesinin kuşatıldığı 30 Haziran Çarşamba günü ile Bedirhan Bey'in teslim olduğu 4 Temmuz Pazar günü arasındaki beş günün son üç günlük öyküsünü Bedirhan Bey'in sarrafı Thomas Anton'un verdiği yazılı ifadeden öğreniyoruz.[99] Thomas Anton ifadesinde, kuşatmanın iki gün öncesinden (28 Haziran), Zeynel Bey ile "Hıristiyanların can düşmanı" müftü Abdulkuddûs'un, "Bedirhan Bey'in asıl müsteşarı konumunda olan" Molla Resûl'ün ve "bir Hıristiyan görmekten dahi iğrenen" Molla Mustafa'nın kaleden kaçtıklarını söyler. Kuşatmayı ve Bedirhan Bey'in teslim olmasını ise özetle şöyle anlatır:

---

[97] BOA 014, 21 B. 1263 (Ferik Ahmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 014\img259567].

[98] Hakan 2007, 226-228.

[99] BOA 001, tarihsiz (Thomas Anton'un ifadesi) [DVD:\BOA 001\ img259452].

• *2 Temmuz 1847, Cuma:* Önce Ömer Paşa şiddetli top ateşiyle kaleyi dövmeye başlar ve gün batımında Mustafa Paşa da kumandası altındaki tümenle olay yerine gelir, top atışı sabaha kadar kesintisiz sürer.

• *3 Temmuz 1847, Cumartesi:* Bir top güllesi Mustafa Paşa'nın sancaktarını öldürünce, Mustafa Paşa koşup sancağı kapar, askerin önüne düşüp kaleye doğru saldırıyı başlatır. Sayıları 300 kadar olan Kürt kuvvetleri bulundukları mevzileri terk ederek kale içine çekilirler. Onların boşalttıkları mevzileri derhal Osmanlı askerleri doldurur ve oradan da top ateşi başlatırlar. Kürt kuvvetleri de iki adet topla şiddetli bir direniş gösterir. Çarpışma ertesi sabah saat 10'a kadar sürer.

• *4 Temmuz 1847, Pazar:* Bedirhan Bey durumun umutsuzluğunu görüp teslim olmaya karar verir. "Kalede bulunan Kürtlerin gitmelerine izin verilirken Bedirhan Bey ve ailesi tutuklanır."

Evreh kuşatmasında Bedirhan Bey kuvvetlerinin verdiği kayıpları bilmiyoruz. Osmanlı ordusu ise 115'i yaralı, 29'u ölü olmak üzere toplam 144 kayıp vermiştir.

Osmanlı ordusunun verdiği kayıplar[100]			
	Yaralı	Ölü	Toplam
Hassa Ordusu	2	-	2
Dersaadet Ordusu	17	2	19
Arabistan Ordusu	26	7	33
Başıbozuk piyade	70	20	90
Toplam	**115**	**29**	**144**

Osman Paşa, Bedirhan Bey'in, teslim olup Evreh kalesi yakınında bir çadırda tutulduğu sırada, kendi yenilgisi konusunda yaptığını iddia ettiği yorumu Dersaadet'e gönderdiği 11 Temmuz 1847 tarihli raporunda şöyle aktarır:

---

[100] BOA 004, tarihsiz (Evreh kalesindeki çarpışmalarda yaralan ve ölenlerin dökümü) [DVD:\BOA 004\img259612].

... bir gün Bedirhan, ailesinin bu taraflarda bırakılmasını rica etmek amacıyla yanıma geldi. İleri gelenlerin de hazır bulunduğu bu görüşme sırasında, kendi çevresinde topladığı Kürtlerin çokluğu ve gücü nedeniyle ünlendiğini ve, güya, İran Şahı'nın bile dost görünmek için kendisine zaman zaman uygun hediyeler göndermekten geri kalmadığını, ama Osmanlı askerlerinin açtığı ateş ve şiddetli saldırı karşısında bu kadar kısa zamanda direnemez hale gelmiş olmasına şaşırdığını ifade etti. O esnada orada bulunan Kürt ileri gelenleri ve diğer beyler ve kişiler de konuya ilişkin görüş belirtip onun söylediklerini doğruladılar.[101]

Bedirhan Bey'in sonuna kadar savaşmayı değil de teslim olmayı tercih etmesinin nedenine ilişkin herhangi bir arşiv belgesine ulaşamadım. Lütfi'nin 1908 yılında yayımladığı *Emir Bedirhan* adlı broşürde Bedirhan Bey'in teslim olma nedeni şöyle açıklanır:

Emir Bedirhan Osmanlı askerlerine karşı senelerce dayanabileceğini ve başarıya ulaşacağını gayet iyi bilirdi, fakat çevresindekilerin birbirine zıt emelleri fikir ve tasavvurlarını perişan etmişti. Dini duyguları kendisini halife makamına itaate sevk ediyor, kendisine olan saygısı ise amacı yolunda ya ölmeyi veya hasmını mağlup etmeyi ihsas ediyordu: Bu farklı hislerine bir de şeyhülislamı ile ulemâ heyetinin nasihat ve dinî uyarıları eklenince, çaresiz, teslim emrini verdi. Çünkü her iki taraftan da helâk olacakların Müslüman olmaları nedeniyle, buna sebep olanın da şeriat nezdinde sorumlu tutulacağı, o yüzden her iki taraftan da ölenlerin şehit ve kalanların gazi sayılacak olmaları bakımından bütün günahın şeriata göre sadece kendisine ait olacağını beyan ettiler. Saf yürekli emir bu nasihatlere karşı duramayarak ve o anda gözyaşı döküp kederlenerek kendi mübarek elleriyle teslim bayrağını çekti.[102]

---

[101] BOA 014, 27 B. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 014\img259569+259570].

[102] Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 39.

Torunu Süreyya Bedirhan da, "kuşatma altındakiler hiç de sevindirici olmayan bir çıkış yolu buldular ve Bedirhan yenilgiyi kabul etmek ... zorunda kaldı" diyerek, teslim kararından Bedirhan Bey'in çevresini sorumlu tutmaktadır.[103]

12. Han Mahmud'un teslim olması

Han Mahmud, 11 Haziran 1847 günlü Yumru/Bamerd çarpışmasında bozguna uğrayınca Müküs'e çekilerek elinde tuttuğu Gevaş (Kavaş), Kadıkân (Karçıkan), Ecnas ve Pağnavis kalelerini güçlendirerek direnişini sürdürmek ister. Aynı sırada Ferik Ahmed Paşa da ona ve çevresine mektuplar gönderip teminat vererek, kendisini teslim olmaya çağırır.[104] Bu çağrılar etkisini gösterir ve Han Mahmud'un yeğeni Abdal Bey Ferik Ahmed Paşa'ya haber göndererek, Han Mahmud'un "eğer aracılık eden olursa teslim olmaya canı gönülden istekli olduğunu" bildirir.[105]

Bunun hemen ardından, Van hanedanından Timurzade Fazıl Bey ile Han Mahmud tarafından gönderilmiş bazı kişiler Ferik Ahmed Paşa'nın yanına gelerek güvence verilmesini ve güvenilir bir adamının gönderilmesini yazılı olarak rica ederler. Bunun üzerine Ahmed Paşa binbaşı İsmail Bey'i, hem Van direnişçilerine hem de Han Mahmud ve adamlarına "aman verdiğini" iletmek üzere, küçük bir askeri birlik eşliğinde, Han Mahmud'un yanına gönderir. Han Mahmud'un kardeşi Derviş Bey, Kisan Beyi Halid Bey, Hakkari beylerinden Selim ve Fettah beyler ve Van ileri gelenlerinden sabık müftü ve naib efendiler ve hanedandan Şatırzade Abdullah Ağa ve Camuşçuzade Numan Ağa ve tüccardan Rüstem Ağa ve Hasan Ağa, [Ermeni milleti] muhtarlarından gayrimüslim Mıgırdıç

---

[103] Chirug, 2009, 39.

[104] BOA 149, 21 B. 1263 (Ferik Ahmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 149\img1383].

[105] BOA 014, 21 B. 1263 (Ferik Ahmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 014\img259567].

ve Manik, Han Mahmud da beraberlerinde olmak üzere, binbaşı İsmail Bey'i karşılarlar[106] ve hep birlikte, 4 Temmuz 1847 günü, Tatvan'da, Ferik Ahmed Paşa'ya teslim olurlar.[107]

Tesadüf eseri, Bedirhan Bey Evreh'te Osman Paşa'ya ve Han Mahmud'un da Tatvan'da Ferik Ahmed Paşa'ya aynı gün (4 Temmuz 1847) teslim olmuşlardır.

Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un Kürdistan'daki Son 40 Günleri

Bedirhan Bey teslim olduktan sonra kalede bulunan aile fertleri ve sorumluluk taşıyan adamlarıyla birlikte büyük bir çadır (hayme) içinde gözaltına alınırlar. Tatvan'da teslim olan Han Mahmud ise Ferik Ahmed Paşa tarafından Van'a götürülür.

Bedirhan Bey Evreh'te dokuz gün böyle tutulduktan sonra, 13 Temmuz günü yanındakilerle birlikte Dergül'e doğru yola çıkartılır. At sırtında 18 saat süren bu yolu iki günde kat ettikleri varsayılacak olursa, kafile 16 Temmuz günü Dergül'e varmış olsa gerektir. Tarihi kesin olmamakla birlikte, Osman Paşa'nın ifadesinden anlaşılabildiği kadarıyla, 23 Temmuz günü de Han Mahmud, sürgüne gönderilecek adamlarıyla birlikte, Dergül'e getirilir. 12 Ağustos 1847 günü, Bedirhan Bey ile Han Mahmud, beraberlerindeki akraba ve adamlarıyla birlikte, yaklaşık 120 kişilik bir kafile halinde, iki tabur piyade ve iki bölük süvari eşliğinde, Harput, Sivas, Amasya üzerinden Samsun'a doğru yola çıkarılırlar ve Samsun'dan gemiyle İstanbul'a sevk edilirler.

Teslim oldukları 4 Temmuz'dan, Dergül'den Samsun'a doğru yola çıkarıldıkları 12 Ağustos'a kadar geçen 40 gün, Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un Kürdistan'daki son 40 günleri olur. Bu son 40

---

[106] BOA 014, 21 B. 1263 (Ferik Ahmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 014\img259568].

[107] BOA 149, 21 B. 1263 (Ferik Ahmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 149\img1383].

günün ayrıntılı öyküsünü "Sürgün Yılları" başlıklı ikinci cilde bırakarak, burada sadece, Van kentinin ve kalesinin Osmanlının eline geçmesi, Yezdanşer'in Osmanlı ordusuyla yaptığı Cizre müteselimliği pazarlığı ve Bedirhan Bey'in devletçe el konan dokuz köyü üzerinde duracağız.

Han Mahmud'un 4 Temmuz günü Tatvan'da teslim olmasıyla, Ferik Ahmed Paşa Van'dan Timurzade Fazıl Bey'in gönderdiği teknelerle, piyade askerlerini ve dağ toplarını da alarak, deniz yoluyla; mirliva Selim Paşa da süvari ve topçularla ve bir tabur piyadeyle, mühimmat ve büyük toplarla birlikte, Erciş üzerinden kara yoluyla, Van'a doğru yola çıkarlar. 10 Temmuz civarında Osmanlı askeri Van'a ve Van kalesine girer.[108] 11 Temmuz günü Bedirhan Bey ile beraberindekiler Dergül'e doğru yola çıkartılırken, Osman Paşa da Dergül'den Van'a doğru yola çıkar. On gün kadar sürecek bu yolculuğun nedenini şöyle rapor eder:

> ... benderiniz birkaç yüz kişi ile tez elden Van kalesine gideceğim. Oranın henüz yoluna girmemiş durumunun iyi bir hale sokulması ve Van sancağına uygun ve yetkin bir kaymakam atanması gerekmektedir. (...) Han Mahmud ve kardeşleri ile avenesinden güvenilmez olanlar ordu-yı hümâyûn'a [Dergül'e] götürüle[cek] ve böylece, o arada o tarafta da düzen sağlana[caktır].[109]

Hatırlanacağı gibi, Osmanlı açısından Van isyanının halledilmesi gereken iki meselesi vardı: Van kalesine Osmanlı askerlerinin girmesi ile Van'a Osmanlı tarafından güvenilir bir kaymakam atanması. Ferik Ahmed Paşa'nın, emrindeki askeri birliklerle, hiçbir dirençle karşılaşmadan Van'a ve kalesine girmesiyle birinci sorun çözülür. Güvenilir ve yetkin bir kaymakam atanması sorununu da Osman Paşa çözecek ve Han Mahmud'u, kardeşlerini ve adamla-

---

[108] BOA 014, 21 B. 1263 (Ferik Ahmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 014\img259568].

[109] BOA 014, 27 B. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 014\img259569-img259570].

nını alıp Dergül'e getirecektir. Böylece, tam da öngörülüp planlandığı gibi, Bedirhan Bey'in yenilgisiyle birlikte Van sorunu da "çözülmüş" olur.

İlginç ve önemli olan nokta şudur: Han Mahmud tarafından Van yöneticiliğine getirilmiş olan Timurzade Fazıl Beyin, derhal taraf değiştirip gizliden gizliye Erzurum valisine hizmet etmeye başlayarak, Van kalesinin Han Mahmud'un (Bedirhan Bey'in) eline geçmemesine gayret göstermiş olmasına rağmen, Osman Paşa tarafından güvenilir bulunmamakta, onun yerine "uygun ve yetkin bir kaymakam" atanması gerekmektedir. Aşağıda, yenilginin sonuçlarına değinirken de üzerinde durulacağı gibi, bu –Cumhuriyet Türkiye'sinin miras alacağı– tipik bir "Osmanlı davranışı"dır: Ne kadar "iyi hizmet" etmiş olursa olsun, hiçbir "yerel unsur" (yani hiçbir Kürt) güvenilir değildir –hele bir de geçmişinde "isyan etmişliği" varsa. Zorunluluk gereği, böylelerine bir süre için bazı yetki ve sorumluluklar verilmiş olabilir, ama devlet ilk fırsatta onları bu konumlarından uzaklaştırmalı ve yerlerine kendi güvenilir adamlarını atamalıdır.

Yezdanşer'e yönelik uygulama da böyle olur. Bedirhan Bey'in Evreh kalesine çekildiği ve kalenin düşürülmesi hazırlıklarının yapıldığı günlerde, Yezdanşer'in Cizre'de Osmanlı ordusunun yetkilileriyle mütesellimlik pazarlığına oturduğuna yukarıda değinmiştik. Cizre, Bohtan ve Hacıbehram kazalarının mütesellimliğinin Bedirhan Bey'den alınıp kendisine verilmesini Yezdanşer'in kendisi talep etmiştir. "Bedirhan'dan ayrılıp orduya sığınmış ve bu davranışı epey yarar sağlamış olması dolayısıyla kendisi şeref nişanı ve ıstabl-ı âmire müdürü payesiyle ödüllendirilmiş ve adı geçen kazalara geçici olarak mütesellim atanması gerekmiştir." Yezdanşer'in üç kazanın mütesellimliğinin (yöneticiliğinin) kendisine verilmesini talep etmesi üzerine konu, ordunun kurmay başkanı Mustafa Sabri Paşa, mirliva Muammer, muhasebeci Esseyyid Ali Rıza, yarbay

Mustafa Neş'et ve defterdar Agâh Efendi'den oluşan Askeri Meclis'e havale edilir.[110]

Bunun üzerine, Askeri Meclis ile Yezdanşer arasında pazarlık başlar. Yezdanşer'in teklifi şöyledir: 1847 yılına ait (1) şerrî cizye vergilerini; (2) yüzde 10'luk aşar benzeri diğer mutat vergileri; ve (3) "Bedirhan Bey'in ve çiftliklerin mahsulünü" toplama hakkının, Bedirhan Bey zamanında olduğu gibi, bin kese akçe (500.000 kuruş) karşılığında kendisine ihale edilmesi (verilmesi). Defterdar Agâh Efendi ise bu miktarı az bulup "daha yüksek bir bedel" ödemesi gerektiğini söyleyince, konu, ordu komutanı Osman Paşa'nın emri üzerine, 25 Haziran 1847 günü, Yezdanşer'in de hazır bulunduğu Askeri Meclis'te görüşülür. Sonuçta, Bedirhan Bey'e karşı düzenlenen harekât sırasında hasat kaldırılamayıp zarar gördüğü için ve "sırf göstermiş olduğu sadakatin hatırı için" Yezdanşer'in yaptığı teklifin, sadece 1847 yılına mahsus olmak üzere, 100.000 kuruş zamla, 600.000 kuruş olarak kabulüne karar verilir. Ayrıca, Yezedanşer'in talebi üzerine, "o civarda sarraf bulunmadığından ve kendisi de bu işe yeni başlayacak olduğundan" söz konusu bedelin 1847 yılı mayısından itibaren, aylık ellişer bin kuruş olmak üzere, 12 taksitte ödemesine izin verilir. Koşulları şunlardır:

- Aşâr vergisinin eskiden olduğu gibi yedide bir değil, onda bir oranında olması;
- Diğer mutat vergilerin de eskiden olduğu gibi toplanması;
- Göçer aşiretlerden alınacak vergilerin, yaylak ve kışlak adıyla ve herkesin durumuna uygun ve kaldırabileceği miktarda, her haneden otuz ve kırk kuruştan başlayarak en fazla altmış kuruşa kadar alınması;

---

[110] BOA 003, 27 Ş. 1263 (Osman Paşa ve Abdülaziz Agâh'tan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 003\img259630].

• Başka ad altında halktan başkaca hiçbir şey talep edilmemesi ve fakir reaya zulüm edilmemesi ve saldırıda bulunulmaması.[111]

Bunun dışında, Yezedanşer'e, yeni oluşturulan Cizre sancağı mütesellimliği maaşı olarak ayda 3.500 kuruş maaş bağlanır. Ama Yezdanşer'in bu sıfatı ancak 12 Mart 1848 tarihine kadar devam eder; o tarihte Cizre sancağına Mustafa Paşa kaymakam olarak atanınca kendisi "doğal olarak açıkta kalır".[112] Bu "açıkta kalma" durumu, Meclis-i Has'ın 20 Ekim 1847 tarihli toplantısında alınan ilke kararının sonucudur. Bu karar şöyledir:

> İzzeddin Şîr Bey [Yezdanşer] de Bedirhan Bey'in yakınlarından olduğuna ve Cizre'nin layıkıyla yönetilmesi için padişah kullarından birinin atanmasının daha yararlı olacağına ve kendisi her ne kadar sadık kişilerden sayılsa bile oraların yerlisinden ve Bedirhan'ın akrabasından bulunması bakımından, orada böyle memur olarak ikametine, sanki o bölgenin doğrudan doğruya yüce devlet tarafından idaresi mümkün değilmiş gibi anlamlar verilerek, yabancıların gözünde bunun hükümetin zayıflığı olarak görüleceğinden ötürü, eskiden Bedirhan'ın tasallutuna ve aldatılmasına maruz kalmış olan yerlerin tamamının mutasarrıflığı o bölgeye vakıf [birisine verilmesi konusunun] Dersaadet'e gelmek üzere olan Osman Paşa'yla müzakere edilmesine.[113]

Bedirhan Bey'in devletçe el konan dokuz köyüne gelince... Yezdanşer'in tekliflerinin üçüncüsü, "Bedirhan Bey'in ve çiftliklerin mahsulünü" toplama hakkının da kendisine verilmesiydi. Bununla, Bedirhan Bey'in kendi parasıyla satın almış olduğu dokuz köyün kastedildiğini ve bu köylere hiçbir tazminat bedeli ödenmeksizin devletçe el konulduğunu, Bedirhan Bey'in Girit'te sürgündeyken

---

[111] BOA 003, 11 B. 1263 (Askeri Meclis toplantısı tutanağı) [DVD:\BOA 003\img259633].

[112] BOA 156, 3 C. 1265 (Kürdistan Eyaleti Valisi Esad Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 156\img004001].

[113] BOA 008, 13 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 008\img 259587].

zamanın sadrazamı Mehmed Emin Âli Paşa'ya yazdığı 5 Nisan 1859 ve 15 Haziran 1867 tarihli mektuplarından öğreniyoruz.

Bedirhan Bey ve Han Mahmud Dergül'den Samsun'a doğru yola çıkartılmadan önce, her ikisine de, mal ve canlarına dokunulmadığına ve etrafta bulunan mülk ve hayvanlarının ve diğer eşyalarının kendilerine teslim edildiğine dair senet imzalatılır. Ama imzalatılan bu senetler sadece taşınır mallara ilişkin olup taşınmazlar hakkında herhangi bir kayıt yoktur.

Bedirhan Bey'in Girit'teki sürgünlüğü sırasında, kalabalık ailesini geçindirebilmesi için kendisine padişahça bağlanan maaşın ödenmesinde sürekli aksamalar yaşanır veya kesintiler yapılır ve Bedirhan Bey bu konuda Dersaadet'e sürekli dilekçeler göndermek zorunda kalır. 1858 yılında bu konuda yazdığı bir dilekçesine verilen yanıtta, geçinebilmek için sadrazamın "lütuf ve şefkatine" muhtaç olmaktan kurtulmak için Trakya'daki üç kentten birinde yöneticilik görevi kabul etmesi bir kez daha emredilir. Devlet hizmetine girmesi yönünde sadrazamların sürekli baskılarından bıkan ve böyle bir hizmeti kabul etmemeye kesin kararlı olan Bedirhan Bey bu kez, sadrazama yazdığı 5 Nisan 1859 ve 15 Haziran 1867 tarihli mektuplarıyla, Kürdistan'da kendi nakit parasıyla satın almış olduğu ve devletçe el konup parası ödenmemiş dokuz köyünü hatırlatır:

> [El konulmuş bu köylerimin] daha sonra iadesi oranın valisi devletlü paşaya emir ve ferman buyrulmuşsa da, vali, güyâ senedi [tapusu] olmadığı için iade edilemeyeceğini resmen bildirmiştir. Oysa o sırada Kürdistan'da alınıp satılan bütün emlakler senetsiz olduğu gibi, söz konusu köyleri satın aldığım kişiler halen hayattadır.[114] (...) Aciz kulunuzun amacı, ihsan buyurulan maaşla çoluk çocuğumu tok gözlülükle geçindirip aç ve muhtaç bırakmamaktır. Bu da, ya eski maaşının ihsan buyrulmasıyla ya da kulunuzun Kürdistan Eyaleti'nde bulunan dokuz köyden altısı yine devlete kalıp diğer üçünün tarafıma verilip

---

[114] BOA 063, 1 N. 1275 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 063\img264249].

ihsan edilmesiyle, burada bulunan ailemin çoğunu bu köylere gönderip orada çiftçilikle geçinmelerini sağlamak ve geri kalanlarını da ihsan buyurulacak maaşla geçindirmemle olacaktır.[115]

Bedirhan Bey'in bu talebi elbette kabul görmez, ama devlet hizmetine girmesi yönündeki ısrarlar da kesilir. Bedirhan Bey 5 Nisan 1859 tarihli mektubunda el konduğunu söylediği dokuz köyden altısının adını vermektedir. Bu köyler (bulundukları yerler ve bugünkü adlarıyla) şunlardır:[116]

- Bâlâ-yı Rebbas (Şırnak, Uludere,Yukarı Roboski köyü)
- Zîr-i Rebbas (Şırnak Uludere, Aşağı Roboski köyü)
- Çemikâri (Siirt'in Pervari ilçesine bağlı)
- Hatar (?)
- Kasrıdib (Suriye'nin Derik kazasına bağlı)
- Deyrek (Şırnak, Uludere, Derahire köyü)

El konan diğer üç köy ise şunlardır:

- Aşik (?)
- Evre (?)
- Heryol (Şırnak, Silopi, Herbul köyü)

---

[115] BOA 078, 12 S. 1284 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 078\img264258].

[116] Söz konusu köylerin bulunduklan yerleri ve bugünkü adlarını Ramazan Üçeş'in yardımıyla tespit edebildim.

X
YENİLGİNİN NEDEN VE SONUÇLARI

Bedirhan Bey'in "Direniş ve İsyan Yılları"nı, yenilgisinin neden ve sonuçlarına değinmeden bitirmek öyküyü eksik bırakmak olur.

Yenilginin Nedenleri

İnsanlık tarihi, onları efsaneleştiren çok haklı gerekçelere sahip olsalar bile, sırf "zamanın ruhuna" ters düştükleri için yenilmeye mahkûm direniş ve isyan örnekleriyle doludur. Bedirhan Bey'inki de bunlardan biridir. O nedenle, "yenilginin nedenleri" denildiğinde bunu, "eğer öyle değil de böyle yapsaydı yenilmezdi" anlamında değil, "yenilgiyi kaçınılmaz yapan etmenler" olarak anlamak daha doğru olur.

Yenilginin nedenlerine bundan önceki bölümlerde yeri geldikçe değinmeye çalışmıştık. Bunları iki ana başlık altında toparlamak mümkündür: (1) Değişen dünya koşulları; (2) 1840'lar Kürdistan'ının 19. yüzyıl Avrupa'sıyla ve Osmanlı devletiyle baş edebilecek bir sosyal ve siyasal gelişkinlik düzeyine sahip olmaması.

1. Değişen dünya

Bir yanda, Avrupa'daki sanayi devrimi temelinde, hem milliyetçi akımların hem de küreselleşmenin hızla yükseldiği yeni bir dünya

ve bu değişime devlet aygıtını yeniden yapılandırıp merkezileştirerek ayak uydurmaya çalışan Osmanlı devleti; öte yanda ise, bu köklü değişimden tümüyle habersiz, 19. yüzyıl öncesinin özerkliğine/bağımsızlığına geri dönülebileceğini hayal eden bir Kürt beyi ve müttefikleri –Bedirhan Bey'in mücadelesini "zamanın ruhuna" ters düşen bir direniş ve isyan yapan budur.

Daha önce işaret etmeye çalıştığımız gibi, Bedirhan Bey'in kendi mücadelesini nasıl hedeflendirdiğini, bu hedefe hangi yoldan geçerek ulaşmayı düşündüğünü tam olarak bilemiyoruz; bunu daha çok olayların akışından ve Osmanlı devlet görevlilerinin tespitlerinden ve o dönemin konsoloslarının ve misyonerlerinin tanıklıklarından, çıkarsama yoluyla anlamaya çalışıyoruz. Elimizdeki kanıtlar, Bedirhan Bey'i tarih sahnesine çıkartan olgunun, Osmanlının, devleti yeniden yapılandırma ve merkezileştirme hedefi doğrultusunda, Kürdistan beyliklerinin özerkliklerine/bağımsızlıklarına kesin olarak son vererek o coğrafyayı imparatorluğun sıradan bir parçası haline getirme amaçlı fetih hareketi olduğunu gösteriyor. Bedirhan Bey'in 1839'daki Nizip bozgunu sonrasında başlattığı direnişin hedefi, bu fetih hareketini durdurmak, beyliklerin özerkliklerini/bağımsızlıklarını korumak, kurduğu ittifaklarla Kürt beyliklerini bir tür özerk/bağımsız "federal Kürdistan" halinde devletleştirmek, bunu bir şekilde Osmanlıya kabul ettirmekti. Tersi kanıtlanmadıkça, ulaşabildiğim arşiv belgelerinin bu sonucu yeterince desteklediğini düşünüyorum.

Eğer 1839 yılındaki Nizip bozgunu Osmanlıyı, 1835'te başlattığı Kürdistan'ı fetih harekâtına yaklaşık yedi yıllık bir ara vermek zorunda bırakmasaydı, Bedirhan Bey böyle bir mücadeleyi başlatma imkânını herhalde hiç bulamayacak, böyle bir tasavvura hiç sahip olamayacaktı. Değişen dünyayı ve Osmanlının bu değişime ayak uydurabilmek için devleti merkezileştirme hedefinin stratejikliğini anlayamayan Bedirhan Bey'in, Nizip bozgunun yarattığı zayıflığın geçiciliğini algılayamadığı anlaşılıyor. Bu algı eksikliği sonucu tercih ettiği mücadele yönteminin de yenilgisini kolaylaştırdığı söylenebilir.

Bedirhan Bey'in 1837 ilkbaharından 1847 ilkbaharına kadarki 10 yıllık iktidarı boyunca Osmanlıya karşı hiç silaha davranmadığını biliyoruz. Bunun nedeni ister salt siyasi bir tercih olsun, ister İslâm halifesine başkaldırmanın günah olacağı biçimindeki dini inancı olsun, sonuçta, verdiği mücadeleyi, Osmanlıyı kendisini muhatap almak zorunda bırakacağına inandığı "barışçı" yöntemlerle yürütmeyi tercih ettiği anlaşılıyor. Gerek diğer Kürt beylerinin ve aşiret reislerinin direniş ve isyanlarını kışkırtması veya desteklemesi olsun, gerekse üç yıl arayla iki kez Nasturi katliamına başvurması olsun, bunları hep, Osmanlıyı kendisini muhatap almaya ya da onu kendisine saldırma planlarından vazgeçirmeye zorlamanın araçları olarak görmüştür. Bu mücadele yönetiminin temelinde herhalde, Osmanlının Nizip bozgunu sonucu içine düştüğü zayıflığın ve çaresizliğin sürgit devam edeceği varsayımının yattığı söylenebilir. Eğer öyle olmasaydı, Osmanlıyı onun en zayıf olduğu 1846 öncesinde bir zaman kendisiyle savaşmaya zorlardı. Nizip Savaşı'nı izleyen altı yılın, Bedirhan Bey'den çok Osmanlıya kendisini toparlama zamanı kazandırdığı anlaşılıyor. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın kendisine karşı büyük bir nihai saldırıya geçeceği kesinlik kazandığında, biri Nazım Efendi aracılığıyla, diğeri İngiltere'deki Musul konsolosluğu aracılığıyla olmak üzere, yaptığı iki uzlaşma girişimi ve önerdiği –kendisi açısından çok ağır olan– "itaat koşulları", böyle bir saldırı olasılığını hesaba katmadığını, hazırlıksız yakaladığını düşündürüyor.

Bedirhan Bey'in yenilgisinin temel nedenlerinden birisinin de giriştiği Nasturi katliamları olduğu yolunda genel bir kanaat vardır. Nasturi katliamlarını yenilginin bağımsız bir nedeni olarak değil, sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın düzenlediği askeri harekâtın bir vesilesi olarak görmek kanımca daha doğru olur. Bedirhan Bey'in Osmanlıya ve iktidarını tehdit eden misyoner faaliyetlerini örgütleyen "Hıristiyan devletlere" gözdağı vermek için düzenlediği Nasturi katliamları, onun değişen dünyayı ve Tanzimat'ı anlayamadığının göstergesidir. Bu katliamlar İngiltere ve Fransa'nın bölgeyi kendi nüfuz alanları haline getirmelerine ve Osmanlıyı Tanzimat

Fermanı'ndaki vaatlerini yerine getirmeye ve Kürdistan'daki beylik düzenini biran önce tasfiye etmeye zorlamalarına vesile yaratmıştır. Bedirhan Bey Nasturi katliamlarına başvurmasaydı bile, onu tasfiye edebilmek için mutlaka başka bir gerekçe bulunacaktı. İngiltere ile Fransa'nın ve onların baskısı altındaki Osmanlının asıl amaçları Kürdistan'daki beylik düzenine ve bunun için de Bedirhan Bey'in Kürdistan'daki varlığına her ne pahasına olursa olsun son vermek olmasaydı, Bedirhan Bey'in önerdiği "itaat koşulları" kategorik olarak reddedilmezdi.

Ama bunu söyledikten sonra şunu da eklememek olmaz: Eğer Nasturi katliamları yapılmasaydı, İngiltere, Fransa, Rusya ve Hıristiyan dünyası Bedirhan Bey'in bu kadar "kararlı düşmanları" haline gelmeyebilirler ve Kürt direnişçileri Osmanlı karşısında daha avantajlı bir pozisyona sahip olabilirlerdi.

2. Sosyal ve siyasal gelişmemişlik

Lazerev, "sağlam bir sosyal ve siyasal altyapının yokluğu" ile "politik önderin bireysel özelliklerine eksiksiz bağımlılığı", 19. yüzyıldaki Kürt isyanlarının temel yenilgi nedenleri arasında saymaktadır.[1] Ben bu iki nedenin "sosyal ve siyasal gelişmemişlik" olarak birleştirilebileceğini düşünüyorum. Bu "gelişmemişliğin" pratik ve trajik sonucu, Bedirhan Bey'in kurduğu Kürt ittifakının bir ay gibi olağanüstü kısa bir sürede çöküvermesi olmuştur.

19. yüzyıl Kürdistan'ının sosyal ve siyasal örgütlenmesinin temel birimi, esas itibariyle akrabalık bağlarına dayalı aşiretlerdi. Belli bir aşirete mensubiyet her Kürt bireyinin bağlı olduğu temel değerdi. Beylikler de bu aşiretlerin oluşturdukları konfederasyonlardı. Karmaşık sosyal tabakalaşmadan yoksun aşiretler ve aşiret konfederasyonları (beylikler) olarak bölünmüşlük, 19. yüzyıl Kürt

[1] Lazarev, vd. 2007, 113.

toplumunun temel özelliğiydi. İncelediğimiz dönemdeki bütün politik hareketlerin temel motor kuvveti bu yalınkat aşiretler ve onların oluşturdukları beyliklerdi.[2]

Sosyal tabakalaşma çok cılız olduğu gibi, aşiretlere dayalı beyliklerin içsel bağları da zayıf ve istikrarsızdı. Beyliklerin hanedan aileleri içindeki iktidar mücadeleleri ve aşiretler arası rekabet ve husumetler, sosyal ve siyasal yapıyı aşırı kırılgan yapıyordu. Bu durumda, beyler ve aşiret reisleri arasındaki sosyal tabandan yoksun politik ittifakları; önce onları "yaklaşmakta olan büyük bir felaket" ile karşı karşıya bırakıp, ardından hanedan aileleri içindeki düşmanlıkları ve aşiretler arası anlaşmazlıkları körükleyerek parçalamak zor değildir. Osmanlının, sahip olduğu gücün "tanrı vergisi" olduğuna inanılan Bedirhan Bey'e karşı büyük bir askeri harekât başlatacağının kesinlik kazanması üzerine, akrabası Yezdanşer ile eski Hacıbehram beyliğinin miri Said Bey'in oğlunun ve Han Mahmud'un kardeşi Han Abdal'ın, Hakkâri beyi Nurullah'ın ve diğer aşiret reislerinin –sayıları 40-50'yi ancak bulan bir avuç "şefin"– Osmanlı safına geçmeleriyle Bedirhan Bey'in kurduğu ittifakın bir ay gibi çok kısa bir süre içinde dağılmasının açıklaması bu olsa gerektir.

*

Araştırmacılar yenilgi nedeni olarak iki etmenden daha söz ederler. Bunlardan birincisi askeri zayıflık, ikincisi ise Kürt kuvvetleri arasında görülen kolera salgınıdır.

Kürt ittifakının askeri gücünün Osmanlı ordusu karşısındaki zayıflığı bilinen bir gerçektir. Ama, dönemin bütün askeri uzmanlarının ve bölge valilerinin belirttiği gibi, bu zayıflık "düzenli savaş" durumunda geçerlidir. Nitekim, 1836'da, Reşid Mehmed Paşa'nın Cizre'ye saldırısı sırasında dağlara çekilen Bedirhan Bey, onun "sadece düzenli asker olarak 25.000'den fazla askere sahip ordusuna"[3]

---

[2] Aynı yerde, 111.

[3] BOA 120, 13 Ca. 1262 (Sadullah Enveri'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 120\img47].

direnebilmiş ve "iki kez geri çekilmek zorunda"[4] bırakabilmişti. Dağlara çekilerek yürütülecek bir gerilla savaşıyla kesin sonuca ulaşmak mümkün olmasa bile, Bedirhan Bey'in Osmanlıya ağır kayıplar verdirmesi ve uzun süre direnebilmesi, Osmanlının Kürdistan'ı bu kadar kolay ele geçirmesine izin vermemesi, güçlü bir "direniş destanı" yazması şaşırtıcı olmazdı. Ne ki, böyle bir savaşı sürdürebilmek her şeyden önce, hem Bohtan içinden hem de diğer müttefiklerinden alacağı desteğe bağlıydı. Kurduğu ittifakın hızla çözülüp dağılmasının ve "İran kartını" oynayamaz hale gelmesinin buna imkân vermediği anlaşılıyor. Dolayısıyla, "zayıf askeri lojistik" etmenini yenilginin bağımsız nedenleri arasında saymak[5] doğru olmayabilir. Bedirhan Bey'i efsaneleştirerek onu 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki örgütlü Kürt ulusal uyanışının başlıca referans noktalarından biri haline getiren, kendinden önceki ve sonraki Kürt isyanlarının tersine, askeri başarıları değil, başarılı bir siyasetçi olarak görülmemiş genişlikte bir Kürt ittifakı kurması, yönetim becerisiyle Cizre-Bohtan beyliğini yüksek bir refah düzeyine yükseltip ona "devlet" özellikleri kazandırması, Osmanlıyla kurduğu diplomatik ilişkilerle özerk/bağımsız bir Kürdistan hedefine doğru kaydettiği ilerlemedir.

"Kolera salgını" meselesine gelince... Halfin'e göre, Kürt kuvvetleri arasında baş gösteren kolera salgını yenilgiyi kolaylaştıran etmenlerden biriydi.[6] Osman Paşa kuvvetleri ile Bedirhan Bey kuvvetleri arasındaki savaşın toplam süresi sadece 37 gündür. Eğer bu süre içinde Bedirhan Bey'e bağlı Kürt kuvvetleri arasında savaşın sonucunu etkileyecek önemde bir kolera salgını olsaydı, aynı salgından Osmanlı kuvvetlerinin de etkilenmesi gerekirdi ki, ne Osman Paşa'nın ne de diğer komutanların bu süre zarfında Dersaa-

---

[4] BOA 124, 20 Eylül 1846 (Fransa'nın Musul konsolosundan büyükelçiliğe) [DVD:\BOA 124\img24].

[5] Örneğin bak. Lazarev, vd. 2007, 113.

[6] Halfin, *19. yy'da Kürdistan Üzerinde Mücadele*, Komal Yayınları, Ankara 1976, s. 65 (aktaran Malmisanij 2000, 56).

det'e gönderdikleri raporlarda hiçbir kolera vakasından söz edilmemektedir. Osmanlı ordusunu ciddi şekilde etkileyen kolera salgını savaş sırasında değil, sonrasında yaşanmıştır.[7]

Yenilginin Sonuçları

Bedirhan Bey'in yenilgisi Osmanlı Kürdistan'ının tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Bu yenilgiyle birlikte Osmanlı Kürdistan'ındaki beylik düzenine son verilmiş, Kürdistan'ın Osmanlı tarafından fethi tamamlanmış, günümüzdeki "Kürt sorunu"nun temelleri atılmış, çok çeşitli etnik ve dinsel unsurlardan oluşan bu coğrafyanın kendi iç dinamikleriyle gelişme imkânları yok edilmiştir.

1. Sürgünler: Hanedan ailelerinin "kökünün kazınması"

Osmanlının "asi" kategorisine soktuğu Kürt soylularını sürgüne gönderme politikasının geçmişi Sultan Selim zamanına kadar uzanmakla birlikte, kişilerin değil, tüm hanedan ailelerinin çoluk çocuk bütün fertleriyle sürgüne gönderilerek bölgedeki "köklerinin kazınması" politikasının "teorik" bir temele oturtularak sistematikleştirilmesinin Bedirhan Bey'in yenilgisiyle birlikte başladığı ve Cumhuriyet Türkiye'sine miras bırakıldığı anlaşılıyor.

Bedirhan Bey ile Han Mahmud ve beraberindekiler büyük bir kafile halinde İstanbul'a doğru yola çıkarılırken, Anadolu Ordusu komutanı Osman Paşa'nın kaleme aldığı 12 Ağustos 1847 tarihli raporda bu sürgün politikasının, "dört ayaklı akılsız Kürtler ve onların eşkıya liderleri" olarak özetlenebilecek gerekçesi şöyle formüle ediliyordu:

> Bedirhan'ın tuttuğu yolun kötülüğü tarif edilecek gibi değildir. (...) O bakımdan, gerek kendisinin ve gerekse onun münafıklık tasavvuruna

[7] Hakan 2007, 239.

sarsılmaz bağlılıkları apaçık olan hain avenesinin bundan böyle buralara [Kürdistan'a] asla ayak basmalarına izin verilemez. (...) çünkü bunlar öteden beri bu civarda çevreleri geniş kişiler oldukları gibi, çoğu Kürt taifesi de dört ayaklılar gibi olduklarından ve sözü geçen kişilerin eşkıyalığa sevk edici sözlerinin peşinden gidip onların yerini alacaklarından, diyelim bundan 20 sene sonra içlerinden biri affedilip bu semtlere gelecek olsa, akılsız Kürdistan ortamında çeşitli karışıklıklar yaşanabilir. (...) bunların asla ıslah olmayı kabul etmeyecekleri kanıtlanmıştır. O nedenle, bundan sonra uygun görülecek meskenlerinde sürekli koruma altında tutulmaları ve yazışıp haberleşmeye bile fırsat bulamamaları şart görülmektedir.[8]

Osman Paşa'nın önerdiği sürgün politikasının iki temel dayanağı olduğu görülüyor. Birincisi, halkı eşkıyalığa sevk edenler, "ıslah edilmeleri mümkün olmayan" Kürt beyleridir. İkincisi, Kürtler "dört ayaklılar gibi akılsız oldukları için" bu beylerin peşine takılmaktadırlar. O halde, beyler tüm aile fertleriyle birlikte, Kürdistan'a bir daha ayak basmamak üzere sürgün edildiklerinde, Kürtleri zapturapt altına alıp Kürdistan'da asayişi sağlamak mümkün olacaktır. Nitekim daha şimdiden, "Bohtan ile Van tarafları ... sıkıntıdan tamamıyla arındırılmış ve fitne ve zulüm alevinin kıvılcımlarından eser kalmamıştır."[9]

Osman Paşa'nın formüle ettiği bu sürgün politikası, iki temel gerekçesiyle birlikte, Dersaadet ve Sultan Abdülmecid tarafından aynen benimsenir:

• *Meclis-i Has (26 Temmuz 1847):* "Hem Bedirhan Bey'in ve ailesinin ... hem de benzerlerinin ve yardakçılarının ne kendilerini ve ne de ailelerini oralarda bırakmak caizdir; cümlesinin oralardaki köklerini kazımak şarttır."[10]

---

[8] BOA 004, 29 Ş. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 004\img259618].

[9] Aynı yerde.

[10] BOA 014, 14 Ş. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 014\img259572].

• *Sultan Abdülmecid (30 Temmuz 1847):* "Bunların tümünün oralardaki köklerinin derhal kazınması neredeyse bir farzdır."[11]

• *Meclis-i Has (20 Ekim 1847):* "Bedirhan Bey ile hain yardakçılarının bozgunculuk ve alçaklıklarının nasıl onların yaradılışlarının eseri olduğu eldeki belgelerden bir kez daha anlaşılmış olup, bunların bundan böyle Kürdistan'a ayak bastırılmamaları ve bu türden insanların bozgunculuklarının kökünün kazınması alınacak en öncelikli önlem[dir]."[12]

Burada bir parantez açıp, bu politikanın Cumhuriyet Türkiye'si tarafından daha da şiddetlendirilerek nasıl aynen devralındığına sadece tek bir örnekle kısaca değinelim. 1937'deki Dersim harekâtı arifesinde Jandarma Genel Komutanlığının "gizli ve zata mahsus" kaydıyla sadece 100 adet bastırdığı *Dersim* adlı kitapta, Erkân-ı Harbiye Reisi'nin Dersim aşiretleri ve aşiret reisleri konusundaki görüş ve önerileri mealen ve özetle şöyleydi:

• Dersim halkı cahildir. Eşkıyalık ruhu hâkimdir. Bununla beraber, eşkıyalığın, saldırganlığın, soygunculuğun asıl nedeni aşiret reisleridir. Geçim zorluğu içindeki ilkel halk seyitlerin, aşiret reislerinin esiri durumundadır.

• Dersim'i ıslah etmenin ilk safhasında alınacak dört önlemden biri de, aşiret reislerini, bey ve ağaları, seyitleri bir daha gelmemek üzere Batı Anadolu'ya nakletmektir.

• Bu önlemlerin alınmasından sonra yapılması gereken üç şeyden biri de, Dersim'i önce koloni (sömürge) gibi ele almak, yüksek yönetim kademesindeki memurlara koloni (sömürge) yönetimlerindeki yetkileri vermek, Kürtlüğü Türk camiası içinde eritmektir.

Erkân-ı Harbiye Reisi'nin bu görüş ve önerilerinin ardından, kitabın eki olarak (lâhika), Dersim harekâtı sonrasında sürgüne gönderilecek 347 ailenin adları liste olarak verilmektedir.[13]

---

[11] Aynı yerde.

[12] BOA 008, 13 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 008\img 259587].

[13] Jandarma Umum Kumandanlığı 2010, 216-219, 247-266.

Görüldüğü gibi, Türkiye Cumhuriyeti devletinin 1937 yılında Dersim'e düzenlemeyi tasarladığı harekâtın esasları, 90 yıl önce Osmanlının Bedirhan Bey sonrası Kürdistan'ına ilişkin yaklaşımlarıyla aynıdır. Tek farklılık, uygulamanın şiddetinde ve bu şiddete asimilasyon boyutunun eklenmiş olmasındadır: "Kürtlüğü Türk camiası içinde eritmek..."

Açtığımız parantezi kapayıp kaldığımız yerden devam edelim.

Osman Paşa'nın, kendi takdir hakkını kullanarak, yenilginin hemen ardından sürgüne gönderdiği kişilerin sayısının 127 olduğu anlaşılıyor (bak. "İstanbul'a Gönderilenler" ve "Malatya, Hısn-ı Mansur ve Siverek'e Gönderilenler" başlıklı iki tablo). Han Mahmud'un, daha ileri bir tarihte Müküs'ten Van'a getirtilip, oradan Trabzon üzerinden deniz yoluyla Rusçuk'a gönderilen aile fertleri bu listeye dahil değildir. Bunlar da eklendiğinde, sayının yine de 150'yi aşmayacağı açıktır. Osman Paşa, aslında "beş on bini" bulması gereken bu sayının sınırlı tutulmasının nedenini Dersaadet'e gönderdiği raporda şöyle açıklar:

> Sözü geçen bu kişilerin peşine düşerek kendilerini azgınlık ve bozgunculuğa kaptırmış ahaliye haddini bildirmeye kalkışılacak olsa, Van ve havalisinden beş on bin adamı vatanlarından sürmek gerekirdi. Asıl bozguncu asilerin başı ve alçak asilerin başkanı Bedirhan ve Han Mahmud ve akrabaları ile aileleri diğerlerinden ayrılarak, geri kalanların bunların peşine takılmalarının nedeninin onların zorbalıkları olduğu kabul edilerek, herkese güven verici ve teselli edici muamele gösterilmiş ve lazım gelen uyarıları da içeren genel bir af buyruğu verilip gönülleri rahat olarak eski yurtlarına yerleştirilmişlerdir.[14]

[14] BOA 004, 29 Ş. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 004\img259618].

İSTANBUL'A GÖNDERİLENLER[15]	
BEDİRHAN BEY	1
- Oğulları (Hamid, Necib, Mustafa, Bedir, Bedreddin-?)	5
- Kardeşi Salih Bey	1
- Kardeşi Esad Bey	1
- Kardeşlerinin oğulları	4
- Amcaoğlu Abdullah Bey	1
- Nikahlı eşleri	4
- Kızları	10
- Cariyeleri	9
- Beslemeleri	10
- Kardeşi Salih Bey'in nikahlı eşleri	3
- Kölelerinin eşleri ve kızları (4+1)	5
- Abdulkuddûs (müftü)[16]	1
- Efendi Ağa (hazinedarı)	1
- Şeyh Erzai	1
- Şeyh Abdülgani ve oğlu Abdülhalik	2
- Osman Efendi (katibi) ve oğlu İzzet	2
- Tahir Ağa (Cizre zabiti) ve kardeşi Aliko (Ali Ağa-?)[16]	2
- Hacı Ağa (eski Midyat zabiti)	1
- Ali Ağa (habercisi)	1
- Tebaası[17]	46
- Refakat edenler[18]	3
Bedirhan Bey kafilesinin toplamı:	114

[15] BOA 004, tarihsiz (Dersaadet'e gönderilenlerin isim listesi) [DVD:\BOA 004\img259611] ve BOA 151, 3 Za. 1263 (Dersaadet'e ulaşanların isim listesi) [DVD:\BOA 151\img346435].

[16] Müftü Abdulkuddûs ile Tahir Ağa'nın kardeşi Aliko daha sonra yakalanarak Samsun'a doğru gitmekte olan kafileye yetiştirilmişlerdir (BOA 003, 11 N. 1263, Osman Paşa'dan Dersaadet'e).

[17] Kimlikleri bilinmediği için adlarını sıralamadığımız bu kişiler için bak. DVD:\BOA 151\img346435.

[18] Gezgin olduklarını söyleyen bu üç kişi yolda kafileye katılıp İstanbul'a kadar refakat etmişlerdir. Adları için bak. aynı yerde.

HAN MAHMUD	1
- Oğlu Abdülaziz	1
- Kardeşi Han Abdal (Abdullah Bey-?)	1
- Kardeşi Mir Semdin (Şeyho Bey)	1
- Kardeşi Abdürrezzak	1
- Kardeşi Seyfeddin (Nemiyyüddin-?)	1
- Timurzade Mustafa Bey[19]	1
- Ahlatzade Mustafa Bey	1
- Kisan beyi Halid Bey	1
- Said	1
- Mehmed	1
- Abram (reayadan)	1
- Panos (Behreme oğlu Kires oğlu)	1
Han Mahmud kafilesinin toplamı:	13

MALATYA, HISN-I MANSUR VE SİVEREK'E GÖNDERİLENLER[20]	
- Timurzade Derviş Bey (Hısn-ı Mansur'a)	1
- Hâmidşeyhizade Sadık Ağa (Hısn-ı Mansur'a)	1
- Veys Ağa (nüfus müdürü) (Hısn-ı Mansur'a)	1
- İbrahim Efendi (eski nâib) (Malatya'ya)	1
- Abdullah Efendi (eski müftü) (Malatya'ya)	1
- Kocabaşı Ağacan (Malatya'ya)	1
- Makdis Kalos (Siverek'e)	1
- Ohannes (Çalkadıroğlu) (Siverek'e)	1
Toplam:	8

İlk etapta sürgüne gönderilenlerin sayısının bu kadar sınırlı tutulmasının başka bir nedeni daha vardır. Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un ve diğer Kürt liderlerinin sürülmeleriyle doğacak ikti-

[19] Tumirzade Mustafa Bey yolda ölmüştür (BOA 008, 13 Za. 1263, Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi [DVD: \BOA 008\img 259587]).

[20] BOA 004, tarihsiz (Dersaadet'e gönderilenlerin isim listesi) [DVD:\ BOA 004\img259611].

dar boşluğunun derhal doldurulamayacak olması nedeniyle, Bedirhan Bey'in direniş ve isyanına şu ya da bu oranda katılmış olsalar bile, yenilgi öncesinde taraf değiştirip Osmanlı saflarına katılmış veya tarafsız kalmış, nüfuz sahibi kişilere yöneticilik görevleri verilir. Böylece, "Tanzimat'ın gereklerine göre şekillendirilecek yeni sistem uygun bir zemine kavuşuncaya kadar bölgedeki dengelerin sağlanması" hedeflenir.[21] 1848 başında Kürdistan Eyaleti'nin kurulup yeni idari teşkilat bir yıl içinde yerine oturmaya başlayınca, bunlar da "isyankârlıkla" suçlanıp sürgüne gönderilirler. Bunun en çarpıcı örnekleri Bedirhan Bey'in akrabası Yezdanşer'in, Hakkâri beyi Nurullah'ın, Muşlu Şerif Bey'in ve Han Mahmud'un yeğeni Müküslü Abdal Bey'in durumlarıdır.

Mir Sêvdin'in oğlu, Azizan ailesinden Yezdanşer'in yenilginin hemen ardından Bedirhan Bey'in yerine Cizre'ye mütesellim yapıldığına daha önce değinmiştik. 1848 başında kurulan Kürdistan Eyaleti kapsamında, Cizre, Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilip kaymakamlığına da Mustafa Paşa'nın atanmasıyla Yezdanşer "açıkta" kalır. Ama tepkisini çekmemek için, bir süreliğine, "kaymakam kethudalığı" diye uydurma bir makam oluşturularak oyalanmaya çalışılır. Daha sonra, Bedirhan Bey'in akrabası olarak o bölgede kuvvet toplayarak nüfuzunu artırmasının sakıncalı olacağı düşünülerek, Mart 1949'da İstanbul'a gönderilir. Fakat, "mülki işlere vakıf olmadığı" için İstanbul'da istihdam edilmesi mümkün olmaz. Cizre-Bohtan'da bulunması da uygun olmadığı için Musul'da, "subay" olarak görevlendirilir. Ekim 1853'te Kırım Savaşı başlayınca, Bayezid kolordusu için Musul ve Cizre'den asker toplamakla görevlendirilir. Bir yandan "kendisine iyi davranılmadığı" için, öte yandan Cizre-Bohtan'da bozulan ekonomik ve sosyal durum sonucu aşiret reislerinin ve Osmanlıyla savaşa girmiş olan Rusların da kendisini teşvik etmeleri nedeniyle Kasım 1854'te isyan eder. Kısa zamanda Cizre, Bohtan, Pervari, Bitlis, Siirt, Şirvan ve Müküs bölgelerinin

---

[21] Hakan 2007, 259-260.

kontrolünü ele geçirir. Fakat üzerine sevk edilen Osmanlı kuvvetleri karşısında fazla dayanamayıp, Mart 1855'de, Musul'a gidip İngilizlere teslim olur. Eylül 1855'te kardeşi Mansur Bey'le ve maiyetindeki adamlarıyla birlikte önce İstanbul'a gönderilir; Mart 1856'da Vidin'e sürgün edilir. Ocak 1858'de kaçıp tekrar bir isyan örgütlemeye teşebbüs ederse de yakalanıp tekrar Vidin'e getirilir. Daha sonra affedilirse de, bir daha Kürdistan'a dönmesine izin verilmez.[22]

Bedirhan Bey'e karşı düzenlenen tasfiye harekâtı sırasında Osmanlı safına geçmiş olan Nurullah Bey Hakkâri müdürü yapılırken, Muş kaymakamı Şerif Bey ile kardeşleri Murad ve Hurşid beyler yerlerinde bırakılır, Han Mahmud'un ağabeyi Şeyhi Bey'in torunu Abdal Bey de Müküs'e müdür atanır. Bedirhan Bey'in yenilgisinin üzerinden sadece 14-15 ay sonra bunların da tasfiye edilmeleri gündeme getirilir. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın yeni kurulmuş olan Kürdistan Eyaleti'nin valisi Esad Paşa'ya gönderdiği 14 Eylül 1848 tarihli yazısında bunların "Kürdistan isyanı" ile olan bağlarına işaret edilerek şöyle denmektedir:

> [Bunlar], Kürdistan asilerinin merkez dayanağı olan Bedirhan ve Han Mahmud'un cezayı gerektiren faaliyetlerinin sonucu olarak uğradıkları felaketi gördükleri halde akıllanmamış ve eski meslek ve davranışlarını terk etmemiş[lerdir]. Bunlar, zalimlikleri ve hilebazlıklarıyla, Kürdistan'ın asayişinin devamlılığı önünde bir engeldirler. (...) Kürdistan'ın fethi için harcanan bunca çabadan sonra, bunların zulüm ve saldırılarına devletin rıza göstermesi mümkün değildir. O nedenle, ... her ne şekilde olacaksa, aile[leri] ve akrabalarıyla birlikte o havaliden uzaklaştırılarak sürgün edilmelerine çalışılmalıdır.[23]

Sadrazam'ın bu talimatı üzerine Kürdistan valisi Esad Paşa Aralık 1848'de Nurullah Bey'e karşı harekete geçer, yoğun kış şartlarına

---

[22] Yezdanşer'in 1848'den sonraki yaşamı ve Kasım 1854-Mart 1855'teki beş aylık isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Hakan 2007, 284-306, 321-322.

[23] BOA 125, 15 L. 1264 (Sadrazam'dan Kürdistan valisi ve ordu-yı hümâyûn müşiri'ne) [DVD:\BOA 125\img346401].

rağmen Osmanlı kuvvetlerinin Hakkâri yakınlarına kadar gelmeleri üzerine Nurullah Bey önce Gever'e (bugünkü Yüksekova) kaçar, Osmanlı askerleri Çölemerik kalesine girer. Nurullah Bey oradan İran'a geçer. Osmanlının İran nezdindeki diplomatik girişimleri sonucunda, 1849 yılı başlarında, Nêhri'de oturan Şeyh Taha'nın (1880'li yıllarda isyan eden Şeyh Ubeydullah'ın babası) aracılığıyla Şemedinan'a gelir. Fakat Kürdistan valisinin ısrarı sonucunda Osmanlıya teslim olup önce İstanbul'a getirilir ve 1849 ortalarında, Kürdistan'a bir daha dönmemek üzere, Bedirhan Bey'in bulunduğu Girit adasına sürülür.[24]

Muşlu Şerif Bey ile kardeşleri Murad ve Hurşid beyler 1850 başında İstanbul'a sürgün edilirler. Şerif Bey'in 1861 yılında Erzurum'a yerleşmesine izin verilip 1863 yılında da kendisine paşalık rütbesi verilirse de, Muş'a dönmesine hiçbir zaman izin verilmez.[25]

Han Mahmud'un ağabeyinin torunu Müküslü Abdal Bey (Han Mahmud'la birlikte sürgüne gönderilen kardeşi Han Abdal değil), yenilgi sonrasında Müküs'e müdür atanır. Fakat bir yıl kadar sonra Kürdistan valisi Esad Paşa tarafından isyancılıkla suçlanır ve sığındığı sanılan Encınas kalesi topa tutulup düşürülür. Ama Abdal Bey İran'a kaçmıştır. 1849 yılında Müküs'e geri dönüp adamlarıyla orayı basıp nahiye müdürünü öldürür. Ekim 1849'da yakalanıp önce İstanbul'a götürülür, ardından Rodos adasına sürgün edilir. Sonradan affedilip önce Dersaadet ordusunda istihdam edilir, 1860'lı yılların başlarında da Kürdistan'a dönmesine izin verilip tekrar yönetici yapılır.[26]

Han Mahmud'un altı kardeşinin durumları şöyledir: Han Abdal Nisan 1847'de Hoşap kalesini Osmanlıya teslim ederek saf değiştir-

---

[24] Nurullah Bey'in 1847 sonrası yaşamının ayrıntıları için bak. Hakan 2007, 260-263, 266-274.

[25] BOA belge özetleri, "Muşlu Şerif Bey", 19 Za. 1263-2 R.1280.

[26] Müküslü Abdal Bey'in 1847 sonrası yaşamının ayrıntıları için bak. Hakan 2007, 264, 277-282, 320-321.

miş olmasına rağmen sürgün edilmekten kurtulamaz. Diğer üç kardeşi Abdürrezzak, Seyfeddin ve Semdin (Şeyho) beyler de Han Mahmud'la birlikte Rusçuk'a sürgün edilirler. Derviş Bey ise, Tatvan'da diğer kardeşleriyle birlikte teslim olanlar arasında bulunduğu halde, Van'a götürülürken kaçıp Nêhri'ye giderek Şeyh Taha'ya sığınır ve onun aracığıyla sürgünden kurtulur.[27] Anlaşıldığı kadarıyla, altıncı kardeşi Selim Bey herhangi bir takibata uğramaz.

2. Kürdistan Eyaleti

Kürdistan'ın Osmanlı tarafından fethedilmesinin en somut ifadesi, 1848 başında "Kürdistan Eyaleti"nin kurulması ve böylelikle beylik düzenine bir daha geri dönülmemek üzere son verilmesi olur. Bunun kararı, 3 Aralık 1847 günü Bâb-ı Âli'de, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın başkanlığında, "Serasker Paşa, Fethi Paşa, Reis Paşa, Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa, Nazır Efendi ve Müsteşar Beyefendi"nin katıldıkları bir toplantıda alınır ve gerekçeleriyle birlikte 5 Aralık 1847 tarihli bir tezkereyle Sultan Abdülmecid'in onayına sunulur. Bu kararın belli başlı noktaları şunlardır:[28]

• *Kuruluş gerekçesi:* "Eşkıya elinden (birtakım zorbaların ve zalimlerin elinden) kurtarılarak bir bakıma *yeniden fethedilen* Kürdistan bölgesinde ... daimi nizamın tesisi, ahalinin saadet, refah ve asayişinin temini gerekli olup, bunun da bölgede özel bir yönetimin kurulmasıyla sağlanabileceği." ("Kürdistan'ın *yeniden* fethi" deyimi, Kürt beylerinin 16. yüzyılda Sultan Selim'le vardıkları anlaşma sonucu Osmanlı himayesini kabul etmiş olmalarına atıftır.)

---

[27] Hakan 2007, 231.

[28] BOA. Fon: A.AMD / Dosya: 6 / Gömlek: 9, 26 Z. 1263 (aktaran Hakan 2007, 254-257, 371-374). Belgenin eksiksiz transkripsiyonu için ayrıca bak. Sevgen 1982, 106-110. Sinan Hakan'ın da işaret ettiği gibi, Nazmi Sevgen bu belgenin tarihini, Bedirhan Bey'e karşı harekâtın henüz başlamadığı 20 Ca. 1263 (6 Mayıs 1847) olarak yanlış vermiştir.

• *Eyaletin sınırları:* Diyarbekir Eyaleti ile Van, Muş, Hakkâri sancakları ve Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarının birleştirilip Kürdistan Eyaleti adıyla yeni bir eyalet kurulması. (Bu sınırlar, Bedirhan Bey'in nüfuz alanının günümüz Türkiye'si sınırları içindeki bölümünün aşağı yukarı tamamını kapsamaktadır.)

• *"Kürdistan Eyaleti" denmesinin gerekçesi:* Bu eyaletin, "Padişahımız efendimizin buraların hakiki fatihi olduklarını hatırlatmak üzere 'Kürdistan Eyaleti' olarak adlandırılması."

• *Eyalet merkezinin neresi olacağı ve gerekçesi:* Yeni kurulacak eyaletin ve Anadolu Ordusu'nun merkezinin Van gölünün kuzey yakasındaki Ahlat kazası olmasına karar verilir. Merkez olarak Ahlat'ın tercih edilmesinin "özel gerekçesi" sadrazamlık tezkeresinde şöyle ifade edilir: "Kürdistan'ın kalbinde bulunması ve böylece Anadolu Ordusu'nun yumruğunun, mütemadiyen gözetim altında tutulması lazım olan Kürtlerin başı üstünde olacak olması."

• *Eyalet valisi:* "Dirayet, namus ve doğruluğuyla tanınmış, uzun süre bu taraflarda hizmet görmüş, memleket hallerine vakıf bir zat olan Musul valisi Esad Paşa'nın" Kürdistan Eyaleti'ne vali atanması.

• *Kürdistan'a özel molla:* "Büyüklüğü ve Padişahımız efendimizin himmetinin eseri olduğunun işareti olarak ve Padişahımızın fetihlerinden ilmiye sınıfının da şefkat payını alması için" yeni kurulacak bu eyalete Şeyhülislamlık tarafından bir "Kürdistan mollası" tayin olunması.

• *Musul hakkında:* Kürdistan Eyaleti sınırları dışında bırakılan Musul eyaletine bir zamanlar Diyarbekir valiliği yapmış olan Vecihi Paşa'nın vali atanması ve bu eyalette de Tanzimat uygulamasına başlanması.

Kürdistan Eyaleti'nin merkezi 1851 yılında Diyarbekir'e taşınır ve 1867 başında da, Mamuret'ül Aziz (Elazığ) Eyaleti ile birleştirilerek "Diyarbekir Eyaleti" adını alır.[29]

3. "Kürt Sorunu"nun temelleri

Bedirhan Bey'in ve onunla birlikte Kürdistan'daki beylik düzeninin tasfiyesi, "dört ayaklı akılsız Kürtleri peşine takıldıkları eşkıya, zorba ve zalim beylerden" kurtarıp, Osmanlı Kürdistan'ında "düzenin sağlanması, halkın mutluluğa, refaha ve asayişe kavuşturulması" gerekçesiyle yapılmıştı. Ama öyle olmadı, çünkü günümüzde savunulmaya hâlâ devam eden bu "modernist şablonun" ("toplum mühendisliği"nin) gerçek yaşamla hiçbir ilişkisi yoktu. Kürdistan'ın Osmanlı tarafından fethinin yok ettiği beylik düzeninin ve bütün kurumlarının binlerce yıllık geçmişi vardı. Yarattığı bütün sorunlara ve "ilkelliğine" rağmen beylik düzeninin teknolojik, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gelişmesi; o düzenin, dış dünyayla kuracağı ilişkiler zemininde, kendi iç dinamikleriyle evrilmesinin, bir şekilde "devletleşmesi"nin ürünü olabilirdi. Kürdistan'ın fethiyle bu imkân yok edilmiş oldu.

Kürdistan'ın fethi, Kürdistan Eyaleti'nin kurulması ve Tanzimat uygulaması, tasfiye ettiği beylerden geriye kalan iktidar boşluğunu dolduramadı, yok ettiği geleneksel kurumların yerine yenilerini koyamadı. Ekonomik ve sosyal yıkım, asayişsizlik, talan, çapul kaçınılmazdı. Osmanlının bu duruma tepkisi baskıyı artırmak, kontrolden çıkmış aşiretleri cezalandırmaktan ibaret kalıyordu.[30] 19. yüzyılın ikinci yarısında görülen, önemli üç isyan bu yıkımın ürünüydü: Yezdanşer'in isyanı (1854-1855), Bedirhan Bey'in oğulları Hüseyin Kenan Bey ile Osman Bey'in başlattıkları Bohtan ayaklanması (1878-1879) ve Şeyh Ubeydullah ayaklanması (1880-1882). Beylerin tasfiyesinin yarattığı ve Osmanlının dolduramadığı iktidar

---

[29] Hakan 2007, 257.

[30] Jwaideh 2007, 154.

boşluğunu zamanla şeyhler doldurdu. Wadie Jwaideh bu olguyu şöyle açıklar:

> Şeyhlerin Kürtler arasında ... ulusal liderlik konumuna yükselmeleri sadece dini konumlarından dolayı gördükleri itibarın bir göstergesi değildir. Bunun ötesinde bu durum, büyük beyliklerin ortadan kaldırılmasından sonra, halk arasından yeterli ve gerekli prestije sahip cismani liderlerin çıkmamış olmasının bir sonucudur. Kürtlerin şeyhleri lider olarak kabul etmekte gösterdikleri heves, Kürt halkının varolan iktidar boşluğunun doldurulması yönünde duydukları ihtiyacın ne kadar büyük olduğunu gözler önüne sermektedir. Dahası bu heves, Kürt halkının hafızasında yaratılan boşluğu da ele vermektedir. 1847'den beri, aşiret toplumunun bütün ideallerini kendinde cisimleştirmiş olan bir liderin yokluğu, Kürtlere hem anlaşılmaz hem de olağandışı görünmekteydi. Bu durum, Kürtlerin değer sistemlerine de zarar vermekteydi. Diğer arkaik ve savaşçı halkların çoğu gibi Kürtlerde de kahramanlara tapan bir anlayış hakimdi. Aşırı derecede dar görüşlü olan bu halk, hâlâ kahramanlık çağının hüküm sürdüğü bir zamanda, kendi içlerinden birinin onlar üzerinde otoritesini kurmasını dört gözle beklemekteydi.[31]

Kürtler üzerinde egemenlik kurmuş rejimlere özgü olan "Kürt sorunu"nun temelleri böyle atıldı. Beylik düzenin tasfiyesinin ortaya çıkardığı iktidar boşluğunun yarattığı yıkım ve kaosun sadece "Kürt sorunu"nun değil, "Ermeni sorunu"nun da temellerini attığı söylenebilir. Kürt beyliklerinin iç düzeni içinde ve beylerin himayesi altında Kürtlerle barış içinde yaşayan Ermeniler önce yoksulluk ve sefalet içine yuvarlanan Kürtlerin, ardından (1859'dan sonra) Şeyh Şamil'in Ruslara yenilmesiyle Osmanlı topraklarına göç eden Çerkeslerin hedefi oldular.[32]

16. yüzyılda, Sultan Selim ile Kürt beyleri arasındaki Amasya Anlaşması'yla ve ardından 1639'daki Kasr-ı Şirin Anlaşması'yla Kürdistan önce, biri "İran Kürdistan'ı", diğeri "Osmanlı Kürdistan'ı" olmak üzere ikiye bölündü. Birinci Dünya Savaşı'ndan

---

[31] Aynı yerde, 154-155.

[32] Oran 2010a, 213; Oran 2010b.

sonra, Osmanlı Kürdistan'ı bir kez daha, Türkiye, Irak ve Suriye olarak üçe bölündü. Böylece Kürdistan, sınırları bile belli olmayan bir coğrafya, Kürtler de adları ve dilleri bile olmayan bir halk haline geldiler. İsmail Beşikçi'nin deyişiyle, "sömürge bile olamayan bir ülke, sömürge bile olamayan bir ulus."[33]

[33] Beşikçi 1990, 13-15.

EK 1
DAĞ NASTURİLERİ
DR. GRANT'TAN MEKTUPLAR[1]

Bedirhan Beyi (Nasturilere Yönelik Tehlikeyi) Ziyaret

[s. 434][2] *Misyon dostlarımız gazete haberleri sayesinde Nasturilerin başına gelen felaketlerden zaten haberdardırlar. Bugüne kadar yayınlanmış açıklamaları teyit etmenin ötesine pek geçmediği izlenimini veriyor olsalar bile, aşağıdaki mektupların, dikkatlerini bu bölgedeki misyon çalışmalarına çevirmiş olan kimseler tarafından ilgiyle okunacağı kuşkusuzdur. Görüleceği gibi, Dr. Grant bu inançlı insanların üstüne şiddetle çöken fırtına bulutlarının toplanışını dikkatle izlemiştir. Bu kanlı mücadelenin önde gelen aktörleriyle tanışmış, hatta onların konukseverliğini de görmüştür. O nedenle, anlatımı alabildiğine güvenilirdir.*

Dr. Grant, bu yıkıcı sonuçları doğurmuş olan aktörler ve yarattıkları etkiler hakkında çok az bilgi veriyor. Bundan sonra, meselenin bu yönüne daha dolaysız değinecek mektuplar da gelebilir.

Aşağıdaki alıntının yapıldığı mektup kısa bir süre önce dağlarda faaliyete geçirilmiş olan istasyonumuz Aşita'dan 5 Temmuz [1843] tarihinde yazılmıştır.

Size bir ay kadar önce yazdığım mektupta, barışı bozan ve misyonumuz kapsamına giren Nasturilerin gelecekteki refahlarını tehdit

---

[1] Grant 1843, 434-437. Çeviri: A. Kardam

[2] Köşeli parantez içindeki sayfa numaraları, orijinal İngilizce metnin sayfa numaralarıdır.

eden bazı gelişmelerden söz etmiştim. O tarihten sonra, özel bir davetle, bu huzursuzlukların temel aktörlerinden birini ziyaret ettim. Bohtan beyi Bedirhan Bey görünüşte Bâb-ı Âli'nin bendesi olsa bile, tüm Kürdistan'ın en güçlü beyi sayılabilir. Zaho ve Cizre üzerinden beş günlük bir yolculuktan sonra ikametgâhına ulaştım –Cizre'nin on altı ya da on sekiz mil [yaklaşık 30 km] kuzeydoğusunda, dağlarda, kale biçiminde inşa edilmiş ve iyice tahkim edilmiş iki saray.

Hakkâri Kürtlerinin beyi Nurullah Bey de, Nasturilere karşı Bedirhan Bey'den yardım istemek üzere oradaydı. Başlangıçta, patrikle [Nasturilerin patriği Mar Şamun'la] barış koşullarını müzakere ederek onun planlarını bozmak amacıyla [s. 435] oraya geldiğimi sandığı için biraz endişeliydi. Herhangi bir siyasi amaç gütmediğimden emin olunca, Bohtan beyine beni dostu olarak tanıttı ve sarayda bana kalacak yer ayrılmış olduğu halde çadırının bir bölümünü kendisiyle paylaşmam konusunda ısrarcı oldu. İki beye de zaman ayırabilmek için onun bu davetini kısmen kabul ettim. Zaman zaman, onların yaz aylarının bir kısmını çadırlarda geçirmeyi adet edindikleri yüksek dağlara da giderek, orada, onlarla birlikte, on gün geçirdim. Nasturi ülkesini büyük bir orduyla istilaya yönelik hazırlıklar yapılmaktaydı; bu ordunun bir bölüğü, benim ayrılmamdan kısa bir süre sonra, Hakkâri beyinin ordusuyla birleşmek üzere Diz'deki Nasturi kabilesinin üzerine gönderildi. Amaç açıkça söyleniyordu: Tüm Nasturilere iyice boyun eğdirmek. Üstelik, söylendiğine göre, bazı derviş ve mollalar bir imha savaşı tavsiyesinde bulunmuşlardı: "Böyle bir savaş Allah indinde sevap sayılacaktı!" Yeri gelmişken söyleyeyim, bu Bedirhan Bey çok ateşli bir Müslüman, "dinin direği", Hıristiyanlığın açık düşmanıdır; pençesine bir kez düşenlere fazla merhamet göstermesi pek söz konusu değildir. Öğrendiğime göre, Aşita'da yaptığım binadan söz ederek, bizi dağlardan söküp atacağını söylemiş. Ama bana karşı davranışı, göründüğü kadarıyla, çok dostçaydı ve Tiyari'ye karşı girişeceği saldırıda evimiz ile eşyalarımıza asla dokunulmayacağını tekrar tekrar belirtti; ayrıca, bana sığınacak Nasturilere de ilişilmeyeceğini ekledi. Onun bu sözlerine duyduğum güven kendimi onun acımasız Kürtlerine teslim etmeme

yetecek kadar büyük değil; ama yaptığım bu ziyaretin misyon tesislerimizin yıkımdan kurtulmasına yardımcı olacağına dair bir miktar umudum var.

Nasturiler Kürtler tarafından böyle tehdit edilirken, patrik Musul paşasıyla temas halindedir. Anlaşıldığı kadarıyla, Musul paşası, ülkenin Kürtler tarafından istilası halinde Nasturilere yardım etmeye söz vermiştir. Ama paşa, Nasturi ülkesinin resmen kendisine verilmesi için Bâb-ı Âli'ye başvurduğuna göre, ülke sakinlerinin tümünü kendisine tâbi hale getirmeyi isteyecektir.

Eğer Bâb-ı Âli bizim misyon planlarımıza karşı çıkmıyor olsaydı, bu pek de hayıflanacağımız bir şey olmazdı. Böyle bir muhalefet duygusuyla da olsa, paşa yine de bize el uzatmaktadır. Türkler "bilginin güç demek olduğunu", bu önemli sırrı, öğrendiler ve bu gücün yerli Hıristiyanlara, özellikle de o bilginin zaten yeterince fazlasına sahip olduğunu düşündükleri kimselere teslim edilmesine razı gelmiyorlar.

Diz'e Saldırı-Dr. Grant'ın Musul'a Dönüşü

Aşağıdaki mektup Musul'dan, 14 Temmuz (1843) tarihinde, Aşita'dan ayrılıp Musul'a varmasının hemen ardından yazılmıştır.

Bu mektup daha size ulaşmadan, dağların büyük çapta altının üstüne getirilmiş olduğunu ve daha da büyük kötülüklerin tehdidi altında olduğunu öğrenmiş olacaksınız. Diz'in (patriğin son mekânı ve ailesinin hâlâ ikamet ettiği yer) üzerine yürüyen Hakkâri ve Bohtan beylerinin birleşik kuvvetleri geçen haftanın ikinci yarısında oradaki kabileye baskın vererek, çocuk yaşlı, kadın erkek ayrımı yapmadan zavallı Nasturilere büyük kayıplar verdirdiler. Kılıç darbelerinden kurtulan herkes esir edildi ve, söylendiğine göre, sadece dağlarda sağlam bir korunağa sığınmış oldukça küçük bir grup direnmeye devam etmektedir.

Bu haber bana ilk ulaştığında, Tiyari'nin en güneydoğusunda bir yerdeydim. Ertesi gün (pazartesi), Türk ordusundan bir birliğin o bölgenin sınırına ulaştığını ve ordugâhını güneybatıda kurduğunu, Boh-

tan Kürtlerinin güçlü beyi Bedirhan Bey'in büyük bir kuvvetle kuzeybatıya doğru ilerlediğini öğrendim. Hakkâri beyinin muzaffer birlikleri de kuzeybatıda bulunduğuna göre, Nasturiler böylece bir dizi güçlü düşmanla epeyce kuşatılmış durumda olmalı. Zamanında kaçabilmek için bu hareketleri dikkatle izlediğimden, şimdi artık yitirilecek hiç zaman kalmadığını görüp, Amêdiye ve Musul'a ulaşmanın tek yolunu izlemeye karar verdim ve derhal Lezan'a hareket ettim. O köye doğru giderken, Bay Laurie'nin orayı derhal terk etmemi isteyen mektubunu bana ulaştıran bir ulak tarafından karşılandım. Lezan'da, Diz'deki katliamın öyküsünü bir kez daha dinledim; ama durum, doğu tarzına uygun olarak, hâlâ Aşita'da bulunan patrikten titizlikle gizlenmişti. Patrik, hâlâ dağınık durumda olan dağlılarından, Diz kabilesinin yardımına koşabilecek güçte bir ordu oluşturamamıştı. O yüzden onlar da, acımasız bir düşmanın hışmına terkedilmiş oldular; bunun iki nedeni vardı: Birincisi, Çölemerikli Kürt komşularına karşı giriştikleri son iki başarılı seferden ötürü iki kat yorgun düşmüşlerdi ve, ikincisi, [s. 436] patriğin bu kabileye özel ilgi gösteriyor olmasıydı.

Yükte hafif pahada ağır ne kadar eşyamız varsa bunların salimen taşınması için gerekli düzenlemeleri yaparak, dört yıl önce bu diyara giriş yaptığım ilk yolu kullanarak, salı sabahı oradan ayrıldım. Diğer koşullara ek olarak, bir de zaman darlığı yüzünden, patriğe veda ziyaretinde bulunamadım –bu kolayca vazgeçebileceğim bir ayrıcalıktı, çünkü o durumda yukarıda sözünü ettiğim acı haberin taşıyıcısı haline gelecektim ve ya onun danışmanı olma sorumluluğunu üstlenecek ya da bu olağanüstü zor durumda tavsiyelerde bulunmayı reddedecektim. Böyle olunca, onları alelacele terk etmeye karar verdiğimi ulağımdan öğrendiğinde, göz yaşlarını tutamamış. Özellikle de, ayrılışımı daha büyük kötülüklerin habercisi sayarak, benim ileriyi görme gibi gizli bir güce sahip olduğuma hükmetmiş.

Yitirecek hiç zamanım olmadığını gördüm. Kendilerini bekleyen tehlikenin farkına varan Nasturiler, benim ayrılmamın ertesi gecesi, istilacı Türk ordusunun üzerine bir birlik göndermişler, ama daha büyük bir kuvvetin sadece keşif kolu olan Türk birliği herhangi bir çatışmaya girmeden geri çekilmiş. Amêdiye'ye vardığımda, Bermer beyini yaka-

lamak için de bir grubun gönderildiğini öğrendim ki, bu büyük bir ihtimalle bölgeyi kargaşaya sürükleyip yol güvenliğini tehlikeye sokacaktır. Ayrıca, Revanduz Kürtlerinin de, peygamber saflarının gurur duyabilecekleri en yobaz Hıristiyan düşmanlarından birisinin emri altında, Tiyari'ye saldıranlarla işbirliği yapmak üzere harekete geçtiğini öğrendim. Üstelik bunlar din uğruna savaşmaya gidiyorlar!

Bu sabah, çok yorgun ama oldukça sağlıklı bir halde Musul'a vardım. Buraya varışımın kişisel güvenliğim konusunda çok endişelenmiş olan –buranın yerlisi ve yabancısı– bütün dostlarımı çok rahatlattığını söylememe gerek yok. Öğleden sonra paşaya gittim; beni o her zamanki yüzeysel saygısından daha büyük bir saygıyla karşılayıp ağırladı. Beni görmekten muhtemelen çok memnun olmuştur, çünkü Nasturilerin benim varlığımla ve akıl vermelerimle güçleneceklerine ya da dağlarda kalmam halinde Nasturilere karşı almakta olduğu önlemleri büyük bir titizlikle rapor edeceğime dair beslemiş olabileceği eski evhamlarından kurtulmuş olsa gerektir. Gösterişsel davranışının altında yatan nedenler ve bunların sahiciliği ne olursa olsun, bu saygı gösterilerinin halk nezdinde lehimize olan etkileri önemlidir.

Nasturilerin Yenilgisi-Patriğin Kaçışı-Olası Gelişmeler

Bundan on beş gün sonra Dr. Grant'ın Musul'dan yazdığı mektupta aşağıdaki ayrıntılar yer almaktadır. (...)

Son mektubumda sizleri, Nasturi ülkesinin işgal edildiğinden, Diz bölgesinin uğradığı yıkımdan ve patriğin ailesinin ölümünden haberdar etmiştim. Daha sonra gelen haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, patriğin annesi, kardeşlerinden birisi –1841'deki yolculuk arkadaşım rahip Zadok– ve diğer akrabalarından bazıları (ki, bunlardan birisi de onun ardılı olarak görülen, gelecek vadeden parlak genç çocuktur) ölenler arasında yer alıyor. Kardeşlerinden üçü ve son mektubumda sözünü ettiğim kız kardeşi de esir alınmıştır. Öldükleri sanılan diğer iki kardeşinin İran'a kaçtıkları söyleniyor. Diz maleğinin (aşireti reisinin) kırk kişilik hane halkından sadece birisi kaçabilmiş, geri kalanların hepsi ölenler ya da esir alınanlar arasındadır.

Diz'in yıkımını tamamlayan ordu, yobaz Bohtan beyi ile Van bölgesinden Han Mahmud'un liderliğindeki büyük takviyenin gelmesini beklerken, alınan esirleri Bohtan dağlarına nakletti. Beklenen bu kalabalık takviye, Hakkârili vahşi Kürt boylarıyla birleşti ve kana susamış Bedirhan Bey'in yönetiminde Tiyari'ye doğru ilerledi –ama Nasturilerin beklediği rotayı izleyerek değil. Baş malekin yaşadığı Çimba saldırdıkları ilk köyler arasındaydı. Malek ile buranın önde gelen adamları çatışmalarda öldüler. Malekin karısı esirler arasındaydı. Bazıları Zap'ı geçerek kaçtılar ve izlenmemek için köprüyü yıktılar. Muzaffer Kürtler önlerine çıkan her şeyi yok ederek ilerlediler.

Serspidon'da savunulacak bir kayayı ele geçiren kahraman bir grup saldırganları bir süreliğine durdurdu; ama sonunda kendilerinden sayıca çok üstün olan düşman karşısında yenik düştüler ve kırk kişiden sadece dördü kaçabildi. Köy yerle bir edildi, verimli bahçeleri ve tarlaları mahvoldu ve geriye hiçbir şey kalmayınca, [s. 437] ordu yok edilecek başka şeyler aramaya başladı. Aniden doğuya yönelerek Zap nehrini geçip saygın Mar Sawa kilisesini sistematik olarak imha etmeye başladı. Tutuşturulabilecek her şeyi yaktıktan sonra büyük kemerleri ve duvarları elleriyle yıktılar.

Komşu köylerin yazgısı, patriğin ayrılmasından sonra yaşananlarla aynısı oldu –bunları anlatmıştım. Aşita tümüyle boşalmıştı. Sakinleri, aileleri ve hayvanları ve taşıyabilecekleri eşyalarıyla birlikte dağlardaki korunaklı yerlere kaçmışlardı. Ama nereye giderlerse gitsinler tehlike onlardan önce oraya varmış oluyordu. Musul paşasının Türk ordusu güneydeydi; Kürt ordusu kuzeyi tutmuş, ayrıca doğudaki aşiretlere yol veren geçitlere güçlü birlikler yerleştirilmişti –o yüzden, Diz ve Tiyari'deki kardeşlerinin başlarına gelenleri gören bu aşiretler teslim olma koşullarının pazarlığına oturmuşlardı. Tiyari'nin bir bölümü de, aynı yolu izleyerek, kendisini tümüyle yok olmaktan kurtarabilmeyi umuyordu.

Patrik böyle bir düşmana asla güvenmiyordu. O ana kadar tutsak bulunan kardeşi eliyle aldığı bir mesajda derhal teslim olması isteniyordu; hakkında kesin ölüm kararı vardı, "bulunur bulunmaz infaz edilecekti, kendisini hiçbir şey kurtaramazdı." Bunun üzerine, kaçmış olan kardeşini ve rahip Abraham ile ailesini de yanına alarak, derhal

Musul'a hareket etti. Evvelsi gün buraya salimen vardı; onu son gördüğümden beri on yıl yaşlanmıştı; yaşadığı sıkıntı ve gerginlik görünümünü işte bu kadar çok etkilemişti. Durum konusunda anlattıkları gerçekten çok etkileyiciydi, özellikle benim için, çünkü çok sayıda insanın, en yakın ve en etkili dostlarının ve tanıdıklarının yasını tutmak zorunda kalıyordum.

Söylediğine göre, esir alınanlar, din değiştirmek ile ölüm arasında, iki seçeneğe mahkum edileceklerdi. Hem Fransız hem de İngiliz konsolosları bu zavallı esirlerin iadesi için Bâb-ı Âli nezdinde girişimde bulunacaklardı; ama bunun ne kadar başarılı olacağı ya da zamanında gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli değildi. Musul paşası nezdinde yapılan girişim boşa çıkmıştı. Paşa verdiği yanıtta, orduya kumanda eden Bedirhan Bey'in, Nasturi ülkesinin doğrudan bağlı olduğu Erzurum paşasından aldığı emirlere göre hareket ettiğini iddia etmişti. Bâb-ı Âli'nin kısa bir süre önce Bedirhan Bey'i bir nişanla ödüllendirdiği bilinmektedir; ve yaptıklarına ilişkin emirleri başkentten aldığı konusunda yaygın bir kanaat vardır.[3] Bedirhan Bey resmen Musul paşasına bağlıdır; Musul paşası da konumunu, Nasturileri kendisine tâbi olmaya razı edecek şekilde kullanmaktadır; bir yandan, kendisine boyun eğmeleri durumunda dostluk elini uzatmaya hazır olduğunu göstermekte, öte yandan ise, verdiği emirlere göre hareket ettiğini iddia ettiği ve her an Kürtlerin ihtiyat kuvvetleri olarak hareket edebilecek bir birliği Nasturilerin sınırında tutarak onlara gözdağı vermektedir.

Bu kargaşanın içinden nasıl çıkılabileceğini kestiremiyorum. Nasturilerin ordu ile varabilecekleri herhangi bir anlaşma ancak geçici olabilir. İngilizlerin misyonerleri ve konsolosları aracılığıyla burada önerdikleri ve patriğin Bâb-ı Âli'nin denetimi altında Dağlı Nasturilerin bağımsız valisi haline getirilmesini öngören anlaşmaya güvenmiyorum. Nasturilere kalıcı bir barış ve güvenlik sağlayacak herhangi bir plan da düşünemiyorum. Türk [Osmanlı] hükümetinin olağanüstü kıskançlık

---

[3] Bâb-ı Âli'nin Bedirhan Bey'i Nasturi katliamından ötürü ödüllendirdiği doğru değildir. Erişebildiğim Osmanlı arşiv belgelerinde, saldırı emrinin doğrudan Bâb-ı Âli tarafından verildiğine dair herhangi bir bulguya rastlamadım.

gösterdiği ve bu uzak diyarda bu kadar güçsüz olduğu şu andaki durumda, böyle bir plan, sadece büyük değil, aşılması imkânsız zorluklarla karşılaşacaktır.

İran ile savaş tehlikesinin gerçekleşmesi halinde –şu anda göründüğü kadarıyla böyle bir şey imkânsız değildir– bu, olsa olsa, orduyu kendini savunmaya mecbur bırakarak, sadece bir ateşkesle sonuçlanabilir. Böyle bir savaş, bizim buradaki veya Urmiye'deki çabalarımız açısından olsa olsa yarar sağlar. Ama büyük Fırat'ın kuruması çabuklaşsın ve böylece Doğu'daki krallara yol açılsın diye, Tanrı bakarsınız bu olasılığı da yok eder. Ne mutlu ki, HER ŞEYE KADİR OLAN TANRIDIR.

(...)

Dr. Grant, 28 Temmuz (1843) tarihli bir mektubunda, Nasturilere tümüyle boyun eğdirilmesini kaçınılmaz görüyor. "Yıkım hâlâ devam ediyor ve bu yıkımın, bu kahraman insanların tümüyle ezilmelerinden ve bağımsızlıklarını tümüyle yitirmelerinden önce duracağı konusunda hiçbir umudum yok. Bu işin sonunun nereye varacağını kimse söyleyemez."

EK 2
MİSYONER WRIGHT İLE BREATH'İN BEDİRHAN BEY'İ ZİYARETİ[1]

Giriş notları-Çölemerik'te konaklama

[s. 378][2] *Bay Perkins, Herald'ın Eylül sayısında yayınlanmış olan bir mektubunda, Bedirhan Bey'in Dr. Wright'tan kendisine acilen mesleki bir ziyaret yapmasını talep ettiğini belirtiyordu. Bu talep Dr. Wright'a, Urmiye valisi Yahya Han tarafından iletilmişti. Bohtan Beyinin bu isteğini ona ileten de Çölemerik'te oturan Hakkâri Beyi Nurullah'tı. İncil'i dağlarda yaşayan Nasturilere tanıtmak için elinden gelen her şeyi yapmaya hazır olan misyon, bu ziyaretin yapılmasının amaca uygun olduğuna karar verdi. Bu seyahat sırasında, hakikati İsa'nın ağzından çıktığı haliyle açıklama fırsatlarının ortaya çıkacağı ve, aynı zamanda, o güne kadar kendilerine ulaşmanın çok zor olduğu bu insanlar arasında gelecekte birtakım faaliyetlerde bulunma yolunun açılabileceği umuluyordu. Bay Breath'ten, bu yolculukta Dr. Wright'a eşlik etmesi istendi. Giderken yanlarına, uzun süredir misyonda çalışan ve kısa bir süre önce dindar bir insan haline geldiği düşünülen diyakoz Tamo ile sağlık servisinin yardımcı elemanı diyakoz Yusuf'u da aldılar. Seyahatin öyküsünü anlatan buradaki mektup Dr. Wright tarafından yazılmıştır. Özellikle dağlarda kendilerine hâlâ*

---

[1] Wright 1846, 378-383. Çeviri: A. Kardam.

[2] Köşeli parantez içindeki sayfa numaraları, orijinal İngilizce metnin sayfa numaralarıdır.

rastlanabilen Nasturilerin koşullarını ve geleceğe yönelik beklentilerini ele alan bir mektup da Bay Breath'ten gelmiştir.

Grup Urmiye'den 4 Mayıs günü ayrıldı. O geceyi yol kenarına kurulmuş bir Kürt kampında geçirdiler. Sabah olunca, bir Kürt beyi olan Ali Ağa'nın Kürdistan sınırında bulunan hisarına doğru yol aldılar. Günü bu misafirperver Bey'in yanında geçirdiler ve ertesi sabah ayrılırlarken Bey onlara bir Londra termometresi verdi. Hisarın yakınında, diyakoz Tamo'nun İncil'den vaazlar verme olanağını bulduğu beş aile vardı.

Bir dizi yüksek dağları aştıktan sonra, Wright ve Breath geceyi geçirdikleri küçük bir Kürt köyü olan Hoşgan'a vardılar. Sonraki gün yağmurlu olduğu için at sırtında sadece iki saat yol aldılar. Ertesi sabah durdukları yerin adı "Dört Kilise"ydi. Bu köyde bir zamanlar Nasturiler yaşıyordu; ama şimdi bunlardan geriye sadece tek bir zavallı aile kalmıştı. Bir sonraki geceyi Kerme'de geçirdiler. Akşam köylüler gelip yolcuların kaldıkları odaya doluştular. Kutsal metinler okunup açıklandı; ardından Wrigh ve Breath çok duymak istedikleri tepkileri almaya çalışırlarken, diyakoz Tamo da bir başka odada, az sayıdaki dinleyicisini günah çıkartmaya zorluyordu.

Ertesi gün Nasturi Patriğinin bir zamanlar oturduğu yerin yanından geçtiler; ama durum, orayı ziyaret edebilmek için yollarını değiştirmeye uygun değildi. Derken, son istila öncesinde Nasturiler tarafından epey onarılmış ama artık ahıra dönüştürülmüş eski bir kilise gördüler. [s. 379] *Bu noktadan Çölemerik'e uzanan 15 ila 20 kilometrelik yol Kürdistan için bile benzersiz yabaniliğe ve romantikliğe sahip bir bölgeden geçiyordu. Kardeşlerimiz Hakkâri Beyi'nin kalesine 9 Mayıs günü öğlen civarında vardılar ve kendisinin yokluğunda, Süleyman Bey[3] ile Nurullah Bey'in diğer akrabaları tarafından gayet sıcak ağırlandılar]*

Bizi Çölemerik'te on üç gün alıkoydular; söylendiğine göre, hâlâ karlarla kaplı yol üstündeki dağları aşmamız daha bir süre için mümkün değildi. Beyin konuklarıydık ve zamanımızı kale sakinleriyle sohbet ederek geçirdik. Diz, Thuma ve diğer yerlerden ziyaretimize gelen

[3] Nurullah Bey'in yeğeni ve rakibi.

çok sayıda Nasturi'den o bölgelerdeki insanların koşulları hakkında epey bilgi aldık.

Çölemerik'teki son üç günümüzde Bey de oradaydı. Bize çok dostça davrandı. Başlangıçta bize karşı oldukça mesafeli ve kibirliydi, çünkü doğal olarak çok kurumluydu. Ama ayrılmamızın hemen öncesinde, kendisinden bekleyebileceğimiz kadar dost ve kibar olmuştu. Bir gece, çok sayıda konuk ve Hakkâri soylusunun eşliğinde onunla birlikte oturuyorduk. Derken, yanımda küçük bir cep İncil'i olduğunu öğrenince görmek istedi ve kendisinde de harika bir kitap olduğunu söyleyerek, görmemiz için getirtilmesini emretti. Nitekim, getirilip bize verildi. Cildin kapağını açar açmaz gözümüze çarpan ilk şey karşısında uğradığımız şaşkınlığı tahmin edebilirsiniz: "Amerikan İncil Derneği tarafından Nasturi Patriği Mar Şamun'a armağan"; imza: J. C. Brigham. Süslemeleriyle birinci sınıf bir sanat eseri ve gören herkesin takdirini kazanan çok güzel bir kitaptı. Bey bu kitaba çok değer verdiğini ve içeriğini anlayabilmek için ders aldığını söyledi. Bu söylediklerinden ikincisi elbette doğru değildi, zira çevresindekiler arasında tek kelime İngilizce bilen yoktu. Bize, kitabın kaç para edeceğini sorunca ve biz de o konudaki tahminimizi söyleyince, sadece cildinin bile daha fazla edeceğini söyledi. Bu kutsal kitabın nasıl olup da oraya geldiğini sormanın elbette ne zamanı ne de yeriydi. Ama kitabın Kürt Beyi'nin eline Diz'in yağmalanması sırasında geçtiğini ve o bölgedeki patrikhane malikanesinden Çölemerik'e onun tarafından getirildiğini öğrenmek bizim için şaşırtıcı olmadı. Ey kutsal kitap! Ne kadar farklı bir durumdasın! Bir zamanlar paha biçilmez değerdeki içeriğin nedeniyle Hıristiyan Amerika'da o kadar sevilip sayılırken, şimdi Kürdistan'ın göbeğinde, iyi korunan bir kalede esirsin; gene saygı görüyorsun, ama esas olarak cildinin süslemeleri ve güzelliği nedeniyle!

Kürtlerin elinde Nasturilerden aldıkları daha pek çok şey gördük. Bize Urmiye'den Çölemerik'e kadar rehberlik yapmış olan adamın belindeki kılıç bir zamanlar Patriğin kardeşlerinden Diyakoz Dunkha'ya aitti. Yüksek kalitesinden ötürü çok değerliydi. Nasturilerden alınmış tüfekler, kamalar ve sayısız başka silahlar Hakkâri Beyi'nin elindeydi.

Kalesini büyütmek ve süslemek için büyük masraflara giriyordu; Kürdistan'da demir pahalı olduğu için bu silahlardan birçoğu çivi yapımında kullanılmıştı.

Dergül'e Yolculuk-Sıcak Bir İlkbahar

Wright ve Breath Çölemerik'ten 21 Mayıs sabahı ayrıldılar. Çok geçmeden Çölemerik'in batısındaki yüksek dağlara tırmandılar ve zirveye vardıklarında çok geniş bir çevre manzarayla karşılaştılar. Doğuda ve güneyde yüksek Diz, Cilo, Thuma ve Tiyari dağları yükseliyordu; batıda, uzakta, Bohtan dağları vardı; ve kuzeyde Van Gölü'ne kadar yabani bir bölge uzanıyordu. Kardeşlerimiz gün içinde Sillah ve Lewûn kazalarından geçtiler; ikincisinde, Kürt köylerinin arasına dağılmış, altmış yetmiş kadar Nasturi ailesi yaşıyordu. Geceyi, biri o yerin papazına ait olan üç Nasturi evinden oluşan bir mezrada geçirdiler. O akşam oluşan küçük topluluğa İncil'den vaazlar verildi. Dr. Wright şöyle diyor: "Burada Yeni Ahit'in Cengiz Han döneminden kalmış, parşömen üzerine Estrangelo alfabesiyle yazılmış iki kopyasına rastlamak bizi şaşırttı. Birisini satın almak istedik; ama ne kadar yüksek teklifte bulunduysak da, papazı bunlardan birini elden çıkarmaya ikna edemedik, çünkü bağlı oldukları kiliseyi himaye eden azizi öfkelendirmekten korkuyordu."

Ertesi sabah Wright ve Breath yüksek kısımları karla kaplı başka bir dağa tırmandılar. Ne ki, yüzey donmuş olduğu için yolculuğa devam etmekte herhangi bir ciddi zorlukla karşılaşmadılar. Öğlene doğru bir düzlükte kurulmuş ve Habur nehrinin kaynaklarının çıktığı dağlarla çevrili bir Nasturi köyünü geçtiler. Çölemerik'ten bu noktaya kadar kardeşlerimiz "sadece batıya" doğru ilerlemişlerdi. O noktadan sonra Habur nehrinin batı kıyısından güneye döndüler. Akşamüstü, [s. 380] tepelerin arasında tek başına duran ve bir bölümünde Nasturi bir ailenin yaşadığı bir eve geldiler. Böyle bir yerde böyle bir aileye rastlamanın şaşkınlığıyla, kafileden birisi onlara "Burada ne yapıyorsunuz?" *diye sordu. Tam da doğuya yaraşır bir yanıt aldı:* "Başımıza kül döküyoruz."

23 Mayıs günü, öğlenden hemen önce, sıcak bir kükürt kaynağına geldiğimizde, yıkanıp dinlenmek için birkaç saatliğine durduk. Yol bo-

yunca merakımızdan bu kaynak hakkında çok şey dinlemiş olduğumuz halde, beklentilerimizi fazlasıyla karşıladı. Su bir dağ çıkıntısının tabanındaki bir kaya çatlağından gür ve hızlı bir akıntı halinde fışkırıp altı metre kadar aktıktan sonra Habur nehrinin kollarından biri haline geliyordu. Termometremizin haznesini akıntıya soktuğumuzda cıva 40 dereceye yükseldi. Su çatlaktan çıkarken kaya onu o kadar yukarıya ve ileriye doğru fışkırtıyordu ki, bulunduğumuz yer rüzgârdan iyi korunmuş küçük bir apartman dairesi halini alıyordu. Yaşamın sıradan rahatlıklarından tümüyle yoksun bu vahşi bölgede, eşi benzeri bulunmaz bu sıcak hamamı sanki Tanrı tasarlamış gibidir. Konstantinapol'deki [İstanbul'daki], Erzurum'daki, Tebriz'deki ve Urmiye'deki hamamları da ziyaret ettim. Bunların hepsinde insanın hoşlanacağı her şey vardır. Ama yabani Kürdistan'ın ortasında, ulu bir elin yarattığı bu kaba saba hamamın lüksü onların hiçbirinde yoktu. Burası civarda oturan hem Kürtler hem de Nasturiler tarafından çok sık ziyaret edilir; ve kışın bu karlı bölgeyi geçen birçok zavallı yolcu burada, soğuk dağın geceleri sert esen rüzgârlarından kendisini koruyacak harika bir sığınak bulur.

Bu pınarın yakınında otuz kırk evlik bir Nasturi köyü var. Köyün bazı sakinleri, sanki duyulmaktan korkarcasına alçak bir sesle, şunu sordular: "Güç sahibi Hıristiyanlar ne zaman gelip de bizi bu Kürtlerin esaretinden kurtaracaklar?"

Ertuşi Kürtleri-Çadırda Yaşayanlar

Wright ve Breath'in bu pınardan ayrıldıktan sonra izledikleri yol olağanüstü bozuk ve sarpıt. Neyse ki, iki üç saatte, sebt gününü geçirdikleri, büyük bir aşiret olan Ertuşi Kürtlerinin kalesine vardılar.

Eski bir cami içinde bizim için mükemmel bir daire hazırlanmıştı; burada büyük bir misafirperverlikle ağırlandık. Burasının yabanıllık bakımından bir benzeri daha yoktu, erişilmesi zordu ve, bölgedeki Kürt kabilelerinin tepesine Bedirhan Bey'in demir yumruğu inmezden önce, bir eşkıya yatağıydı. İnsanlar bu gerçeği gizlemiyorlardı. Sebt gününün

gecesinde kalabalık bir grup vahşi Kürtle birlikte oturmuş eski günlerden söz ederken, buranın yerlisi olan rehberimiz, üzerine basa basa, şöyle bir soru sordu: "Birkaç yıl önce buradan güvenle geçebileceğiniz aklınıza gelir miydi?" "Hayır" dedik. Rehberimiz devam etti: "Sizi öldürmeyebilirdik, ama buradan sadece sırtınızdaki gömlekle ayrılabilirdiniz." Bu konuda doğruyu söylediklerinden emindik; ama yine de korkmuyorduk. Dünyadan kopuk bu yaban bölgede, silahlı komşularına ve özellikle de silahsız yolculara dehşet saçan insanlar arasında sakin, enfes bir sebt geçirdik. Nerede olduğumuzun hiç farkında değildik. Sık sık kendimize şöyle diyorduk: "Burası gerçekten de Kürdistan mı, hem de tam göbeği?"

Ertesi sabah kardeşlerimiz Habur'u terk edip neredeyse tümüyle batıya yöneldiler. Zemini kayalık derin uçurumların yanı sıra yüksek bir dağ silsilesini aştılar. Karanlık bastıktan sonra, konukseverliğiyle ünlü zengin bir Ermeni'nin kamp yerine geldiler. Söylendiğine göre, Tiyari'yi işgale giden Bedirhan Bey bir bölük askerini burada bir gece ağırlamıştı. Kamp yerinde sekiz aile vardı. Aralarında, bu gruba göç yolu boyunca eşlik eden bir papaz da bulunuyordu. Dr. Wright, ev sahiplerinin kendilerini "büyük bir konukseverlikle karşıladığını" *söylüyor.* "İyi yürekli ve alçakgönüllü bu yaşlı adamla çadırda oturmuş onun yaşam tarzı üzerine sohbet ederken, eğer inancı İbrahim peygamberinkiyle aynı olsaydı, saygın Nasturi partiğinin gerçekten ideal bir temsilcisi olurdu, diye düşündük."

Ertesi gün, Wright ve Breath'in rotası güneybatıydı.

Sekiz saat yolculuktan sonra, Mezopotamya düzlüklerindeki kışlık yurtlarından Kürdistan dağlarındaki yazlık yurtlarına gitmekte olan Kürtlere ait büyük bir kamp yerine ulaştık. Grubun başı olan adamın çadırında ağırlandık. Birçokları gibi bu Kürtlerin de bütün yaşamları çadırda geçiyordu. Kış aylarını Dicle ile Fırat arasındaki ılık bölgelerde geçiriyorlar; baharın gelmesiyle, hayvanlarıyla birlikte, iyi otlak bulduklan yerlerde sık sık mola vererek, ağır bir tempoyla, yolları üzerindeki karlar eridikçe, dağlara tırmanıyorlardı; ve iki [s. 381] üç ay içinde, yazı geçirdikleri ve civarı sürekli karlarla kaplı yüksek otlaklara ulaşıyorlardı. Sonbahar yaklaşınca tekrar aşağı inmeye başlıyorlar ve gelmekte olan karın önünden, yavaş yavaş, kışı geçirecekleri ılık bölgelere

dönüyorlardı. Çadırda doğuyorlar, çadırda yaşıyorlar, çadırda ölüyorlardı.

Bedirhan Bey

Ertesi gün, 27 Mayıs'ta, kardeşlerimiz engebeli ve çıplak bir arazide yol alarak, yedi saatte, Bedirhan Bey'in mesken tuttuğu Dergül'e ulaştılar. Burası Cizre'nin on iki mil [on dokuz kilometre][4] doğusunda, taş ve çamurdan yapılmış birkaç yüz evden oluşan küçük bir kasabadır. Bey'in kalesi, kasabanın yakınında, Dicle'ye kavuşan küçük bir çaya bakan bir tepenin yamacındadır. Sıcaklar bastırdığı için, Bedirhan Bey ertesi gün daha yüksek ve daha serin yerlere doğru çıkacağı yolculuğun hazırlıklarıyla meşguldü.

Dergül'den ayrılmak üzereyken kalenin avlusunda olağandışı bir sahne yaşandı. Birkaç gün öncesinden çevreye haber salınarak her sınıftan sakatların, körlerin ve yoksulların belli bir saatte kaleye gelmeleri, orada toplanmaları istenmişti: Bey onlara armağanlar dağıtacaktı. Bildirilen saatte avlu sayıları birkaç yüzü bulan dullarla, kimsesizlerle ve benzerleriyle dolmuştu. Bey, yanında bir para torbasıyla, kalenin giriş kapısının önündeki yerini alınca, bu insanlar da teker teker avludan çıkmaya başladılar. Onlar teker teker Bedirhan Bey'in önünden geçerken, o da yanındakilere geçen kişinin ihtiyaçlarını soruyor ve aldığı yanıta göre o kişiye armağanlarını veriyordu. Bu şekilde yüz yirmi beş dolar dağıtıldı. Kendi payına düşeni alan kişi başını göğe kaldırıp bu cömert, iyiliksever Bey için hayır duaları ediyordu.

Wright ile Breath, Bey'in kamp yerinde dört hafta kaldılar. Mevsim ilerledikçe, zaman zaman yer değiştiriliyordu.

Bizim gruba da bir çadır verilmişti; orada kaldığımız süre boyunca bize çok iyi davranıldı. Bey'e, isteğine uyarak, bu kadar uzun bir yolculuğu göze alıp kendisini görmeye gelmemizin tek nedeninin onun dostluğunu kazanmak olduğunu söyledik. Biz bunu söyler söylemez, bizimle dost olacağına söz verip, ülkede hükmünün geçtiği her yere gidip kalabileceğimizi, Urmiye'de hangi özgürlüklere sahip idiysek, burada

---

[4] Dr. Wright'ın mesafe tahmini yanlış, doğrusu yaklaşık 30 kilometredir.

da aynı özgürlüklere sahip olduğumuzu söyledi. "Sözünün eri" olmakla övünüyordu – buralarda ender rastlanan bir özellik. Bunu teyit etmek için bize, kendisinin zayıf, Türkiye'nin [Osmanlının] ise güçlü olduğu sekiz yıl öncesinde Osmanlıyla bir anlaşma yaptığını, şimdi artık bu güç dengesi değişmiş olsa bile, kendisinin verdiği sözden dönmediğini söyledi. Şöyle dedi: "Buna güvenebilirsiniz; dostunuzum diyorsam, dostunuzum demektir."

Bedirhan Bey sıra dışı bir adam. Sekiz yıl önce güçsüzmüş, pek tanınmıyormuş, yoksulmuş. Derken, Türk [Osmanlı] hükümeti elinden tutmuş; şimdi artık hesapsız bir servetin sahibi. Gücü, doğuda İran sınırından batıda Mezopotamya'nın içlerine, Diyarbekir ve Musul kentlerinin kapılarına kadar uzanıyor; ünü her tarafa ulaşmış durumda. Beraberliğimiz sırasında, kuzey Kürdistan'ın neredeyse bütün beyleri armağan olarak getirdikleri para, at, katır ve diğer değerli eşyalarla birlikte gelip ona saygılarını sundular. Hatta ondan rütbece daha yüksek olan Hakkâri Beyi ile, bir İngiliz seyyahının "Kürdistan'ın Rob-Roy'u"[5] dediği Han Mahmud bile onu ziyaret etmekten onurlanmış görünüyorlardı. Bütün Müslümanların zihinlerine iyice yerleşmiş olan alın yazısı fikri Bedirhan Bey'in gücünü pekiştirmekte ve ona karşı kalkan elleri felç etmekte önemli bir rol oynamaktadır. Ona tâbi ateşli beylerin çoğu, dizginlenmeye ne kadar tepkili ve tahammülsüz olurlarsa olsunlar, Bedirhan Bey'in karşısında kıllarını dahi kıpırdatmaya cesaret edemezler. Kendi ifadeleriyle: "Onun gücü Tanrı vergisidir, aynı güce sahip olmak kimsenin haddi değildir."

Söylendiğine göre, Bedirhan Bey, iktidarının ilk yıllarında ihtiraslı ve acımasızmış, Êzidiler ve Hıristiyanlar başta gelmek üzere çok sayıda insanı kendi elleriyle katletmiş. Ama birkaç yıldan beri, adını açık sözlüye ve adile çıkartacak bir tutum içine girmiş. Doğru, Diz ve Tiyari Nasturilerine karşı açtığı savaş yaşamının karanlık bir sayfasıdır; ama bu bölgelerdeki insanların, barbarlık ve yabanilikleriyle, Bedirhan Bey'e ve Hakkâri Bey'ine karşı giriştikleri provokasyonların ayrıntıla-

---

[5] Rob Roy: 18. yüzyılda, İskoçya'nın kanun kaçağı ünlü bir halk kahramanı; İskoçların Robin Hood'u olarak da tanınır.

rını dinleyince, onlara karşı açılan bu savaşın, bu insanların yobaz Müslümanlar eliyle Tanrı yoluna, doğru yola sokulması olarak yorumlanmasına pek şaşırmadık.

Onun yönetiminde suçluların kaçabilecekleri hiçbir yer yok. Benzer ülkelerde adaleti yoldan çıkartıp yasaları tümüyle etkisizleştiren rüşvet, adam kayırma gibi şeylerden burada eser yok.

Bir sabah, Bedirhan Bey'le birlikteyken, [s. 382] suçu sabit olur olmaz sağ eli kesilmiş bir hırsızı huzura getirdiler. Kürdistan'ın en yabanıl bölgelerinde öylesine büyük bir güvenle yolculuk ettik ki, sık sık soygun ve cinayetlere sahne olduğunu duyup okuduğumuz bir bölgede bulunduğumuzun farkına bile varmadık. Çoğunlukla açıkta uyuduk; atlarımızı gece boyunca otlasınlar diye serbest bıraktık; eşyalarımız korumasız, açıkta duruyordu; nöbetçi koymuyorduk. Seyyahlar, Türkiye ve İran'ın birçok yerinde, böyle davranmanın güvenlikli olmayacağını söyleyeceklerdir.

Bedirhan Bey'in bağnaz bir Müslüman olduğunu sık sık duymuşsunuzdur ve bu doğrudur. İbadete çok zaman ayırır, dini görevlerin hepsini yerine getirmekte çok titizdir ve çoğu zaman, çalışma saatleri içinde, dua ve namazla uğraşır. Çok sayıda Êzidiye, kâh ikna yoluyla kâh kılıç zoruyla, din değiştirtmiştir. Etrafındaki adamlarından elli altmışı sonradan Müslüman olmuş kişilerdir. Bunlara her ne kadar köle deniyorsa da, maiyetindeki insanların en iyi giyinenleri, en iyi beslenenleri ve her bakımdan en iyi muamele görenleri bunlardır. Onlar Bedirhan Bey'in aile fertleri gibidirler ve, Müslüman olarak doğmuş oldukları halde kendisinden çok uzakta tutulanların hiç de azımsanmayacak hoşnutsuzluklarına rağmen, Bedirhan Bey'in evlatları olarak kabul edilirler. Başlangıçta sayıları kabarık olan Tiyarili esirlerden sadece altısını alıkoymuş ve bunlar da İslam inancını benimsediklerini söylüyorlar.

Dr. Wright'ın Mesleki Çabaları-Geri Dönüş

Her gün, Bedirhan Bey'in aile fertlerinin ve maiyetindeki insanların hastalıklarıyla mesleğimiz gereği az çok ilgilenmenin yanı sıra, onları

aşıyla da taruştırmıştık ki, hem Bey'in hem de genel olarak herkesin aşının erdemlerine ta baştan itibaren gösterdikleri güven bizi şaşırtmıştı. Daha önce hiç böyle bir şey duymamışlardı; ve suçiçeği gibi çok korkulan bir hastalığın ağır sonuçlarını önlemenin mümkün olduğunu öğrenmek onları hayrete düşürüp sevindirmişti. Hem Bey'in çocuklarını hem de maiyetindekilerden birçoğunu aşıladık; ve nasıl kullanılacağını ileri gelen hizmetkârlarından birine öğreterek bu işi ona havale ettik.

Bedirhan Bey'in oğullarının aşılanırken takındıkları tavır nasıl yetiştirildiklerini göstermektedir. Üç dört yaşlarında pırıl pırıl üç erkek çocuğu kaldığımız çadıra getirildi. Bedirhan Bey de oradaydı. Aşının yapılması için çocuğun koluna neşter uygulanmak üzereyken, Bey şöyle dedi: "Oğlum, korkmuyorsun değil mi?" Küçük çocuk babasının yüzüne bakıp şöyle dedi: "Hayır. Niye korkayım ki? Ben senin oğlunum." Diğer oğluna da şöyle dedi: "Korkuyor musun oğlum?" Aldığı yanıt şöyleydi: "Hayır. Eğer istiyorsan bütün kolumu da kesip atabilirsin."

Wright ile Breath'in Bedirhan Bey'in yanında geçirdikleri son iki hafta boyunca Hakkâri Bey'i de oradaydı. Onlara karşı davranışı Çölemerik'teki kadar nazik ve saygılıydı.

Kardeşlerimizin arzusu Urmiye'ye Tiyari, Thuma, vb. üzerinden dönmekti; oralardaki Nasturileri ziyaret etmek ve onlara İncil'den vaazlar vermek istiyorlardı. Bedirhan Bey onların bu planını derhal onayladı; ama oraları biçimsel olarak Nurullah Bey'in yönetimi altında olduğu için, onun da rızasının alınması gerekiyordu. Fakat bu mümkün olmadı. Nurullah Bey'in söylediğine göre, mevsim uygun değildi; bir de, kendisi ile Tiyari ahalisi arasında, misyonerler oraya gitmezden önce halledilmesi gereken bazı sorunlar vardı. Eğer dağları sonbaharda ziyaret edecek olurlarsa, ya yanlarına bir adam katacak ya da onlara bizzat eşlik edecekti. Önerilen plan konusundaki bu isteksizliğinin nedenleri, gizlisi saklısı olmayan sahici nedenler olabilir. Bununla birlikte, misyonerlerin o bölgeye her koşulda gitmelerine razı olduğu yine de yeterince açık değildir. Hıristiyan tebaası üzerindeki yabancı etkisi konusunda çok kıskançlık gösteriyor; ayrıca kendi yönetiminin gerçek yüzünün dünyaya teşhir edilmesini istemiyor olabilir.

Wright ile Breath dönüş yolculuğuna 24 Haziran günü başladılar. Çölemerik'ten geçen engebeli ve zahmetli yol yerine daha kuzeyde, Başkale'den geçen yolu tercih ettiler.

Üzerinden geçtiğimiz arazi yüksek ve dağlıktı; ama dağlar Çölemerik yolundaki gibi sıradağlar biçiminde düzenli yığınlar oluşturmuyordu. Rasgele serpiştirilmişler izlenimini veriyorlardı, tıpkı ters ama şiddetli olmayan rüzgârların deniz yüzeyini kamçılayarak karıştırması gibi. Birinci gün ve ikinci günün bir kısmında, üzeri bodur meşelerle, mazı ağaçlarıyla, vb. kaplı bir bölgeden geçtik; ama ondan sonra, Salmas'a kadar, hiçbir ağaç ya da fundalık görmedik. Fakat dağlar ve tepeler çıplak değildi, zirvelere kadar çimle kaplıydılar, yaz aylarında emsalsiz, belki dünyada bir benzeri daha bulunmayan otlaklar [s. 383] oluşturuyorlardı. Aynı dağlar, kış aylarında, karla kaplı ıssız bir çöl gibidirler; ne bir oturana ne de bir seyyaha rastlamak mümkündür. Şimdi ise üstleri, hayvanlarıyla birlikte Mezopotamya'dan kalkıp bu otlaklara gelmiş, çadırlarda yaşayan Kürtlerle kaplı. Çadırlar genellikle, şiddetli rüzgâr ve fırtınalara karşı korunaklı su boylarındaki vadilere kuruluyor; koyun ve sığırlar yaz ortasında bile rastladıkları ve civardaki otların en lezzetli ve suyun da en soğuk olduğu karlı bölgeye ulaşıncaya kadar yayıldıkları yamaçlarda otluyorlar. Dağ yamaçlarına dağılmış, kâh bol otları yiyen, kâh karlı bir yamaca tırmanan, kâh bir kaynaktan ya da dağ çayından buz gibi soğuk su içen yüzlerce, hatta binlerce koyun hoş bir manzara oluşturuyordu.

Kardeşlerimizin Başkale'ye ulaşmaları (sebt günü hariç) altı günlerini aldı. Burada, henüz sadece on ya da on iki yaşında olduğu halde bölgenin resmi yöneticisi olan, Hakkâri Beyi'nin oğluna konuk oldular. 1 Temmuz günü Başkale'den yola çıkıp, iki aydır uzak kaldıkları Urmiye'ye 3 Temmuz günü vardılar.

EK 3

OSMANLI PARA BİRİMLERİNİN GÜNCEL İTİBARİ DEĞERLERİ (1844-1918)

Kitapta sözü geçen Osmanlı para birimlerinin birbirleriyle ilişkileri şöyledir:

- 1 altın lira = 100 kuruş
- 1 kese akçe = 500 kuruş = 5 altın lira
- 1 altın lira = 7,20 gram 24 ayar külçe altın

Buna göre, 24 ayar külçe altının TL cinsinden güncel karşılığı yukarıdaki Osmanlı para birimlerine uygulandığında, bunların güncel itibari değerlerine ulaşılır. Örneğin, Mayıs 2010 tarihi itibariyle 1 gram 24 ayar külçe altının fiyatı yaklaşık 60 TL'ydi. Dolayısıyla, 1 altın liranın (100 kuruşun) ve 1 kese akçenin Mayıs 2010 tarihindeki itibari TL karşılıkları şöyledir:

- 1 altın lira (100 kuruş) = 7,20 gr. altın × 60,00 TL = 432,00 TL
- 1 kese akçe = 5 altın × 432,00 TL = 2.160,00 TL

Prof. Şevket Pamuk, ricam üzerine verdiği yanıtta, Osmanlı altın lirasının güncel değerinin hesaplanmasında kullanılması gereken yöntem konusunda şöyle diyordu:

> Yaptığınız hesap doğru. (...) Ancak diğer malların fiyatları, altının fiyatı ile ayni derecede değişmediği için, daha doğru olan yöntem, o zamanki 1 altın liranın ya da 100 kuruşun satın alım gücünü (satın aldığı tüketici mallarının değerini) bugünün fiyatlarıyla ölç-

meye çalışmaktır. Bir başka deyişle, tüketici fiyatları endeksi o zamandan bugüne ne kadar artmış, bunu hesaplamaktır. Bu hesabı yaptığınızda aslında çok farklı bir sonuç çıkmıyor. (...)

Bunlar fiyatlarla ilgili karşılaştırmalar. Ücret ve gelirlerle ilgili karşılaştırmalar ise çok farklı. Ortalama gelirler o günden bugüne 7-8 kat artmıştır [2008 yılı itibariyle]. Örneğin, 1860 yılında 5 altın lira aylık geliri olan bir aile, ortalamanın [ortalama gelir düzeyinin] üzerinde yer alıyordu.[1]

[1] Şevket Pamuk, yazara gönderdiği e-posta mesajı, 14 Ağustos 2008.

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

BOA 001: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 2 / Gömlek: 71.
BOA 003: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1292.
BOA 004: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1293.
BOA 008: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1301.
BOA 009: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 2 / Gömlek: 87.
BOA 012: Fon: C..AS.. / Dosya: 1047 / Gömlek: 46017.
BOA 014: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1281.
BOA 030: Fon: C..DH.. / Dosya: 39 / Gömlek: 1931.
BOA 063: Fon: İ..DH.. / Dosya: 436 / Gömlek: 28798.
BOA 075: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 492 / Gömlek: 83.
BOA 078: Fon: İ..DH.. / Dosya: 566 / Gömlek: 39390.
BOA 082: Fon: İ..DH.. / Dosya: 598 / Gömlek: 41717.
BOA 089: Fon: C..DH.. / Dosya: 265 / Gömlek: 13221.
BOA 090: Fon: C..DH.. / Dosya: 35 / Gömlek: 1715.
BOA 091: Fon: HAT / Dosya: 449 / Gömlek: 22340-B.
BOA 092: Fon: C..DH.. / Dosya: 169 / Gömlek: 8404.
BOA 093: Fon: C..DH.. / Dosya: 17 / Gömlek: 841.
BOA 094: Fon: C..DH.. / Dosya: 291 / Gömlek: 14507.
BOA 095: Fon: C..DH.. / Dosya: 287 / Gömlek: 14313.
BOA 096: Fon: C..DH.. / Dosya: 35 / Gömlek: 1730.
BOA 097: Fon: İ..MSM. / Dosya: 48 / Gömlek: 1225.
BOA 098: Fon: İ..MVL. / Dosya: 39 / Gömlek: 729.
BOA 099: Fon: İ..MVL. / Dosya: 44 / Gömlek: 825.

BOA 100: Fon: DH.SAİDd... / Dosya: 76 / Gömlek: 163.
BOA 101: Fon: İ..MSM. / Dosya: 48 / Gömlek: 1227.
BOA 103: Fon: İ..MSM. / Dosya: 48 / Gömlek: 1228.
BOA 104: Fon: İ..MSM. / Dosya: 48 / Gömlek: 1229.
BOA 105: Fon: C..ML.. / Dosya: 542 / Gömlek: 22274.
BOA 106: Fon: A.MKT. / Dosya: 9 / Gömlek: 59.
BOA 107: Fon: HR.MKT. / Dosya: 2 / Gömlek: 29.
BOA 108: Fon: A.MKT. / Dosya: 9 / Gömlek: 86.
BOA 109: Fon: A.MKT. / Dosya: 9 / Gömlek: 100.
BOA 110: Fon: C..DH.. / Dosya: 31 / Gömlek: 1536.
BOA 111: Fon: C..ML.. / Dosya: 206 / Gömlek: 8499.
BOA 112: Fon: İ..MSM. / Dosya: 48 / Gömlek: 1230.
BOA 113: Fon: C..ZB.. / Dosya: 37 / Gömlek: 1845.
BOA 114: Fon: A.MKT. / Dosya: 24 / Gömlek: 57.
BOA 115: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 1 / Gömlek: 75.
BOA 116: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1231.
BOA 117: Fon: A.MKT. / Dosya: 28 / Gömlek: 69.
BOA 118: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1235.
BOA 119: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 2 / Gömlek: 13.
BOA 120: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1236.
BOA 121: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1237.
BOA 122: Fon: A.MKT. / Dosya: 48 / Gömlek: 22.
BOA 123: Fon: A.MKT. / Dosya: 55 / Gömlek: 9.
BOA 124: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1238.
BOA 125: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 6 / Gömlek: 80.
BOA 126: Fon: İ..DH.. / Dosya: 134 / Gömlek: 6877.
BOA 127: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1240.
BOA 128: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1243.
BOA 129: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1244.
BOA 130: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1247.
BOA 131: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1248.
BOA 132: Fon: C..ZB.. / Dosya: 12 / Gömlek: 558.
BOA 133: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1252.
BOA 134: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1254.
BOA 135: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1258.
BOA 136: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 2 / Gömlek: 103.
BOA 137: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 2 / Gömlek: 59.
BOA 138: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1264.
BOA 139: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1265.
BOA 140: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1266.
BOA 141: Fon: C..DH.. / Dosya: 61 / Gömlek: 3046.
BOA 142: Fon: HR.MKT. / Dosya: 18 / Gömlek: 28.

BOA 143: Fon: İ..DH.. / Dosya: 147 / Gömlek: 7620.
BOA 144: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1269.
BOA 145: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1274.
BOA 146: Fon: İ.MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1311.
BOA 147: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1277.
BOA 148: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1257.
BOA 149: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1276.
BOA 151: Fon: A.AMD. / Dosya: 2 / Gömlek: 32.
BOA 152: Fon: A.AMD. / Dosya: 2 / Gömlek: 37.
BOA 153: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 549 / Gömlek: 49.
BOA 154: Fon: İ..DH.. / Dosya: 583 / Gömlek: 40611.
BOA 155: Fon: İ.MSM. / Dosya: 48 / Gömlek: 1224.
BOA 156: Fon: İ.MVL. / Dosya: 141 / Gömlek: 3921.
BOA 157: Fon: A.MKT. / Dosya: 9 / Gömlek: 56.
BOA 158: Fon: C..DH.. / Dosya: 38 / Gömlek: 1878.
BOA 159: Fon: İ..MVL. / Dosya: 119 / Gömlek: 2961.
BOA 160: Fon: MAD.d.. / Dosya: - / Gömlek: 9206.
BOA 161: Fon: HR.İM.. / Dosya: 19 / Gömlek: 39.
BOA 162: Fon: DH.SAİDd... / Dosya No:4 / Gömlek No:954.
BOA 163: ŞD. 3062/79.
BOA 200: Fon: MVL. / Dosya: 994 / Gömlek: 38.
BOA belge özetleri. http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/.

Yayımlanmamış Anılar

Ali Galip Paşa. 1933. *Terceme-i halim* (el yazması defter).
Kardam, Faruk. *Memoirs of Faruk Kardam* (daktilo metin).

İKİNCİL KAYNAKLAR

Aboona, Hirmis. 2008. *Assyrians, Kurds, and Ottomans*. NY: Cambria Press.
Akçam, Taner. 2002. *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına*. Ankara: İmge Kitabevi.
Akşin, Sina. 1988. "Siyasal Tarih (1789-1908)". *Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti (1600-1908)* içinde. İstanbul: Cem Yayınevi.
Arıkan, Zeki. 1985. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, cilt 6. İstanbul: İletişim Yayınları.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Padişah ve Sadrazamların Saltanat Yılları. http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/rehber_osm/0005_5_ekler.htm (erişim Ocak 2008).

Baysun, M. Cavid. 1985. Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, cilt 6. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bedirhan, Abdürrezak. 2000. *Otobiyografya (1910-1916)*. İstanbul: Pêrî Yayınları.

Bedirhan, Mehmed Salih. 1992. Defter-i a'mâlım. *Özgür Gündem* (26.11.1992 - 3.12.1992).

Bedirhan, Süreyya. 1994. *Kürt Davası ve Hoybun*. İstanbul: Med Yayınları.

Beşikçi, İsmail. 1990. *Devletlerarası Sömürge Kürdistan* Bonn: Weşanên Rewşen.

Bruinessen, Martin van. 2003. Osmanlıların Diyarbekir'i Fethi ve 16. ve 17. Yüzyıllarda Vilayetin İdari Organizasyonu. *Evliya Çelebi Diyarbekir'de* içinde, der. Martin van Bruinessen ve Hendrik Boeschoten, 39-61. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bruinessen, Martin van. 2006. *Ağa, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Celil, Celîlê. 2001. *Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu-Yirminci Yüzyıl Başı: Kürt Aydınlanması*. İstanbul: Avesta.

Chirguh, Dr. Bletch (Süreyya Bedirxan). 2009. *Kürt Sorunu: Kökeni ve Nedenleri*. İstanbul: Avesta.

Çadırcı, Musa. 1985. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çetin, Mahmut. 2005. *Kart-Kurt Sesleri*. İstanbul: Biyografi.net.

Çetinkaya, Y. Doğan. 2004. *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dağlı, Yücel ve Üçer, Cumhure. 1997. *Tarih Çevirme Kılavuzu*, cilt V. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Fahmy, Khaled. 2010. *Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Genel Kurmay Başkanlığı. 2010. Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler. *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik: Dersim-Sason (1934-1946)* içinde, 479-506. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gökçe, Hasan. 1999. Portrait d'un émir Kurde, Beder Khan Bey. *Figures anonymes, figures d'élite: pour une anatomie de l'Homo ottomanicus* içinde, der. Meropi Anastassiadou ve Bernard Heyberger, 63-81, İstanbul: ISIS.

Grant, Dr. 1843. Letters from Doct. Grant. *Missionary Herald* 11 (Kasım): 434-437.

Guest, John S. 1987. *The Yezidis: A Study in Survival*, Londra: KPI Limited.

Hakan, Sinan. 2007. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*. İstanbul: Doz Yayıncılık.

Heper, Prof. Dr. Metin. 2008. *Devlet ve Kürtler*. İstanbul: Doğan Kitap.

Hür, Ayşe. 2008. Osmanlı'dan bugüne Kürtler ve Devlet-1. *Taraf*, 19 Ekim.

Izady, Mehrdad R. 2007. *Kürtler: Bir El Kitabı*. İstanbul: Doz Yayıncılık.

İnsel, Ahmet. 2009. İmparatorluktan Miras Kalan Sorun. *Radikal İki*, 20 Aralık.

Jandarma Umum Kumandanlığı. 2010. Dersim. *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik: Dersim-Sason (1934-1946)* içinde, 3-266. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Jwaideh, Wadie. 2007. *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kardam, Ahmet. 2008. Dört Ayaklı Akılsız Kürtler ve Onların Eşkıya Liderleri. *Birgün*, 7.11.1008.

Kirişçi, Kemal ve Winrow, Gareth M. 2007. *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kocaoğlu, Mehmet. 1995. Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841). A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, no. 6, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13547.pdf (erişim 29.04.2010).

Koçak, Cemil. 1985. II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, cilt 5. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kurtcephe, İsrafil ve Akgül, Suat. Rusya'nın I. Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13549.pdf, (erişim 07.05.2010).

Kutschera, Chris. 2001. *Kürt Ulusal Hareketi*. İstanbul: Avesta.

Küçük, Yalçın. 2002. *Sırlar*. İstanbul: YGS Yayınları,

Layard, Austen Henry. 2000. *Ninova ve Kalıntıları*. İstanbul: Avesta.

Lazarev, M. S., Mıhoyan, Ş. X., Vazilyeva, E. I., Gasratyan, M. A. ve Jigal, O. İ. 2007. *Kürdistan Tarihi*. İstanbul: Avesta.

Lütfi (Ahmed Ramiz). 2007. *Emir Bedirhan*. İstanbul: bgst Yayınları.

Malmîsanij. 1992. *Abdürrahman Bedirhan ve İlk Kürt Gazetesi Kürdistan, Sayı: 17 ve 18*. Spånga.

Malmîsanij. 2000. *Cızira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhan Ailesi Derneği'nin Tutanakları*. İstanbul: Avesta.

Malmîsanij. 2009. *İlk Kürt Gazetesi Kürdistan'ı Yayımlayan Abdurrahman Bedirhan (1868-1936)*. İstanbul: Vate Yayınevi.

Mardin, Şerif. 1985. Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, cilt 6. İstanbul: İletişim Yayınları.

Moltke, Helmuth von. 1969. *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Noel, E. W. C. 1999. *Kürdistan 1919, Binbaşı Noel'in Günlüğü*. İstanbul: Avesta.

Oran, Baskın. 2010a. 1839'dan 1915'e Yuvarlanan Süreç: Kürtler-Ermeniler-Babıâli Üçgeni, Dicle Üniversitesi II. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan tebliğ, 21.05.2010, Diyarbakır, http://www.baskinoran.com/konferans (erişim: 20.06.2010).

Oran, Baskın 2010b. *Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özer, Ahmet. 2009. *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler*. İstanbul: Hemen Kitap.

Özoğlu, Hakan. 2005. *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Parlar, Suat. 2005. *Türkler ve Kürtler: Ortadoğu'da İktidar ve İsyan Gelenekleri*. İstanbul: Bağdat Yayınları.

Safiye, Leylâ. 2004. *Leyla: Bir Kürt Prensesinin Öyküsü*. İstanbul: Avesta.

Sevgen, Nazmi. 1982. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri: Osmanlı belgeleri ile Kürt Türkleri tarihi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Sidar, İlhami. 2003. *Bedirhan: Bir Cudî Söylencesi*. İstanbul: Aram Yayıncılık.

Surma Hanım. 1996. *Ninova'nın Yakarışı*. İstanbul: Avesta.

Şimşir, Bilâl N. 2007. *Kürtçülük (1787-1923)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tunaya, Tarık Zafer. 1984. *Türkiye'de Siyasal Partiler* (cilt 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Vikikaynak. Tanzimat Fermanı. http://tr.wikisource.org (erişim 21.11.2008).

Wright, Dr. 1846. Visits of Messrs Wright and Breath to Bader Khan Bey. *Missionary Herald* 42 (Kasım): 378-383.

Yonan, Gabriele. 1999. *Asur Soykırımı: Unutulan Bir Holocaust*. İstanbul: Pencere Yayınları.

AD DİZİNİ

Abdal Bey (Müküslü), 360, 381, 382, 383
Abdi Ağa (Zaholu), 148
Abdullah Ağa (Şatırzade), 360
Abdullah Bey, 379
Abdullah Efendi, 380
Abdullah Han (Ebdulxan), 79, 80, 81, 82
Abdurrahman Bey (Bedirhan), 79
Abdülaziz Bey (Müküslü), 235, 327, 348, 380
Abdülfettah Bey (Hakkârili), 235
Abdülhamid (Sultan), 28, 31, 33, 36, 37, 40, 41, 46
Abdülmecid (Sultan), 17, 53, 122, 153, 161, 162, 163, 165, 207, 246, 256, 257, 285, 295, 297, 299, 306, 309, 376, 377, 384
Abdülsamed Bey (Berwarili), 280, 289
Abdürrezak Bey (Bedirhan), 31, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51
Abdürrezak Bey (Müküslü), 95, 111, 235, 279, 324, 327, 348
Aberdeen, George H. G., 203
Abraham (Nasturi papazı), 195, 394
Agâh Efendi (ordu defterdarı), 354, 364
Ağacan (kocabaşı), 380
Ahmed Bedri Bey (Bedirhan), 32, 262, 263
Ahmed Bey/Paşa (Süleymaniyeli), 225, 280, 340
Ahmed Efendi, 265
Ahmed Paşa (ferik), 303, 304, 325, 326, 328, 337, 343, 344, 357, 360, 361, 362
Ahmed, III. (Sultan), 62
Akid Bey (Bedirhan), 30, 31
Ali Ağa (Dudêri aşireti), 265, 333, 379
Ali Bey/Paşa (Amêdiyeli), 149, 152
Âli Efendi/Paşa (Hariciye Nazırı, Sadrazam), 31, 291, 296, 316, 366
Ali Galip Paşa (Mihalzade), 26, 27, 28, 29, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51
Ali Ramo (Siirtli), 280, 335
Ali Rasim Efendi, 340, 341
Ali Rıza Paşa, 72, 74, 81, 83, 84, 86, 89, 113, 134, 145, 158, 166, 167, 168, 197, 200
Ali Şamil Bey/Paşa (Bedirhan), 32, 40, 45
Ali Tevfik, 253, 323
Aliko, 379
Anton, Thomas, 180, 265, 357
Atiye (Mihalzade Ali Galip kızı), 36, 38, 42
Ayşe Hanım, 262
Aziz Ağa (Züheyri aşireti), 334, 335
Badger, Percy, 177, 178, 191, 258
Bahri Bey (Bedirhan), 33, 34

Bahri Paşa, 228, 233, 250, 251, 252, 254, 298, 323
Bedirhan Bey (18. yy.), 62
Bedirhan Bey (Bedirhan), 43, 45
Behlül Paşa (Bayezidli), 228
Behmen Mirza, 341
Bekir Sami Paşa, 220, 221, 222, 226, 227, 228, 230, 242, 243
Beyazıd, II. (Sultan), 56
Bodaka (Nasturi papazı), 292
Bourqueney, Adolphe de, 315
Breath, 97, 180, 263, 397, 398, 400, 401, 402, 403, 406, 407
Brigham, 399
Bruinessen, Martin van, 80, 265
Canning, Stratford, 173, 176, 178, 203, 204, 209, 214, 250, 271
Celâdet Âli (Bedirhan), 50
Celîl, Celîlê, 40, 48, 217, 273
Cemil (Conk) Bey, 42, 43, 44
Cenab Şehabettin, 38, 42, 44
Cengiz Han, 400
Çalktryan, Oganes, 266
Danizi (Rus albay), 340
Dellale Hanım, 262
Derviş Bey (Garzanlı), 240, 280
Derviş Bey (Müküslü), 116, 279, 360, 384
Derviş Bey (Timurzade), 380
Dunkha (diyakoz), 399
Duru, Ekin (Kardam), 25
Duru, Kâzım Nami, 26
Duru, Özdemir, 26
Efendi Ağa, 265, 379
Ehmedê Xanî, 60, 61
Elhüseyni, Nurettin, 29
Emin Ali Bey (Bedirhan), 50, 190
Emin Paşa, 350, 351
Esad Bey, 82, 379
Esad Paşa, 225, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 243, 244, 245, 246, 248, 250, 251, 273, 278, 281, 282, 298, 317, 318, 321, 322, 330, 335, 339, 346, 352, 353, 365, 382, 383, 385
Esseyyid Abdullah, 356
Esseyyid Ali Rıza, 363
Faik Efendi, 161, 162, 168
Fatma Hanım (Bedirhan Bey'in cariyesi), 262
Fatma Hanım (Bedirhan Bey'in karısı), 262
Fazıl Bey (Timurzade), 235, 324, 331, 337, 360, 362, 363
Fettah Bey (Garzanlı), 336
Fettah Bey (Hakkârili), 360
Gazale Hanım, 31, 262
Gazi Mihal Bey (Köse Mihal), 27
Gövsa, İbrahim Alaâettin, 262
Grant, Dr. Asahel, 20, 176, 178, 179, 180, 183, 187, 191, 192, 194, 197, 204, 206, 258, 259, 389, 391, 393, 396
Gülnaz Hanım, 262
Hacı Abdi, 332, 333
Hacı Abdülmennan, 340
Hacı Ağa, 379
Hacı Es'ad Bey (Mardinli), 210, 280
Hacı Reşid Efendi (Mihalıcık), 27, 34
Haco Keleş, 280, 335
Hafız Mehmed Paşa, 75, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 117, 124, 126, 129, 131, 140, 156, 157, 283
Hakan, Sinan, 14, 75, 86, 95, 96, 116, 131, 280, 341, 354, 384
Halid Bey (Kisanlı), 279, 281, 360, 380
Halîd bin Velid, 62, 83
Halil Kâmilî Paşa, 94, 101, 102, 110, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 125, 126, 127, 130, 147, 153, 154, 155, 169, 173, 174, 178, 179, 181, 183, 184, 185, 186, 191, 192, 195, 196, 199, 200, 201, 203, 207, 212, 220, 225, 236, 281, 283
Hamdi Paşa (Kürd Mehmed), 76, 85
Hamid (Têlî) (Bedirhan), 31, 262
Hamid Ağa, 267
Han Abdal (Müküslü), 95, 115, 116, 118, 119, 122, 124, 130, 224,

230, 267, 279, 282, 324, 331, 332, 333, 334, 339, 346, 348, 373, 380, 383
Han Mahmud (Müküslü), 15, 20, 69, 76, 78, 87, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 137, 138, 145, 146, 147, 148, 155, 156, 169, 184, 191, 221, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 232, 235, 237, 240, 246, 247, 251, 252, 253, 254, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 302, 323, 324, 325, 326, 327, 331, 332, 333, 337, 341, 343, 344, 346, 348, 349, 350, 351, 354, 355, 360, 361, 362, 363, 366, 373, 375, 378, 380, 381, 382, 383, 384, 394, 404
Hanife Hanım, 31, 44
Hasan Ağa, 360
Hasan Efendi (Diyarbekirli), 352
Hayreddin Paşa, 260, 264, 280, 328, 329, 335, 336, 349, 354, 355
Hazare Hanım, 262
Hurşid Bey (Muşlu), 325, 382, 383
Hürrem Bey (Çıldırlı), 235, 236, 238
Hüseyin Ağa (Adilcevazlı), 328
Hüseyin Ağa (Muşlu), 217
Hüseyin Ağa (Van kaymakamı), 248
Hüseyin Kenan Bey (Bedirhan), 33, 386
İbrahim Ağa (Haydaranlu aşireti), 328
İbrahim Ağa (Miran aşireti), 80
İbrahim Efendi (Van nâibi), 380
İbrahim Han (Hakkârili), 336
İbrahim Paşa, 67, 72, 73, 75, 102
İdris-i Bitlisî, 56, 57
İshak Paşa, 70, 94, 95, 107, 121, 223
İsmail (malik), 191
İsmail Bey/Paşa (Amêdiyeli), 76, 88, 89, 91, 133, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 162, 164, 177, 181, 182, 192, 194, 210, 211, 223, 240, 280, 354, 360, 361
İsmail Hakkı Bey, 42, 44
İsmail Paşa (ferik), 239, 240, 241, 247, 248, 249, 298
İsmail Paşa (vali), 163, 166, 182, 206
İzzed Mehmed Paşa (Sadrazam), 113, 122, 123, 133, 142, 153, 162, 163, 167
İzzed Paşa (vali), 298, 309, 323, 331, 334, 337, 355
İzzeddin Bey. Bak. Yezdanşer, Bak. Yezdanşer
İzzeddin Şîr. Bak. Yezdanşer
İzzet, 379
Jwaideh, Wadie, 74, 75, 88, 90, 99, 182, 183, 186, 192, 193, 386, 387
Kahraman Bey (Adilcevazlı), 328
Kalos, Makdis, 380
Kâmil Paşa (Sadrazam), 44
Kâmuran Âli (Bedirhan), 50
Kana (Nasturi papazı), 292
Kardam, Nüket, 28
Kellogg, Miner Kilbourne, 257, 258, 259
Kemal Efendi, 183, 192, 195, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 223, 259
Kilisli Dr. Rıfat (Kardam), 44, 47, 50
Kör Hüseyin Bey (Acaralı), 226, 236, 237, 238
Küçük, Yalçın, 14
Lamartin, Alphonse de, 34
Laurie, 392
Layard, Austen Henry, 151, 192, 194, 195, 196, 214, 287, 288, 289, 292, 293
Lazarev, M. S., 54, 139, 173, 266
Lukserda, 291
Lütfî (Ahmed Ramiz), 40, 43, 62, 80, 81, 103, 136, 211, 260, 262, 264, 265, 266, 267, 359
Mahmud, II. (Sultan), 14, 65, 75, 113, 295
Malmîsanij, 29, 41, 79, 217, 262

Manik (kocabaşı), 361
Manoglyan, Stephan, 266
Mansur Bey, 382
Mar Şamun, 90, 150, 169, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 187, 191, 192, 193, 195, 198, 203, 204, 208, 209, 215, 286, 287, 289, 293, 297, 319, 390, 399
Martiros, 221
Mehmed Ali Paşa (Kavalalı), 66, 67, 68, 72, 73, 74, 76, 77, 91, 306
Mehmed Bey (Hacıbehramlı), 335
Mehmed Paşa (Bıyıklı), 57
Mehmed Paşa (İnce Bayraktaroğlu), 74, 88, 89, 110, 113, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 141, 143, 145, 147, 148, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 177, 178, 179, 184, 186, 187, 189, 193, 195, 197, 198, 199, 200, 209, 210, 211, 212, 216, 277, 278, 335, 345
Mehmed Rauf Paşa (Sadrazam), 113, 123, 125, 133, 135, 142, 153, 157, 162, 163, 165, 207, 219, 220, 225, 226, 230, 241, 291, 295, 296, 298, 299, 310
Mehmed Said (Bedirhan), 31, 35, 41, 43, 44
Mehmed Salih (Bedirhan), 33, 35, 261
Mehmed Şerif Paşa, 216
Mehmed Tayyar Paşa, 272, 273, 286, 287, 289, 290, 292, 293, 294, 297, 298
Mevlâna Hâlid, 328
Mıgırdıç (kocabaşı), 360
Mir Marto, 266
Mir Mehmed. Bak. Mehmed Bey (Hacıbehramlı)
Mir Muhammed (mîrê kor/Revanduzlu), 66, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 82, 87, 88, 145, 152, 247, 281
Mir Sêvdin (Seyfeddin Bey), 74, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 91, 93, 96, 102, 146, 167, 240, 330, 355, 381
Mirza Taki Han, 250
Mirzo, 267, 332, 333
Molla Mustafa, 265, 357
Molla Resûl, 265, 357
Moltke, Helmuth Graf von, 75, 92, 99, 103, 106
Muammer Bey, 354
Murad Bey (Muşlu), 281, 327, 348
Mustafa Ağa (Haydaranlu aşireti), 328
Mustafa Âli (Bedirhan), 262, 263
Mustafa Bey (Ahlatlı), 280, 328, 380
Mustafa Bey (Timurzade), 221, 224, 225, 227, 231, 235, 246, 254, 324, 380
Mustafa Lütfullah Efendi (Mihalzade) i, 34
Mustafa Neş'et, 354, 364
Mustafa Paşa, 149, 150, 345, 358, 365, 381
Mustafa Reşid Paşa (Sadrazam), 53, 74, 105, 112, 113, 215, 257, 275, 295, 296, 297, 299, 308, 309, 310, 313, 316, 320, 321, 338, 371, 382, 384
Mustafa Sabri Paşa, 354, 363
Namık Kemal, 34
Namık Paşa, 168, 169, 198, 239, 240, 241, 242, 272, 276, 277
Nazım Efendi, 250, 274, 277, 298, 308, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 318, 320, 322, 338, 371
Nazire (Kardam) (Mihalzade Ali Galip kızı), 26, 29, 36, 44, 47, 50, 51
Necib Bey/Paşa (Bedirhan), 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 44
Necib Paşa (vali), 154, 158, 159, 163, 164, 165, 217, 279
Neşet Şükrü Bey (Bedirhan), 31
Noel, E. C., 50
Numan Ağa (Camuşçuzade), 360
Nur Mehemmed Han, 340
Nurullah Bey (Hakkârili), 78, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 100, 105, 107,

115, 116, 118, 122, 150, 169, 175, 177, 178, 179, 181, 182, 185, 189, 191, 192, 193, 194, 199, 201, 202, 210, 213, 225, 226, 228, 231, 235, 246, 275, 277, 279, 284, 286, 293, 305, 311, 325, 326, 336, 340, 353, 373, 381, 382, 383, 390, 397, 398, 406
Ohannes (Çalkadıroğlu), 380
Osman Ağa. Bak. Osman Efendi, Bak. Osman Efendi
Osman Bey, 27
Osman Bey (Bedirhan), 33
Osman Efendi, 107, 108, 129, 140, 265, 318, 339, 379
Osman Hasan (Midyatlı), 280, 335
Osman Nuri Paşa, 93, 94, 95, 106
Osman Paşa, 112, 115, 119, 253, 298, 299, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 325, 326, 327, 330, 336, 337, 338, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 358, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 374, 375, 376, 378, 379, 384
Ömer Ağa (Heroşi aşireti), 107, 279
Ömer Bey (miralay), 221
Ömer Paşa (ferik), 345, 355, 358
Pamuk, Şevket, 408
Panos (Behreme oğlu Kires oğlu), 380
Perkin, Justin, 176
Perkins, 397
Rassam, Hermez, 177, 195, 214, 271, 319, 320, 339, 347
Resûl Bey (Revanduzlu), 72, 88, 152, 280, 340
Reşid Bey (Muşlu), 327
Reşid Mehmed Paşa (Sadrazam, vali)' 67, 73, 74, 75, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 91, 96, 134, 154, 222, 247, 270, 308, 373
Rıdvan Paşa, 27, 31, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 48, 50, 51
Rıza Bahri Bey (Bedirhan), 263
Rızvan Ağa (Hasnanlu aşireti), 279, 324, 327, 328, 348
Ruşen Hanım, 35, 262
Rüstem Ağa, 360
Sadık Ağa (Hâmidşeyhizade), 380
Sadullah Enveri, 220, 221, 226, 228, 243, 247, 248, 249, 251, 253, 265, 323, 340, 341, 373
Sadullah Paşa, 101, 107, 108, 109, 110, 126, 136
Said Bey (Behdinanlı), 88
Said Bey (Hacıbehramlı), 76, 82, 84, 86, 87, 91, 92, 141, 149, 150, 334, 335, 373
Salih Bey, 35, 80, 82, 115, 118, 119, 142, 143, 144, 146, 261, 265, 282, 379
Sariye Hanım (Bedirhan), 28, 29, 31, 35, 42, 50
Selim Ağa (Adilcevazlı), 328
Selim Bey (Bohtanlı), 356
Selim Bey (Müküslü), 95, 384
Selim, I. (Sultan), 54, 55, 56, 57, 60, 375, 384, 387
Selim, III. (Sultan), 65
Semdin (Şeyho Bey) (Müküslü), 95, 279, 380, 384
Sevgen, Nazmi, 12, 13, 14, 15, 17, 51, 114, 182, 262, 314, 319, 329, 347, 384
Seyfeddin Bey. Bak. Mir Sêvdin
Seyfeddin Bey (Müküslü), 95, 279, 380, 384
Sıdıka Hanım (Bedirhan), 31, 35, 42
Sırrı Paşa, 221, 227
Stevens, 137, 209, 214, 216, 267, 268, 271
Surma Hanım, 175
Süleyman Bey (Hakkârili), 90, 97, 115, 118, 175, 177, 181, 398
Süleyman Nazif, 276
Süreyya Bey (Bedirhan), 190, 266, 342, 360
Şafî Bey (Adilcevazlı), 328
Şah Ali Bey (Cizreli), 62
Şah İsmail, 54, 55
Şerafeddin Bey (Hizanlı), 118, 279

Şeref Han, 60, 61, 62
Şerif Ağa (Topçuzade), 323, 324, 331
Şerif Bey (Muşlu), 225, 226, 233, 251, 252, 253, 279, 280, 281, 282, 305, 323, 325, 326, 327, 331, 336, 346, 348, 381, 382, 383
Şeyh Abdulkuddûs, 180, 181, 210, 264, 357, 379
Şeyh Abdülgani, 264, 379
Şeyh Abdülhalik, 264, 339, 340, 341, 379
Şeyh Erzai, 264, 328, 329, 379
Şeyh Hamid, 264, 328
Şeyh İbrahim, 264, 328
Şeyh Mehmed, 289, 290
Şeyh Safuk, 150, 151, 164
Şeyh Salih, 264, 328
Şeyh Şamil, 247, 387
Şeyh Taha, 383, 384
Şeyh Ubeydullah, 383
Şeyh Yusuf (Zaholu), 289
Şeyh Yusuf Efendi, 264, 338
Şeyhi Bey (Müküslü), 90, 382
Şimşir, Bilâl, 14
Şîr Bey (Şirvanlı), 336
Tahir Ağa (Tahir Mâmo), 266, 318, 379
Talat Bey (Dahiliye Nazırı), 46
Tamo (diyakoz), 397, 398
Tatarhan Ağa, 192
Tayfur Bey, 222, 223, 224, 225, 226
Telli Bey, 355
Tosun Ağa, 221, 222, 223, 242
Uzun Hasan, 54, 56
Vecihi Paşa, 16, 101, 113, 114, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 188, 212, 213, 265, 270, 385
Veys Veysobeyzade, 253, 380
Wright, Dr., 20, 97, 180, 259, 260, 261, 263, 267, 268, 280, 397, 398, 400, 401, 402, 403, 405, 406, 407
Yahya Han, 116, 311, 339, 340, 341, 397
Yezdanşer (İzzeddin Şîr), 82, 283, 284, 330, 331, 334, 335, 336, 342, 346, 352, 353, 362, 363, 364, 365, 373, 381, 382, 386
Yonan, Gabriele, 175, 196
Yozgadi Hoca Efendi, 34
Yusuf (diyakoz), 397
Yusuf Efendi (Diyarbekirli), 352
Yusuf Mesti (Zaholu), 148
Zadok (Nasturi papazı), 393
Zekeriya Paşa, 84, 109, 134, 135, 137, 157
Zekiye (Conk) Hanım (Bedirhan), 31, 35, 41
Zeynel Bey (Behdinanlı), 194, 196, 277, 280, 319
Zeynep Hanım, 262
Ziya Paşa, 34

İnsanlık tarihi, efsaneleşmek için çok haklı gerekçelere sahip olsa bile sırf "zamanın ruhu"na ters düşmesi yüzünden yenilmeye mahkûm direniş ve isyan örnekleriyle doludur. Kürdistan'ın Osmanlı tarafından fethine karşı verilen mücadeleyle (1836) tarih sahnesine çıkan Cizre-Bohtan miri Bedirhan Bey'in direniş ve isyanı da (1840-1847) bunlardan biridir.

Ahmet Kardam'ın Osmanlı Arşivi'nden bulup günyüzüne çıkardığı yüzlerce sayfa belgeye dayalı bu çalışması; Bedirhan Bey'in özerk/bağımsız bir Kürt federe devleti kurma mücadelesinin aşamalarını, o güne kadar görülmemiş genişlikteki Kürt ittifakını nasıl kurduğunu, bir yandan müttefiki diğer Kürt beylerinin direniş ve isyanlarını teşvik ederken, kendisini hep arka planda tutarak Osmanlı'yla kurduğu diplomatik ilişkileri kopartmamaya özen gösteren mücadele yöntemini, Cizre-Bohtan'ı nasıl büyük bir çekim merkezi haline getirip ona "devlet" özellikleri kazandırdığını, yaşamının en karanlık sayfasını oluşturan iki Nasturi katliamına niçin giriştiğini, yenilgisinin nedenlerini ve bu yenilgi sonucu çok çeşitli etnik ve dinsel unsurlardan oluşan Kürdistan'ın kendi iç dinamikleriyle gelişme imkanının nasıl yok edildiğini ve günümüzdeki "Kürt sorunu"nun temellerinin nasıl daha o tarihte (1847) atıldığını inceliyor.

*dipnot yayınları
Selanik Caddesi 82/24 Kızılay - Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 • Faks: (0 312) 419 25 32
dipnotkitabevi@yahoo.com • www.dipnotkitap.com

